Т. CX. Р. 1912, кн. IV. Рік XXI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. CX. 1912, IV B. XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 31/VIII с. с. 1912.

Т. CX. Р. 1912, кн. IV. Рік XXI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. CX. 1912, IV B. XXI Jahrgang

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 31.VIII с. с. 1912.

Зміст CX тому.

Inhalt des CX Bandes.

Студії над українськими народніми піснями.

Подає **Іван Франко.**

Додатки й поправки.

Від часу, коли розпочав ся друк отсих моїх „Студій“ у „Записках Наукового Тов. ім. Шевченка“ (т. LXXV, початок р. 1907), назбирало ся доси не мале, хоч і не дуже велике число принагідних поправок, нових матеріялів та нових або недоступних менї при писаню моїх „Студій“ дослїдів, які тепер, випускаючи перший том їх у світ окремою відбиткою, вважаю потрібним подати як доповненя моєї працї.

I. Стефан воєвода (ст. 6—17).

До сеї найстаршої з відомих доси українських пісень новійших часів, записаної коло р. 1570, набрало ся від часу появи моєї студії в „Записках“ декілька досить важних причинків, які позволяють де в чому доповнити або спростувати те, що я сказав у студії. Найважнїйшим із тих нових причинків, на який доси нїхто не звернув уваги, я вважаю той незвичайний історично-лїтературний факт, що ся пісня була у перве опублїкована в найбільш автентичнім текстї галицьким Русином Василем Ковальським, який у ч. 41—42 віденського „Сборника Отечественного“ 1856 р. на ст. 161—163 і 165—167 у статї п. з. „Іоаннъ Благославъ и діалектъ словеньскій“ у перве з рукопису опублїкував текст сеї піснї, писаний ґотицькими буквами, з деякими увагами чеського записувача, доданими до тексту в скобках, о рік вчаснїйше від виданя Благославової граматики,

---

Прийнято на засїданю фільольоґічної секції дня 1 липня 1912.

в якім поміщено сю пісню латинськими буквами без уваг Благослава.

Подаю тут важнїйші уступи сеї статї в перекладї на нашу сучасну мову, пропускаючи все те, що відносить ся до граматичної части. „Трафило ся нам сими днями — так починає свою розвідку В. Ковальський — оглядати старинний рукопис п. з. „Грамматика ческа Іоанна Благослава, епіскопа Моравських Братів“, що вмер 1571 р. і писав се діло між рр. 1550—1570. Сей рукопис віднайшов недавно о. Ігнатій Граділь, єромонах ордену Піярістів, поставлений бібліотекарем при бібліотецї ц. к. Терезіянської Академії у Віднї. Між иншими уваги гідними статями того діла, що властиво являєть ся більше синтаксою, нїж цїлою граматикою, знаходимо також статю „Про словенський діялект“. Із сеї статї В. Ковальський наводить деякі уступи, подані також у моїй розвідцї на ст. 20—21, а далї пише ось що: „Благослав, письменник чеський, а при тім добре обізнаний з польською мовою, жив у рр. 1550—70 на Моравї, де мав нагоду пізнати також сусїдів Словаків, що жили в північно-західній Угорщинї. Він, видно, зносив ся з ними і вслухав ся в їх бесїду, яку одначе розріжняє від так званого ним словенського діялекту, не легко зрозумілого йому як Чехови, а також і Полякам. Чиєю бесїдою був той „словенський діялект“, Благослав не говорить виразно, а тілько зазначує посередно або через порівнанє, що він „не зовсїм подібний до тих Словаків, що живуть в угорській землї при Моравї“. Отож Благослав живучи в Моравї, вказує очевидно на якихось инших, подальших Словаків, не зовсїм подібних до тих Словаків, що були йому сусїдами, але також не чужих їм, хоч і відмінних від них у виговорі, який він називає словенським діялектом. На певно уважав він бесїду Словаків окремим язиком, а словенський діялект його нарічєм, і вкладав те наріче в уста народа, що жив за межами сумежних йому Словаків. Зваживши ґеоґрафічне положенє він не міг під тими позамежними мешканцями розуміти нїкого иншого, як або якесь південно-славянське племя, або, що здаєть ся подібнїйшим до правди, наших братів Русинів, що поза Словаками (scil. на схід) уже від давна перед тим жили в угорській землї. Адже-ж і теперішнї Русини, що живуть у сусїдстві Словаків, многими уважають ся за Словаків, і тілько їх віроісповіданє творить правильну границю між обома народностями. Так буває тепер, тим лекше могло се бути й давнїйше. А коли надто зважимо те, що сучасники Благослава говорили

про славянські племена і про болгарський народ, то справді не тяжко буде відгадати, чому Благослав говорить про словенський діялект, вибираючи його як середину між поглядами своїх сучасників. Він видно розуміє тут ніби то Словенщину й Болгарщину разом, а ті дві головні течії житя та побуту Славян лучать ся безперечно в руськім народі, що має свій рідний язик, а при тім уживає також болгарського або церковного.

„І що говорить далї Благослав про сей словенський діялект, або — sit venia verbo — про руський язик? Він не понижає його, але навпаки говорить про нього як про вироблений, або по нашому образований язик, що має свої питомі форми, які йому, що не вслухав ся в них гаразд, видають ся вправді непривичними, але не неприличними. Ми віримо, що вони не можуть бути неприличними для жадного вуха, бо нема в них скупленя многих співзвуків, які утрудняють кождий виговір. Русин не проковтує самозвуків, але радо переплїтає ними склади і тому лекше вимовляє їх. Руська мова власне тому найпридатнїйша до пісень, бо через богатство самозвуків робить ся дуже плавною. А коли далї Благослав завважує, що сей діялект „non est inculta“, бо має навіть свою граматику, то ми дуже вдячні йому за ту відомість, хоч ми так само, як і він не бачили тої граматики. Пригадаємо одначе, що вже давно перед тим, бо ще 1360 р. наші угорські Русини одержали народню просвіту, коли подільський князь Теодор Коріятович осїв між ними в Мункачі і позакладав там розсадники освіти, василиянські манастирі. Тому не диво, що Благослав знаходить у тім діялектї богато метафор і инших взірцевих фіґур, — се неминучий наслїдок виробленя язика богатого по своїй природї. Але не знаємо, як толкувати дальші слова нашого дослїдника, який пише: „А є в тім язицї богато пісень“ і т. д. Тут на раз він забуває, що говорив про діялект, і називає той діялект язиком. Із того видно, що Благослав не конче твердо стояв на своїм поглядї і сам собі нарештї не довіряв, чи він остоїть ся. Вправдї мимоходом він говорить про діялект, а про те наводить досить такого, що лише про розвитий та вироблений, хоч мало йому відомий язик свого часу міг сказати. Згадуючи в додатку, що в тім язицї зложено богато пісень, віршів та римів, він потверджує те, що й ми всї знаємо, що в Русина нема житя без піснї; чи він веселий, чи сумний, усе співає, на ріжні лади, як йому припаде до серця або прийде на ум. Тому й пісень

у нас без кінця і міри, і ледво чи який инший славянський народ дорівняє нам у тім богатстві.

„Бажаючи вкінці подати зразок „словенського“ діялекту, наводить Благослав одну пісеньку світського змісту. Без сумніву серед висше згаданого множества пісень було богато церковних, на що вказує вже само протиставлене їм світської пісні, але Благослав, хоч сам духовний, любував ся очевидно також у світських піснях, а може не мав під рукою жадної иншої, чи то світської чи духовної, крім тої одної світської, яку пізнав із устної передачі і навів як приклад того словенського діялекту, а також як приклад ладу та складу подібних пісень для тих, хто хотів би близше познайомити ся з тим діялектом“ [1]).

В докінченю сеї статї в ч. 42 сего часопису автор її наводить текст пісні в оріґіналї ґотицькими буквами, подаючи обік того тексту свою транскріпцію на кирилицю. Цікаво те, що назву „od Benatek“, яку поклав Благослав у титулї пісні, наш автор перекладає словами „Изъ Венеціи“; тут трафила ся йому та сама помилка, що й мені, помилка справлена пізнійше нашим знавцем угорської Руси С. Томашівським, який сконстатував у дальше наведеній розвідці, що Бенатки зовсім не королева Адріятика Венеція, а невеличке словацьке місточко на пограничу між Словаками й Русинами. Супроти сего не вважаю потрібним передавати тут дальшого міркуваня нашого автора про те, яким способом ся пісня дістала ся до Венеції, хто був той Нікодим, що чув її там, і як він передав її Благославови. Так само зайвим уважаю передавати тут аналїзу змісту пісні, яку подає В. Ковальський на ст. 106 ч. 42 цитованого часопису, а наводжу тільно три уступи з закінченя його статї.

„Не перечу, що та пісня де в чому подібна до словацької мови, та треба признати, що крім Словаків також инші славянські племена можуть знайти в ній слова й цїлі реченя властиві своїм язикам. Се поясняєть ся головно тим, що перед трьома або чотирма столїтями всї славянські язики були близші до себе о стілько, о скілько користували ся старо-славянським язиком. Та при всїм тім жаден Славянин не заперечить, що та пісня зложена попперед усього під впливом руського язика. Вже ті самі слова, котрі Благослав толкує чеськими або латинськими, Русинови зрозумілі без толкованя, бо властиві йому. Слова „на версї“, „перша“, „волоска“, „плачет“, „лиши“, „взял“ назве

[1]) Сборникъ-Отечественный, р. 1856, ч. 41, ст. 161—3.

певно кождий Русин своїми питомими. А що-ж сказати про слова утончені, які так часто повтаряють ся в тій пісні: дівонька, миленька, душенька? Де і в котрім із славянських язиків вони вживають ся так радо, як у нашім руськім? Далї котрий із сусідніх нам язиків уживає такі форми, як: плачучи, рекла, речет, пусти мя, есь і т. и.? От тим то ми сміло можемо хоч у части причислити сю пісню до творів, зложених нашою мовою, а се тим більше, що й воєвода Стефан, бувши Волохом, міг швидше по руськи, нїж якою иншою славянською мовою розмовляти з красною дївонькою. Адже-ж відомо, що волоські господарі або воєводи, як і весь волоський нарід, добре знали руську мову, і що урядова та церковна мова у них була руськославянська, та що вони задля того густо-часто лучили ся з Русинами одновірцями. Про котрого Стефана воєводу тут мова, се байдуже, досить, що він волоський і належав до того часу. Волоських воєводів треба одначе відріжнити від молдавських, із яких більше відомі Стефан із р. 1346, потім Стефан воєвода з р. 1497—1500; сей остатнїй памятний у історії своєю пімстою на польськім королю Янї Ольбрахтї, що зрадив його перед Турками. Сей Стефан погубивши польську шляхту в буковинських лїсах пустошив нашу землю по ріку Вислоку, знищив Перемишль, Радимно, Переворск, Ланцут і загрозив навіть Краків. Але той Стефан був воєвода молдавський, а в нашій пісні говорить ся про волоського, яких із іменем Стефан було кілька".

На сьому кінчу виписки з сеї статї, в якій будь що будь треба бачити серіозну пробу всестороннього поясненя сеї незвичайної памятки нашої мови та народньої творчости, і всякого признаня гідне зусилле присвоїти її нашій народнїй традиції. Не можна сего сказати про другого визначного письменника, галицького Русина Івана Вагилевича, який познайомив ся з текстом сеї пісні правдоподібно незабаром по її опублїкованю в граматиці Благослава, але не заняв ся нею спеціяльнїйше і задоволив ся самим скопіованем її тексту на окремій картцї, що містить ся вклеєна в один рукопис його історичних дослїдів над початками Польщі в бібліотецї Оссолїньских ч. 2411.

Найважнїйшим причинком із усего того, що появило ся після моєї публїкації для поясненя сеї пісні, була дра Ст. Томашівського „Замітка до пісні про Штефана воєводу", надрукована в „Miscellanea-х" тих же „Записок" 1907 р. кн. VI, ст. 128—134. Найважнїйшим із того, що сказав др. Томашівський про сю пісню, треба вважати те, що він сконстатував її угор-

сько-руське походженє, стверджуючи сей погляд розбором язика пісні, що в ній виявляють ся прикмети угро-руського діялєкту, а властне того, що граничить із Словаками. Друга важна вказівка була та, що за місцевістю Бенатка не треба шукати в Венеції, але така місцевість істнує на угорській Руси, в шаришській столиці над рікою Топлею на захід від Бардієва. Він зазначив також, що місцевости з такою назвою „Бенатка або Бенатки“ істнують також у Чехії, Моравії та Познанщині. Про чеську місцевість з такою назвою — додам я — згадує два рази Ґінделї в своїй книжці „Geschichte der Böhmischen Brüder“, erster Band, Prag 1857, ст. 345 і 346. Свої уваги про мову пісні др. Томашівський резюмує ось у яких словах: „Розбір мови пісні показує, що перед нами не чиста українська мова, тілько західно-угорське руське наріччє, добре пословачене, підмішане діялєктом, який під назвою „шаришського, бачванського, словенського, або східно-словацького, знаний етноґрафам і лінґвістам“. На думку дра Томашівського також сам сюжет пісні „вказує більше на Угорщину, ніж на инший край“. Зазначуючи факт, що в р. 1577 семигородським воєводою став Стефан Баторі, пізнійший польський король, др. Томашівський схиляєть ся до думки, що пісня могла відносити ся не до дійсно волоського, але до якогось семигородського воєводи, може навіть до самого Стефана Баторія, який був турецьким вазалем і якого військо в значній части складало ся з Волохів, а турецькі та татарські роти в тім війську були зовсім на місці. Далі висловлює др. Томашівський відмінний від мойого погляд на розмір пісні і подає свою власну пробу реконструкції її тексту. Закидаючи мені деяку довільність у моїй реконструкції там, де я додаю в рядках поодинокі склади для вирівнаня язика та осягненя одностайного пісенного розміру, він висловляє погляд, що пісня зложена не 12- а 11-складовими віршами, але при своїй реконструкції допускає знов таки довільність, пропускаючи слова, поміщені в тексті. Познайомивши ся близше з текстом пісні, опублікованим В. Ковальським, і значно відмінним від того, який у транскріпції німецьких букв на чеську латинку опубліковано в виданю граматики Благослава з р. 1857, я дійшов до переконаня, що не відступаючи від основної ідеї реконструкції тексту можна обійти ся без деяких із тих змін, які були допущені мною та дром Томашівським, і реконструувати текст у тій діялєктовій формі, в якій дійсно зложена пісня, та без претенсії на осягненє одностайного розміру.

Тепер можу подати дещо докладнійше про обох тих мужів чеської нації, яким завдячуємо записане та заховане нашої найстаршої народньої пісні. Ян Благослав, уроджений 1522 р. в Прерові на Моравії, належить до найвизначнійших проводирів того релїґійного руху, що ще від половини XV віку захопив велику часть чеського народу і втягнув її в траґічну та геройську боротьбу за реформу церкви і в загалї релїґійного житя, і прославив ся такими іменами, як Гус, Рокичана, Жішка, Хельчицький, Благослав та Коменій. Від гуситизму, під впливом далеко давнійшого богомильства, що в західній Европі доживало свойого віку під назвами Вальдензів та Пікардів, повстала в початках XVI в. в Чехії т. зв. „Єднота братів“, прозвана пізнійше Чеськими Братами. Переслїдувані в Чехії вони користували ся якийсь час більшою свободою в Моравії, а коли з Чехії наслїдком цїсарського утиску мусїло вимандрувати 1600 родин, вони перенесли свої огнища до Прусії та в Познанщину. Не мішаючи ся анї з чеськими гуситами, т. зв. утраквістами, анї з жадною протестантською конфесією, вони держали ся своєї виборної єрархії і свойого віроісповіданя, на їх думку очищеного від людських вимислів лїпше, ніж у инших реформованих сектах, та основаного головно на письмі св. нового завіту, перекладенім не з латинської, але з грецької мови.

Ян Благослав, один із епіскопів тої чесько-моравської секти, визначав ся між иншими своєю незвичайною здібністю, високою освітою, постійністю характеру та лїтературним талантом. Одержавши незвичайну, як на свій час, освіту в рідній Моравії, він у молодих лїтах висланий був Єднотою з разу до Королевця, де вчив славний гуманїст Озіяндер, а потім до Базілеї в Швайцарії, але не пробувши тут довго задля слабого здоровля, він вернув назад до рідного краю, де спокійно міг займати ся наукою та лїтературними працями, поки вибір братів не покликав його на високе становище епіскопа, яке повело за собою ненастанні занятя публичними справами. Між рр. 1555 і 1570 він мусїв у обороні прав та свобід Єдноти їздити чотири рази до Відня, пробувати кілька разів у Празї та в инших містах і займати ся ріжнородними справами, що виникали з чим раз тяжшого положеня Єдноти. Як епіскоп він проживав головно в Молодім Болеславі, де устроєна була також братська друкарня. По дволїтній недузї він умер 24 падолиста 1571 р. в Моравськім Крумлові. Із його лїтературних праць, друкованих за його житя, найважнійші: „Kancional bratrský“, дру-

кований у Шамотулах у Познанщині, в якім містить ся 51 духовних пісень, уложених самим Благославом, і 18 старших, поправлених ним; „Nowy zakon“ — переклад біблійних книг нового завіта, доконаний ним із грецької мови, друкований у перве 1565 р. в маленькім форматі 16-ки, а в друге 1569 р. дуже оздобно в форматі великої 8-ки. Незвичайною літературною вартістю визначаєть ся його „Život Jana Augusty“, найвисшого старшини Єдноти в рр. 1547—1571, якого житепис Благослав довів одначе лише до 1555 р. Сей житепис, доведений иншими не так уже талановито до смерти Аугусти, що вмер лиш троха пізнїйше по Благославі того самого року, заховав ся в кількох рукописах і був аж у першій половинї XIX в. опублїкований по нїмецьки і по чеськи. В часї свого урядованя як епіскоп та письмоводитель Єдноти Благослав провадив також лїтопис братської церкви п. з. „Dějiny bratří českých“, що заховав ся до наших часів також у рукописї. Свою граматику чеської мови він мусїв написати у всякім разї перед 1550 р.[1])

Про Нїкодима, який у словацькій Бенатцї чув і правдоподібно записав руську пісню про воєводу Стефана, довідуємо ся з книги проф. Ґінделї лише стілько, що він був членом Єдноти і в цвітнї 1568 р. був два рази її послом у Віднї, мав там розмови з цїсарським лїкарем дром Крато та передавав Благославові листи цїсарському секретарю Николаю Вальтерови (Gindely, Geschichte der böhmischen Brüder, II, ст. 46—48). Сей сам Нїкодим того самого року вернувши з Відня їде з порученя Благослава до Голомуца для конференцїї з католицьким епіскопом. Що сей Нїкодим був освічений і письменний чоловік, доказує його по чеськи писана реляція про його дворазове посольство до Відня, захована в рукописї і вишукана проф. Ґінделїм (op. cit. II, ст. 48—50 і ст. 462, нотка 18).

Мушу ще поправити одну помилку, допущену в моїй студії на ст. 15, де я покликаючи ся на слова проф. А. Соболевського пишу ось що: „Найстарші людові сербські та болгарські піснї складені всї таким розміром, як отся наша. Той розмір, що відповідає греко-византійському т. зв. полїтичному віршови, ще в X або XI віцї разом із грецькими поезіями перейшов до

---

[1]) Отсї дати виймаю з працї чеського історика Антона Ґінделї п. з. „Životopis B. Jana Blahoslava“, поміщеної в часописї „Časopis Musea kralovstvi českého“ 1856, ч. 1, ст. 20—44 і ч. 2, ст. 3—23, а також із його просторої „Geschichte der böhmischen Brüder“, Prag 1857.

Болгарії і був тут ужитий у перекладах грецьких віршів". Те, що сказано про грецький політичний вірш, я взяв на віру проф. Соболевського, та пізнійше переконав ся, що се зовсім неправда, бо грецький політичний вірш має розмір 15-складовий, ритмічної формули 8 + 7, коли натомісь т. зв. проф. Соболевським болгарська вірша, а властиво віршована азбучна молитва Константинова має розмір 10-складовий, ритмічної формули 5 + 5. Сей розмір справді зробив ся прототипом болгарських та сербських епічних пісень та наших колядок світського змісту, але відмінний від розміру пісні про воєводу Стефана, в основі своїй 12- або 11-складового, типічного для наших козацьких пісень XVII—XVIII в.

Подаючи на чолї сего тому фотоґрафічну подобизну тексту сеї пісні з рукопису Благослава вважаю можливим на основі сего тексту поробити деякі поправки в тім текстї, який опублїкували чеські видавцї сеї граматики і який зробив ся основою пізнїйших дослїдів над піснею. Титул пісні в граматицї, даний очевидно самим Благославом, містить у собі одно дуже цінне історичне свідоцтво, на яке доси не звернено уваги. Назвавши місце, де була записана пісня, Бенатками (od Benatek, треба розуміти: з околицї Бенаток) Благослав додає: kdež hojně jest Slowaků neb Charwatů, по нашому: де живе богато Словаків або Харватів. Знаючи, що Бенатки — місточко положене на етноґрафічній границї Словаків і Русинів, та знаючи, що Благослав відріжняє тих Славян, що живуть у сусїдстві Словаків і яких діялектом зложена пісня про Стефана воєводу, від дійсних Словаків, будемо мати в наведених словах Благослава важне історичне свідоцтво, що угорських Русинів іще в половині XVI в. називано Харватами. Се свідоцтво без сумнїву останок тої самої традиції, що знайшла собі вираз іще в найстаршім київськім лїтописі, де під р. 993 коротко згадано про якийсь похід Володимира В. на Хорватів.

Як читати імя героя пісні? Чеські видавцї прочитали нїмецькі букви St. як нїмецьке St., по нашому і по свойому шт (Stand, Stube, stehen і т. и.). В оріґіналї чеської граматики скрізь стоїть Stefan, а не Štefan, як подали видавцї; значить, імя треба читати Стефан, а не Штефан. Так читає його також скрізь В. Ковальський. В нїмецькій азбуцї g читаєть ся як j, значить, пишеть ся: Dunagu (Дунаю), stogu (стою), szermugu (шермую), strilagu (стріляю), wygwoda (виивода), pugmi (пуймі, пійми, візьми), pugmil (пуйміл), nerownagmi (не ровнайми), ges

(єс, єси), ga (я), geho (єго), gi (ї). Нашому звукови ш відповідає знак ß: tečeß, werßi, perwßa, ßablami, budeß. Але в деяких випадках сему звукови відповідає одно ſ або подвійне ſſ: liſi (лиши), ſſto (што), liſſil (лишил), Sſtam (штам, може помилка замісь што-ж), duſſenko (душенко). Над буквою s ніде нема чеського значка ˇ, натомісь маємо такі значки над буквами č, ř, ě, ň у словах: čemu, tečeß, břehu, rotě, Ač, plačet, plačučy, rečet, vručku, dywoňko, mileňka. Vocativ Stefane має на кінці звичайне e, одже, видно, й Чехи вимовляли його як е, а не як іе. Визначною чеською прикметою правопису треба вважати акцентоване a або e в словах: Turecká, Tatarská, Woloská, wlaská, mé (читай мє), té (чит. тє), gá (я).

Деякі менше зрозумілі, або й зовсім неясні йому слова Благослав у своїм рукописї поясняв чеськими, а один раз латинським. І так слова другого рядка Na werßi пояснив чеськими словами na břehu, хоч очевидно се пояснене хибне, бо слова „Na werßi" треба читати „на версї". Слово Perwßa пояснив чеським prwný, слово Wołoſka чеським Wláſká, слово plačet латинським flet, слово liſi чеським propusti, очевидно також недобре, бо лишити відповідає чеському zustaviti, а нїмецькому lassen або verlassen; слово wzal (взяв) пояснив чеським uyal. В однім слові рукопису j стоїть у значіню і: powjdala. Нашому мя або мня (acc. заіменника особового мене) відповідають у чеськім рукописї форми: mé (albo mé pugmi, albo mé liſi), mie (kdo mie doplynet), або mne (pusty mne Stefane). Наше не, знак запереченя, пишеть ся раз ne (Ne rowna), а другий раз nie (nie doplynul). Наше „нїхто" (nemo) транскрібовано в чеськім Nechto. З огляду на довге виговорюванє у Чехів букви y в кінцї слів (Došly чит. Дошлей або Дошлїй) не подивуємо, коли чеський автор переписує наше „глубокий" нїмецькими буквами „hluboký". Теперішнї Чехи звичайно акцентують таке y. Зазначу нарештї в однім наведенім уже слові чеське a рівнозначне нашому я: wzal = взяв. Що переголосу л на в у закінченях минулого часу дієслів Чех або не чув, або не відчув, і пише скрізь: liſſil, doplynul, wzal, сему не подивуємо ся, бо такого переголосу инші славянські язики не знають.

Для характеристики язика, яким зложена пісня, не зайвим буде переглянути систематично весь запас слів, ужитих у нїй. У текстї піснї маємо всего 117 слів, із яких 37 іменників, 15 прикметників, 24 дієслова, 18 заіменників, 4 числівники, а решта побічних частий мови. Іменники маємо ось у яких формах:

Дунай — voc. Дунаю, acc. в Дунай.

рота — nom. plur. три роти, nom. sing. 1, 2, 3 рота, ablat. sing. w Tureckym rotě, форма властива словацькій мові, а також деяким угроруським діялектам.

верх — locat. na werßi, по нашому на версї з мягким і; слово незрозуміле чеському авторови, і сам звук мягке і недоступний анї чеській, анї словацькій мові, і для того склад сї заступлений складом ші анальоґічно до того, як Німець польське Psiakrew вимовляє Pschakreff.

шабля — ablat. ßablami, форма властива словацькій мові і деяким угро-руським діялектам.

стрілка — ablat. ſtrylkami; руському складови рі відповідає в чехо-словацькім і польськім язиках склад rża або ři, отже стріла — strzała, střila. Задля невластивости сего складу чесько-словацькій мові чеський учений передав його буквами ry.

воєвода — nom. sing. wygwoda, в тій формі ужито в піснї 4 рази, в тім числї раз у vocat. Форма вийвода відповідає по троха словацькій формі wejwoda, але все таки з тою ріжницею, що тут чуєть ся грубший звук. Коли взяти на увагу, що в семигородсько-руськім діялектї маємо форму вайвода, яка перейшла також і в мадярську мову, то не буде невластивим приняти, що в угро-руськім діялектї була форма „вийвода", посередня між словацькою і семигородською.

дївонька — nom. sing. dywonka, voc. dywoňko або dywoňku, acc. dywonku. Зі складом dy в початку сего слова повтаряєть ся те саме, що було зі складом сї: Чех не міг переписати склад дї, невластивий його мові, инакше, як твердим dy. Форму voc. dywoňku в остатнїм рядку піснї можна вважати помилкою чи то записувача, чи автора граматики, чи може навіть друкаря, бо зараз другий іменник, доданий до сего, duſſenko (душенько) написаний правильно. Так само помилкою треба вважати форму acc. sing. dywonko зам. дївоньку.

дївониця, слово ужите тілько раз у формі: Kraſna dywonice. Що вона не словацька, доказує перший склад dy, який заступає первісне руське дї; форма дївониця — здрібніла від форми дївона; ся форма невідома доси в нашім лексіконї; що вона могла істнувати колись, можна догадувати ся з анальоґії лїрницького слова каравона, яким лїрницький жарґон означує дївчину. (Пор. К. Студинський, Лїрники, Львів 1894, ст. 22). Деяку анальоґію до слова дївониця бачимо в однїй поезії Афанасьєва-Чужбинського, де він ужив слова дївина зам. дївчина (пор. Афанасьєв-Чужбинський, Українські поезії, вид. Львів 1912, ст. 49).

ручка — в текстї піснї в передостатнїм рядку написано на поввір зовсім абсурдні слова: zabil gi oručku. Коли взяти на увагу, що

в рукописї Благослава ті слова були написані одним тягом, як се часто трафляє ся в старших рукописах, то можна допустити, що при переписуваню v переставлено gi, а властиво треба було читати za bilv gi ručku, по нашому: за білу ї ручку. Здрібніле слово ручка знов властиве тілько руській мові.

Із прикметників маємо в нашій піснї ось які форми:

смутен, староруська форма, уживана також у старших памятках нашої народньої поезії, пор. нагуївську весільну пісню:

Уставай сваненько раненько,
Підливай виноград частенько.
Аби той виноград зелен бив,
Аби наш староста весел бив.

В турецьким, татарським, волоським ротє — др. Томашівський зазважує анальоґічну складню в угроруськім діялектї: с том свойом женом, под ньом (scil. під сосною), мой міла седзела. В сих формах можна одначе підозрівати польські носівки, коли натомісь форми наведених прикметників у нашій піснї таким способом не виясняють ся. На мою думку вони виясняють ся лїпше як стягнене прикметника з заіменником мі або ми: в турецькі ми ротї; при прикметнику волоський пропущено навіть приіменник в, може через помилку.

красна — слово спільне руській і чеській мові.

неровнаймі — очевидно злучено два слова: нерівна ми (менї); про вставлене між ними й я сказав дещо в моїй студії, ст. 13.

миленька — раз ужите в формі milenka, а другий раз у формі mileňka; ся друга форма властива тілько руській мові. Натомісь перша в чеській мові вживаеть ся як іменник у значіню die Geliebte.

Що до дієслів, то форми: стою, шермую, стріляю, зам. стоють, шермують, стріляють, треба вважати угро-руськими, спільними зі словацькою мовою; в Нагуєвичах чув я початок піснї, мабуть чеського походженя, перенесеної вояками на наш ґрунт:

Ой у полю, в полю,
Там жовняри стою;
Як стоят, так стоят,
Аж їх ніжки болят.

Гуцули загально говорять: ходє зам. ходять, робє зам. роблять, говорє зам. говорять.

Плачучи, в чеськім текстї виразно plačuсу, отже догад про словацьку форму plačuci, висловлений дром Томашівським на ст. 131, відпадає. Форма того самого слова: plačet — староруська, уживана декуди також тепер в устах люду.

повідат — 3 особа sing. praes. у характерній гірській, спеціяльно бойківській, а також угро-руській формі зам. правильного руського: повідає.

пуйми — pugmi, в оріґіналї має u, а не ŭ, отже рішучо відріжняєть ся від словацького pojmi.

лиши, imperativ від лишити, без сумнїву руське слово, невідоме західно-славянським мовам, але за те близьке своїм походженем до німецького lassen.

рекла, речет, форми староруські, вживані подекуди й доси в устах люду.

пусти — характерно переписано нїмецькими буквами: pusty, з твердим у на кінцї, без сумнїву руська форма.

скочу — fut. від скочити; руськість сеї форми не підлягає сумнївови.

доплинул і доплинет — перша з тих форм спільна Русинам і Словакам, але друга тілько руська.

взял, нїмецькими буквами написано в чеській формі wzal, але мабуть тілько тому, що Чехови неможливо було транскрібувати руське я инакше, як тілько через додане і перед а; поясняючи се слово чеським він пише своє: uyal.

Від слова бути маємо в піснї форми: bych (староруське быхъ, уживане й доси на Покутю та в Гуцульщинї, пр. так бих здоров був!); єс, червоноруська тверда форма зам. староруського єси, скороченого на єс (у Нагуєвичах я чув: „Оть єс тут!"); форма futuri буду спільна Русинам із Чехами, а відмінна у Поляків (będę), не викликає нїякого сумнїву. Те саме треба сказати про форму будеш.

Зупиню ся ще на двох ґрупах слів. У рядку 12 читаємо на початку: Ač ſſto mi rečet. Початкове Ač, чуже нашій мові, але властиве польській та чеській у значіню: хоч, хоча, видаєть ся менї тут тілько помилкою переписувача; дотичне речене на мою думку треба читати: А чшто ми речет. Заіменник „що" ужитий у отсїй піснї два рази, і оба рази в незвичайній формі: раз у рядку 12 написано ſſto, а властиво čſſto, а другий раз у р. 15: Sſtam mi rekla — перше слово знов зовсїм загадкове, хоч його значінє не може бути инше, як тілько: Што-ж ми рекла. В старих рукописах дуже часто остатня бува одного слова переміняєть ся на таку саму букву, якою починаєть ся слїдуюче слово, особливо, коли те друге тїсно вяжеть ся з першим. Таким способом можна би вияснити собі повстанє вислову: Штам ми рекла зам. Штож ми рекла. Заіменник хто стрічаємо в текстї нашої піснї два рази, а то раз у чесько-словацькій формі kdo, а другий раз у чисто руській людовій формі Nechto. Розумієть ся, першу форму треба вважати припад-

ковою заміною того, хто записував пісню, а друга, невластива його язикови і записана не зовсїм докладно, нехто зам. ніхто, лишаєть ся важним свідоцтвом руського походженя піснї. В текстї по слові Nechto стоїть справдї nie, а не ne, як догадував ся др. Томашівський ст. 132.

В тій формі, як її маємо опублїковану в статї В. Ковальського, отся пісня має 21 рядків. Із тих рядки 1, 2, 19 і 21 мають по 12; 3, 4, 5 по 7; 6, 7, 8, 9, 17, 18 по 11; 12, 16 і 20 по 10; 10, 13 і 15 по 13, р. 11 має 15, а р. 14 — 14 складів. Вже з того самого перегляду розміру видно, що запис чеського брата Нїкодема не був зовсїм поправний, і правдоподібно списаний із устного оповіданя співака, а не з його співу.

Після сих уваг можна приступити до нової реконструкції тексту піснї, як вона могла виглядати в співаню. Др. Томашівський стоїть на тім, що пісня зложена одинацятискладовим розміром і відповідно до того реконструує текст Благослава латинськими буквами (ст. 132—133), а далї подає свою повнїйшу реконструкцію руськими буквами (ст. 134—135). При обох реконструкціях одначе він допускає 9 більше або менше важних змін, переважно пропусків у текстї Благослава, а при тім усе таки не доходить до повної одностайности розміру в своїй руській реконструкції. Я вважаю можливим після сказаного доси стояти далї при своїм поглядї, що пісня зложена 12-складовим розміром, що рядки чеського запису з більшим або меншим числом складів треба вважати свідоцтвами про недокладність запису, що одначе пропускане в давнїм записї чи то поодиноких слів, чи цїлих речень або рядків треба вважати дуже великою хибою реконструкції. Придивляючи ся добре текстови піснї в публїкації В. Ковальського я завважив, що в 5 рядках рівномірність тексту можна привернути, читаючи старе чеське w як наше у. Не вважаю також потрібним реконструувати рядки 3—6 при помочи скороченя тексту і повтореня одного рядка два рази, як се вчинив др. Том., анї пропускати ті рядки, як се вчинив проф. Грушевський; вони, що правда, зложені коротшим, 7-складовим розміром, але сей розмір також не чужий нашій народній поезії; ним зложені деякі піснї балладового змісту, пр. галицько-руська пісня про чабана, що притягнений чарами дївчини прилетів до неї на білім кони, і українська пісня про чумака, що взяв за жінку свою власну сестру [1]).

[1]) Перша з тих пісень починаєть ся рядками:

Ой у гаю, у гаю
Чабан вівцї зганяє.

З доповненями, мотивованими в моїй студії на ст. 15—17 текст сеї пісні в новій реконструкції виглядав би ось як:

Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш?
[Ой як же Дунаю смутному не течи,
Що дно його точуть студені криниці,
А по середині та рибоньки мутять],
На версї Дунаю три роти ту стою.
Перша рота турецка,
Друга рота татарска,
Трета рота-волоска.
У турецкі-м роті шаблями шермую,
У татарскі-м роті стрілками стріляю,
У волоскі-м роті Стефан воєвода.
В Стефанові роті дївониця плачет,
[Дївониця плачет], плачучи повідат:
„Стефане, Стефане, Стефан воєвода!
Альбо ме[не] пуйми, альбо ме[не] лиши!“ [1])
А што ми [од]речет Стефан воєвода?
„Красна дївонице, пуймил-бих [я] тебе,
[Красная] дївонько, неровнай ми єси;
Лишил бих [я] те[бе], миленька ми єси“.
[І] што-ж му [од]рекла [красная] дївонька?
[Одрекла дївонька]: „Пусти мня, Стефане!
Скочу я у Дунай, у Дунай глубокий.
А хто мя доплинет, [то] єго я буду“.
Ніхто не доплинул красну[ю] дївоньку,
Доплинул дївоньку Стефан воєвода,
І взял дївоньку за білу ї ручку:
„Дївонько, душенько, миленька ми будеш“.

Нема потреби допускати якийсь пропуск у текстї пісні перед останнім рядком, як се пропонує др. Томашівський, який зазначує сей пропуск рядом точок, хоч у текстї опублїкованім В. Ковальським між останнім рядком і попереднім у друку полишено значну прогалину.

Друга починаєть ся рядками:

У Київі на ринку
Пють чумаки горілку.

[1]) Досить близький варіянт сего рядка можна бачити в народнїй коломийцї, записаній мною в Нагуєвичах:

Або мене, любку, люби, або мене лиши,
Або мої чорні брови на папері спиши!

Хоча пісня про воєводу Стефана в своїй основі не історична, бо оповідає про факт приватного житя, то все таки не маловажна річ була би знати, до котрого волоського воєводи Стефана вона відносить ся. Не маловажна вже хоч би тому, аби вберегти ся від таких необережних догадок, як дра Ст. Томашівського, що вона може відносити ся до Стефана Баторія, який у р. 1571, т. зн. у році смерти Благослава, став воєводою семигородським, а пізнійше був королем польським. Що пісня не може відносити ся до особи сего короля, се випливає з того, що вона була записана коло р. 1550 і відносить ся не до семигородського, анї молдавського, але до волоського воєводи.

Волоських воєвод Стефанів знаємо кілька. Найдавнійший із них той, про якого згадав король Ягайло на з'їздї з нїмецьким цїсарем Зиґмунтом у Луцьку в перших днях сїчня 1429 р. ось із якого приводу: Потерпівши значне пораженє від Турків у Семигородї 1428 р. нїмецький цїсар Зиґмунт приїхав до короля Ягайла з наміром приєднати його до союза, що мав би зломати турецьку силу, а між иншим „освободити з поганських рук Мізію, Тракію, Македонію, яку недавно опанував Амурат, а також усю Грецію, і не допустити, аби його пановане ширило ся далї в християнські землї. Для сего дуже велику підмогу дає йому земля волоська, куди можна Дунаєм спускати живність і инші воєнні потреби. Сю землю повинні оба вони, цїсар і король, на сам перед спільно опанувати, а потім подїлити ся нею". На се король Ягайло д. 7 сїчня відповів цїсарю відмовно, а особливо що до волоської землї сказав з докором, „що її не треба видирати нїкому, бо се було би не християнське дїло, а ся земля — власність волоського воєводи Стефана, мойого „ołdownika" (підвладного), котрий і без того все буде з нами" [1].

Мабуть про иншого Стефана, воєводу волоського, згадує той сам Бельский під р. 1460 оповідаючи, що король Казимір Ягайлович „будучи на Руси післав до татарського хана Єцінґерея і до Стефана, воєводи волоського, жадаючи їх помочи проти хрестоносців" (ст. 766). Той сам Стефан, воєвода волоський, згаданий другий раз під р. 1462, що зложив присягу перед послами польського короля прирікаючи, що приїде сам до короля і „ołd mu uczyni", коли король повелить. Хоча той Стефан присягав уже перед тим, але що був переніс ся на Угорщину, то тепер присяг на ново" (ст. 785—6).

---

[1]) Kronika Marcina Bielskiego. Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. Sanok 1856, т. I, ст. 591—2.

ztoho yedne pjsnicky yegiž swětské muže
se něco rozuměti.

Pjseň Slowenská, od Benatek, kdež
hogně gest Slowáki neb Char-
wáti, přinesena od
Nykodéma.

Dunagu dunagu čemu smuten tečeš
ne břehu — Na werssi dunagu trzy woly bu stogu
prwnj — Perwsse wole Turecká
Druhe wole Tatarské
wlaſſké — Trzete wole Wolosske
W Tureckym wolé ſſablami ſſermugu
W Tatarskym wolé strzylkami strilegu
W Wolosskym wolé Sstefan woywoda
w Sstefanowy wolé dziwonka plačet plet
y plačucy powidala Sstefane Sstefane
Sstefan woywoda, albo mé pugmi albo mé lissi — propusť
Ale to ſſto mi rzeče Sstefan woywoda,
Krasna dziwonice pugmil bych tě dziwko
Nerownagmi yes, lissil bych te, milenka mi yes
Sstam mi rekla dziwonka, pusty mne Sstefane
Sskoču ya w dunag, w dunag hluboky
A kdo mé doplynet ycho ya budu
Nikto mé doplynul krasnu dziwonku

Подобизна рукопису пісні про Стефана воєводу в граматиці Благослава, стор. А.

Під р. 1468 Бельский оповідає ось що про вмішане короля угорського Матвія Корвина в справи волоської землї. „Три брати не могли погодити ся в панованю над тою землею: Стефан, Петро й Беринда, а коли Стефан вигнав обох, ті втекли до Казимира, але Казимир більше сприяв Стефанови. Тодї вони пішли на Угорщину до Матвія, аби їм поміг відзискати власть у Волощинї. Матвій зібрав 40.000 людий і з ними просто через гори потяг у Волощину, воюючи її мечем і огнем. Стефан хоч мав поміч із Польщі, не смів отверто виступити проти нього, маючи меншу силу людий від його війська, тілько шарпав його з боків. А коли побачив, що Угри розложили ся з королем у місточку Баня, післав потайно двох Волохів, які запалили місточко. Угри тїкаючи з місточка перед огнем натрафили на Стефанових людий, яких той розставив довкола, і тодї Стефан поразив угорське військo так сильно, що Матвій ранений ледво втїк через гори покинувши все, а угорських людий, як пишуть, полягло 10.000. Тодї Стефан післав королеви Казимирови добру часть добичі і всї хоругви до Вільна“ (ст. 823).

Той сам Стефан воєвода в р. 1469 мав прибути до Львова, аби тут поклонити ся королеви, що перед кількома роками обіцяв польським послам у Сучаві, але не посмів приїхати сам, бо дехто страшив його, що король хоче увязнити його (ст. 828). Другий раз мав з'їхати ся сей воєвода з королем у р. 1470 на Руси, невідомо де, але знов не прибув вимовляючи ся тим, що воює з молдавським воєводою Дракулом. Стефан просив короля через своїх послів, аби погодив його з Дракулом, і король вдав ся в се, боячи ся, аби Дракун не піддав ся Туркови, а Стефан мав иншого часу поклонити ся королеви (ст. 833).

В р. 1474 знов читаємо, що до польського короля прибули посли волоського воєводи Стефана оповідаючи, що йому пощастило в війнї з молдавським воєводою Дракулом, якого він побив, і взяв йому між иншим головний його замок Дімбровицю, а в ньому забрав його скарби і його жінку з двома дочками. З тої добичі принесено королеви 28 хоругов. Але швидко приїхав другий посол просячи в короля помочи, бо Дракул поїхав до Турка за підмогою, і Турки вже воюють волоську землю. Король вислав до Волощини двох панів, аби осягнули перемирє з Турками, а пану Бучацкому гербу Габданк велено, аби з усею подільською шляхтою тягнув на поміч Стефанови, воєводі волоському. Турецький цїсар Магомет вислав молдавському воєводї Дракулови 120.000 турецького війська з Татарами та Молдава-

нами проти Стефана до Волощини. Стефан воєвода волоський, маючи підмогу пана Бучацкого з Подолянами від короля польського Казимира, яких було всіх 2000, а Волохів 40.000 і 5000 Чаклїв (Секлерів), яких воєвода Стефан відібрав був від короля угорського Матвія, вирушив із тими людьми проти Турків, і поступаючи більше хитрощами, ніж силою, з усїх боків страшенно шарпав величезне турецьке військо. Особливо ушкодив його тим, що на широкій долині, якою мусїли тягти Турки, винищив перед ними все, і навіть трави випалив, так що й сами вони і їх роскішні конї здихали з голоду. Довівши їх оттак у небезпечне місце над озеро Раковець над рікою Берладом ударив на них, і там малим народом поразив на голову 100.000 Турків і Татар, а трупи побитих велїв позносити на купи; кости з них і доси лежать там громадами, і стоять три муровані хрести, поставлені на знак сеї побіди. Кількох башів, головних гетьманів, убито, воєнних хоругов узято більше ніж 100. Бранців усїх велїв повбивати на палї, а тілько чотирьох головних, а також 36 хоругов і часть добичї з ворогів вислав через панів королеви Казимирови до Литви“ (ст. 847—500).

З р. 1475 Бельский подає відомість, що весною приїхали до короля Казимира посли від Стефана воєводи просячи помочи проти Турків, які знов готують ся на Волощину з Дракулом (op. cit. ст. 861). Наслїдки сеї просьби невідомі, але вже в слїдуючім роцї король польський вислав свойого посла до Магомета, султана турецького, який зустрівши султана в Варнї в походї на Волощину, іменем короля просив його, аби не йшов на той край, бо се край королївський. Султан відповів йому: „Як би ти був застав мене в Адріянополї, а не тут, так далеко, то я не був би рушав ся. А так вирушивши вже мушу йти далї, особливо задля моїх перекопських Татар, що просять у мене підмоги проти волоського воєводи. Коли волоський воєвода хоче мати спокій, нехай дасть менї гарач, верне вязнів і віддасть Кілїю“. На се Стефан воєвода не хотів пристати, а Турки збудувавши на-скоро міст через Дунай перейшли до Волощини. Хоч воєвода боронив їм переправи, але не міг спинити їх, бо з другого боку налягли на нього Татари, на яких мусїв обернути ся. Се доніс королеви Вроцїмовский, а швидко потім прибіг посол від Стефана сповіщаючи, що сей поразив Татар на голову і гонив їх аж до Днїстра, а тепер обернув ся знов на Турків, але не має змоги видати їм битву, тілько шарпає їх з боків, палить трави та живність, аби їх виморити голодом,

а свої достатки з людьми вислав геть у гори. Вже побив не мало Турків, а отсе недавно поразив їх 30.000, давши їм битву з ліса, в якім вони облягли його; своїх утратив тілько 200, і так пробив ся кріз них силою. Та се ще не велика річ, бо їх дуже богато, то-ж він просить помочи в короля, до якої сей обовязаний. Король, якому ходило не тілько о Волощину, але також о Поділє, аби Турки звоювавши Волощину не напали й на Поділє (як уже перед тим спалили були кільканацять сіл), велїв рушити ся до границь шляхтї подільській і холмській з Павлом Ясєньским, скарбником і старостою белзським та холмським; але ті прийшовши до Волощини наробили шкоди не меншої від Турків, і не давши воєводї ніякої підмоги вернули до дому (op. cit. ст. 864—5). Характерне свідоцтво польського письменника про те, яким „przedmurzem chrześciaństwa“ була польська шляхта вже в тих часах.

Під конець р. 1477 Бєльский нотує відомість, що Стефан воєвода волоський спіймав свойого ворога Дракула, до чого допомогли йому міщани Брашова, які побили Турків. Таким способом Стефан воєвода опанував усю ту гарну землю (Молдавію) та надто звоював та попалив іще деякі турецькі твердинї і відібрав від Турків соляні жупи, що приносили велику користь (op. cit. ст. 870).

Король Казимир таки дождав ся нарештї поклону від воєводи Стефана, і то поклону досить незвичайного. Читаємо про се у Бєльского: „Року божого 1484 султан турецький Баязет, що настав по Магометї, хотячи помстити ся на Стефанї за пораженє свойого вітця, взяв Кілїю в долїшнїй землї, та Білгород, оборонні замки, хоч і не без шкоди для своїх. Молдавську землю повоював шаблею й огнем. Стефан бачучи нерівні сили супроти своїх уступив на бік в оборонні місця, бо волоська земля гориста та болотиста та поросла лїсами в многих місцях, а до Казимира післав просячи підмоги. А так р. б. 1485 по жнивах рушив король до Львова і велїв усїм руським землям готовити ся та стягати ся до нього, а також і Литві. Богато було таких, що з доброї волї йшли та їхали на свою шкоду, а всїх людий, здібних до бою, було більше як 20.000. З ними король переправивши ся через Днїстер коло Галича прийшов до Коломиї. Там на полї розпято намет, під яким уставлено престол для короля, на якім він засїв, а Стефан приїхав на кони стрійно. Коли злїз із коня, взяли його королївські двораки між себе і привели до короля. Тут він кинув перед короля хоругов і сам

упав перед його ногами, а в тім упав намет, умисно приладжений на те, аби люди дивили ся на се. Потім зложив відповідну присягу перед королем і його радними панами, що буде послушним королеви польському до віку він сам і його потомки, буде з ним проти кождого його ворога, остереже його про все, що могло би бути йому на шкоду, і нї з ким без його волї не почне війни. Потім уставши поцїлував короля в руку, а запрошений на обід засїв до стола в 14 осіб зі своєю радою" (op. cit. ст. 880—1).

Від тепер нема у Бельского нїякої відомости про волоського воєводу аж до смерти короля Казимира, який умер у червнї 1492 р., проживши 64, а панувавши 45 літ. Його наступник Ян Ольбрахт літом 1494 р. з'їхав ся в Левочі в північній Угорщинї зі своїм братом Владиславом, королем чеським і угорським, де між иншим оба повзяли таємну постанову прогнати воєводу волоського з Волощини, а на його місце посадити королевича Зиґмунта (op. cit. ст. 892—3). Наслїдком сеї умови король Ян Ольбрахт розпочав у р. 1497 правдиво фатальну війну, про око виміре借 проти Туреччини, а на правду проти волоського воєводи Стефана. Хід тої війни оповідає Бельский (op. cit. ст. 907—912); скажу тут коротко, що вона скінчила ся соромним пораженєм польського короля, а надто потягла за собою напад воєводи Стефана на польську землю, яку він пройшов аж до річки Вислоки літом 1498 р. З ленника Польщі Стефан воєвода волоський зробив ся тепер її завзятим ворогом і побуджував проти неї особливо Турків і Татар. Остаточно польський король мусїв перепросити ся з волоським воєводою; умову заключено в р. 1499.

Ще раз було невеличке дїло у Стефана воєводи з польським королем Яном Ольбрахтом. Ось що пише про се Бельский: „В р. 1501 прибули до короля посли від волоського воєводи Стефана на сойм у Пйотркові з просьбою, аби король відповідно до заключеної угоди видав йому втїкача Петра, сина першого воєводи Іллї, який садив ся на волоське господарство. Про се король довго нараджував ся зі своїми панами, а не хотячи гнївати на себе Стефана, велїв претендентови відрубати голову в Хові в присутности волоських послів. Аби ся кара смертна не видала ся безпричинною, розголошено, що він сфальшував королївські листи" (ст. 911).

Остатня відомість, яку подає Бельский про сього незвичайного волоського володаря, містить ся під р. 1504. Читаємо

там: „Р. 1504 вмер Стефан, волоський воєвода, пан хоробрий і щасливий, бо одного разу поразив Турків більше як 100.000, а побивав їх іще кілька разів, побивав також Татар і угорського короля Матвія, якому відібрав чакельську землю, побив навіть польського короля на Буковині. З тим його щастєм при такій малій державі може кождий історик класти його на рівні з усіми великими та славними гетьманами. Тому то й Волохи називають його Кара Богдан, т. є дорогий Богдан, а задля його надзвичайної хоробрости кладуть його між святими“ (op. cit. ст. 920). Назву Кара Богдан Бельский толкує невірно, бо „кара“ по турецьки значить „чорний“, а „Богдан“ тут очевидно треба брати в значіню „Богом даний“.

II. Іван і Маряна (ст. 19—34).

З приводу сеї пісні і моїх уваг до неї опублїкував др. Михайло Тершаковець досить просторий додаток до своєї статї „Beziehungen der ukrainischen historischen Lieder, resp. „Dumen“ zum südslavischen Volksepos“, поміщеної в „Archiv für slavische Philologie“ 1907, т. XXIX, ст. 221—240, який займає ст. 240—246. Сама статя присвячена розборови статї пок. київського професора Н. П. Дашкевича „Нѣсколько слѣдовъ общенія южной Руси съ юго-Славянами въ литовско-польскій періодъ ея исторіи, между проч. въ думахъ“, поміщеної в збірній книзї „Изборникъ кіевскій, посвященный Т. Д. Флоринскому“. Кіевъ 1905, ст. 119—137. Д. Тершаковець досить подрібно передає зміст статї проф. Дашкевича і дуже скептично ставить ся до всїх хоч би невеличких здобутків його працї. Основне твердженє проф. Дашкевича „Съ XV-го столѣтія, когда началъ слагаться свой литературный обликъ въ западной Руси, стали вѣроятно явственно обозначаться своеобразныя черты южно-русской исторической поэзіи и принимать то направленіе, которое находимъ въ позднѣйшихъ думахъ; до извѣстной степени оно окончательно водворилось подъ тѣмъ южно-славянскимъ вліяніемъ, которое обусловило поворотъ и во всей русской письменности со второй половины XIV вѣка“ (ст. 122) наводить д. Тершаковець без застережень і без основного розбору, на який би заслугували ті слова. Підносить тілько те, що проф. Д. за мало дав доказів на своє твердженє і задоволив ся тілько вказанєм „возможныхъ путей южно-славянскаго вліянія и участія въ созданіи украинскихъ думъ“, та не вияснив „сродныхъ и сходныхъ явленій въ этихъ пѣсняхъ и въ юго-

славянскомъ эпосѣ“ (ст. 137). Причину сего д. Тершаковець бачить у тім, що проф. Д. заняв ся головно культурно-історичними фактами, а не звернув уваги на літературні. Що до сих остатніх д. Т. зазначує, що в збірнім виданю українських історичних пісень Антоновича і Драгоманова виразно зазначено і мотивовано історичний та місцевий характер козацьких дум; те саме доказав Житецький у своїй основній праці „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ“, Кіевъ 1894, також що до тих дум, які не мають анї козацького, анї военного характеру. На жаль, про обі ті праці, без сумніву важні для історії української пісенної творчости, висловлює д. Т. осуди не зовсім згідні з правдою. І так про публїкацію Антоновича й Драгоманова він говорить, що ті вчені видавцї „erblicken in den Dumen das, was man in ihnen beim ersten Anblick bemerken kann, nämlich eine treue Darstellung der Personen und Ereignisse aus der Geschichte der Ukraina des 16 und 17 Jh., aus der Zeit der kosakischen Feldzüge gegen Osmanen und der Emancipations-Kriege des ukrainischen Volkes gegen das polnische Joch“ (ст. 225). Не входячи в те, що справдї сказали вчені видавцї про опублїкований ними матеріял, треба зазначити, що козацькі думи з кінця XVI і першої половини XVII в. зовсїм не історичні, себто не описують анї одного історичного факту, не представляють правдиво анї одної історичної особи з тих часів. Не маємо історичних дум анї пісень анї про Наливайка, анї про Сагайдачного, анї про Павлюка, Острянина та Гуню, анї про жадну важнїйшу битву з тих часів. Що-ж до дум про Хмельницького, то їх історичність, як показано в отсих моїх „Студіях“, зовсїм не високої вартости. Так само про працю Житецького д. Т. висловляєть ся з великим признанєм пишучи: „Das von Žiteckij angeführte Material ist so reich und so überzeugend, dass seine Ansichten im Wesentlichen einer Aenderung nicht unterliegen können. Einem neuen Forscher blieb es nur übrig die Resultate beider Studien zu resumieren und nur wenig neues hinzuzufügen, um die bereits gewonnenen Resultate in einer entsprechenden Perspective hervortreten zu lassen“ (ст. 225—226). Сї слова свідчать про повний брак розуміня задач і метод наукового дослїду. Адже-ж пок. Житецький у своїй працї не дав наукової аналїзи анї одної думи хоч би такої, яку дав іще 1874 р. Андрієвський про думу про втеку трьох братів із Азова, яка навіть лишила ся йому невідомою. А про наукову вартість здобутків працї Житецького

писав М. Драгоманов іще 1894 р. в „Житю і Слові“ (т. I, ст. 290—2) між иншим ось що: „Статя д. Житецького троха розкидана і тому не досить строго з методольоґічного погляду обіймає предмет“. Драгоманов підносить малу вартість погляду Житецького, буцїм то творцями дум були вбогі та каліки, коли „тим часом зміст многих дум ясно говорить, що часть їх зложена була прямо в татарсько-турецькій неволї, в крепостях або на ґалєрах, а зовсїм не в „шпиталях“ малоросійських, о котрих писав д. Єфименко по матеріялам переважно XVIII в. і котрі д. Житецький показує нам як школи наших рапсодів, творцїв дум“. Не буду цитувати більше сеї статейки, підписаної буквами Р. Л. Н., але написаної Драгомановим, та можу лише пожалкувати, що вона уйшла уваги д. Т.

Ширше зупиняєть ся д. Т. над думою про Олексія Поповича або про бурю на Чорнім морі (ст. 227—232), але й тут його екскурс має переважно полємічний характер, а нового позитивного не дає нїчого, і я знов таки можу пожалкувати, що д. Т. не звернув уваги на те, що про сю думу та про її розбір, доконаний проф. Сумцовим, було сказано мною та Драгомановим у „Житю і Слові“, т. I, ст. 300—3.

Одинокий уступ статї д. Тершаківця, в якім він задав собі троха працї, тай то йдучи за слїдами Мікльошіча та проф. Смаля-Стоцького, се збірка виписок із дум, у яких vocat. стоїть замісь nominativ-a (ст. 233—6). Ся збірка, вибрана переважно з дум пізної формацїї, на мою думку не має майже нїякої вартости для зрозуміня походженя та історичного або літературного характеру тих творів.

Нарештї зупиняєть ся д. Т. на циклю пісень про турецькі напади та турецьку неволю, з яких найчисленнїйші і найкрасші варіянти заховали ся в Галичинї і в яких уже Антонович і Драгоманов показали виразні слїди південно- а то й західно-славянського впливу, а властиво схожости з творами південно- та західно-славянської народньої епіки. Не можна сказати, що д. Т. зрозумів значінє тих західно-славянських паралєль до наших пісень, коли він уважав потрібним замаскувати їх славянський характер загальнїйшим висловом „andere europäische Varianten“ (ст. 238). Довше зупиняєть ся він лише при піснї про Івана та Маряну, опублікованій мною у „Житю і Слові“, та при її сербськім варіянтї „Зрада жінки Ґруї Новаковича“, якої переклад я опублікував також у „Житю і Слові“. Для д. Т. сербська пісня, без нїяких застережень, те саме, що й галицько-

руська, тілько що в галицько-руській пороблено ріжні зміни з огляду чи то на ріжні місцеві відносини, чи то на псіхольоґію дієвих осіб. Се порівнане (ст. 238—9), на позір наукове, властиво взірець ненаукової необережности, бо-ж автор навіть не завдав собі питаня, чи припадком сербська пісня не пізнїйша від української і чи вони обі не тому подібні, що мали якесь спільне жерело. Так само неясна для д. Терш. подібність закінченя сеї пісні з закінченем пісні (не думи, як каже д. Т.) про смерть козака Байди, з якої він наводить відповідний уступ на ст. 239—240.

Одержавши вже по написаню сеї статї мою студію про сю пісню, опублїковану в „Записках“ із марта 1907 р., д. Т. уважав потрібним розвести досить широку і в своїй основі зовсїм безплодну полеміку з моїми поглядами, які він уважає „unannehmbar“. На його думку „sein Streben, die Enstehungszeit des Liedes festzusetzen, dessen Helden keine geschichtlichen, ja, keine einheimischen, sondern der fremden Poesie entnommenen Personen sind, muss man schon im Voraus sehr gewagt nehmen, geschweige denn, wenn der Verfasser über keine stichhaltigen Beweise verfügt“ (ст. 241). Сей осуд д. Тершаківця зовсїм ненауковий, бо-ж герої майже всїх історичних пісень звичайно не історичні особи, а час повстаня пісні можна означити досить докладно з ріжних внутрішнїх і внїшнїх подробиць навіть тодї, коли знаємо на певно, що герої пісні — не історичні особи, або що до історичної особи пісня прикладає зовсїм неісторичну подію, або таку, що була доконана не сею, але зовсїм иншою особою. Адже-ж означив д. Андрієвський у приближеню зовсїм вірно час повстаня думи про втеку трьох братів із Азова на конець XVI або перші роки XVII в., хоч герої тої пісні зовсїм неісторичні особи, і коли вони, як бачимо в найстарших варіянтах, усї три згинули не дійшовши до України, то й відомости про фактичну втеку якихось невідомих невільників не могли дійти до краю, значить, дума була витвором свобідної фантазії, основаним на цїлім довгім рядї типових ріжнородних фактів, із яких може анї один дійсно не відповідав тому, що оповідаєть ся в думі. З другого боку до історичного імени козацького атамана Самійла Кушки, який у перших роках XVII в. брав участь у походах Жолкевского, але правдоподібно нїколи не був у турецькій неволї, приложено оповідане про визволене козаків із турецької ґалери, що стало ся, як се

знаємо з инших жерел, коло р. 1640 і не на Чорнім, а десь на Егейськім або Йонськім морі.

Навівши мої докази на те, що пісня про Івана та Маряну повстала не пізнійше XVI в. (ст. 24), д. Т. відкидає ті докази „als unannehmbar, weil unser Lied sonst zu einem Flickwerk werden würde, das aus allerlei aus verschiedenen Gegenden zusammengebrachten Teilen zusammengestopft ist“ (ст. 242). На думку д. Т. півкочовий побут можливий був тілько в українських степах, коли на мою думку він був можливий скрізь на східно-українських пограничних землях, отже в ту пору також над Прутом і Черемошем, де польська держава межувала з краєм підвладним Туреччині. Д. Т. уважає такий півкочовий побут властивістю тілько козацького стану, і запитує: „Ja, woher konnte denn der galizische Volkssänger einen Kosaken schildern, wenn er ihn erst 1648, zur Zeit des Bohdan Chmelnyckij, zum erstenmal in Galizien gesehen hat?“ (ст. 243). Д. Т. очевидно не знає, наскільки популярне було козацтво по всій Україні ще перед 1648 р. Не вдаючи ся в полеміку з дальшими увагами д. Т. завважу тілько, що він, аби поставити своє на верха, не цурається супроти старшого варіянта виставити пізнійший, у якім буцїм то Іван упоминає Маряну, аби покинула пити горілку (концепт мабуть того самого двірського слуги, від якого Кольберґ записав сей варіянт), аби умотивувати зраду Маряни, і додає глубокомисно: „Ein Weib, das die Zeit auf Zechgelagen vergeudet, die Wirtschaft seines Mannes vernachlässigt und ruiniert, ist im Stande auch ihn selbst zu Grunde zu richten“ (ст. 244). В тім варіянтї д. Т. бачить навіть поступ розвою теми, „indem sie das fremde, unbegreifliche, den hiesigen Verhältnissen zuwiderlaufende durch das einheimische, also mehr begreifliche, logische, natürliche Element zu ersetzen sucht“ (ст. 244). Розуміється, все те мудроване про причину зради Маряни зовсім безпредметове супроти ясних і рішучих слів, якими в пісні сама Маряна мотівує свою зраду:

„За Йваном би бідувати,
За Турчином панувати“.

По всїх своїх міркованях д. Т. доходить до висновка: „Es ist also kein Anhaltspunkt vorhanden, um die Enstehungszeit dieses Liedes zu bestimmen. Wir müssen uns lediglich

damit begnügen, dieses demselben Zyklus zuzuzählen, welchem die 4 anderen angeführten Lieder angehören“ (ст. 246).

Сим признанем д. Т. властиво сам опрокидає всю свою попередню арґументацію, бо-ж власне всї пісні того циклю, не тілько 4, але ч. II—VII моїх Студій, належать безсумнївно до XVI в., як се й показано в мене при кождій пісні з окрема.

III. Батько продає дочку Турчинови (ст. 35—45).

Речене на ст. 45, буцїм то слова моравської пісні „Sodijó synečka v Kyjově na právě“ відносять ся до українського Київа, треба справити о стілько, що мова тут про моравський Київ або Kyjevec. На се звернув мою увагу др. Ярослав Окуневський.

(Далї буде).

Чуднівська кампанія 1660 р.[1]

Студії ***Василя Герасимчука.***

Приготованя з московської сторони.

Рік 1659 зазначив ся на горизонті східньої Европи дуже важними подіями і богатими в наслідки. Сього бо то року удалось Москві не тілько оминути сподіваного козацько-татарського походу на Москву, але що важнійше, удалось московському правительству хитрою і зручною політикою знищити тридержавну польсько-українсько-татарську унію, сотворену гадяцьким трактатом в 1658 р. Видимим знаком успіху була повна побіда противної москвофільської партії, що попирала переяславську згоду з 1654 р. і ту свою побіду задокументовала побідна сторона неаби якими трофеями, бо убійством Юрія Немирича, головного ініціятора розриву з Москвою і упадком гетьмана Івана Виговського. Новий гетьман Юрій Хмельницький і козацька оліґархія пішли — хоч непевно — знов на зустріч московським плянам. Се пересунене політичної тяжости в инший бік сотворило новий фермент і нове невдоволене і дало основу до ще більшого польсько-московського непорозуміня.

Принято на засїданю історичної секції дня 9 липня 1912.

[1]) Праця ся під тит. Чуднівська кампанія — се дальше продовжене моїх студий під заг. „Виговський і Юрий Хмельницький“ і „Перед Чуднівською кампанією“, друкованих в 69 і 70 ч. Записок Наукового Товариства імени Шевченка. Рівнож як попередні нариси так само і ся праця була мною предложена ще на історичнім Семинарі Вп. Професора М. Грушевського. Одначе з браку вільного часу, через занятя чим иншим, доперва тепер при свобіднійшім часї, приступаю до її оголошеня.

Вправдї давний гетьман Іван Виговський при помочи Андрія Потоцкого старав ся 1659 р. привернути назад давний лад на Українї і в тій цїли зорґанїзував був навіть в зимі 1660 р. більшу військову експедицію в Брацлавщину для оборони деяких своїх твердинь і в них замкнених ґарнїзонів, одначе ся зимова кампанїя з огляду на остру зиму і через недостачу попертя польського і татарського правительства, зовсім скінчилась невдатно і не довела до ніяких результатів. Справи заграничної полїтики і інтерес звернений деінде змушували на разї справу українську занедбати. Але не треба думати, що Польща тим зрікалась своїх претенсій до України, — попередні неудачі тільки йно ще більше поглублювали пропасть і заострювали антаґонїзм.

Так в Польщі як в Москві вже не застановлялись навіть над злагодженем від давна попсованих відносин: обі сторони були твердо переконані, що йно цїлком рішуча побіда порішить непевну долю України. Знов грізна і люта війна висїла над Україною. Уряд московський числив ся поважно з тим, що між козаками є маса невдоволених з московської полїтики і що богато є приклонників, як говорено, мстивого Виговського, а до того і всім надто добре було звісно, що Поляки за ніяку цїну не зречуть ся своїх правних претенсій, сотворених гадяцьким трактатом. І так в Москві як і на Українї сподївали ся на велику скалю плянованого „походу ляцького і татарського“ за підмовою Виговського.

Як дотепер Москва супроти Польщі виступала в ролї аґресивній, так і тепер не дала себе випередити і готовилась тим ревнїйше, бо в Москві знали, що Польща покінчила війну з Швецією, а в Оливі кінчились вже угодові пертрактації. Отже Корона могла тепер без перешкоди кинути всї свої війська на східний терен і накоїти много лиха. А богато можна було зискати через скоре поготівлє.

Длятого, відповідно до повзятого пляну, в перших днях мая 1660 р. відбула ся в Москві нарада при участи переяславського полковника Цицюри, головного промотора москвофільської полїтики, і там на нїй уложено плян цїлої воєнної акції. За норму в сім цїлім дїлї положено засаду царя Алексія — не позволити неприятелеви за ніяку цїну ввійти в середину України, а стрітити ворога в його власній землї і гасити огонь, заким він іще розгорить ся, бо потім вже запізно. Нова армія, в склад якої входили і українські війська, була призначена до великого

завданя. Київський воєвода, Василь Борисович Шереметєв дістав повновласть і наказ іти як найдальше в глуб Польщі і кінчити зовсім з Польщею чи то у Львові, чи в Кракові, чи навіть в Варшаві — де буде король.[1])

Приготовленя велись на цілій лінії. На скріплене Шереметєва наказано з Москви поспішати з кавалєрією сухою дорогою окольничому князеви Осипови Івановичови Щербатову, а син його князь Константин мав поступати за ним водою по Дніпрі на лодках з піхотою, з тяжкою артилєрією і всяким хлібним та оружним знадібєм.[2]) Для потішеня і оказаня особливої царської ласки перед самою кампанією вислано з Москви стряпчого Михайла Іоловіна з грамотами і дарунками до Шереметєва, до князя Юрія Никитича Борятиньского і Івана Івановича Чаадаєва. В переданій грамоті цар вельми перепрошував київського воєводу, що на його просьбу не уділено йому відпустки до Москви „и тебѣ-бъ, архистратигу великаго Царя царемъ небеснаго, земнаго Его воинства о томъ не оскорблятца", а за се віддавано йому провід над цілою армією враз з деякими інструкціями що до воєнних приготовань і що до захованя обережности в сій новій кампанії. А іменно поручалось: 1) жити в згоді і любови з гетьманом Юрієм Хмельницьким, заховуватись зглядом нього ласкаво і привітливо і у всіх ділах, до яких прийде, ділати все за його повідомленєм; 2) що найважнійше, поручали чим скорше скликати військову раду і там на ній обговорити з козацьким гетьманом воєнні приготованя; а як він піде до гетьмана Юр. Хмельницького на раду, то на сей час має в Київі полишити товариша князя Юрія Борятинського і 3) повідомлено, що вже вислано до нього князів Щербатових. Вкінци наказувано, щоби з приходом московських людий на Україну місцевим жителям через кватири не чинити ніяких кривд, бо від сього можуть повстати суперечки.

Як сказано, на головного вожда сеї кампанії був визначений Василь Борисович Шереметєв, з рамени царя дотеперішний київський воєвода, чоловік знаний козакам з Охматовського бою з р. 1655 і зі своєї діяльности в ролї головного команданта московських військ на Україні. Дістав ся він на сей уряд на місце Андрія Вас. Бутурліна д. 16 цвітня 1658 р., як раз в дуже тяжкім часї для України. Вже з того самого, що був

---

[1]) Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 270.
[2]) Ibidem, ст. 271. [3]) Ibidem, ст. 271—281.

призначений на так важну позицію, якою на Україні був Київ, мусимо судити, що належав він до людий виднійших і більшого талану. А в Москві покладано на нього великі надії: вірили в його військовий талан, в його енерґію і — як казали — „нεродилъся де такой промышленникъ, кому бы одолѣть его въ войскомъ“. В Москві уходив Шереметєв за любимця царя Олексія, який протеґував людий з західно-европейськими манерами і цар за його военні здібности не щадив йому комплїментів.[1] Автор римських реляцій з під Чуднова, що видїв його наочно вже яко невільника, з повною гідностю висказує ся про нього: Шереметєв, по його словам, є дійсно особою гідною начальної власти; чоло у нього високе, очи живі, а в мові розважний.[2] Одначе зовсїм несимпатичними рисами записав ся він в нашій історії. Хоч в Київі Шереметєв ще йно два літа побув, то вже добре дав ся в знаки Україні, подібно як перед тим Білій Руси. І довго жителї Правобережа гіркими сльозами проклинали його память, бо навіть Татари так жорстоко і люто не понищили Київщини, як сей ненависний воєвода, що раз в раз огнем і мечем мстив ся на невинних жителях за Виговського. Кождий його крок ворожий нагороджував собі руїною міст і сїл на Правобережу. Його то передовсїм було заслугою, що всї пляни гетьмана Виговського прогнати Москву з України і здобути Київ, не удались, і його то за тверду упертість і жорстоке обходженє з Українцями так дуже гетьман і старшина не любили. До того всього була се людина горда і зарозуміла на свій боярський рід і свій новий уряд, і за се навіть робив йому часто докори сам цар.[3]

Не тільки команда над київським ґарнїзоном належала до Шереметєва. По царському указу поручено йому много инших секретних справ: мав він завести на Україні лад, усунути там безладдє і неспокій, його то було обовязком, так сказати б, у всїм контролювати українського гетьмана, наглядати над кождим його кроком, а іменно мав пильно слїдити його зносини з чужосторонними державами, особливо з Польщею і о всїм мав він сейчас інформувати правительство. Для засягненя точних інформацій і провіреня всяких вістий і зносин з сусїдними краями,

---

[1] Барсуковъ, Р. Ш., т. V, ст. 13.

[2] Theiner, Monuments relatifs aux règnes d' Alexis Michaèlovitsch, Fedor III et Pierre le Grand, extraits des Archives du Vatican et de Naples. Rome. 1859, ст. 42.

[3] Барсуковъ. Р. Ш., т. V, ст. 13—14.

наказано воєводі удержувати оплачуваних вістовщиків, посилати їх в потрібні місця а їх реляції посилати до Москви. По словам указу повинен був звертати передовсім увагу на купців приходячих з Польщі, а особливо мав добре прослідкувати їх ролю підчас неспокійного часу — перед війною.[1])

Він то був головною колодою, о яку спіткнув ся Виговський і вже не став, і він то за весь час початкового гетьманованя Юр. Хмельницького був властивим гетьманом на Україні.

Чи Шереметєв перед кінцем мая мав які вісти про сучасні події в Польщі і в Кримі — годі провірити[2]) — тай менше о то. Сам забирав ся він до діла дуже енерґічно і хотів йти в Польщу походом вже в Петрів піст с. є около половини червня.[3]) Одначе через повільні марші Щербатова з Москви і через зволіканє зі сторони козацького гетьмана, годі було так скоро вирушити.

Доперва д. 28 мая прибув до Київа головний керманич Лівобережа, приклонник Москви, переяславський полковник Тим. Цицюра і з ним насамперед довірочно обговорював київський воєвода біжучі справи. Сей останній, що передше говорив підозріло про вірність Хмельницького і копав під ним доли — сим разом запевняв о гетьманській вірности, говорив, що „гетманъ Юрій Хмельницкій добръ и въ постоянствѣ; а будетъ впредъ либо какое дурно въ немъ объявится, и то отъ него, Цецюры, тайно не будетъ“, але таки радив воєводі підчас своєї неприсутности полишити на правім боці Дніпра в Київі князя Гр. Козловского, того самого, що тепер перебував в Умани, аби часом між правобережними козаками не наступила яка зрада, а по тамтім знов боці для охорони України перед нападом Татар радив позіставити воєводу Гр. Ромодановського з полками лубенським і миргородським. Властиво, як запевняв

---

[1]) Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 35—44. Від сього висше згаданого автора довідуємо ся найкрасше про всі атрибути його власти і всі порученя, з якими післано на Україну моск. воєводу.

[2]) Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 26. Приїхавший в Москву за милостинею ігумен Трехтимирівського монастиря, Іоасаф, 19-го червня в посольскім приказі на допитах говорив, що „про Ляхів і про зрадника Івашку Виговського, чи вони де збирають ся, не чути. А міщане, що приїзджали з Польщі до Київа за солею говорили також, що Ляхи ніде не збирають ся“.

[3]) Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 282—283 і Государственный архивъ: столбцы приказа тайныхъ дѣлъ, Ч. 166, л. 117/6.

[4]) Ibidem, ст. 283—284.

і твердив, то і сьогобічні полковники є цареви вірні: „а которые-де полковники на сей сторонѣ Днѣпра, и тѣ-де великому государю всѣ вѣрны и на милость великого государя надежны.[1])

Одначе всіх на раді застановляв факт, що переяславський полковник дуже обережно висказував ся про плян кампанії і що більше охолоджував Шереметєва, як одушевляв. Як потім догадували ся, мав він се чинити з жалю до царя, що підчас побуту в Москві не узгляднено його просьби і не видано йому посілостий полоненого Москвою бихівського полковника Івана Ничая, Кричева і Чичерска, підчас коли других московських поклонників, Василя Золотаренка і добровільного кореспондента ніжинського протопопа Максима наділено далеко щедрійше.[2]) Чи воно так дійсно було і чи вже тоді Цицюра повзяв плян пімсти, се передвчасно говорити. Як знаємо, переяславський полковник доперва тоді відступив від Москви, коли вже для неї не було ніякого ратунку.

Та як воно там не було, так ся нарада з переяславським полковником, як рівнож плян, котрий опісля Шереметєв більше сам від себе предкладав до Москви цареви[3]), були лиш проєктами. Треба було ще конечно порадити ся з гетьманом і з правобічною старшиною, бо доперва за їх порадою і одобренєм можна було щось починати. Ґенеральна рада відбула ся не скорше, як 17 липня, і відбула ся під місточком Васильковом над річкою Кодачкою при участи всього козацького штабу — с. є гетьмана, ґенерального обозного, судіїв і всіх полковників. Яко гість взяв участь в нарадах прогнаний молдавський господар Константин Щербан. О скілько можемо вносити з реляції козацьких послів в Москві, в тій справі одинокого жерела[4]), то наради обертались около детайлїчного переведеня походу в глубину Польщі і над способом забезпеченя границь України від сподіваного нападу кримських Татар, теперішних союзників Корони. А іменно обговорено тут яснійше поданий з Москви плян аґресивного походу і після постанови мав Шереметєв з ратними

[1]) Ibidem, ст. 284—285. [2]) Ibidem, ст. 291.

[4]) Акты Юж. и Зап. Россіи, т. V, ст. 32—34. Наказъ, или інформація, данная Юріемъ Хмельницкимъ посланцамъ своимъ Поддониченку съ товарищами 1660 р. августа 14. Крім того доручено тими післанцями письма гетмана Юр. Хм. царю Алекс. Михайловичу: про раду над Кодачкою і про пропонований похід въ Польщу і просьбу про випущене жінки зятя его Нечая. Інформація носить дати 14 липня, а письмо Хмельницького 15 липня 1660 р.

людьми і з головою задніпрянських полків Тим. Цицюрою йти просто на ворогів, а Хмельницькому з правобічними полками належало давати відпору Татарам і недопустити їх до сполуки з Поляками. Самовидець говорить, що для першого війська визначено напрям маршу головною дорогою на Котельню, Хмельницький же мав поступати Гончарихою[1]), а під Слободищами назначено місце на злучене обох армій. Звідти мали спільно виперти Станислава Потоцкого і Виговського з західного погранича, а потім без перешкоди йти на Львів.

На тій то вже раді одержали моск. воєвода і козаки дуже добрі інформації про становище Татар і про їх пляни ділань. Довідали ся про се ~~від~~ слуги Виговського, Стефана Богушевича, що висланий десь в половині мая до Криму, віз тепер листи від хана і визначнійших старшин.[2]) Сього то післанця схопили козаки підчас повороту на сім боці Дніпра і для удї-

[1]) Автор реляції Bell. Pol. Mosch. ст. 9 і Kochowski, Annal. Pol. Clim. II, ст. 457—460, визначують час сеї ради як раз перед самим походом і то назначують її в самім Київі, де вона відбула ся в присутности всїх воєвод і козацької старшини. Із сею послїдною нарадою звязують пізнійші поголоски, що виглядають доволї фантастично. А іменно оповідали, неначе-б то мав московський воєвода підчас бесїди звернути ся до образу Спасителя і богохульно висказати ся, що єсли з таким військом не здобуде Кракова і Польщі, то не буде він гідний називати ся Спасителем (An. Pol. Cl.). Після слів нашого лїтописця Величка мало се статись тоді, як Шереметєв опустивши Київ, ще тиждень цїлий бавив ся і справляв бенкети на річцї Лебеди. Підохотившись, мав він попри инше вихваляти ся, що й самого короля в срібних кайданах приведе до царя. На тоті його богохульні слови всї аж жахнулись, а ректор Київо-Могилянської Колеґії Йоанникій Ґалятовський похитавши головою, сказав: „Треба о то просити Господа Бога, а не на великі сили рахувати“ (Величко, Лѣтопись, т. II, ст. 13). То само наводить і автор Potrzeby z Szeremethem i Cieciurą. Здаєть ся, що такі ті всї поговірки ходили справдї тодї по Україні і Польщі, але вони були сфантазовані, вдаєть ся, пізнійше під впливом того змінчивого щастя, його великого погрому. Оповідає ще Величко, що коли Юр. Хмельницький недалеко могили Перепятихи стоячи табором, зробив Шереметєви візиту, сей опісля сьміючись з його молодости, мав сказати: „Такому гетьманьчикови гусей пасти, а не гетмановати. Сї то слова боярські зараз Хмельниченкови донесено, і то не тілько єго вельми уразило, але подало скорійшу причину до наміреної зради“. Юрій Хмельницький прибув на сю раду над Кодачку мабуть з військом; а видимо се з дати його „Універсалу Київським торговим людям про свобідний переїзд у всї великоруські городи... Дан в таборі з під Кодачки 5 дня Юля р. 1660. Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 108.

[2]) Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 28—32.

леня безпосередних звісток, відослали до Москви. За його побуту в Криму, як оповідав, а був там цілий тиждень, — відбували сь рівнож великі приготованя до війни. Саме тоді з Криму вирушав до Білгороду до султана Нурадина Калґа, і се його військо було призначене на поміч Полякам; перекопського бея Карача з иншою частиною орди вислано для діверзії на Запороже, а сам хан вибирав ся з кримськими Татарами, Черкесами і присланими від порти яничарами на донських козаків.

Се дізнав устно Богушевич. В листах знов татарські достойники повідомляли про свою воєнну готовість, жалували ся на польську байдужність і проволіканє та острими словами накликували до скорої акції. „Коли 80.000 війська — пише приміром Шабалат-аґа, з буджацьких орд — перебуває від шести місяців на моїй голові, то сам Бог знає, які я через то прикрости зношу від кримського війська. Ліпша б річ, коли-б ваша милість, милостиві пани, залишили непотрібні компліменти, а дали доказ приязни на конях". А хан, перепросивши дуже Виговського, що не може йому видати жінки писаря Хмельницького Золотаренка, бо серед року померла в Кафі, по при инші нарікання на польське правительство, не укриваючи зовсім свого невдоволеня, так кінчить своє письмо: „а війська так наші, як і инші від кількох місяців стоять в Білгороді, очікуючи тілько вісти від тамошних наших підданих. Стоячи так довго на однім місци без діла вони голі і голодні, бо ніколи ми того не чули анї не виділи, щоби орди так довго на однім місци сиділи. І зима дармо пройшла, минула також і весна і вже половина літа кінчить ся, а заки ваша милість рушать ся і підуть на Україну, то наступить зима і надійдуть дощеві часи. Просимо, накланяйте Поляків до діла чим скорше".

Відповідно до засягненого язика, ухвалено вкінци на сїй раді післати для промислу над Татарами Запорожців, яких могло бути в місци около 15.000, а понадто полки черкавський і канівський.

Хоч як Шереметєв спішив ся з походом, то одначе не міг вибрати ся тоді, як хотів, по тій простій причині, що правобережні полковники зі своїми полками зовсім не спішили ся, не зважаючи на се, що до них два рази писано. В тім разї зовсім згідно поступали зі своїм гетьманом, який так само, як міг крутив, відпрошував ся та вимовляв ся виступати разом з Шереметєвим. Бо, як писав, годї йому рушати на війну, мусить вперід упорати ся з домовим неприятелем. Доперва аж по святім Спасї,

себто 17 серпня опустив київський воєвода свій Київ і опустив його на всегда, і з ним вийшло майже все військо, а князь Козловский мав наспіти опісля з Уманя і в дорозї злучити ся. Вирушили в дорогу разом і три козацькі заднїпрянські полки, а то: переяславський Тим. Цицюри, миргородський Павла Апостола та київський Василя Дворецького.[1] Решта три — инші заднїпрянські полки мали злучитись десь за Київом в дорозї підчас маршу.[2] Дня 18 серпня станув воєвода під Васильковом і звідти повідомляв царя, що від Хмельницького і від полковників з пограничних городів раз враз надходять вісти про напади Татар на українські городи і що його, себто Хмельницького, взивала налякана людність до себе запобічи сьому і недопустити до руїни.[3] Мабуть мав тут гетьман на думцї татарську орду, що йшла Полякам в поміч, а по дорозї палила села і міста. Вправдї Хмельницький вислав проти неї „часть свого найлїпшого війська", одначе здержати її і завернути йому вже не удалось. Удалось іно їм відбити якусь частину добичи.[4] Взивав Хмельницький до себе і Шереметєва, але він не пішов за його голосом, а поступав дальше в напрямі до Котельнї і там задержав ся довший час, бо коло двох тижнів, мабуть, щоб почекати приходу князя Козловского з його військом. З сього то побуту московсько-козацьких військ під Котельнею ми маємо доволї гарну реляцію одного шпіона, якого то сприт прославив якийсь незнаний автор віршованої епопеї про чуднївську кам-

---

[1]) Барсук(овъ), ст. 297. Величко в своїй Лїтописи і инші жерела подають отсї полки, які вирушили з Київа: переяславський Тим. Цицюри, київський Василя Дворецького і гадяцький (властиво має бути миргородський) Павла Апостола. Bell. Pol. Mosch. ст. 9 вичислює такі полки, що брали участь в тім походї: ніжинський, переяславський, полтавський, лохвицький. Здаєть ся, що сей перший не брав участи, бо після ухвали на радї над Кодачкою полки ніжинський і прилуцький були післані на Литву в поміч Долгорукому. Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 28. Дивним видають ся ввістки, які подавали козацькі післанцї під проводом Поддониченка в Москві. Виходить бо з них, неначе б Шереметєв вже вирушив перед їх післанєм і що з ним пішло 60 тисяч моск. війська і 11 полків козацьких.

[2]) Jemiołowski, Pamiętniki, ст. 152, подає, що Цицюра з козацькими полками получив ся з Шереметєвим під „Fastovem", себто під Хвастовом.

[3]) Барсуковъ, Родъ Шер., т. V, ст. 299 (Пор. жерела Карпова).

[4]) Gazette de France, De Varsove, le 19 Sept. 1660. Довідуємо ся про сей факт із листу Потоцкого з дня 26 авг., який ся ґазета переповідає.

панію.[1]) Сей то власне шпіон був наочним свідком не тілько останньої ради такжe і перегляду військ, але і гарно змалював настрій правобережного козацтва.

Як довідуємо ся з його оповіданя, вислано з Польщі більше таких сьмільчаків на Україну — прослїдити військові рухи і приготованя, але всї вони не мали того щастя (видно вилапували), як сей шляхтич-шпіон, що вже не по раз перший сповняв такий уряд і сього разу вивязав ся як найлїпше зі свого завданя, хоч тим разом мало що не переплатив своєї сьмілости житєм. Як виходить зі слів його реляції, прослїдити московське військо було дуже трудно задля великої осторожности; за се далеко лїпше пішло йому дїло з козаками. Перебраний в убогу одїж, за дейнека, потрафив він дуже добре удавати козака і не тілько що нїхто його про нїчого лихого не підозрівав, але ще й товариство полюбило.[2]) З козаками було йому весело, пив, купував їм напитки, кляв добре Ляхів і граючи на лїрі виспівував думи про Богдана Хмельницького. Нїчого перед ним не укривано, він брав участь у всїх нарадах і кождий перед ним зі всїм звіряв ся. Від козаків довідав ся про їх неохоту до Москалїв та про велику ласку Тим. Цицюри у Москви. Чув, що Шереметєв і переяславський полковник хочуть позбути ся Юрія Хмельницького з гетьманства і гнївають ся на нього за се, що

---

[1]) Potrzeba z Szemeretem i Cieciurą, ст. 1—6. Хто знає чи висше згаданий шпіон-шляхтич не був сам автором сеї епопеї?

[2]) Наведу частину віршованої поеми інтересної під зглядом побутовим. Є то власне опис сього шпіона Дейнека:

„Umiałem ruski język — оповідає — y siermięgę nową
Wdziałem, nalazłem zaraz tam służbę gotową:
Czuprynka była naprzód po nos zawieszona,
A głowa co trzeci dzień brzytwą ogolona.
Deynekiem się nazwał. Irzyki skorzane
Miałem do samych kolan, rzemieniem wiązane,
Samopał na ramieniu, za pasem siekiera.
Y nadolanik, który skrzynki rado otwiera.
Kołpak lisi w półplecu wisiał, a bok cały
Zakrzywał mi prochowy róg, bo był nie mały.
Na każdy dzieniem wodę kwartową sklanicą
Pijał miasto gorzałki, bym bił pianicą
U nich miany, a przytym kupowałem siła
Trunków, a ztąd kozaków kompania miła,
Była ze mną y kobza, też nie próżnowała —
Chmielnickiego zmarłego dumę przygrywała.
Polaków łżyć, kozaków chwalić trzeba bylo,
Chcąc, żeby mi się wszystko ku myśli zdarzyło“.

держить коло себе за дорадників прихильників короля. Хмельницький знов нарікав на переяславського полковника, рад би був позбути ся його як і його опікуна Шереметєва. Все ж козацтво нарікало на царя за злі гроші і всї разом були більше прихильні Хмельницькому як Цицюрі. Вже тодї, коли то все видїв і перелїчив всї прикмети московських сил, сумнївав ся в їх побідї, бо найбільшу надїю покладали Москалї на козаків, яких більша часть тільки й думала, як би то відорвати ся від Москви. Потайки показали йому навіть всїх, що тримали сторону Хмельницького і назвали важнїйших їх по імени.

По прибутю князя Козловского з Уманя д. 25 серпня, відбула ся по раз останнїй рада всеї старшини з приводу царського письма; в Москві відступили від давних директив стїсняючих свободу головного вожда, цар в послїднїй хвили дав Шереметєви зовсїм вільну руку в дїланю, так що він міг відступити від виготовленого давнїйше пляну і свобідно після своеї волї застосувати ся до обставин часу і хвилї.

Та одначе і тим разом нїчого важнїйшого не зайшло, тож нїчого не треба було зміняти. Переяславський полковник, що перший забрав голос, підлещуючись воеводї, вихвалював оборотність московського війська, особливо артилерії, і підносячи достатки, які віз з собою в оружю і в запровіянтованю, радив іти в глуб Польщі і її цїлком завоювати.[1]) До тої самої думки, що й Цицюра прийшов був иншим способом князь Щербатов, осудивши і скритикувавшу всї лихі обставини, що утрудняли Полякам зібрати якесь більше військо. Один тільки князь Козловский дивив ся на все здоровійше і супротивив ся веденю війни аґресивним способом. Він то пізнавши краще настрій між козаками і їх непевність не радив виходити з границь України, а радив держати ся більших твердинь, щоби в разї нещасливого випадку мати охорону і щоби з них певнїйше шарпати Поляків при добрій нагодї. По його думцї Москалям не слїд воювати з Поляками в отвертім полю. Вступним боем Поляки все брали верх над Москалем. І длятого тепер треба більше підступом послуговати ся, треба їх приманити на Україну між

---

[1]) Potrzeba z Szer. i Cieciurą, ст. 9. „І король ся не опре, забереш його з королевою, — тільки не горди, не горди моєю жичливою радою. Я з душі допоможу Тобі з моїми молодцями, аби вони тільки не були скривджені при подїлї добичі. А я, мовив переяславський полковник, не прошу о ніякі достатки, коби йно було вільно з фрауцїмеру королевої долїшного і горішного вибрати се, що менї сподобаєть ся“.

твердині і най вони облягають міста, най гублять своїх людий і морять ся голодом. „В чужім краю інакше ведеть ся, а найменша помилка може все знищити; а ми не маємо ще доси ніяких вістий про їх сили“[1]) — були слова князя Козловского.

Але ся осторога нікому не подобала ся, була вона в несмак всій ґенералїції, а що найважнійше, не подобала ся гордій вдачі Шереметєва і він дав йому остру відправу на се. Козаків, котрих могли уразити слова князя, московський гетьман похвалив за вірність, а передовсім заохотив до вірности переяславського полковника, а навіть робив натяки, що може осягнути і гетьманську булаву по Хмельницьким, що дуже непевно і загадково поводив ся. На доказ його вірности і щирости пригадав ще сьвіжої памяти його заслуги, а саме відступленє його від Виговського і замордованє Юрія Немирича — головного виновника всіх змін і лиха на Україні.[2]) Таки зістало все по давньому, себто був виданий розказ йти в Польщу і її звоювати, заким Поляки успіють приготовити ся до війни і зберуть військо. На другий день відбув ся величавий перегляд, спис війська і виплата грошей. Всї, що виділи се військо, висказують ся з повним респектом про сю армію, гарно видисциплїновану і вимуштровану і узброєну відповідно до західних взірців. Були се — як каже автор потреби, самі вибрані, старші, молодих (młokosów) не було, були се ветерани з попередних воєн і богато звербованих жолдаків з західної Европи.

Всього війська, о скілько се певно можно означити, не було більше як понад 40.000; з того половина припадала на самих Москалїв, понадто ще зачислювано до Москалїв 10.000 військової голоти (luźnych), може резерви.

Для лїпшої орієнтації буде поданий рахунок всього війська, так, як його подає автор реляції „Potrzeby z Szeremetem

[1]) Historia panowania Jana Kazimierza, II, ст. 63, оповідає, що Козловский відраджуючи офензивну війну натякав на се, що їх сили є за малі і що Потоцкому йде в поміч з Прус Любомирский. Цікава річ, чи справдї тодї могли знати про марши Любомирского. Рук. бібл. Ягай. ст. 264 містить коротку звістку, нібито моск. воєвода дістав від царя осторогу поступати дуже обережно. Шереметєв мав йому відписати, що піде в глуб Польщі, у Львові зіставить залогу з Козловським, в Кракові, як здобуде, думного дяка Павловича, а сам піде здобувати Варшаву.

[2]) Potrzeba z Szeremetem, ст. 9. Сї слова не є „поетичною довільностію“. Справдї тодї в Москві уважали Юр. Немирича властивим виновником зради і тим злим духом, що козацьку старшину позискав для угоди з Польщею і Україну відтягнув від Москви.

і Cieciurą". А заслугують його дані ще на найпильнійше узгляднене, так длятого, що, здаеть ся по всьому, оперті вони на добрих інформаціях, як длятого, що вони найбільше посередні тай годять ся з иншими на пів урядовими реляціями. Склад самого московського війська, після ґатунку зброї і спеціяльного призначеня був слідуючий: їзди 11.200, чужосторонної піхоти 3.000, драґонів 4.000, стрільців 1.000, разом 19.200; а як сказано висше було єще до обслуги понад десять тисяч людьних, чи як їх називаво люзаків.[1]) Все військо було розділене на 3 дивізії:

[1]) Так що до скількости московського війська, як і козацького, то цифри подавані ріжними авторами розходять ся між собою в довільній суперечности і вагають ся в границях між 100 а 30 тисячами. Ми вже знаємо, які числа подає автор Potrzeby z Szeremetem i Cieciurą, ст. 11—14. Сам Шереметев доносив д. 9 (19) вересня цареви, що з ним і з його товаришами є царських ратних „русских" людий в поході ріжних чинів 15.031 люда; а з наказним гетьманом Цицюрою 6 кінних і піших полків, а в них 20.000 Черкас. Барсуковъ, Р. Ш., т. V. Отже заходить між попередною цифрою ріжниця о 4.169 люда. Наведу ще цифри сучасників, які були подані з табору. Bellum Poll. Mosch. рахує всїх Москалїв на 30.800. По родам узброєня було там 12.000 чужосторонної кінноти, шляхоцької кінноти 4.000 і 800 боярських дїтей „ex filiis familiarum nobilis inventutis lecta quatuor millia et octingenti boiari aulicique Tzari officiales", піхоти же було 4.000. З ними разом шло 7 полків заднїпрянських козаків в числї 30.000, а то київський, переяславський, ніжинський, полтавський, миргородський, чернигівський і лохявицький, „pars ex dictis civitatibus et earum territoriis praecipiti in rebellionem ardore egressae, pars ex pessimo latronum (quibus deynekarum ea insolentia inditum est vocabulum) confertae, ducibus Timophio Cieciurá, Paulo ita dicto Apostolo ex Valachia transfuga, Kurylone Dworecio, Kiioviensi consule. Автор діярія з кількох днїв під тит. „Seriptum 29 septembris" потверджає, що се були виключно лївобережні полки: „Sciendum autem hucusque cum Moschis neminem Cosacorum Volinensium, Ukrainensium fuisse, ...sed tantum cum illis sunt, qui trans Boristhenem inculunt, Kochowski (Ann. Pol. Climacteres, II, ст. 457) подає Москалїв на 27.000, а козаків на 30.000. Після Dyar. wojny z Szer. i Ciec. ст. 145 приніс якийсь Кричимский вість д. 7 вересня, що при Шереметевим шло 80.000 люда. Goliński, Księga pamiętn. (Рукопись бібл. Оссол. ч. 189, ст. 1192) рахує Москалїв на 30.000, а козаків на 20.000. По словам Рукоп. бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 753 було 24.000 Моск. а 10.000 козаків. Gordon Patrick. Tagebuch, I, ст. 217, записує по інформації одного вязня 15.000 Москалїв і тільки козаків. Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco (Acta hist. res gestas Poloniae illustr. Vol. II, т. I, ст. 177): 40+30 і тамже ст. 167 Journal de ce qui s'est passé... 100.000! Darowski (Compendium bellorum in Pol. gestorum) також 100.000. При тім треба згадати і знану реляцію Поддониченка, де рахуеть ся Москалїв на 60.000, а козаків на 11 полків.

Перша дивізія була залежна безпосередно від Шереметева і в її склад входили:

1) надвірна рота гетьманська (кінна) з 300 людий, 2) вісїм хоругов дворян по 100 коний, разом 800 люда, 3) райтар в найлїпшій зброї на гарних конях 300, то є разом було кінноти 4.100. А крім того: 4) 2.000 піхоти чужосторонної, розділеної на два реґіменти по 1.000 люда, з яких один стояв під полковником фон Стаден, а другий під полковником Крафортом, 5) 2.800 драґонії, а саме: відділ з 1.000 люда під оберштом Яндером, 5 сотень, себто 500 люда під начальством фон Говена, других тілько було під Силичом і вкінци 8 вільних драґонських компаній, кожда по 100 люда і 6) 1.000 знаменитих стрільців під Левонтевичом. Отже разом в дивізії Шереметева було около 9.900.

Другою дивізією доводив князь Щербатов; вона складала ся з отсих частий:

1) надвірна рота кінна з 200 люда, 2) 500 дворян на конях, 3) 2.000 райтар, або разом 2.700 кінноти, крім того 1.200 драґонів; отже всього разом 3.900 люда.

В третїй вкінци дивізії, під начальством князя Козловського, находимо:

1) надворню роту в 200 люда, 2) дворян 3.100, 3) райтар 1.100, отже кінноти було 4.400, а з піхотою, якої було 1.000, було разом 5.400.

На основі того обчисленя всї дивізії творили армію, зложену з 19.200 люда.

Козацьке військо не переходило числом московського, було його також понад 20.000, хоч той сам автор подає на 30.000.

Були се козаки заднїпрянські з полків київського, переяславського, нїжинського, полтавського, миргородського, чернигівського, лохвицького. Доводив ними всіма наказний гетьман, Тиміш Цицюра, з підкомандними: миргородським полковником Павлом Апостолом і київським Кирилом Дворецьким.

Хмельницький зі своєю армією не був іще на поготові, тож з під Котельнї вислав Шереметев до гетьмана післанцїв з наказом, щоби як найскорше готовив ся і виходив в похід.[1])

Артилєрія московська посїдала 20 великих армат, і богато менших. Козаки мали мати тілько 6 пільних армат. Возів з живностю і амунїцією раховано понад 1.000.[2])

[1]) Potrzeba z Szerem. i Cieciurą, ст. 13.

[2]) Bell. Poll. Mosch., ст. 19.

II. Приготованя в Польщі.[1])

Коли в Москві вже готовили пляни і думали серіозно про війну проти Поляків в спілці з козаками, в Польщі тоді ще до діла зовсім не брали ся. Вправді армія Станислава Потоцкого і наемники Виговського стояли весь той час на західнім поясі границь Польщі і на її плечах був ніби обовязок покорити і привернути Україну, та одначе в дійсности було їй далеко до виконаня такого завданя, самій одній без більшого попертя корони.

Через великі попередні висиленя, поминаючи вже всі вади внутрішнього устрою, що ще скріпляли сю неміч державного орґанізму, як і сей факт, що всі стараня і вся увага корони була деінде звернена, дотепер правительство звертало на Україну меншу увагу і коли щось робило в тім напрямі, то сього було замало і всякі хвилеві напруженя і способи запобіганя були радше доривочні, як постійні. Для того то не пощастили ся всі заходи Поляків тамтого року і не довела до нічого могилівська експедиція. Польща, що правда, не забувала своїх претенсій на Україну, і рівнож дуже добре здавано собі з того справу, що звідтам грозить їй небезпеченьство, бо кордони пограничні не були непроходимі і вісти про поготове военне мусіли переходити чи то від всяких козаків-збігців, чи то від ріжних язиків здобутих на підїздах, та, як висше сказано, з ріжних причин, годі було так легко свої бажаня зреалізовати, і справа мимохіть зволікалась. А Полякам навіть могло залежати на проволоці, бо треба було десь постарати ся війська, треба було позбути ся клопотів деінде; передовсім нале-

[1]) Початок сеї кампанії під заг. Potrzeba Cudnowska і стан Польщі перед нею — аж до стрічі військ під Любаром, обробив професор краківського університету Віктор Чермак в своїй більшій праці під заг. Szczęśliwy rok. Гляди: Przegląd Polski, zeszyty z grudnia 1886 r., ze stycznia, marca, kwietnia 1887 r., z listopada i grudnia 1889 r. і вкінци зошити 1 кварталу 1893. Праця ся, в якій ш. Автор попри основне знане часу і людий зложив великий і дуже цінний призбираний матеріял архивальний, написана проглядно, з вервою, мовою оздобленою цитатами, заповідала гарну моноґрафію „щасливого року". Та на жаль ш. Автор лишив її недокінченою. Я в тім розділї опру ся переважно на висше згаданих вже готових здобутках. Притім почуваю ся до милого обовязку виразити щиру подяку Шан. Професорови за впровадженє мене до краківських архивів і за цінні інформації, які я підчас мого побуту в Кракові від нього засягнув.

жало покінчити бодай діло в Прусах зі Шведами і з Москалями в Литві.

Як перше, себто попереднього року 1659, так і сього року, найбільше наганяли до діла Татари. Їм то дуже не подобав ся так наглий поворот Поляків з під Могилева, де вони навіть не вислали всеї своєї орди. Татарські султани вже були під Тегінею, як повідомлені від повертаючих Татар з під Могилева про все, мусїли і вони, хоч невдоволені, повернути і собі назад.[1]) Неподобали ся їм і борисівські угоди, і не тілько, що з сього приводу підняли великий крик, але навіть, що більше, позволили собі настрашити Поляків війною. Вони то найсолїднїйші союзники, певно найбільше скріпляли надії польської корони і мусїли бути безсумнївно одним з найважнійших чинників, що заставляли Поляків брати ся поважно до діла. Інтриґував і побуджав їх іще більше до сього Іван Виговський; він здаєть ся, чи не старав ся втягнути в ту справу єще і Туреччину.[2])

Найважнійшею подією, що перехилила державні інтереси тепер на инший бік, можемо уважати покінченє шведської війни і заключенє за посередництвом Франції мира в Оливі, який д. 3 мая вже був річию зовсім скінченою. Сучасник єзуїт Даровский оповідає, що по сїй події воєнні сили всею своєю масою згідно з думкою і бажанєм всїх, звернено проти України, щоби витиснути звідти Москалїв і поконати бунтівливих козаків.[3]) Але з самого початку не було ще ясного пляну що до сеї війни; приміром не знати було, чи нове військо має спомогти військо в Литві і побідою закінчити і довести до кінця також і спір о Україну, чи незалежно від акцій на Литві скріпити Потоцкого і йти на Україну. На раді воєнній, що зібрала ся по повороті короля з Оливи в Варшаві, і на якій повинно було се рішитись, роздумовано вправдї вже тодї також над евентуальностію можливого наїзду з полудневого сходу, і уважано за потрібне виступити Річипосполитій в тій стороні аґресивно, то одначе призначено на сей похід в Україну тільки дивізію Потоцкого, а король разом з Любомирским мав стати на

---

[1]) Памятники, т. IV, відд. III, ст. 8—9. Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 743. Копія листу Виговського до Чарнецкого з д. 7 квітня 1660. Avviso: Varsavia, 11 Aprile 1660 і звістка друга: In lettere d' Adrianopoli, delli 12 Aprile 1660.

[2]) Памятники, т. III, ст. 423.

[3]) Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 269 (Darowski, Compendium). Wat. N. Pol. 71, Avviso: Varsovia, ult. Maggio 1660.

чолї лївого крила, що мало бути корпусом резервовим.[1]) На тім самім становищу стояло ще правительство і підчас сойму скликаного на другу половину червня для ратифікованя миру: три армії — під проводом Чарнецкого, Сапіги і Любомирского були призначені атакувати Москву з Литви, а Потоцкий і Татари з полудневого всходу на Українї.[2]) На зміну сього пляну вплинули доперва вісти з Литви, які дійшли до Варшави зараз по побідї під Полонкою десь в перших днях липня.[3]) Тепер отже не треба було виставляти армії в Литві, а радше на Українї, звідки треба було сподївати ся реванжу.

Все було добре, тільки один клопіт лежав тягаром і то вельми тяжким, се була справа заспокоєня потреб війська і його висланя на Україну. Король нїби хотів скликати посполите рушенє і навіть тричи розписував віцї, останні є з д. 15 серпня; але вони посполитого рушеня не привели до факту і здаєть ся сама корона на нього не дуже рахувала. Був се радше спосіб, щоби видусити від шляхти гроші і побори на заплату наємному військови, що покінчило війну в Прусах, як ждати справді недоладного посполитого рушеня, яке могло з великою бідою не скорше станути як при кінци вересня, або в перших днях жовтня. День 4 жовтня був визначений королем на згромадженє ся сього війська в Луцьку.

Що короля інтересували більше гроші, видно се зі змісту в сих трех віцях, де виразно підносило ся, що шляхта може від военного обовязку викупити ся і чужоземне військо її виручить, одначе треба його заспокоїти, одїти і запровіянтовати, на що жадало ся від воєвідств і земель податку в формі чотирох поборів.

Але і сей проєкт не довів до кінця: королївські відозви наробили тільки богато крику і галасу а соймики, котрі мали сю ухвалу перевести і були скликані на д. 27 липня, радше протестували, а коли деякий прихилив ся до сього, то не инакше, як під умовою загальної згоди, а се рівнало ся майже відмові.[4]) Не було иншої ради, як таки самому королеви і обом гетьманам полагодити потреби війська і рушити його на Україну. Як дотепер стояли справи, то годї було сподїватись чогось від

---

[1]) Dr. Wik. Czermak, Szczęśliwy rok (Przegląd Polski, r. 1893, kw. III, ст. 45).
[2]) Gazette de France, De Varsovie, le 3 Juillet 1660.
[3]) Dr. Wik. Czermak (Przeg. Polski, 1893, kw. III, ст. 45).
[4]) Ibidem, ст. 44—50 і 61—62.

обох тих дивізій, себто від дивізії Потоцкого і Любомирского. Хоч військо домагаючись виплати грошей, нераз відгрожувало ся, але до виповідженя служби не здобуло ся і через недостаток орґанізації не приходило навіть до конфедерацій, одначе упала за се до крайности дисципліна і в нутрі був небезпечний рострій. Від гетьманів відривали ся цілі відділи, полковники покидали свої реґіменти, жовніри своїх зверхників; військо місто збільшати ся, поменшалось. Ціла Польща була тоді заповнена шайками жовнірів, що користаючи з безсильности ряду, а заслонюючись претенсіями до скарбу, пустили ся на промисел, щоби відбити свій довг і поживити ся чужим коштом. Нічого не помагало, що король і гетьмани звертались до них з заказами такої сваволі і їх завертали до послуху, вони робили своє. А і то військо, що позістало в послуху, жило на кватирах коштом тих земель. Найбільше утерпіли від війська Поділє, Волинь і белзська земля. На кватирах, а особливо в літній порі, в місяцях липни і серпни, було воно добре заобезпечене, голоду не терпіло, але треба було йому заплатити і зневолити вирушити з догідних кватир.[1])

Нова рада скликана до Львова всьому тому зарадила.

Дня 4 серпня прибув сюди король з двором і прибули завізвані вже передше королівськими листами гетьмани.[2]) Приїхав також з численною свитою (в 200 коний) і бувший козацький гетьман Іван Виговський і тут складав королеви присягу на київське воєвідство і на підданство на основі трактатів затверджених козакам Поляками в Варшаві, себто на гадяцькі пакти.[3])

Взяли в тих нарадах участь і богато инших достойників. Наради обертали ся головно над способами заспокоєня жовнірів. Прибули сюди і вислані від війська депутати. Вони представляли перед королем і радою нужденний стан війська і від них домагали ся виплати належної платнї; в противнім разї все військо мало виповісти послух. Король по давньому звичаю старав ся заспокоїти їх, оправдуючи вину правительства зубожілим скарбом і обіцюючи видати до поборців асиґнації. Але

[1]) Про стан польської армії гарно обговорено в праці Дра Вікт. Чермака, Щасливий рік (ст. 55—58).

[2]) Gazette de France. De Varsovie, le 21 Août 1660.

[3]) Goliński, Pamiętn. księga (Рук. біб. Оссол. ч. 189, ст. 1180. При тім подає нам кілька рисів з його вигляду: „Człek wysoki, nosa wielkiego, żółtej brody, przywitał się z hetmanami z Potockim i Lubomirskim". Крім того: Gazette de France, de Varsovie le 25 Août 1660.

все було надармо: відпоручники про асиґнації не хотїли навіть чути, а домагали ся, щоби уряд призначив всї доходи на сплату військових залеглостий, щоби ограничив несовісність поборцїв при збираню податків і бодай в части, декотрим найбільше потребуючим, виплатили тепер. По війнї знов застерігали для заслужених жовнїрів винагородженя в урядах.

Головним посередником в порозумінях між обома сторонами був Любомирский і передовсїм його має бути в тім заслуга, що не тілько успокоєно депутатів і військо, але навіть наклонено його до нового походу, а що більше, Любомирский потрафив збудити в нїм почуте військової амбіції. Король іно заручив своїм словом сплату залеглих грошей, які мало військо одержати на св. Мартина, себто 12 листопада, а властиво причинилось одначе найбільше то, що залагоджено в части найгорячійші потреби війська.[1]) Вже тут на радї від шпіонів і язиків було звісно дещо про рухи неприятеля[2]), тож застановили ся і над пляном війни і для приєднаня козацького гетьмана виготовлено на даний випадок королївські листи. І їх дійсно опісля вислано до нього.[3]) З сеї ради вислано по раз другий до Татар посольство на чолї поручника з хоругви Собеского Стефана Бідзїньского, з зазивом до посніху і як най-

[1]) По при деинде численні, але короткі звістки про сї наради у Львові, найобширнїйше нас інформує о перебігу їх автор Potrzeby z Szeremetem i Ciec., ст. 14—19 і автор Bell. Pol. Mosch., ст. 10. Автор Potrzeby z Szer. i Ciec., стор. 18. признає виразно, що попри ті утихомирюваня і заспокоєно військо в части: „Jakoż wszyscy ostatni grosz na to łożyli, aby nagość żołnieżów królewskich przykryli". Рівнож довідуємо ся про се від автора Bell. Pol. Mosch, ст. 13. Sed nihil aeque, ut annonae inopia gravabat, cuius provisione non ad praesens tantum, dum itineribus lassarentur legiones, opus erat, sed in Ukrainam quoque, quae longis iam ante bellis multarum confluxu gentium consumpta et vastata in solam camporum redacta fuit solitudinem. Remedium in transitu visum petere a palatinibus Volhiniae et Bełzenci terraque Chełmensi, uti quidem et promptum propriis ex horreis obtulerunt pro septem hebdomadis commeatum, qui, ut diutius sufficere militi posset, parce per officiales ad id designatos distruebatur. На заплату послужив своїм кредитом Ів. Виговський і ще один шляхтич-капіталїст. Goliński, P. K. 189.

[2]) Potrzeba z Szer. i C., ст. 13. Gazette de France, De Varsovie le 28 Août. 1660, звіщає, що Поляки мали звістки про Москалїв під Котельнею. Мало там бути 12.000 Москалїв а 40.000 козаків.

[3]) Bell. Pol. Mosch., ст. 28. Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 752. Compendium zebrane z różnych listów ukraińskich. De data 27 Aug. od kasztel. woł. Каштелян доносив про прихильність декотрої старшини:

скоршої злуки з польським військом.[1]) Але Татари вже і без того своє зробили, а в двайцятих днях серпня стояла вже вся орда між Гусятином і Фельштином і вичікувала польських військ.[2]) Тут на тій раді прийшло і до згоди між обома гетьманами. Король і двір думаючи прихилити маршалка Любомирского для своїх цілий, хотіли весь провід в сій кампанії віддати в його руки і навіть тайною намовою наклонили вже часть війська з дивізії Потоцкого перейти на сторону маршалка, але тепер вони якось згодили ся спільно проводити, а що до головного начальства — мали ще порозуміти ся.[3])

По замкненю нарад удав ся король з двором десь по дни 15 серпня (16—19) до Самбора. Сам участи в сій кампанії не взяв: йому відрадили анґажовати ся особисто, щоби на случай якого нещастя, неудача не зробила надто великого вражіня і, щоби своїм впливом міг в данім випадку повзяти якісь способи, щоб зарадити.[4]) Гетьмани виїхали до військ — Любомирский до своєї армії над Буг до Крилова а Потоцкий виїхав під Тарнопіль.

Найскорше приготовила ся до походу дивізія пільного гетьмана і маршала Любомирского, хоч вона находила ся в далеко

„коли би не йшло о жінки їх і діти, то богато би висвідчили нам добра, тим більше, що є „a partibus nostris“ і того собі желають. Радить вислати rectos et patriae amatores людий, дляперетягненя на свою сторону.

[1]) Ibidem, ст. 10, Gazette de France, de 5 Sept. i 12 Sept.

[2]) Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 252. Дата: W Samborze die ultima Augusti 1660. Wojska nasze postępują ku nieprzyjacielowi. JM. P. Wojewoda Krakowski 23 praes. miesięca wyjechał z Podhajec, 25 tego miesięca ruszyć miał obóz z pod Tarnopola dalej ku Ukrainie. Równo z JMcią i orda idzie, która między Satonowem a Felsztynem stała, czekając na naszych. O Umańskim i Bracławskim Pułku powiadają szpiegowie, że stoją pod Szarogrodem. Spodziewają się, że prędki z nimi będzie experyment. Рукопись біб. Осс. ч. 189, ст. 1180. З записки походячі в перших днів серпня, довідуємо ся, що орда вже ждала в полях. „Chan krymski z wojskami swemi tatarskimi w polu leży, czekaiąc na wojska koronne i zbliżenie się Króla JMci“. Вкінци Gazette de France. De Varsovie, le 19 Sept. 1660.

[3]) Bell. Pol. Mosch., ст. 10 і Рук. біб. Ягайл. ч. 5; копія з реляції п. з. W. Samborze die ultima Augusti 1660 говорять виразно, що Потоцкий обіцяв навіть здати всю команду над військом маршалови Любомирскому, а сам мав позістати при королю для збираня посполитого рушеня; крім сього Рук. бібл. Оссол. ч. 189, ст. 1181, під днем 24 серпня. Але до сього не прийшло.

[4]) Bell. Pol. Mosch., ст. 10.

прикрійшім стані і заходили більші трудности спровадити її з Прус. Коли се військо опустило Пруси і як довго там воно бавило ся на лежах, не знаємо.[1]) Досить, що перша прибула в надбужанські сторони між Грубишів і Сокаль кавалерія і вона вже там стояла в послідних днях липня; піхота, перешкоджена довгими маршами і збиранєм по дорозї провіянту, поступала поволїйше.[2]) Дня 2 серпня перейшла кавалерія і піхота через Буг, піхота заняли кватири по селах і містах Волини близше ріки Буга, а кінноту казав Любомирский львівскому хорунжови Сокольницкому запровадити до Луцька. 19 вересня мала вся піхота, дїставши живнїсть, стати в Крилові до перегляду. І так стало ся: 20 серпня по повороті маршала зі Львова відбуло ся святочне повитанє його серед пушочних і самопальних вистрілів, відбув ся дальше перегляд, а опісля все військо для легшого виживленя пішло кількома шляхами до Луцька, де на день 25 серпня мала наступити злука з кавалєрією. Маршал забавивши два дни (26 і 27) в Луцьку і принявши там посольство від султана Нурадина, що звіщав про свій прихід, удав ся дальше в похід на чолї цїлої своєї дивізії.[3]) Ішов через Острожок, 28 серпня через зруйновану, але в части вже відбудовану резиденцію Беньовского Дубно і був в нього в гостинї. Далї попри Сураж перейшов річку Вілїю, а дня 3 під Ляхівцями, місточком над Горинию, прилучили ся до нього: київський воєвода Іван Виговський з 2.000 л., великий хорунжий Іван Собіский, Іван Сапіга, коронний пільний писар, Дмитро Вишневецький, белзський воєвода і луцький староста Самійло Лїщинский.[4]) Дня 5. IX. переправило ся військо через Горинь і ввійшло на подільські рівнини, де як оповідає чужинець Ґордон, милї є два рази

[1]) Gazette de France, De Varsovie, le 17 Juill. Довідуємо ся з звістки сеї ґазети, що 15 вийшов Любомирский зі своєю армією з Янівця і, що був назначений в Грубішові перегляд війська.

[2]) Bell. Pol. Mosch., ст. 11.

[3]) Рук. біб. Яг. ч. 5, ст. 752. (Compendium zebrane z różnych nowin i listów). Починаєть ся „De 27 Augusta od Kasztelana Wołyńskiego (Pieniańskiego (?) — нечитко написано — мабуть Беньовского має бути), który oznajmił, że... Я вже наводив зміст тих слів. В тім своїм листї звіщає, що маршал прибув під Луцьк „eodiem die“ себто 27, коли на основі опису маршу Ґордона (Tagebuch, ст. 215) виходить, що Любомирский прибув там 25. Міг єще добре не знати.

[4]) Про рухи дивізії Любомирского дає нам найдокладнїйшу реляцію: Patrick Gordon, Tagebuch, т. I, ст. 15. Я його держав ся. Крім того Jerlicz, Latopisiec, II, ст. 50. Здаєть ся автор Dyar. w. z Szer., ст. 145 подає хибно день прибутя під Константинів 7 вересня.

довші, як в Польщі, а місцевість убога водою і деревом. Любомирский десь д. 6 вересня випередивши військо, вибрав ся зі значнійшими в татарський табор до султана на відвідини, а армія перейшовши д. 8 вересня болотнисту річку перед Старим Константиновом, получилась д. 9 вересня з дивізією Потоцкого[1]).

Коронний гетьман Ст. Потоцкий вибрав ся зі своєю дивізією з під Тарнополя трохи пізнійше, бо аж д. 26 серпня і поспішив до Вишнівця, де по словам короля, мав получити ся з ордою. 30 серпня находимо його під Мединою (село в теперішнім збаражськім повіті)[2]), і звідси мабуть довідавшись, що Татари місто поспішати на означене місце, запускались загонами поза Вишневець аж до Острога і Корця[3]), вислав свого сина, щоби їх відвернув[4]). Також сам, щоби їм перетяти дорогу вирушив до Авратина. Султанови, який находив з ордами від нього на дві милї між Ожоховцями а Чорним Островом, зложив Потоцкий 31 серпня візиту і умовились що до походу, а на другий день військо його получило ся під Чорним Островом з ордою і звідти рушило в дорогу до Старого Константинова. Дня 6 були вже на означенім місци.[5])

Так отже вкінци по поконаню всїх трудностий станула вся польська армія в цїлім своїм комплетї. А була се армія так числом як і своєю вартостю імпонуюча. Всього війська разом з ордою було понад 70.000 люда: з того около або понад 30.000 добре виправленого в довголїтних війнах в Прусах і на Українї польського війська[6]), а 40.000 прилучило ся орди

---

[1]) Bell. Pol. Mosch., ст. 14, подає нам склад війська, яке під Ляхівцями прилучило ся до Люб. „Accessit in progressu circa oppidum Lachowce Joannes Wychowski, Palatinus Kiioviensis, quattuordecim cohortium et ducentorum dragonum comitatu iunctis". По словам дневника Ґордона Виговський з 2.000 військом прилучив ся в дорозї десь 6 вересня. Gordon, Tagebuch, ст. 215.

[2]) Dr. Wiktor Czermak, Szczęśliwy rok (Przegląd polski z r. 1893, kw. III, ст. 66). Універсал Потоцкого до шляхти землї Галицької має дату: „W obozie d. 30 Aug. 1660 pod Medyną" (Arch. akt. gr. i z. lw. Acta Castr. hal. t. 151, ст. 1624—5). [3]) Jerlicz, ст. 51.

[4]) Bellum Pol. Mosch., ст. 14.

[5]) О рухах дивізії Потоцкого подає найдокладнїйші вісти: Dyaryusz w. z Szeremetem, ст. 144. Grabowski Ambrozy: Ojczyste spominki, t. II.

[6]) Подібно, як не можна було подати докладного числа московсько козацької армії, так само стоїть справа з польськими військами. Сучасні і пізнїйші реляції подають ріжні числа, і хиба десь-не-десь

під проводом Нурадіна і Сафер-Гирея — не числячи до того численної службової голоти, призначеної пасти конї і перехо-

якась звістка вгоджує ся більше менше з другою. Подавані цифри розходять ся в границях 40—15 тисячий. По всяких комбінаціях можна хиба прийти до приближеного результату і рахувати його більше менше около 30.000. Розгляньмо ся в тих цифрах близше. По записцї з табору під Любаром від якогось сучасника з під дивізії Потоцкого всього війська польського було там 30.000, себто під Стан. Потоцким, Ів. Виговським і маршалом. Татар з ханським сином подає він понад 50.000 (sopra 50 mila). Dal campo Polacco, li 15 Settembre 1660 sotto Lubarciova. Нунцій Антоній Піньятеллї в своїй депеші з Кракова з дня 18 вересня (Cracovia 18 Settembre 1660) рахує Поляків разом з Татарами на 80.000. Не знати, як він рахує сили з осібна. Коли возьмемо, що Татар було з певностю 40.000, то на Поляків припадає других 40.000. Автор епопеї „Potrzeby z Szeremetem i Cieciurą", ст. 32 таке каже: „Byłoć wprawdzie nie mało wojska na papierze, lecz do boju — przyznać to każdy musi szczerze — nad pietnaście tysięcy nigdy go nie było". Саму дивізію Любомирского ось як рахують: Darowski, що був сучасником сього походу і його широко описав (Барсуковъ, Родъ Шер., т. V, ст. 315) числить на 17.000; згадана вже передше реляція (Рук. бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 752) потує всього війська на 20.000. Jerlicz (Latopisiec, т. II, ст. 51) подає самої кінноти Любомирского на 20.000 а піхоти на 10.000 „różnej z cudzoziemcy prócz licznej czeladzi i ochotnika, którego kładli na 40 albo i dalej tysięcy". Може видавати ся дуже певною цифра чужосторонної піхоти з реляції, яка походить вже з часу по сій кампанїї. (Рук. бібл. Ягайл., ст. 762. „Wojsko nasze — оповідаєсь там — po tak wielkich bitwach i pracach jest bardzo nadwerężone, tak w ludziach jak w koniach, tak że ledwie 1/3 część wojska superest. Zabitych jest siła, ale postrzelonego i posieczonego prawie połowa. Wojska cudzoziemskiego regimentów więcej ubyło, bo od 13.000 piechoty iako effecte et realiter w pole wyszli, nie zostaje zaledwie 2.000. Із всього війська ми знаємо найлїпше число піхоти в дивізії Любомирского і то не тільки всеї загалом, але навіть і число людий в поодиноких реґіментах. Подав нам в своїм деннику Патрік Ґордон (Patrick Gordon, Tagebuch, I, ст. 215), яко один із близших до Любомирского і наглядний учасник перегляду під Криловом. По його рахунку всеї піхоти в 9 реґіментах було 7.160. Сї цифри власне після його дневника наведено. У Потоцкого мало бути по його словам 8.000. Але се вже мусить бути рішучо за низка цифра з огляду на се, що дивізія Потоцкого, яко начального вожда, чисельно переважала дивізію маршала. Найкрасший перегляд всього війська по його розміщеню по реґіментах і хоругвах подав незнаний нам автор широкої реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 10—14. Що правда, довідуємо ся тут про число реґіментів, про їх властителїв, командантів і підкомандантів, та тільки не подав автор загального числа всього війська. Рівнож дуже зближений до сього рахунку перепроваджує і Kochowski (Ann. Pol. Clim., II, ст. 461—62. Ріжниця в тім, що у нього находимо 12 реґіментів піхоти без означеня приналежности і дещо більше хоругов кавалерії.

вувати добичу. Перевагу, хоч незначну, мала дивізія Потоцького. Число піхоти, наємної, чужосторонної, можемо подати в приближеню на 10—13.000 і вона розпадала ся по всїй правдоподібности на 13 реґіментів: на 9 підчинених Любомирському а 3, взглядно 4 Потоцькому. Що до кавалєрії, то могло її бути 17.000 або й більше, вона ділила ся на 18 полків: 7 Любомирского а 11 Потоцкого.

Тепер назвім властителїв або провідників поодиноких реґіментів. Як сказано, під начальством Любомирского було 9 піших реґіментів і вони були: 1) самого гетьмана Любомирского під командою оберштa Миколи Константина Ґізи 1.000 жовнїрів, 2) судомірського воєводи Івана Замойского під оберштом Давідзоном 900 л., 3) ґенерал-майора Целярія 300 піхоти + 60 драґонів, 4) ґенерала Ґротгауза 800 л., 5) обершта Стефана Немирича 900 л., 6) обершта Христ. Корецкого, київского хорунжого 600 люда, 7) обершта де Буї 900 л. + 100 драґ., 8) Михайла Радивила, литовського підчашого 200 л. і 9) обершта Чарноцкого 200 л.

Знову під коронним гетьманом Потоцким служили реґіменти: 1) Александра Любомирского, коронного конюшого, 2) Івана Сапіги, коронного писаря, 3) Ґрудзїньского, калїського воєводи і вкінци 4) реґімент Фромгольда де Лідінґайзен Вольфа, команданта всеї артилєрії (сей надійшов під Любар аж доперва в половинї вересня). Як сказано висше, тяжко узброєна кавалєрія перевисшала числом піхоту, що переважно була чужого походженя, а польської піхоти „Polono more et Marte instructos“ мало бути йно 600 люда.

(*Далї буде*).

Вкінци дещо о Татарах. Ту так само деякі реляції не годять ся, але більшість їх і то походячих від наочних свідків, одноголосно подають певну цифру 40.000. І так: Рукопись бібл. Ягайл. ч. 5, також числить їх на 40.000, а день злученя з Поляками назначує на 4 вересня. То само говорять: Dyaryusz w. z Szer., ст. 14[5], Gordon, Tagebuch, II, ст. 215, Avvisi di Polonia, dal campo Polacco, li 15 Settembre 1660 sotto Lubarciovia. Вправдї ся послїдна реляція рахує їх на 50.000, але підносить, що доборотьби не виступало більше як 40.000, інші були безоружні, мабуть радше за челядь служили. Друга часть Татар мала стояти на волошській границї.

З житя українського духовенства Львівської епархії
в другій половині XVIII в.

Подала *Мелянїя Бордун*[1]).

МАТЕРІЯЛИ.

1. Задача іспитова писана 1786 р. Петром Дорожинським.

Pytania z teologii pastoralney.

Czyli paroch obowiązany zostawac w parochii zawsze, owieczki swe poznać, kochać y dlaczego?

Zostawać na mieyscu pewnym znaczy się, który na tym zostaie, iako na mieyscu sobie właściwym, zostawanie, jest pomieszkanie stateczne w iakowey okolicy, y mieć staranie duchowne około dusz ludu sobie powierzonego, a to nazywa się parochią. To staranie nie inaczey dopełnić się nie może tylko przez ustawiczne zostawanie w parochii, więc obowiązany jest zostawać zawsze w parochii. Co z słow Sgo Pawła do prezbiterów effezyńskich będących na tym urzędzie mówiąc = „Uważaycie y zaradzaycie całey trzodzie, albowiem duch sty was postanowił, aby biskupie rządzili kościołem bożym“ y znowu, „który trzodę paść pragnie niepowinien się nigdy od niey odłączać, który zaś opuszcza ten nie jest pasterzem, ale zdraycą. Pasterz prawdziwy, gdy owieczki swoje wyprowadza, wypuściwszy, idzie przed niemi, a oni za nim. Zostawanie cielesne nie czyni zadosyć obowiązkowi, ale powinien y myślą, bo dlaczegoż jest pasterzem, aby owieczki swoje pasł, to jest słowem, przykładem y sakramentami, y żeby zapobiegł wszystkiemu złemu, coby owieczkom iego szkodziło, lub szkodzić mogło. Paroch obowiązany prac dopełniać apostolskich przez siebie samego. Pracy jego żadnego pożytku nieodbiorą, jeżeli się z niemi nie pozna, to jest drugim obowiązkiem pasterza, aby owieczki swoje poznał, y od nich był poznanym. Xtus Pan sam o sobie świadczy mówiąc = „Ia iestem pasterz dobry znam moie, a mnie moie“. Te poznanie powinno bydź nietylko z twarzy, ale też y z imienia, y o uczynkach. Co Ewangelia S-a pokazuje owieczki głosu jego słuchają, y mianowicie ich wspomina. Paroch urząd sprawuje sędziego, lekarza, nauczyciela, oyca, jako oyciec cielesny mile y łagodnie postępuje z dziećmi swoiemi, więc y oyciec duchowny postępować powinien z parochianami swemi mile y łagodnie.

Jakie objectum nauczania pastoralnego y iaki koniec?

Te naybardziey pismo, boże dzieje OO. SS. historyą kościelna, rozum naturalny, ktore w nas nayłatwiey wdzięczność posłuszeństwo,

---

[1]) Див. т. CIX.

ufność y miłość do P. Boga wzbudzić mogą. Koniec, dwojaki jest chwała Boża y zbawienie wieczne.

Czyli wszystkich spowiadających się rozgrzeszać może paroch?

Niewszystkich, 1-mo nałogowych, 2-o powracających znowu do grzechów acz inszego rodzaju, 3-o w okazyach bliskich zostających grzeszenia, 4-o po odprawioney zaraz spowiedzi powracających, 5-o tych, którzy niechcą postępności czynić, 6-o tych, którzy niechcą, co powinni, 7-którzy grzechów nieunikają, ażeby mogli.

Które są znaki jawne żalu, y czyli może nieżałującego penitenta, kiedy rozgrzeszyć?

Znaki są dwojakie mylne, a drugie pewne. Mylne są te, wyznanie grzechów, płacz, wzdychanie, uczęszczanie na odpusty, dawanie jałmużn obfitych. Pewne są te — poprawa życia, należyte, dosyć czynienie obrażonemu majestatowi bożemu. Rozgrzeszać nie powinien tego, który niema żalu z postanowieniem wiecey niegrzeszyć, ten zaś żal powinien bydź nadnaturalny, to jest zasadzać się na jedyney miłości Pana Boga, nie bojaźni jakiey. To z samego żalu wnieść można, bo jest nienawiść, brzydzenie się grzechem, aby zaś brzydził się powinien przeciwną rzecz kochać. Że potrzebny jest żal z pisma bożego OO. SS. rozumu naturalnego dowodziemy — chociażby grzechy twoje były brzydkie, jak szkarłat wybieleją jak śnieg. Stwierdza to Bazyli S. Grzegorz Nazianzeński, ktory w mowie swojey wymaga, aby każdy przed rozgrzeszeniem żałował, tak mówi jest, chrzest ten, ale pracowitszy, którym ten omywa się, który łzami obmywa swe łoże.

Vidi Skorodyński. Die 30 Augusti A-o 1786. Piotr Dorożyński. (1786, 61).

2. Задача в теольоґії пасторальної, писана при іспиті 1786 р. Семеном Борисевичом.

Вопроси вгословїи пасторалнѡ̀ в' часѣ восвѣдченїя пасхалного предложеннїи.

Вопросъ а. А. что требѣ єсть ко полученїю парохїи? В. и полезноту исполненїю оурядꙋ пастерскаго? С. и или ѡбрѣтатися могутъ яковїи причини, ради би которихъ ѿ дополненїя должностѐ моглъ ся оуклонити?

А. ко полученїю парохїи потребнїи сїи сутъ а. званїє бжоє, яже єстъ виразная воля божая. В. совершенная оумѣєтность языка сего, котори' конечне потребни' єстъ в' овѡ̀ странѣ, где хощетъ получити парохїю. Г. совершеннїи лѣта, которихъ в' сихъ часѣхъ требуютъ конечне, даби имѣлъ совершенныхъ кд҃. Д. Сїя оумѣєтностъ которая в' оученїю люде' себѣ повѣренныхъ всеконечнѣ истязаєтъся. Є. Растропностъ дх҃овная, чрез которую избираютъ ся средствїя ко пользѣ дх҃овнѡ̀. S. Бг҃обливостъ, даби благимъ ѡбразомъ или прикладомъ присвѣщалъ людемъ себѣ повѣренным.

(В. як в польськім)...

С. Причини жаднїи неѡбрѣтаютъ ся, ради би которихъ моглъ ся оуклонити ѿ дополненїя должностѐ своихъ, бо или во время губителства или во время брани или на'горшаго зла недолженъ оукланятися (обор.) ѿ своего стада, токмо аще будетъ

ѡбрѣта(ти)ся в'немощи здравия, или вненависти люде', но даби не з его причини походящо'. между которими наветъ неизчисляетъ ся посѣщеніе сродниковъ токмо хиба на кратки' часъ и то за соизволеніемъ епископскимъ, инаго на своимъ мѣсцѣ зоставивши.

Вопросъ В. Я что естъ пасторалное поученіе? В. и предложеніе? С. На чотъ состоитъ D. Ѿ куду сіе тожетъ ся избирати. Е. Чего втомъ поученію долженъ естъ хранитися? (А. В. С. D. — як в польськім).

л. 2. Е. Впооученію своимъ пастиръ долженъ естъ хранитися сего всяческаго что з хвалою Бжественною и вѣчнимъ спасеніемъ дшъ чл̃вѣческихъ несогласуетъ ся и Матеріею оученія пастерскаго быти не можетъ якото непотребнихъ постизаній', басне' изобрѣтеннихъ противо истинѣ, всявихъ злихъ возбужденї' похоте' своихъ, возвишенія ся зумѣетности, оугожденія намѣетности свое' яково' користи временно' и прочїихъ повѣсте' новоизѡбрѣтеннихъ яко глаголетъ Лука сті' ничтоже покровенно еже неѿкриетъ ся... воврещи вдебръ ѡгненую, глаголюже вамъ того оубоитеся.

(л. 2 об.) Вопросъ Г. А. что впосѣщенію болнихъ? В. что впосѣщенію оумирающихъ соблюдати должни ести? С. и что оубѣжати требѣ естъ?

А. Впосѣщенію болнаго долженъ естъ внимати вопервихъ ѡкрестности недуга или втяжко' болѣзни зостаетъ или ни? ащели невтяжко' болѣзни долженъ ему чинити надежду ѡ здравїи, и потѣшати его, даби билъ споко'но' мисли ине мѣшалъся, а тимъ часомъ даби приготовлялъ ся до исповѣди...

В. Впосѣщенію оумирающаго долженъ предкладати же оуже зближаетъ ся ѡви' страшни' часъ разлученія ся з симъ свѣтомъ и приятелми, долженъ возбуждати даби чинилъ актъ вѣри надежди илюбве, даби оуповалъ едине ѡ Бзѣ, даби всякие оуразы ѡпущалъ, желалъ благополучїя вѣчнаго, благодареніе чинилъ за вся благодѣянія бжа (л. 3) надгорожати кривди кїимъ колвекъ способомъ старалъ ся, даби ащели еще здравъ естъ на змислахъ имѣнія своя заспосажалъ, даби ни едино' имѣлъ склонности ко помпѣ, даби ѡ нищихъ пamятaлъ и просилъ ѡ благодать и милосердіе Бжіе конхъ не потребное при конци житія.

С. Оубѣжати долженъ парохъ даби не ѡдкладалъ посѣщеніе болнаго ажъ на конецъ смерти...

Пунктъ А. Вопросъ Д. а. кто оурядъ пастерски' постановилъ? В. якъ постановилъ? С. и яковїи его сутъ ѡбовязки началнѣшїи?

(л. 3 об.) Пунктъ В. Вопросъ Є. Я яковїи конецъ поученія пастерскаго? В. и яковїи пооученія бити могутъ или повинни пооученія того?

Я конецъ пооученія пастерскаго естъ хвала божая и вѣчное дшъ спасеніе.

В. Власности пооученія пастерскаго сутъ сїи. а. Истинна... Б-а ясностъ... Г. естъ преѡдолѣніе даби пооученіе пастер-

ское премагало слишателя ѡ се' истинѣ яже естъ матерія оученія. Д. Оудобностъ... Є. Краткостъ... Ѕ. Простое оуложеніе даби повседневнимъ способомъ вещъ ся толковала и изяснялa по разумѣнію человѣческому а не високомудрому, ѡднакъ не имѣетъ ся разумѣти здѣ, даби нѣкогда жадного способу краснорѣчивого или фѣгуръ не оупотребляти. З. Єтосованіе ся ко вещемъ, мѣсту и времени по различности ѡкрестносте" и поразличности ѡсобъ, которимъ ся изясняетъ каковая истинна, то естъ даби инако до простихъ люде" инако до оученшихъ, инако до дѣте"—инако до вижшаго вѣку поученіе било.

(л. 4.) Пунктъ 3. Многоракое естъ поученіе пастерское. В. что естъ катехизмъ. С. что ѡсобливе ѡ катехизмѣ заховатися повинно?...

С. В' катехизмѣ ѡсобливе заховати ся повинна любовъ ко дѣтемъ в' научанію, терпеливостъ ибо кромѣ терпеливости не можетъ дополнити сего пооученія пастерскаго ко дѣтемъ...

(л. 5) Die 26 Mai VS. 1786 Simon Borysiewicz (на марґінесї). Vidi N. Skorodynski I-a Classis (1786, 96).

3. Свідоцтво шкільне Томи Верхратського з 1783 р.

Omnibus praesentes lecturis salutem. Cum R. D. Thomas Werchratski alio se e nostris transferens scholis de scientia et moribus suis postulet a nobis testimonium: huic justae postulationi annuentes testamúr illum operam navasse, post ceterar a primordiis laudabiliter absolutas disciplinus, demus studio Rhetorices annos duos satis fecisse, moresq; bonos, juxta leges scholasticas exemplariter exerccuisse. Quare illorum gratiae, ad quos pervenerit, commendatum esse cupimus et petimus. In fidem has ei literas manu nostra subscriptas, et sigillo collegii munitas, dedimus Buczacii, Anno 1783, Die 6-to octobris V. S. P. Dorotheus Michalski OS. B. M. Praefectus scholarum Eundem Rdum Dnum Thoman Werchratski etiam moralis Theolegiae studio operam navasse satis diligentem spatio anni unius attestor, idem, qui supra (печатка).

4. Свідоцтво Іосафата Кончевича з 1772 р. видане у Львові Іосифом Філїпецким, префектом єзуїтської школи.

Omnibus Praesentes Lecturis salutem in Domino. Cum Dnus Josaphat Konczewicz alio se ex nostris transferat scholis, testamur illum navasse operam scholae Rhetorices diligentem, nihilq, dissonum bonis moribus, ac legibus scholasticis egisse. Quare illorum gratiae et respectui, ad quos pervenerit, commendatum esse cupimus, ac petimus. In quorum fidem has ei literas manu nostra subscriptas, et sigillo collegii munitas dedimus Leopoli anno 1772, 26 Mai X. Josephus Filipecki Soc. Jesu. praef. schol. (печатка).

5. Свідоцтво Івана Данчевського, видане 1782 р. дирекцією академічної ґімназиї у Львові.

Praefectus Scholarum humaniorum in academico gymnasio leopoliensi, lectori salutem a Domino. Discessurus a nobis Ioannes Danczewski ritus graeci vitae suae apud nos actae, et studiorum testes expetiit literas, cujus petitioni, ut pro recepto more faciamus satis, prae-

sentibus testamur, eum in hoc academico gymnasio, initio anni huius poeticam frequentare coepisse, et in tertiam classem relatum primo semestri fuisse.

Ad mores quod attinet, sacramentorum poenitentiae, et Eucharistiae usu, virtutum studio, et legum Academicarum observantia moderatoribus suis satisfecit ita ut omnibus commendari possit.

In quorum fidem has ei patentes literas, manu nostra subscriptas, Caesareo et Academico scholarum humaniorum sigillo munitas dedimus. Leopoli Die 16 mensis Julii Anno 1782. Ign. Milbacher Theol. D.

6. Свідоцтво унїверситету львівского видане Антонію Клїчови в 1781 р.

Lecturis salutem a ~~Domino~~. Abiturus a nobis studiorum, et vitae suae apud nos actae, literas testimoniales humilitér expetit Magnificus Dominus Antonius Klicz ex Palatinatu Vohliniensi Czarturiensis. Cuius aequae petitioni satisfacturi, testamur eundem studia humaniora, philosophiam, et sacros canones universos in hac Alma universitate Caesareo-Regia Leopoliensi, egregio cum profectu absolvisse. Ad haec in vitae, probitate, morumque honestate moderatoribus suis plenam dedisse satisfactionem. In quorum fidem has ei patentes literas manu propria subscriptas, et sigillo munitas dedimus. Leopoli die 4 mensis Aprilis anno Domini MDCCLXXXI. Josephus Skobera S. S. Theologiae Doctor, ecclesiae S. S. Petri et Pauli Leopoli intre moenia urbis praepositus m. p. (печатка).

7. Свідоцтво зі школи Піярів в Золочеві, видане 1782 р. Григорієви Дольницькому.

Praefectus scholarum piarum złoczoviensium lectorim salutem a Domino. Discessurus a nobis d. Gregorius Dolnicki, vitae suae apud nos actae, et studiorum testes expetiit literas, cujus aequis praecibus facile pro more admissis, hisce literis nostris testamur eum scholas nostras publicas złoczovienses a primis literarum rudimentis ad rhetoricam inclusive frequentasse cum laudabili profectu. Ad vitae rationem et mores quod attinet testamur eundem nihil bonis moribus contrarium egisse. Quamobrem omnibus ad quoscunque perveniert commendatum magnopere cupimas. In quorum fidem has ei patentes, manu nostra subscriptas et collegii nostri sigillo munitas dedimus Złoczoviae, die 19 mensis Ian. A. 1782. I. Chrosciński mp. Scholarum praefectus m. p. (печатка).

8. Свідоцтво службове видане Іванови Птакальському, бакалареви з Лешнова 1757 р.

L. I. X tus Daie te moie testymonium, alias rekomendacyę I. Panu Ianowi Ptakalskiemu, a synowi Sławetnego Piotra Ptakalskiego, piekarza y mieszczanina leszniowskiego. Któren u nas będąc na bakataryi przy cerkwi świętego Nikołaja, trzy roki wiernie y pobożnie się obchodził przy statku wszelkim, tudzież dzieci w naukach adukował ślicznie. Żadney nie podległy był okazyi, co dla lepszey wiary, y waloru przy imionach naszych rękami własnemi podpisujemy się. Datt. w Leszniowie d. 18 aprylis 1757 an. X. Stefan Floriański P. S. N. m. p. Bazyli Karpiński, brat starszy, Semion Zawadowski, Brat starszy mieszczanie (1757, 11).

9. Свідоцтво моральности видане громадою Скоморох поповичеви Луцї Беркевичу 1784 р.

My gromada cała wsi Skomoroch daiemy te nasze sprawiedliwe zaświadczenie y attestatum za urodzonym imc panem Łukaszem Berkiewiczem, któren się stara o stan duchowieński do cerkwi naszey skomoroskiey, na miesce oycowskie, za którym takowe daiemy świadectwo: Iako my wszyscy, cała gromada znamy, iż jest dzieciuch we wszystkich cnotach od młodości swoich lat podsciwy, y niechorowity, ani w niczym naymnieyszey złey noty na siebie nie mający. To sprawiedliwie pod sumieniem zeznajemy, y tym naszym świadectwem zaświadczamy na którym własnemi rękami naszemi podpisujemu się. Iako też y to cała gromada zaświadczamy, iż ten duchowny teraźnieyszy, dany nam do cyrkwi naszey, nie sprawuje się, jako kapłan y duchowny, ale ustawicznie pianstwem się zabawia, y co zbytków nad ludżmi wyrabia. Włosy z wonsow ludziom piany wyrywa, y z niecnotliwemi ludźmi y hultajami ustawicznie kompanie trzyma, którego my gromada za jego występki czynione nam niechcemy go ani żywego, ani umarłego u siebie za kapłana. Cwyntarz spalił na złość gromadzie, y pustynie czyni koło cerkwi. Upiwszy się wiwat sy każe muzykantom w izbie wygrywać, a sam wyydzie na dwor y w dzwony każe dzwonić tyle razy, kile razy wiwat grają. Z rezydencyi sierote z dziećmi ustawicznie wypędza, y wygania, a nie maiąc ieszcze takiego dozwolenia, więc my gromada sprawiedliwe użalenie do I. O. Pani zanosimy, y uskarzamy się y na tym zeznaniu własnemi rękami podpisujemy się, jako nieumiejący pisać kładniemy znak krżyża świętego. datt. w Skomorochach 14 Mai 1784 Teodor Pietruch ✠ Wasyl Pietruch ✠ Wasyl Smoła ✠ (1784, 67).

10. Посвідченя морального житя, здоровля і знаня Івана Мустановича, кандидата до стану духовного, видане прислопською громадою 1774 р.

1) Uczciwy Jan Mustanowicz jest kanonny syn W. X. Bazylego Mustanowicza, koadiutora przysłupskiego y Tatiany, małżonków, a wnuk nieboszczyka W. X. Bazylego Mustanowicza, a zatem kondycyi wolney. 2) Uczciwy Jan Mustanowicz do stanu kapłańskiego aspirant od młodych lat bawił się nauką, nabywając umiejętności pisma słowiańskiego przez lat pięć, y Богословїѣ moralney, przez dwa roki w seminaryum Monkaczowskim, co jest wiadomo tu wszystkim. 3) W mocney pogrozie zostawał i zostaje u rodziców swoich Jan Mustanowicz, niepopuścili mu okalać się żadnym złym nałogiem. 4) Zdrów, jak orzech Jan Mustanowicz, nie cierpi żadney choroby, ani pomięszania zmysłów, co jest przed oczyma. 5) Gratis od należytych kolatorów otrzymał prezentę, bo my gromada mocno dokuczaliśmy Panom naszym, aby go gratis prezentowali (1774, 47).

11. Свідоцтво моральности видане Іванови Завадзкому, Щасним Чацким 1772 р.

Szczęsny na Xięstwie Poryckim y Brusiłowie, Czacki Podczaszy Wielki koronny, Orderu Orła Białego kawaler, Rotmistrz woysk Rzeczypospolitey. Lubo Panu Ianowi Zawadzkiemu daiąc prezętę do cerkwi moiey staromieyskiey-brusiłowskiey zaleciłem jego cnoty y dobre obyczaje, gdy

jednak teraz zabierającemu się do przyjęcia, charakteru kapłańskiego, jest powinnością jego pokazać świadectwo urodzenia, obyczajów y sprawowania się w życiu swego, a zatym ia praesentibus onim świadczę: Iż on w dobrach moich, wsi Łuczycach, w woiewodztwie Bełzkim leżących z rodziców dobrego łoża, podściwych y cnotliwych spłodzony. We wsi Steniatynie sąsiedzkiey w szkółce tamże będącey po rusku był edukowany, potym u I. P. Piątkowskiego, ekonoma mego poryckiego lat kilka bez żadney noty służył, od tegoż z swoich cnot zalecony do mnie Pana swego, na służbę do kredensu był wzięty. W moim dworze lat sześć służąc, trzeżwo, wiernie, podściwie, bez żadney zmazy sprawował się, tak dalece, że dla drugich równo z sobą staiących z swoich obyczajów, cnot y pobożności był przykładem. Roku teraźnieyszego po świętach Bożego Narodzenia, tu w mieście moim Brusiłowie z Małanką, córką Marusi, wdowy kupcowey, z Panną cnotliwą, rodziców łoża dobrego, mieszczan brusiłowskich ożenił się. W tym stanie małżeńskim chwalebnie y przykładnie sprawuje się. A zatem tegoż Pana Iana Zawadzkiego z urodzenia, obyczajów przez cały trakt życia jego dotąd mi dobrze wiadomego, zwierzchności duchowney, która od niego świadectwa takowego potrzebować będzie zalecam, rekomenduję y świadczę, y na to się ręką moią własną, przy przyciśnieniu zwykłey pieczęci podpisuję się. Działo się w zamku moim w Brusiłowie 7. 13-bris 1772. Roku szostego niewoli moiey. Szczęsny Czacki (1772, 69).

12. Лїбертация дана ґрафом Мошиньским Константинови Грегорчукови 1782 р.

Fryderyk Józef, Hrabia na Wołoczyskach, Karabczejowie, y Berszadzie, Moszyński, sekretarz Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Rady Nieustającey przy boku I-o K. Mci Konsylarz, Generał-Maior woysk koronnych szlacheckiego korpusu kadetów I. K. Mci y Rzeczypospolitey vice-kommendant, orderów orła białego y świętego Stanisława kawaler. Wiadomo czynię, komu o tym wiedzieć będzie należało, Iż maiąc wzgląd na pracowite usługi nieboszczyka Jana Hrehorczuka, w kluczu moim karabczyjowskim przez lat kilkanaście przysiężnego, syna jego Konstantego do stanu kapłańskiego zabierającego się od podaństwa uwalniam, y kapłanem tylko być pozwalam, zawdzięczając szczegulnie wierność nieboszczyka oyca Iego. Datum w Wołoczkowcach Die 27 7 bris 1782 Moszyński (печатка).

13. Презента дана Теодорови Пухальському на парохію в Поморцях, Тересою Потоцкою 1783 р.

Teresa z hrabiow Ossolińskich Potocka, Krayczyna korony polskiey, Starościna leżayska, Dama orderu gwiaździstego. Iaśnie Wielmożnemu IMci Xiędzu Piotrowi Bielańskiemu Biskupowi lwowskiemu, Halickiemu y Kamieńca podolskiego, winną zasyłając submissyę, wiadomo czynię, iż ad praesens wakuie, cierkiew pod tytułem Tróycy przenayświętszy po śmierci wielebnego xsiędza Teodora Puchalskiego w dobrach moich dziedzicznych, we wsi Pomorce zwany, w kluczu lazłowieckim, cyrkule zaleszczyckiem leżącey, w którey aby chwała Boska nieustawała, y owszem, aby pomnażała się upraszam I. W. Bi-

skupa, aby Wielebnego X. Stefana Puchalskiego, dobrze u mnie zaleconego, a nie kogo innego do wspomnioney cerkwi instalować raczył. Ia zaś z strony moiey namienionego X. Stefana Puchalskiego nadając onemu (za czułe około dusz staranie, jego powierzonych pilności) wolne używanie pola, ogrodow, y sianożęci, iak w oryginalney erekcyi do wspomnioney cerkwi od antecessorów moich nadane są, prezentuję. Przy tem kurzenie wudki, warzenia piwa, szczegulnie tylko podczas praźniku dla własney potrzeby jego pozwalam, oraz od wszelkich dziesięcin, y innych danin, jakie tylko być mogą wspomionego Stefana Puchalskiego y jego sukcessorów wolnymi czynię. Którą prezentę dla większey wagi y waloru przy wyciśnieniu rodowitey pieczęci, ręką własną podpisuię. Datt. w Lwowie dnia 4-go Listopada 1783 r. Teressa Potocka (печатка) (1783, 32).

14. Зобовязанє дане громадї желехівській Андрієм Рибчинським, що старав ся о парохію желехівську 1759 р.

Niżey na podpisie wyrażony zeznaję tą moią assekuracyą, iż ia na usilną proźbę gromady żelichowskiey odebrawszy łaskię pańską, I. W. Państwa y Dobrodzieystwa mego, w podpisaniu mi prezenty na parafię cerkwi żelichowskiey, zaco naprzód przy codziennych ofiarach świętych Majestat Boski za I. W. Państwo Dob. moje błagać nié przestanę, zobowiązuję się. W nagrodę zaś teyże gromadzie oświadczam przychylność moją, y tąż assekuracyą moją przyrzekam y potwierdzam z nią się w niczym niekłucić, y w żadnych okolicznościach trafiających się żadney krzywdy nieczynić; Iakoto w ślubach, chrzcinach y pogrzebach, ale w codzienney przed Bogiem mieć ich pamięci, tudzież dziatki małe w cerkwi Bożey artykułów wiary świętey nauczać deklaruję się. A ponieważ taka wola y postanowienie teyże gromady, czym się mam kontentować, więc na to mając wzgląd y ich dla mnie wdzięczność, według ustanowienia tym się kontentować będę powinien. Od pogrzebu każdego gospodarza i gospodyni zł 4, za pogrzeb parobka lub dziewki zł 2, za pogrzeb dzieci małych zł 1. Od ślubów możnieyszych chłopów po zł 3, od mizernieyszych po zł 2, za chrzciny ile można w każdego dać. Ostrzega to sobie dwór, aby do pasieki swojey na gruncie duchownym będącey żadnego poddanego, z żadney wsi klucza rzepniowskiego tak krewnych, jako y przyjaciol do pasieki swojey pni z pszczółmi nieprzyjmował, ieżeliby się zaś z indagacyi pokazało, za słusznym dowiedzeniem tedy niezbrania się pod wolnym zabraniem całey pasieki na dwór, y w tey okoliczności nie szukać od nikogo, ani od zwierżchności duchowney żadney protekcyi na dwór. Y to potwierdzam co antecesorowie zażywali tego zażywać powinien, aby przy różnych okazyach trafiających się z cudzych aręd do domu swego trunków żadnych nie bierał, ani pod pretextem swoim gromadzie żelichowskiey nie podwoził, za co w sądzie duchownym znacznie odpowiadać będzie powinien, ale u tegoż arędarza części I. W. Państwa Starostwa bierał, a arędarz powinien będzie trunek dobry i miarą sprawiedliwą dawać taniey, jak gromadzie. Z tą się zaś excepcyą dokłada y pozwala, aby pod ten czas miał tę wolność, jakoto na wizyty domowe, krzciny, wesela, y pogrzeby trunku lepszego do domu swego przywozić, bez żadney arędarza przeszkody,

w niedotrzymaniu zaś dobrowolnie tych punktów, wolnym się poddaje pod sąd duchowny konsystorza lwowskiego. Iako dla lepszey wiary i wagi ręką moją podpisuję się. Działo się przy gromadzie żelichowskiey. Andrzey Rybczyński. 1759 r. (1759, 9).

15. Зобовязанє дане громаді шрубковській кандидатом до стану духовного Іваном Гладкевичем.

Ia niżey na podpisie wyrażony daję na siebie ten skrypt gromadzie szrubkowieckiey według dawnego zwyczaju, to jest, że iak będę kapłanem to będę brał od wielkiego pogrzebu po złr. dwa, od małego po zł. 1, to przyrzekam y podpisuję się przy ludziach na ten czas będących. Ian Hładkiewicz. Hawryło Hladczęko ✠ Wasył Hladczęko ✠ Tymosz Bądaręko ✠ Sawa Łucyk ✠ Dokument a tergo pisany przez aspiranta szrubkowieckiego od tamecznych ludzi odebrawszy odsyłam Ian Stroszyński (1764, 57).

16. Інквізиція в справі Стефана Кохановського, презентованого до парохії в Ляшках 1778 р.

Inquisitio super vita, ac moribus ingenii Stephani Kochanowski, praesentati in coadiutorem ad beneficium Laszczense tam etiam de statu ecclesiae, fundorumq. ejusdem, ecclesiae ex testibus idoneis, iuratis fide dignis, quamque Ecclesiae praedicta deducta in fundo Sacro in ecclesiae Laszczensi 1778 anno, Die 15 Mensis Aprilis V. S. Testis 1 mus Stefan Pasiecznik, obywatel Laszkowski, annorum 60 confessus confessione paschali post iuramentum. Ad 1 mum tak zeznał: Ian Paroch Laszkowski zostaje prawdziwie w słabości zdrowia, ale podobno dla tego, że mu już lata sędziwie przychodzą, a nie z swywoli żadnej, ani z piiatyki. ad 2 dum. Prezentowany Stefan Popowicz laszkowiecki jest życia pobożnego, przykładnego, bo gdyż nie tylko sam czyni dobrze dla Pana Boga, ale y innych pobudza, stymuluje do dobrego, jakoto nie dawno przywiodł parochian do tego, że postarali się o artykuły na bratstwo, z czego cyrkiew święta jakiż kolwiek ma porządek, którego przed tym nie było w cyrkwi bożej. ad 3 tium. Ani sam przez się wiem, ani od kogo słyszałem, żeby na prezentanta teraźniejszego pokazała się iakowa makuła. ad 4 tum. Nie jest bigamus, bo ani sam był wdowcem, ani wdowe poiął. ad 5 tum. O tym nie wiem doskonale czyli dał, czyli nie, tylkom słyszał od prezentanta, który mi tak powiedział: Suplikując do Dzidzica o prezentę, położyłem pokłonu dwa czerwone złote, a Imci, mi te oddał mówiąc: „Niechce nie, weź sobie na swe potrzeby, a iak zostaniesz kapłanen, proś za mnie Pana Boga". ad 6 tum. Niewiem jak dawno cyrkiew S. w Laszkach zafundowana, tylko to wiem, że żadnych nie ma gruntów od kolltora danych. Dawnych czasów nie bywało duchownego parochialnego własnego przy tej cerkwi. Tylko parochianie, kiedy prosili zwierzchności duchownej, to dano kapłana. Pomieszkawszy czas jakiś, ćwierć roku, a naywięcej pół roku, odchodził kapłan widząc, że ta cyrkiw żadnych nie ma gruntów. Gdy się poświęcił do tey cyrkwi laszkowskiey za własnego parocha, nieboszczyk O. Ian, rodzic teraźniejszego oyca Iana, parocha aktualnego laszkowskiego, mówił do parochianów nie mam zkąd żyć, bo cyrkiw S. niema gruntu żadnego, oprócz jednego ogrodu. Parochianie pora-

dziwszy się nadali nieboszczykowi O. Ianowi kawałki pola do gruntów pociężnych należące, z których to kawałków na gruntach pociężnych, poddaństwo siedzące pańszczyzne robi, y wszelkie powinności dworskie odbywa. A te pole pozarastało było krzykami, częścią tedy nieboszczyk O. Ian, po części teraźniejszy paroch kopali krzaki na tych kawałkach, y tego pola uczyniło się na pułmiarków 14 albo 15. y tego tylko pola dotychczas używa O. Ian. Sianożęci także żadnej nie miała ta cyrkiw S. teraźniejszy O. Ian suplikował do I. W. Świętej pamięci I. M. Pana Wojewody, y nadał mu na kosarzów 12, ale tylko dożywocie jego, y karte O. Ianowi, dał na to, że tylko do żywocia należącego! ad 7 mum. Żadnych daczek nikt niewyciąga z gruntu cyrkiewnego, bo gdyż go cerkiew S. nie ma oprócz tych małych niwek, które gromada nadała, ale z nich powinności dworskie sama odbywa. Cyrkiew ogród tylko jeden ma, na którym mieszka kapłan, y ten ogród jest wolny nikt z niego żadnego datku niewyciąga. Слїдують зізнаня других свідків (1748, 19).

17. Інквізиція в справі Єремії Волковинського, презентованого до парохії в Галузиньцях, 1749 р.

Actum in villa Hałuzince, anno domini millisimo septingentesimo quadragesimo-nono, die vigesima prima, die Iovis, mensis N-bris. In praesentia Urodzonych Ichmościow Panów Władysława Siecińskiego, Namiestnika szlacheckiego, Teodora Hałuzińskiego, Stefana Hałuzińskiego, Alexandry z Hałuzińskich Sieczyńskiey, Andrzeja Sozańskiego, Iana Hałuzińskiego, Samuela Hałuzińskiego, Antoniego Lachowieckiego, Tomasza Kraszowskiego, Alexandra y Daniela Hałuzińskich etc. My niżey podpisani iurysdykcyę zafunduwawszy, świadków iuramentu, wysłuchawszy z temi ad secretum examen in Dei-nne przystąpiliśmy. Świadek pierwszy. Urodzony Grzegorz Lewicki, ann. 34. confessus confessione paschali, post iurementum praestitum recoqnovit. ad 1 mum Kapłan nasz W. X. Iremiasz w tym roku, dnia 29 augusta miesiąca, umarł po którym cerkiew bez parocha należytego wakuje. ad 2 dum Wiem o tym, że zdawna Ichmości Panowie Szlachta sianożęcie do cerkwi tuteyszey dwoiaką wydzielili, jedne pod dołżkiem, a drugą za mostem, pola we trzy ręce, dostatkiem, aby mogli zorāć. ad 3 tium Wsi tey dziedzice Ichmości Panowie Hałuzińscy, którzy są w prezentach podpisani, ciż Ichmość y przeszłych presbiterów prezentowali. ad 4 tum. Wiecey jak z pułtorasta Rusnaków parochian znaydzie się. ad 5 tum Wiem bo y byłem przy tem, jak pierwszy, y drugi prezent Panowie szlachta podpisywali, ale nic za niego niedawał Pan Wołkowiński. ad 6 tum Nie widziałem pianego, y nie słyszałem o złych obyczaiach, nauki uczył się w szkołach barskich, a po rusku tu w Hałuzińcach. ad 7 mum. Syn X-a Ieremiasza Wołkowińskiego, szlacheckiego stanu, część swoją tamże w Wołkowińcach mającego, lat ma dwadzieścia pięć. Дальші зізнаня майже зовсїм однакові як ті наведені (1749, 43).

18. Просьба громади надвірняньської до митр. Петра Білянського, щоби парохом був у них Антонїй Процевич, 1783 р.

Iaśnie Wielmożny Archipasterzu Panie y Nayosobliwszy Dobrodzieju nasz! W smutney przez lat kilka zostając ciszy, zbawiennego

dotąd niesłysząc Pasterza głosu, aże szczerą wyznamy prawdę, znacznie w obyczajach chrześcijańskich zdziczawszy, nayusilnieyszą tknięci cześcią ze drzeniem y bojaźnią sprawowania zbawienia dusz naszych z nayglębszą pokorą, my gromada miasta Nadworney zchilamy głowy, archipasterskiey IW. Pana Dobrodzieja dopraszamy się benedykcyi, którą ośmieleni nayusilniey żądamy, aby Imci Xsiądz Antoni Prociewicz, do stanu duchownego zabierający się, naszym był parochem. Ten dzikość naszą skromnością swoją ugłaska, ślepotę oświeci, niewiadomość rzeczy zbawiennych, nauką swoją zniesie, prostotę wydoskonali, zbłąkanych na zbawienną naprowadzi drogę. Wiadome nam są chwalebne obyczaje, y bez nagany życie I. X. Prociewicza. Zapatrywaliśmy się na stateczne we wszystkiem postępki jego y życzyliśmy sobie jego bydź owieczkami. Niech będzie Bóg pochwalony, że mu daie chęć do tak zacnego stanu, do którego za wysoką archi-pasterza powagą przyszedszy, niech nas zdawna sobie tego życzących duchownym rządem uszęśliwi. Będzie to archipasterskiey I. W. Pana Dob. staranności o nas owieczki swoje nayoczywistszym dowodem, będzie chwały boskiey pomnożeniem, będzie kościoła zaszczytem przezacnego kleru chwałą, będzie nakoniec zbawienia dusz naszych naypewnieyszym zadatkiem, naco swymi y całego zgomadzenia miasta Nadwórney piszemy się Iaśnie Wielmożnego Archipast. Dob. powolne owieczki, słudzy y podnóżkowie. Datum w Nadworney Dnia 24 octobra 1783 a. Iwan Nyszczy, brat starszy Bazyli Tartykiewicz brat wtory. Co y my urząd miasta Nadwórney zaświadczamy y na to się dla lepszey wiary podpisujemy. Antoni Bartkowicz woyt Bazyli Slusarczuk burmistrz Ian Lisiniewicz pisarz (1783, 64).

19. Просьба громади жиравської до львівського епископа, аби поставлено у них парохом Андрія Снїгоровича, 1759 р.

Iaśnie wielmożny Miłościwy Panie Pasterzu y nayosobliwszy Dobrodzieju nasz! My Gromada y Parochianie żyrawieccy pozostali po śmierci W. X. Gabriela Wiszniowskiego, ostatniego parocha, nie mogąc mieć przyzwoitey w nabożeństwie wygody, umyśliliśmy upaść do nóg Iaśnie Wielmożnego Pasterza y Dobrodzieja nayosobliwszego, y podług prawa nam służącego nayuniżeniey upraszać, abyś z czułości pasterskiey swoiey, Pana Andrzeja Snigorowicza od zwierżchności Duchowney rekomendowanego poświęcić y instytuować do wakującego w wyż rzeczoney wsi Żyrawce beneficium raczył, o ktorą łaskę suplikujemy. Którego parocha przyszłego do żadnych powinności quocunq. titulo nazwanych pociągać nie będziemy, owszem od wszelakich impedycyi od kogoż-kolwiek chcącego nanieść zastąpić deklaruiemy. Krzywd czynić wolnościom stanowi duchownemu, tam quo ad personam, quam fundum ecclesiasticum, przyzwoitym nikomu nie dopuścimy. Tudzież przy wszystkich gruntach bez naymnieyszey zmiany, których przeszły używał Paroch utrzymać, y zachować assekurujemy się, które są te zdawien dawnych poświętne należące — (тут слїдує вичислене всїх ґрунтів парохіяльних і опис границь). Na co się rękami własnemi, przez położenie znaku krzyża świętego, podpisujemy się. Upraszamy o to, ażeby przyszły Paroch żadney nam krzywdy nie czynił. Datt. Die 20 X-bris 1759 w Żyrawce Iwan Antoniszyn wóyt ✠ Stefan Bahriy ✠ Iacko Szwed ✠

20. Просьба громади тростянецької до митрополїти Льва Шептицького аби у них парохом іменовано отця Василїя Палїєвича. Заразом заносить громада скаргу на поповича, який безправно уживає парохіяльний ґрунт і сварить ся зі священиками, через що нїхто не хоче удержати ся при їх парохії. 1779 р.

Iaśnie Wielmożny, Miłościwy Panie, Panie y Dobr. nasz nayosobliwszy! Przy nayniższey y naypokornieyszey submisii naszey, upadamy do stop W-o Pana y Dob., żebrzemy łaski Iego Pańskiey, iż my bez lat sześć nie mamy obrządków cerkiewnych wygodnych. A w teraźnieyszym roku 1779 nam nadała Władza Konsystorska halicka W. Xdza Bazylego Palijewicza, od którego mamy teraz należyte cerkiewne obrządki odbieramy, bo iako w samey istocie wielu było Xsięży do tych czas nie mieliśmy tak doskonałego, y pilnego nabożeństwa, a we wszystkiem pilność y staranność. Tedy my gromada obradziwszy się, radzibyśmy wszyscy jego mieć za naszego pasterza, abyśmy byli jemu owcy powierzone. A udajemy się do W-o Pana o otrzymanie skutków od łaskawego rządcy, y nayosobliwszego sendzi, aby ten x-dz, a nie inny był w teyże cerkwi wakuiącey, żądamy sobie. Ale nie możemy Xdza utrzymać, bo tenże popowicz, czyli akolit Michał siedzi na cerkiewnym grącie, a wszystkie grąta używa, a co my sobie którego xdza za wakuiemy, to wszystko ten akolit xsiężamy kłuci, iako też kłuci się, y z nami gromadą, a co nieuczciwemi słowami każdego człeka zbeszta, iako też iednego xdza bił, y za barki wodził. My niektórzy na to iezdeśmy świadome, y dokażemy tego. A nie możemy iuż wytrzymać y wycierpić, wielkiey ohydy od niego, wszystko co iest złe pochodzi od tegoż akolity, na co możemy sub iuramentem przyznać. Zaczym my w tak wielkich krzywdach nie od kogo inszego tylko po P. Bogu do Wo Pana naszego uciekamy się. Racz Miłościwy Panie, łaskawym pańskim okiem weyrzyć, y nas mizernych pocieszyć, abyśmy mizerne, błudne owcy byli przypuszczone do owczarni z nadanym nam swoiem pasterzem, a my za doznanie łaskawego respektu Wo Miłościwego Pana y Dob. naszego gotowi będziemy, iako y zawsze powinišmy za zdrowie, długoletnie życie, a szczęśliwe panowanie wstając y ligaiąc, co dziennie pacierzy wraz z dziatkami swemi odmawiać. Gromada Trościaniecka. Na co się my gromada podpisujemy Pawło Gliniak ✠ Wasyl Danilak ✠ Iwan Marczuk ✠ і т. д. (1779, 29).

21. Просьба Василя Телїшевського до епископа, аби позволено йому старати ся о парохію опорожнену по смерти тестя. Заразом вносить скаргу на другого кандидата до тоїж парохії.

Iaśnie Oświecony Pasterzu y Nayosobliwszy Protektorze! Gdzie w prośbach łaskawe wysłuchanie, litościwe na wszystkie sieroty względy, wrodzona łaskawość panuje, tam wszyscy, jak jelenie do żródła dążą. Tak ja do nieprzebraney dobroci I. O. Pasterza z płaczem przy nogach dobroczynnych, żebrze miłosierdzia, abym gdy parochia berteszowska bez xsiędza zostaje, którą przedtym oyciec czyli teść żony moiey administrował, też otrzymał jedyną protekcyą pasterską. Lubo za niezdolnego mnie bydź sądzą, w szkołach łacińskich niejestem wydoskonalony,

jednak w ruszczyźnie bydź mogłbym zdatnym y żadney noty de vita et moribus wynaleźć nikt nie potrafi. Żadney inney protekcyi nieszukam, jedynie pasterskiey łaskawości. A teraźnieyszy pretendent z punktów niżey wyrażonych jeżeli da dostateczny wywód, uzna I. O. Pasterz, że nigdy o to więcey dopraszać się nie będę, tylko gdy o jego po całey okolicy słychać obyczajach nieprzyzwoitych y do stanu tego mu przeszkadzających, wyrażam: 1 mo okradł kapłana na Podolu u którego diakował, kapłan przyjechawszy do oyca y jego brata x. dulibskiego dopominał się krzywdy, którą rzecz in parte oyciec zaspokoił, a post fata oyca, reszte kradzieży brat pretendenta uspokoić y ułatwić musiał. 2 do Przychodziła do niego pierwsza żona, którą na Podolu poiął z dwoigiem dziećmi. A on w tym kraju poiął drugą teraźnieyszą, krył się przez czas niejaki przed pierwszą, ale to brat X. dulibski zatarł y ją odesłał. Ieżeli tedy XX. dziewiętnicki y dulibski potwierdzą przysięgą, że o tym nie wiedzą, lub niesłyszeli, lub to niestało się, lub czyli X. dziewiętnicki niewywoływał publicznie na niego na praźniku w Iużkowcach (na co X. Krynicki, paroch sokołowski świadek). Ieszcze ieżeli nie jest przekupiony, skorumpowany obietnicą, 4 pni pczół y pieniężną pewną kwotą do instancyi y assekuracyi, że ten pretendent sine nota. Ia odstąpię więcey prośb do pasterza zanosić w tym punkcie y przeprosić publicznie obligowanym jestem. Ieżeli zaś za niezdolnego I. O. Pasterz mnie uzna przynaymniey, aby dziecie moie, coreczka, gdy jey da Bóg męża zdolnego do tego stanu to mieysce odzyskała, a ja wikarego trzymać do czasu będę, gdyż posagu żadnego niewziąwszy, tylko obietnicę mnie uwodził iż koadiutoryum mnie zapisze teść tedy niech za posag niby to odzyskać mogło moje dziecie. A ja za łaskawość Nieograniczonego Boga błagać będę, aby pozwolił przy czerstwej sile długiego panowania. Nayniższy podnożek y poddany Bazyli Teliszewski z Kotohor Iaśnie Oświeconego Pasterza, Protektora, Dobrodzieja.

22. Переслухане свідків в справі Петра Друркевича, презентованого до парохії в Лемківцях, оскарженого в сімонії.

Indagacia ex parte W. X. Ignacego Kieluhowicza, wikarego lenkowieckiego, instalowanego ab Illustrissimo Loci ordinario przeciwko Piotrowi Drurkiewiczowi, malarzowi ratione, iż dobrze wiedział, że Wielmożny IMC. Psn Dulski, miecznik warszawski, kollator przyobiecał X. Kieluhowiczowi terazniejszemu wikaremu dać prezentę na beneficium lenkowieckie, on praeveniendo in praeiudicium konkurrenta beneficii contra prohibitiones sacrorum canon., per astucia wymógł prezentę simoniace, y przed ludźmi różnemi mówił, taki teraz świat, choćby y oyca nie tylko wikarego wytrącić aby parochii dostąpić, teraz za złotem ydzie sprawa. Testis primus Urodzony IMC. Pan Szymon Ortyński, Gubernator Lenkowiecki annor. plus quem 30 ad tectur crucifiks recognovit. Byłem na ten czas, kiedy X. Ignacy Kieluhowicz starał się u Wielmożnego Ic. pana Miecznika o prezentę, y trzy czerwone zł. honorariüm położywszy, takową łaskawą dla siebie rezolucyę otrzymał .od W. P. Miecznika — siedź Waszeć, jakoś siedział, jak tylko Pan Woyna, komisarz moy przyjedzie każe waszeci prezente napisać. Potym, kiedy

przyjechał Pan Woyna, komisarz, Piotr Drurkiewicz, malarz z korumpowawszy I. Pana Woynę, dawszy mu czerwony złoty jeden, a drugi przyobiecawszy w prętce dać, aby dla niego w W. Pana Miecznika wymogł prezente, deklarując kollatorowi znaczną sumkę złotą za prezentowanie do cerkwi lenkowieckiey. Żyd Berko szafarz, teraźnieyszy, arędarz szarawski powiedział mnie, że widział, jak Piotr Drurkiewicz, malarz za prezente do Lenkowia dał W. I. Panu Miecznikowi czerwonych zł. 13. Wielmożny I. P. Dulski, miecznik warszawski sam mnie powiedział, dał mnie za prezentę Piotr Drurkiewicz, malarz zł. 20, y kazałem onemu napisać prezentę, y podpisałem. A gdy W. Imc. P. Miecznikami mowiłem X. Kieluchowicz jest ufundowany na łaskawym respekcie pańskim, że ma deklaracyę odebrania prezenty, y czeka łaski — „kiedy Piotr Drurkiewicz nie będzie konsekrowany, to iemu dam prezente, aby był parochem moim prezentowanym lenkowieckim" tak mnie powiedział „y jako siedział w Lenkowcach na Parochii X. Kieluchowicz tedy będzie siedział". Tenże Piotr Drurkiewicz, bez I. P. Brata mego dawał mnie cz. zł. 1, abym dla niego u W. I. P. Miecznika wyrabiał łaske dla prezenty, alem go nie brał mówiąc — niegodziwa ta solucia. Tenże P. Drurkiewicz przyjechawszy do Lenkowiec z X. Malinowskim, parochem narawskim, gorzałkując w karczmie, ludzi gorzałką poiąc obligowali, aby za nim strone trzymali, a nie za X. Kieluchowiczem.

Testes 6 tus X. Tymoteusz Czykowski, paroch Skarzyniecki recognovit. Wim dobrze, że P. Drurkiewicz (bo u mnie majest maluje ze wszystko do cerkwi) żyta, które miał w Kopaczowie koło Tarnorudy sprzedał jedynaście telerów bitych wzioł, w Hryhorego Gładkiego, obywatela Lechnowskiego pięć czerwonych pożyczył, te wim, a jeżeli nie wiecey, bo y swoje suknie y żony swoiey z krzyniami w tego człeka pozostawiał, y te pieniądze wszystkie poszły na prezente, także od ludzi, że tenże Piotr, y w Xsięży szarawieckich zapożyczył się na staranie się o prezentę. Nieraz mówiłem temu Piotrowi, niegodzi się nakupować na parochie, dowód mu tego pokazywałem w karusach, że jest symonia, na co on tumanit, y mowił, „powiedli mnie na to". Peter Ioannes Strzelbicki D. Czarnosz P. Antonius Zowski.

23. Переслуханє свідків в справі Алексия Ступницького, пароха липовецького, оскарженого в сімонії і піянстві, 1763 р.

Interrogatoria przeciwko Xsiędzu Alexemu Stupnickiemu parochowi Lipowicy dolney ad indagandum podane. 1 mo Iako świadek wie, widział słyszał sam lub od kogo, że Xdz Alexy Stupnicki starając się o parochię lipicką znaczną kwotę za prezentę zapłacił. Iako — że X. Alexy ustawicznym bawi się piaństwem, a w tym nieprzyzwoite akcye popełnia, y czym daley w gorsze nałogi postępuie, chociaż o to nieraz od zwierżchności swoiey był upominany y karany. Actum in Lipiec dolna; anno Domini 1761, Die 3 tia mensis februaris v. S. 1 mus testis, Iacobus Symygin, incola lipiciensis. ad 1 mum Pamiętam dobrze, jak X. Ian Stupnicki, paroch przeszły lipicki, rozhultaiwszy się porzucił parochię lipicką, y syna swego, a teraźnieyszego xa Alexego, maiącego na ten czas lat dziewiętnaście, czyli dwadzieścia w Lipicy zostawił, sam na Wołoszczyzne uszedl. A gdy po nim, parochia bez kapłana długo

wakowała, xdz Teodor, dyakon lipicki teraźnieyszy, a brat rodzony pominionego x. Iana chcąc, aby ta parochia nie uszła rzeczonego Alexego, synowca jego, nimby ten doszedł lat zupełnych, wzioł na osobę swoią u nieboszczyka Im Pana Adama Niesiołowskiego, starosty dynamentskiego, dziedzica tych dóbr prezentę, do lat tylko trzech sobie służącą. Z którą gdy do konsystorza udał się, tam za nikczemną te prezente uznano, y xa dyakona z naganą odprawiono. To widząc xdz Alexsy, teraźniejszy paroch lipicki z nieboszczykiem x. Dymytrym, parochem herbutowskim, a testiem swoim, udał się o prezentę dla siebie do wyż wspomnionego Pana kollatora, jakoż y otrzymał, y przy tey jest poświęcony, wieleby zaś dał Panu za nie, doskonale nie wiem, tylko z powieści ludzkiey słyszałem, że nieboszczyk x. Herbutowski, teśt xa Alexego rękami swemi coś znacznie dał z pieniędzy Panu za te prezente, o czym naylepiey ma wiedzieć x. dyakon, gdyż y u niego samego z tey przyczyny, że Panu umowioney kwoty niedopłacili za prezentę, a x. Dyakon w tym za x. Alexego ręczył się, wzięto było woły do dworu, aż X. Dyakon na ten czas pożyczył talarów 6, y woły swoie za talarów 20 wykupił. ad 2 dum Na swoje oczy widzę, że x. Alexy do piiaństwa ma wielkie przywiązanie (1761, 4).

24. Скарга громади новосквaрявської на свого лихого пароха подана до епископа.

Wielmożny Mci Panie y Nayłaskawszy Dobrodzieju! My cała gromada Nowo-Skwarzawska z wielkim żalem upadamy do stóp pańskich uskarzamy się na xsiędza Ierzego, parocha naszego, któren bardzo z nami nie dobrze postępuie, nie tak jako pasterz z owieczkami, ale właśnie jako wilk kłuci nami y wymyśla czego niebywało. 1 mo. Zalecał w cerkwi na ambonie y przeklinał nas y bydło nasze, mówiąc boday wam grad zboże wszystko powybijał, y żeby wam bydło do szczętu wyzdychało, a wy bractwo jesteści nie bractwo tylko świniarze y durnie, nie godzi się wam całować ewangelię świętą, tylko całujcie psa w kadencyę. Szanując honor pański, błażeńskie słowa wymawia, nie szanując swego duchowieńskiego charakteru. Według postanowienia bractwa, według zwyczaju y artykułów nadanych od Iaśnie Wielmożnych Ich. Msciow P. Pasterzów, gdy stajemy służyć z świecami, powiedział: nie uwijajcie się z tymi kosturami. To się działo na zwiastowanie nay. S. Panny. Niewiasta, która będzie w połogu, zaczym razów trzy cztery, chodzić musi przez wieś nie wywodzona, a poki nieda 10 gr. y wudki puł kwarty y pare chleba, puty nie wywodzi. Y dochodów przyczynił, bo nad dawny zwyczay, bywało gr. 3, a teraz przyczynił sobie gr. 6 choćby y dwa gospodarzow było w jedney chałupie, to od każdego po gr. 6 do roku bierze. Dzieci małe boją się puść do niego do spowiedzi, bo z nahaiem stoi nad niemi, y chce żeby się sami exnunc nauczyli, a to nie można. Prosił Pana Boga w czwartek y w niedziele na Boże Ciało, aby bractwo głowami ponakładały, iuż jeden nogi złamał, a drugi żeby szyie złamał, który to na bractwo przywiedli. Kiedy młodzian bierze panny z pod inszey parochii to musi dać duchownemu od karty tynfa, z wielkim uproszeniem bierze od ślubu od swoich po zł 5 albo 6 od obcych bez miłosierdzia. A kiedy człek umrze tedy parastasu jednego niechce odprawić

pokolmu zaraz tynfa nie dasz, a tego nigdy nie bywało. Panna która wstępuie do stanu małżeńskiego, to nie przypuści, poki mu nieda złotego y chustki, także y młodziana. Przeszłego roku według dawnego zwyczaju nie chodził około pola z processyą, a teraz także na SSS. Trojcy nie święcił, ani wody, ani ziela, ani chodził z processyą około pola według dawnego zwyczaju, tylko sobie kazał za to zapłacić, a nie chodził około pola. Teodor syn Boyków starszy brat cerkwi świetey po mszy Świetey, wyszedł z cerkwi, niewstrzymał się y nie słuchał kazania, za to powiedział duchowny „o to jest niepoczciwy albo złodziey" y tak publice w cerkwi wywoływał. Przyszłego roku pomarła niewiasta za ktorą wzioł legacyi pczuł pni 3, y tynfów 9, a na bractwo tylko tynfów 8, które y to ciało nocowało na cmentarzu z iego zawziętości, aże musieli bractwo apelować do imci x. dziekana y z pozwolenia iego zaledwie ciało było pochowane. Y innych punktów wiele mamy dopowiadać, gdzie tego będzie potrzeba do których sądow — że nam wielkie wykręty wyrabia, iednego razu od służby bożey po ewanielię wyczytawszy porzucał z siebie fiłony, inne odzienie y wychodził na dwór a potem przyszedszy ubrał się y dokączył Służby Bożey, nie wiem dla czego to czynił. Dziewczynie było lat siedm y ta umarła, chodził oyciec jey do duchownego, żeby mogła przyjąć sakrament S. na drogie, a ten nie chciał puść, tylko powiedział niech się pirwy uczy 10 przykazania w ten czas dam sakrament, kiedyż to się było uczyć, gdy iuż umirała dziewczyna. Ieszcze się dokłada, że w cerkwi nas przeklina powiedział; „boday was mor wymorzył", iuż trzeci raz przeklina nas, niewiemy z jakiey racyi, z nas żyje, z nas panem został. Powiedział, że ia mogę uczynić, że na was deszcz ogniowy upadnie. Iacko Wasyliszyn, kiedy wydawał swoie curkie zamąż przyszli do niego, do ślubu iego, przynieśli powinność, a chustki mu nieprzynieśli, przez to ją przeklinał, bogday się chleba nie dorobiła, z zawziętości swoiey rzucił flaszkę wudki o ściane ponad ludzi, troche ludzi nie pobił. Michayła żona chodziła na wywód razy trzy, ale duchowny chciał u niey chleba pare y gorzałki kwarte. Iacka Maxymowego żona chodziła na wywód do niego razów dwa, aż za trzecim razem wywiódł, iak mu dała bity szóstak y chleba pare. Strużа Prytuły żona po połogu, chodziła do niego razow cztyry, dawszy jemu za trzecim razem dwa bite szostaki, y wzioł dwa bite szostaki, y nie wywodził, tylko powiedział „ditko ją będzie wywodził", aż za czwartym razem rodzic jego wywodził, a iey to wszystko z nieszkodą było, bo y do Żołkwi chodziła, gdyż była na ten czas na pańskiey usłudze, a nie wywodzona.

25. Скарга громади полянської на пароха, подана до епископа Льва Шептицького, 1772 р.

Iaśnie Wielmożny Archy Pasterzu Panie miłościwy y Dobrodzieiu nasz! Z woli swey własney, a bardziey z rozkazu Iaśnie Wielmożney Imci Pani Kasztellanowej lwowskiey, a naszey Pani y Dobrodziejki, czyniąc, umyślilismy my gromada polańska powtórnie ucałować nogi Iaśnie Oświeconego Archy Pasterza naszego oskarzając Imci Xsiędza Parocha po drugi raz, to jest po komisyi, złe y niegodziwe postępki jego. Ato w ten sposób. 1 ma. Kobiete Haśke Stasychę, którey przed

tym do komisyi nie przypuścił w oczach całey gromady złajał, a co większa wywoływał na jey matkę, już zmarłe takowe rzeczy, które na świetey spowiedzi wyznane mu były, jako y sam powiedział. Co jest wielkim zgorszeniem dla nas prostych ludzi. 2 do. Człowieka Hawryła Forteka będącego w cyrkwi przed służbą w obecności innych złajał wspominając złe duchy. 3 tio. Za kobietą Nastią Miszczychą, nic mu złego nie mowiącą, porwawszy kija, gonił tak dalece, że gdyby była nie uciekła byłby ją śmiertelnie ranił, będący w pasyi. Człowieka niewinnego zbił, y głowe mu ranił, któren do tych czas ma znaki na głowie. Czyniąc pakości całey gromadzie, mielnikowi żyto wuzkiem jadąc pograsował odgrażając się, że ja com stracił wszystko muszę odzyskać na całey gromadzie y za łeb was pobiore, przyjechawszy ze Lwowa. My tedy nędzni ludzie, a co większa przyciśnieni teraźnieyszemi niedostatkami, udajemy się pod sąd y protekcyę naszego Archi Pasterza, Pana y Dobr. żądając miłosierdzia jego, abyś nas chciał z tey nienawiści naszego parocha wyprowadzić. Za co my iako jego owieczki obowiązujemy się błagać maiestat boski za szczęśliwe życie y panowanie naszego Archy Pasterza Pana Miłościwego y Dobrodzieja. Pisząc się nayuniżeńszemi podnużkami. Gromada polańska 18 Aprilis 1772 anno Datt. we Lwowie. Suplika pokorna do Iaśnie oświeconego Biskupa Ruskiego Pana y Dobrodzieja (1772, 70, 71).

26. Скарга громади ранковської на лихого пароха, подана до епископа 1761 р.

Nayprzewielebnieyszy w Bogu y Nayosobliwszy Panie y Dobrodzieju! My gromada rankowska upadamy do nog Pana y Dobr. naszego, upraszamy nad sobą klemencyi pańskiey, y rady oycowskiey, gdyż wiadome bractwo nasze za protekcyą W. Pana Dob. starającym nam, którą raczęła się od lat dwoch, y pierwszego roku, póki nieodbierał nam władzy x. Ian Czaykowski, paroch nasz za opatrznością boską, y staraniem naszym, starszych braci, był wszelki porządek y dochód cerkiewny. Ale teraz iuż od roku y daley, iako poodbierawszy nam tenże x. Ian fundusz, y skarbony, iuż nietylko cerkwi św. przychody zaginęli, ale z kogoby powinien być powod, ten teraz naywiększą ruinę stał się w cerkwi sw. Bo nas przysięgłych starszych braci, iuż iako nie gospodarzów ostatniemi słowy niepotsciwemi hańbił, y poodrzucał od tegoż bractwa, y tak nam ostatni wstyd, y cerkwi sw. wielką krzywdę uczynił. Bo ani rejenta, bez którego my żadnym sposobem obeyść niemożemy, y nie chcemy. Bo y szkołę gromada wystawiła, ale się żaden utrzymać nie może przez x. Iana. Bo mu dochody do niegoż należące odbiera, a od nas bierze y za niego przychód. Y teraz przed ślubem poddanego zaszkowskiego mnie Hawryiła Torochtija spodkała hańba, że się x. Ian upominał o przychód diaka, odpowiedziałem, — „komuż dać należytść, kiedy diaka nie ma", — a on mnie złajał, iak ostatniego, — „a tobi zasie siaki-taki, żebyś w cerkwi nie był, tobym ci pysk obbił". Tudzież y mnie Pawła Suszka wielką honfuzyą nakarmił niewinnie dosyć do tego nam przychodzi, że przez x. Iana wyrzekać się musimy wszystkiego przez jego dumność, y wzgardę nad nami. Także uskarzamy się Panu y Dobr. naszemu, że przeszłego roku mieliśmy kupca na

drzewo z dzwonicy, któren dawał zł 40, aże x. Ian powiedział, że ia bliższy do zapłaty, tegoż drzewa zaczym my jako x. naszemu, dali za zł. 32, a on rozebrawszy, drzewo lepsze wyekspensował na swoię potrzebę, teraz nam resztę drzewa przyrzuca, y zapłacić niechce cerkwi sw. To my wszystko oddawszy w protekcyę pańską ze tak wielką krzywdę cerkwi s. bez promotora uczynioną, y za naszą wielką hańbę żebrzem miłosierdzia pańskiego nad sobą, y wimierzenia, a za uznaną dobroczynność, y zmocnienie nieustannie błagać będziem Majestat Boski za szczęśliwe panowanie y długo-letnie życie Hawryiło Torochtiy, Przysięgły Bazyli Patayda Pawło Suszko. 1761, Die XXI maz. Iunii.

27. Скарга громади Болехова митрополитовн на лиху попадю, 1784 р.

Nota, czyli naypokornieysza supplika do I. W. Imc. Xsiędza Administratora, Nominata biskupstwa lwowskiego, halickiego, y kamienieckiego od całey gromady wsi Wołoskiego Bolechowa, podana we Lwowie. Iaśnie Wielmożny, Miłościwy Panie, y Naosobliwszy Nasz Dobrodzieju! Odebraliśmy pożądanie za wikariusza czyli administratora zawakowaney parafii wołoszczańskiey I. X. Teodora Dupłecy parocha Dołżańskiego od I. W. Pana y Dobrodzieja oficiose naznaczonego, z którego, jak zdawna, tak y teraz chwałę bożą promowoiącego zupełnie jesteśmy kontenci, y widzimy nabożeństwo całe, y zawsze porządnie swoim trybem odprawiającego. Supplikujemy tedy do I. W. Pana Archypastyrza z powodu tego, iż nie dosyć na tem, żeśmy za życia s. p. nieboszczyka i. x. Malinowicza, parocha naszego rózne nieprzezwoite doligliwości wydzierstwa konfuzyi y t. d. przez informacyę żony jego dla siebie ponosili, że po ulicy, y na grobach ludzi biiał, w cerkwi zamykał, klontwy rzucał, przynosinami do cyrkwi sw. od nas gardził, jakowego użytku sam chciał, takowego dogadzając mu dawać musieliśmy, więc y teraz taż papadia tego chce, z wyrażonym i. x. Dołżańskim kłuci się na sianożęciach, y nas gromadę przeklina, y przechwala się, mówiąc „day mi Boże dostać was do rąk, będziecie mnie w grobie pamiętać“. Zaczym tedy, chociażby ona sobie jakiego przyjaciela dostała, by u nas na parafii mi zostawała supplikujemy. Ponieważ ludzie przez nią, y za nieboszyka po kilka lat w spowiedzi nie byli, gdyż klątwy rzucał w dzwony dzwonił, świcy kapał; wiolencyę czynił, a wszakoż ona nie jest córka kapłańska, albo szlachecka, y pieniędzy za nas nikomu niewyrachowała (owszem zabrała, niechay powróci), aby nad nami takową wiolencyę czynić miała, żadną żywą miarą, my iey mieć u siebie niechcemy. Dopraszamy się tedy respektu pańskiego, aby zł. 8 z skarbonki wziętych obróciła, item zł. 3, item za ewanielię dawnych zł. 10, na dzwon zł. 6, za spaloną drabinę od cerkwi zł. 4, a cyrkiw gniie bez drabiny, bo niema inney do reparacyi cerkwi. Tudzież od dzwonicy tarcić I. P. Ekonomowi przekazanych, które trudno odszukać dwanaście zł. pol. 12 uczyni, zł. 43 item. IP. Ryszertowa darowała do cyrkwi kawałek materyi, która była warta 11 zł. a ona sobie gorsety z tey porobiła. Co zaś Dmiter Mykulin umarł wzieli u niego za pogrzeb zł. 4, a córkię sierotę na służbę wyprawiła, która y dotąd służy, mizerna. Iakoż y niejednego tak ździerali, a minęło się. Podczas budowania cyrkwi

wybirał iak naylepsze drzewo dla siebie na budynki, a swoie podłe do cyrkwi rzucał, y starania małego do niey przykładał, tylko nas zdzierał. Nayduje się tu u nas i. x. Ian Ilewicz, przeszły paroch topolecki, starający się o beneficya, tego życzylibyśmy sobie widząc go w pobożności, stateczności, y w trzeźwości, o którego jako naypokorniey dopraszamy się klemencyi I. W. Pana y Dobrodzieja, naszego miłościwego, a wyż zmiankowana popadia, aby podług rozporządzenia pańskiego, Prześwietny Biskupi! aby sobie spokoynie do czasu siedziała, za które względy do zgonów naszych majestat boski błagać przed bogiem zapisujemy się niegodni podnożkowie cała gromada wołoskiego Bolechowa jednostaynie podpisujemy się (1784, 49).

28. Скарга на лихого пароха подана від громади Стрілиск до дідича, воєводи брацлавського, 1772 р.

Iaśnie Oświecony, Miłościwy Xże Panie a Panie y Dobrodzieju nasz nayłaskawszy! My obywatele a cała gromada miasta Strzelisk, y mizerne robaki I. O. Wey Xcey Mci, z nayniższą submissyą naszą niegodną suplikę naszą składamy pod stopy I. O. Pana, względem zdzierstwa, y nieporządku duchownego strzeliskiego. W którym interesie dawno mieliśmy turbować I. O. Pana, ale czekając na wizytę generalną zatrzymaliśmy się, gdzie podaliśmy punkta krzywdy naszey, y nieporządku duchowego, na naznaczony komis. Na którym to komisie zesłanym na podane punkta przysięgło ludzi pięcioro godnych, mężczyznów czterech, piąta białogłowa. Z tego komissu odsyłają nas y z dekretem do Wlgo IMci Xdzę Biskupa, a dekret pod pieczęcią, y nie wiemy, co się w nim zawiera. A to początek punktów sprawy naszey, iako mieliśmy prawo biskupie sławney pamięci nieboszczyka Szumlańskiego, po czemu powinien brać duchowny od parafian, iako to: od pogrzebu gospodarza zł. 2, od gospodyni toż samo, od slubu także parafian gr. 12. A teraz od gospodarza lub gospodyni, co może wydrzeć, gdzie y ciała dwa, albo y trzy dni trzyma, poki na swoim nie postawi, co mu się upodoba, nie uważając choćby się naywięcey sierot ostało, byle on za swoje wydarł. Także od ślubow co może wydrzeć, choćby nayuboższy tynfow dwa, albo trzy koniecznie dać musi. O którym to prawie wiedzieliśmy, które było u Iacka Orycznego, gdzie tenże Iacko zachorowawszy, przyszli go ludzie w chorobie nawiedzać, y Teodor Steczkiewicz z drugim człekiem przyszedszy do niego odebrali papiery, tak iako też y prawo gromadzkie, oraz postanowku cerkiewnego. I teraz gromada chcący to prawo mięć w rękach za to się pokłocili, y prawo zataili u siebie duchowny z pomięnionym Teodorem Steczkiem. Na które prawo gotów pomieniony Iacko przysiąc, iako go od niego wzioł Teodor Steczkiewicz. Tenże Teodor Steczkiewicz miał na ten czas, y przez kilka lat urząd tak gromadzki, jako y cerkiewny. W którym to interesie pomocy I O. Pana suplikujemy, ażeby nam to prawo było przywrócone. Także y za ludźmi, którzy wysłani od całey gromady z dekretem do Wgo Imci Xdza Biskupa, łaskawości y pomocy I. O. Pana pokornie suplikujemy, a my robaki, y poddani za wyświadczoną łaskę, y miłosierdzie I. O. Miłościwego Pana y Dob. za długoletnie zdrowie, y panowanie aż do zgonu życia, y z dziatkami naszemi majestat Boski błagać obligowani 1762,

Dieb. Fbruar, адрес звучить як слідує: Pokorna suplika do I. O. Xcie Imci Wdy bracławskiego, a Pana naszego Miłościwego podana od całey Gromady Strzeliskiey 1762. Nayniżeysi podnożkowi I. O. M. Pana Cała gromada strzeliska (1762, 54).

29. Скарга Францїшка Урбановича, маляра на Теодора Фацевича пароха малогорожаньського.

Iaśnie Wielmożny Miłościwy Panie y Nayłaskawszy Dobrodzieju! Z wielkim użaleniem odważam sią narazić I. W. Pana y Nayłaskawszego Dobrodzieja, uskarzaiąc się na wielebnego Imcię xsiędza Teodora Faczewicza, proboszcza małohorożańskiego, od którego bardzo wielkie krzywde poniosłem. 1 mo. Kazał sobie portret malować żony swojey, tom mu wymalował, podług upodobania jego, ale jednak iuż przez dwa roki upominam się o zapłatę, żadney niewidziałem, ale mnie jeszcze za każdym razem beształ. 2 do. Przyszedszy z karczmy piany z żydem do cerkwi mowił mi, abym mu dał tabaki, a gdy ia odpowiedziałem, że nie mam, porwał moją opącze, y szedł z nią z cerkwi, a gdy ia niedawałem mu opączy zaraz mnie zaczął bić w cyrkwi, a potemu wyciągnął mię z cyrkwi na cmentarz, bił mnie do poty, pokimu się chciało, a gdy ja wyrwałem się z rąk, uciekałem na wulice, to jeszcze za mną z kijem pendził, mówił do mnie: „chodź że mną bić się". 3 tio. Gdy teraz przyszedłem porachować się z ludźmi od malowania cyrkwi, to mi xsiądz wzioł kontusz, a gdy ia upominałem się o kontusz, to porwał miskę, y uderzył mię w głowę, która na kawałki rozleciała się, a po tym porwałszy garnek lepiey mi doprawił, że głowe mi zranił y skrwawił, a gdy iam się pytał, muwiąc: „W. mość xsięże za co mie tak bijesz" — to mi odpowiedział: „iam miał gospodynie naylepsze y we wszystkiem naywiernieysze, a tyś mi ią podmówił, y ona mię porzuciła". Co wyraziwszy żądam miłosierdzia I. W. Pana y Dobr. w moiey krzywdzie a przytem zostaje I. W. P. Dob. Nayniegodnieyszym podnóżkiem Franciszek Urbanowicz (1782, 28).

30. Акти до справи Антонїя Волковича, пароха воданицького, оскарженого за ріжні надужитя, а між иншими і о крадїж полотна, 1756—1762 р.

Anno Domini 1756. Die 16 mensis Augusti in Kryłos. Przed Wielmożnym y Nayprzewielebnieyszym Imcią Xsiędzem Anastazym Szeptyckim opatem Kaniowskim, sądów zadwornych IW. IX. Leona et. audytorem generalnym y sędzią stanowszy, osobiście pracowity Iwan Matolaka, aktor na terminie z pozwu przypadaiącym, z tegoż pozwu proponował, przeciw Wbemu Antoniemu, parachowi wodnickiemu, zapozwanemu oto: jako on zapomniawszy bojaźni bożey y miłości bliźniego, urościwszy sobie iakoweś pretensye do aktora, onego widłami ciężko zbić ważył się, za co onego przykładnie skarać, do nagrodzenia za bol, y koszta prawne przymusić, debita cum instantia upraszał. W przytomności wnego Antoniego Wołkowicza, parocha wodnickiego, zapozwanego salvis dlatego pobił, y dopoty bił, dopoki futra nie oddał odpowiadającego. Pracowity Petro Koczut obywatel wodnicki, o to, że żony jego przez niedziel dziesięć wywodzić niechciał y ogrodu znaczną część za-

ioł, y stodołę postawił na gruncie tegoż interweniendo proponował. Ex parte dworu wodnickiego, wielmożny Zawadzki similiter interveniens ratione popełnionego krzywoprzysięstwa o połsetek płotna, o zabranie prosa kop iedynaście, o odięcie szabli, y potrącenie tegoż, przeciw temuż zapozwanemu zaniosł skargę. Ex adverso tenże zapozwany odpowiadając na interwencyę, iż dla tegoż żony Petra nie wywodził, że siana zebranego oddać czyli za niego zapłacić niechciał, ogrodu zaś nie zaiął, exluzował się, że onemu gromada wodnicka sianożęci kawałek przykupiła skarżył się. Co się tyczy pretensyi dworskich, że ktoś podrzucił połsetek do komory, o czym on nie wiedział, y nie wie. Prosa spasionego połszosty kopy zabrał, ale te nietylko iego, ale y gromadzkie świnie spasli. I panu Zawadzkiemu, podczaszycowi tylko bronił się, który naszedł był na rezydencyę, ale nie porywał się, szable odiął y te gotów oddać, byle onemu koń także, iakiego zabrano, był oddany, justyfikował się. Wielmożny y Nayprz. Imci X. Audytor wyż wspomiany wysłuchawszy stron pretensyi, sądownie proponowanych, y na nie odpowiedzi, ponieważ do niektórych dobrowolnie przyznał się, niektóre zaś negował, przeto zawiesiwszy decyzyę kategoryi tych, które są przyznane. Indagacyę potrzebno być uznał y przew. x. Serwatę, dziekana uścieckiego tak dla uczynienia indagacyi w tych pretensyach, które są negowane, iako y wizyi gruntu zaiętego, y sianożęci inquantum przekoszoney, y spatium czasu dla wyprowadzenia tey indagacyi od aktu dzisieyszego tydnia naznaczył, na który termin tak szable zabraną komportować, jako y konia zaiętego do sądu przyprowadzić nakazał. Ex actis curiae Epp. extracta.

Anno Domini 1756 die 21 mensis Augusti V. S. Testis 3 tius Mykita Koczut annorum 80 paschali confessione confessus deposuit. ad 1 mum Ia iuż nad grobem, umirać mi, nacobym miał to mówić o czem nie znam, nie zawiode sumienia, co wiem to powiem. Syn moy, iak miał puść ze wsi, tkacz, hospodynowa przyszedszy do izby do syna mego mówiła: Iwasiu „aty chcesz pość ze wsi, otyż ia, dam znać do dworu", a on prosił żeby nie rozgłaszała, y dał tynfa y loche wziąć kazał, bo był coś winien x. parochowi. Y iak tylko syn moy poszedł ze wsi, teyże samey nocy x. paroch wzioł loche, y pan Babliński widział, że teyze nocy szedł do chałupy syna mego x. paroch y siekiere miał w ręku z żoną swoią y siostrą żony swoiey, y dziwką służącą, y chłopcem bratem swoim. Która dziwka x. parocha w kilka niedziel przyznała się przed moią córką w te słowa „iaby tobie coś powiedziała, żebyś mię nie wydała, oy po zbiegłym twoim bracie nasz hospodyn wzioł połsetek, y sześć kłąbków, drzwi, ławe, y słomiankę, y ia tam chodziła. Dobrodziey niosł drzwi, ia ławe, hospodynowa słomiankę, chłopiec połsetek, a siostra hospodynowey kłąbki". ad 2 dum Byłem sam przy tem, iak panicz przyszedł do x. parocha. Nie wiem czy po woły, czy żeby tylko widział, aby się x. paroch nie zapar, bo tey nocy chciał x. paroch wydać woły na strone człeku, który na ten czas był w rezydencyi x. parocha. Niewiem zkąd, y iak tylko przyszed do wrot pan podczaszyc x. paroch nic niemówiąc, wyrwawszy szable od boku z pochwy paniczowi, uszedł do izby, a panicz za nim opominaiąc się o szable, y tak prętko gdzieś x. Paroch zarzucił szable, że znaleźć nie można było. Po-

tym przemawiać się poczęli, y uchwyciwszy się za barki wodzili się po sieniach długo. A potym x. paroch panicza obwalił na ziemię, aż człek pana podczaszyca zerwał x. parocha z panicza, ale żaden żadnego nieuderzył, widziałem, bom stał przy tym. ad 3 tium. Słyszałem, że bydło x. parocha w prosie pańskim było razy kilka, y do dworu zaięte było z prosa, y to od ludzi słyszałem, że x. paroch prosa pańskiego niewiedzieć za co, y na co wzioł połszosta kopy, a drugie połszosta kopy, co bydło nierogate rozziadło pan zabrać kazał. ad 4 tum. Tum się urodził, y tum się starzał, y iak dziś pamiętam, iak stryj x. parocha teraźnieyszego sadził iabłoń na miedzy pod płotem, y byłem przy tym, y posadziwszy do płotu prętami przywiązał, a teraz x. paroch iuż trzeci rok iak płot na połtora siążni zato iabłonio zagrodził, y stodołą na kilka łokci ogrodu zajął. ad 5 tum Niedalekom tam na wozie kład snopy, ale niewiedziałem iak x. paroch bił Iwana Matoleka, co na to y dziesięć razy sumieniembym poprawił, że niewinnie, bo woły tegoż Iwana niebyli na ten czas w żadney szkodzie, widziałem, którędy pasł chłopiec. Hac omnia fidelissime descripta et connotata ad Illustrissimum iudicium remitto, meg. ultimum subpedaneum Iudicis clementissimi gratiae recomando M. Serwata (1756, 47).

31. Інформація про ріжні провини Теодора Мачкевича, пароха городиловського, подана деканом золочівським до відомости владики, 1783.

Informacya o życia obyczajach X. Teodora Maczkiewicza, parocha horodyłowskiego, nieprzyzwoitego postępowania z parochianami, onych zdzierania, niepilnowanie nabożeństwa, zdezelowania szkoły parochialney, nietrzymanie diaka etc. z należytem uszanowaniem Iaśnie W. Pasterzowi Dobrodziejowi dla otrzymania rezolucyi przez urząd dziekański złoczowski w niemożności zaradzenia złemu dnia 31 Lipca 1783 roku wiernie spisawszy podaje się. 1 mo. Po ukaraniu dekretem konsystorza lwowskiego y dziekańskim postępku w mieście Złoczowie, bicia żydów, skrwawienia zębami ich palców z publicznem pogorszeniem całego miasta, miał zakaz nieznaydowania się w mieście, tego nie zachował, pił, upił się y na drodze kireje własną bił z siebie zrzuciwszy kiiem, do domu przyszedłszy żonę dzieci y okna powytłukał. 2 do. Przeciwko charakterowi kapłańskiemu pułbeczek much, woszczyn y piasku nakładł, miodem tylko z wierzchu pokrył, żydowi złoczowskiemu przedał, ten wybierając postrzegł to oszukanie, y wizyę urzędową miasta na przeświadczenie sprowadził. 3 tio. Przeciwko temuż zakazowi nieježdżenia do miasta, lecz w interesie żony lub dzieci posyłania, przywiozł pszenicę y umowiwszy cenę z woyta tuteyszego żoną y mieyskim pisarzem zaczynających mierzyć, łżył, szarpał, aż go mieyscy słudzy do dania znać dziekanowi z obelgą stanu, duchownego utrzymali y od ukarania takiego postępku zemknął. 4 to. Postanowił urzędownie wszelkich trunków zaniechać, przecież tego różne nieprzyzwoitości czyniąc, y w domu, y w mieście niedotrzymał. 5 to. Dnia 25 teraźnieyszego miesiąca y roku córce krew szła z nosa, X. Maczkiewicz urościł pretensyę, że diak z Hodowa uderzeniem w gębę upuścił ją, tego pięścią uderzył z kosą się za nim uganiał, a perswadującą szlachciankę, pannę Grabowską po-

liczkiem aż do nakłonienia do ziemi uczęstował, zhańbił, zdysfamował. 6 to. Die 29 ejusdem parafianinowi jego w Horodyłowie zmarło dziecko w niebytności parocha, przyszedł do dziekana y wziął zalecenie x. parochowi chyleckiemu na uczynienie pogrzebu, w czasie tego zieżdża własny paroch, opłaty za pogrzeb 4 zł. dopominając się, ten rzekł: „mam zlecenie od x. dziekana zapłacić temu, ktory pochował“, zaraz go gwałtownie wytrącił z izby, za łeb porwał, targał, w kark bił, aż do rozbronienia. Przybiegł pobity z lamentem do Złoczowa, do dziekana y wziął dyspozycyę dla xa. chyleckiego, aby gwałciciela, jeżeli dobrowolnie niezechce stawić się do urzędu, używszy pomocy świeckiey stawił. Paroch chylecki przeczytawszy dyspozycyę zaraz odebrał od parocha horodyłowskiego policzek, uganiał za nim z piłą, którą mu przecie odebrano, y sposobem włożono na wóz, wydarł się y z tego, z tym doniesieniem paroch chylecki przyjeżdża dodając, że ieżeli niezabieży temu dziekan, prócz piły ma szpadę, zapewne kogo trupem położy. Dziekan uczyniwszy actum, contritionis zbieżał na mieysce y niedobrowolnie, lecz użytą świecką pomocą wpadłego, in canonem si quis, sprowadził, y utrzymuje do rezolucyi pasterskiey. To jest znacznieysze wykroczeń x. parocha horodyłowskiego opisanie. 7 mo. Co się tycze postępowania z parafianami własnemi xa parocha horodyłowskiego ich nauczania takie bywają w cerkwi: „Haydamaki, złodzieje“. 8 no. Zdzierstwa y nielitości zostawił te dowody: u Demka Hunki gdy niemiała kobita chora od spowiedzi czym zapłacić wziął kurę, y na chłopca groszy trzy. Alexy, parochianin z Ielichowicz chorą kobitę przywiozłszy, niechciał ją od groszy piętnastu spowiadać, y w niemożności tey kwoty wypłacenia musiał ją do Złoczowa wozić. 9 no. Semka Zarycznoho pałaszem wzmiankowanym płazował. y z tym się uganiał. Semka Łysoho zięcia patynkami y tykami bił y po wsi uganiał. 10 mo. Przeciwko konstytucyi syna swego dziewięcioletniego bez edukacyi po tylokrotnych upomnieniach na diaka utrzymuje, y pensyę diakowską przy spowiedzi paschalney na niego odbiera. 11 mo. Szkołę z nakazu dziekańskiego wybudowaną spustoszoł, gdy się diak dla bicia nie mógł utrzymać żaden, dla jakiego kolwiek prowentu na cerkiew naięli za zł. siedem na rok tkaczowi, temu żadnym sposobem pociągaiąc do swoiey roboty, y bijąc na szkołę napadając przemieszkać niedał, a teraz do niey konie zapędza swoje. 12 mo. Dnia wyrażonego 25 przy akcie weselnym córki swoiey, y zgromadzeniu licznym gości, ufatygowaną, y zmordowaną. żonę porwawszy za nogi tu y owdzie siedzącą po ławce włoczył, y do tańca pałaszem zachęcał. Tey szkarady ile pod bokiem cyrkułu niemogąc znieść złoczowski dziekan y hańby duchowieństwa, końcem oddalenia iey Iaśnie Wielmożnemu pasterzowi Dob. dla uświadomienia przesyła, y że iest rzeczywista podpisem ręki własney stwierdza, Datt. ut supra Antoni Sebatowski Dz. Ian Smiechowiecki, paroch strutyński instrygator y rewizor dekanatu.

32. Акти до справи Василя Левицького, пароха задворецького, який оскаржує слугу двірського Андрія Пахолка за відібране фляшки з горівкою і побитя позиваючого, 1749.

Anno Domino Millesimo septingentesimo quadragesimo nono. Die Lunae vigesima octava mensis augusti Veteris styli, Leopoli. Przed

Wielmożnym Imcią Xsiędzem Antonim Lewińskim, Protonotariuszem apostolskim, spraw nadwornych Iaśnie wielmożnego Imci Xsiędza Leona na Szeptycach Szeptyckiego, z Bożey y stolicy apostolskiey łaski, biskupa lwowskiego, halickiego y kamieńca podolskiego, opata mielnickiego, audytorem wikarym y officyałem generalnym lwowskim, podczas publicznej spraw audyencyi, stanowszy osobiście Wielebny Xsiądz Ian Gromnicki, W-o X-a Bazylego Lewickiego, parocha zadwórzeckiego, aktora, prokurator na terminie dzisieyszym ex monitorio simplici przypadającym, contumaciam pracowitego Andrzeja Pachołka ex adverso pozwanego, quatenus niestawiącego accusavit et in eius contumaciam przeciwko niemu proponował: Jako naszedszy w. aktora z innymi ludźmi dworskiemi, na polu jego własnym cerkiewnym, gorzałkę, którą robotników częstował, wydzierając onego lżył, dysfamował, potrącał y harapnikiem razy kilka uderzył. Przeto onego pro praemissis skarać za uderzenie y potrącenie w exkomunikę papiską deklarować y na expensach prawnych kondemnować debita cum instantia upraszał. W obecności urodzonego Krzysztofa Dlymy, uczciwego Andrzeja Pachołka, wielmożnego Ożgi Stolnika Lwowskiego służącego ex adverso pozwanego, prokuratora, ponieważ tenże pozwany zostaje in actuali obsequis pana swego, bez którego pozwolenia in gnovis judicio respondere nie może, a zwłaszcza, że zapozwano go absq. assistentia directi dmi, zaczym o odcytacyę wielmożnego Stolnika od forum competens upraszającego. Ex adverso W-o aktora prokurator non esse de iure canonico necessariam assistentiam Domini in causis, gdzie sługa albo poddany pro suo facto odpowiedzieć ma replikując teraznieyszego pozwanego od directe respondum stringi upraszał. Wielmożny Imc. Xsiądz auditor i sędzia generalny lwowski, qui supra siedząc et auditis, ponieważ to non servatur in causis fori spiritualis in praxi, aby za występki swoje słudzy lub poddani przez się odpowiadać nie mogli. Przeto ad citatione pozwanego directi Domini non necessaria adiuventa temuż pozwanemu na propozycyę w-o aktora odpowiedzieć roskazał. Od którego dekretu pozwanego prokurator ad quem de iure apellował. Wielmożny Imci Xsiądz, sędzia zwyż mianowany takową apellacyę refutował. Eodem procuratore a refutatoriis apellante, et r. dõns index stetit in decretis. Tandem citati procurator stando sub tuitione apellationis suae na propozycyę w-o aktora odpowiedział, iż pozwany żadney wiolencyi aktorowi nie uczynił, tym bardziej niepotrącał go, ani bił, tylko widząc wielki detryment przez kupowanie trunków, nie tak dla wygody swojej, jako bardziey dla przedawania onych ludziom, w prowentach pańskich, aktorowi dependenter od woli pańskiey flaszę pułgarncową gorzałki w cudzey arędzie kupioney dobrowolnie odiął, y takowy detryment przez odebranie tey gorzałki panu remonstrował. Wielmożny imc. Xsiądz Auditor y sędzia generalny lwowski siedząc et auditis et w-o actora ad probandum ipsi incumbentia admisit y komissarzów stronom mianować rozkazał. Tandem przewielebnych xsięży Iakoba Bereźnickiego, kamioneckiego, y Iakoba Partykiewicza białokamienieckiego dziekanów na stronę powodową, y wielmożnych Iakoba Migalskiego kijowskiego, proboszcza gliniańskiego y Iakoba Leymana żułkiewskiego kanoników z strony pozwaney mianowanych, asbentia unius ex utraq. parte non obstante approbował y teraz-

nieyszy dekret vim remissorialium literarum na osoby ich mieć chciał mocą dekretu niniejszego. Ex protocollo actorum curiae ac officii eppalis leopeliensis extraditt, et sigillo Illvmi ac Rndmi Dm Leonis in Szeptyce Szeptycki Dei et aplliae sedis gratia Eppi Leopolien. Halicien et Camencen Podell. Abbatis Mielcen Communitt Bazyli Ilaszewicz Aplski Ahtl. Biskup. Nadwor. y Konstystt. lwowski pisarz (1749, 3).

33. Справа межи парохом Кукізова Іваном Пясецьким і парохіянами Тимком і Іваном Волєнниками про запис, який їх мати зробила на річ пароха, а якого вони не хотять видати.

Testis 1 mus. Rdus Ioannes Terlecki, par. ruden. an. 36. ad 2 dum Przy czynieniu testamentu od nieboszki Wollennika Andrzeja nie byłem. Pod niebytność x. pozwanego (Iana Piaseckiego, par. kukizowskiego y diaka gliniańskiego) byłem proszony do dyspozycyi uczynienia słabey żonie tegoż Andrzeja Wolennika, która po uczynioney spowiedzi dobrowolnie kapłanowi swemu przy pałamarzu ze mną będącym — krowę, kożuch, sirak, owiec dwie, połsetek płutna, niespominając jaki, legowała, y te legacyę maiąc do siebie odchodzić, iak Andrzey mąż jey ze dworu wszedł do izby oświadczyłem, który usłyszawszy niezbraniał, tylko sobie płutna puł pułsetka, które miała oprócz całego zamawiał, a krowę żeby sobie rezerwował do śmierci tego nie było przy mnie. Iuż umarła wprzód niż Andrzey mąż iey, ktory testament uczynił, y X. pozwany ze mną ją pochował. Po odjeździe zaś x. pozwanego w teraźnieyszym roku do Kryłosa, iak wspomniany Andrzey Wolennik we dwie niedzieli po śmierci żony swoiey pomarl. Ia na mieyscu x. parocha z innemi kapłanami pochowałem. Krowę legowaną od nieboszki ieszcze żony jego, synowie Tymko y Ian wziąc zaraz kazali. Testis 2 dus Wasyl Sławetny z Swierza. ad 1 mum Słyszałem o tem, tam gadają ludzie, że udają duchownego przed panem nie wiem o co. ad 2 dum Robiliśmy na tenczas w sieniach swoie szewską robotę, kiedy przyszedł naysamprzód kozak, pytaiąc o duchownego „hde Bat'ko“ odpowiedziała mu sama (попадя), że niema w domu. A duchowny był na gumnie, czyli na podwórzu na ten czas. Potem poszedł, aż znowu za mało chwile przyszedł y siadł mówiąc „nie niepoyde z tąd, aż poydzie do dworu x. pozwany, zabiie prosie, będę ieść y czekać go będę“. Za kwarans przyszedł pachołek wołając pozwanego do dworu, za nim po chwili lokay z tąż nowiną. ad 3 tium Iużem o tem namienił wyżey, że koniecznie kazali iść do dworu z sobą, taki maiąc rozkaz, żeby bez duchownego nie poszli. ad 4 tum. Iak duchowny nadszed do izby kazali mu iść z sobą do dworu. x. duchowny pytał ich po co. Oni odpowiedzieli kazano przychodzić nie wiemy po co, y tak zabrawszy się duchowny poszedł z niemi. Ieden szedł w przód, a dwóch po bokach duchownego, prawie słrzegli, jak pod wartą. Testis 3 tius. Iakob Markiewicz. ad 1 mum. Wiem, że Wolennicy udali duchownego przed panem, bo się w karczmie jednego czasu chwalili przy mnie, że go przysolili przed panem, y widziałem, kiedy szli do dworu skarzyć. A nie słusznie udali, bo duchowny według testamentu swego się upomina u nich, niesłyszałem zaś, żeby od kogo co napaścią wydarł, ale iak się

z nim kto ugodzi od czego, tym się kontentuie. ad 5 tum. Od samych że Wolenników y innych słyszałem, o tym powiedali oni, że x. duchowny miał czego słuchać od księcia. Ia sam nie byłem przy tem. ad 6 tum. Byłem ia raz u duchownego rudanieckiego który mi powiedział, iż mu tam iakiś iego parochianin, wymawiał, że talara bitego niechciał za pogrzeb, ale odkazanego wołu „trzebaby cię oycze do xsięcia, tobyś tak usłyszał, iak namiesnyk gliniański za legacyę, co namiesnyk, a ty się niechcesz talarem kontentować". ad 7 mum Słyszałem, że konie wzięto, ale nie wiem z czyjey racyi, o tym słychałem, że Wolennicy odebrali krowę legowaną od ich matki duchownemu, z rozkazu xsięcia, y lubo ią duchowny odebrał nazad oni się przechwalają, iak słyszałem znowu zaiąć. Basilio Iłaszewicz Aplco et Const. Epp. Leop. Not. (1757, 4).

34. Акти до справи Якова Шведзїцького, пароха цунївского оскарженого зверхнїстю двірською за писанє суплїк і бунтованє хлопів проти двора, 1783.

Actum in ecclesia parochiali cunioviensi Anno Domini 1783, die veneris 25 mensis Iulii nv. Przedemną niżey wyrażonym od Iaśnie Wielmożnego y Nayprzewielebnieyszego Imci Xsiędza Piotra Bieleńskiego z bożey y stolicy apostolskiey łaski biskupa lwowskiego, halickiego y kamienieckiego, stronom y sprawie niżey wyrażonym deputowanym kommissarzem stanowszy obecnie wielebny Ian Dorożyński, paroch powiteński imieniem wbnego sądów duchownych instygatora czyniący aktor, y jego mieysce zastępujący ode mnie officialiter wyznaczony. Tudzież usciwy imci pan Antoni Rosnowski, plenipotent dominii grodeckiego, do tey sprawy interessujący się, y obstawający na terminie dziesieyszym z wyznaczenia kommissarskiego przypadającym, przeciwko Wbnemu Iakobowi Szwedzickiemu, parochowi cuniowskiemu zapozwanemu o fomentacyę poddaństwa starostwa grodeckiego, to mową, to pismem przeciwko gruntowey zwierżchności. Dopraszali się abym jurysdykcyę moją komissarską zafundował, y podług podanego punktu od im. pana plenipotenta wyżey wspomnionego świadków zeznania dobrowolnie bez przysięgi wysłuchał. W obecności utsciwey Anny Szwedzickiey, wnego Iakoba Szwedzickiego, parocha cuniowskiego, zapozwanego małżonki na zafundowanie jurysdykcyi, y przepuszczenie przez zwierzchność dworską podanych świadków, przeze mnie zapozwanych, uwolnienie od przysięgi, y na ich relacyi każdego z osobna wysłuchanie zezwalającey. Ia wysłuchawszy — swiadków, a ci są następujący — 1. Seńko Pirog, 2. Iwach Wasylów, 3. Michayło Iaszczyk, 4. Andrzey Hodiy. Podawszy im pierwiey duchowną naukę, aby sprawiedliwości w podaniu swego świadectwa zachowali, examinowałem w następujący sposób. Punkt podany od zwierżchności dworskiey jest taki: Iako świadek wie, że wny paroch cuniowski suppliki na tęż zwierżchność dworską uszczypliwe, y niektóre buntujące pospólstwo pisał. 1 mus Testis Seńko Pirog, przysiężny cuniowski an. 45, confessus 4. hebdomadus rudimenta fidei scit, justiae favet, citatus libenter deposuit. Prawda, że nam x. paroch nasz cuniowski pisał supplikę do samego I. W. Starosty, teraz jak tu zjechał był do starostwa grodeckiego, bo go tu 18 lat niebyło, y podawaliśmy

ją do pana, ja sam podawałem z Iaszczykiem, przysieżnym kaminobrodzkim. Ale nas do tego x. paroch niepobudzał, ani fomentował, tylkośmy go sami o to prosili z gromady, bo mamy krzywdę. Ito prawda żeśmy pisali przeciwko p. Rosnowskiemu, pisarzowi, przeciwko p. Okolskiemu co był w Horodietyczach za pisarza w starostwie grodeckim, bo piekelne od nich mieliśmy krzywdy. Wiele pracy naszey gromadzkiey potaili, pozabierali, cośmy dawali y cesarskich podatków, to przy nich poprzepadało, ale żadney na to rezolucyi od I. W. Pana Starosty nieodebraliśmy. Pisaliśmy y przeciwko p. Ianoszewskiemu, possessorowi zyszyckiemu dóbr I. W. I. Xsiędza Arcybiskupa lwowskiego, bo nam paswisko odebrał dla siebie na sianożęć, bydło nasze zaymuje, gęsi tłucze etc. Ale I. W. P. Starosta na to tylko powiedział — macie wy od cyrkułu na to rezolucyę, to tey się trzymaycie. — Ale my się mocno xu nakłaniali, nim nam tę supplikę napisał, y popadia na nas, y na xa bardzo swarzyła. Ieszcze ten świadek tak dodał: jak miał x. paroch poddaństwo na zwierżchność dworską fomentować, kiedy ieszcze tak dwarocznego roku, to jest rok minął mięsopustu wielkiego, kiedy pan Przybyłowicz zaarendował był nas, y przysłał był szwagrowi xa parocha Michałowi Bednarzowi siedzącemu na gruncie kapłańskim sztukę lanicy prząść, a ten spalił, a xa niebyło wtenczas w domu, odjechał był dokądziś, owóż przyjechawszy zaraz mię posłał do niego — pódź mów, y nakaż mego szwagra, aby ex nunc zapłacił sztukę p. Przybyłowiczowi, żebym ja się nie kłucił z dworem. 3 tius testis Michayło Iaszczyk, ritus latini, przysiężny kaminobrodzki, starostwa grodeckiego — deposuit: Ia tylko o dwóch wiem supplikach, że nam x. cuniowski pisał, bo y ia byłem przy tych pisaniu, a trzecią Wasylko brat jego nam pisał, a x. gdzie nieco tylko poprawił, bo mu trzeciey popadia niekazała pisać, swarzyła na niego mocno y na nas, mówiąc: A wiesz sam powiadałeś, jak przyjechałeś z Obroszyna, od xa dziekana, że wam wszystkim xsiężom zakazano w chłopskie wtrącac się skargi, y nie pisać supplik, a tobie nic nie poradzi, pamiętay do czego ciebie te suppliki przywiodą. Byli raz z Mużyłowic ludzi jeszcze przed wielkanocą, to y tym napisał był, a o więcey supplikach nie wiem. Ot Wasylko to pisze, bo on z tego tylko żyje. Ale choć nam x. pisał to prawdę, bo wielką mamy krzywdę od naszych officialistów, pisał nam jedną do gubernium jak grad wybił, żeby nam była jaka defalka, ale tamta tam przepadła. Znowu powtórnie pisał o tę gradoboję, y natych naszych ministrów, że nas w niwec obracają, y kazali nam w gubernium czekać — poczekaycie będziemy szukać tamtey pierwszey waszey suppliki iesiennej, — a my powiedzieli — nie mamy o czym, bo iuż tu cztery dni siedziemy, ale tu inszych przyszlemy, — lecz dowiedziawszy się, że I. W. Pan starosta ma przyjechać już sami nie chodziliśmy do gubernium, y drugich nie posełali, tylkośmy referowali do naszego jegomości z trzecią suppliką od Wasylka pisaną, którą oddał na ręce p. kommissarza: — będziecie moi dzieci mieli tu repplikę na piśmie, — y tylko nam owies darowano osypny y drób. Ale żeby nas paroch cuniowski fomentował, albo nam kazał na panów pisać to się nie pokaże. My jeszcze będziemy pisać, choć nam xsiądz nie zechce, my takiego znaydziemy, kiedy ci pankowie, co chcą to robią, y jegomości samego podiudzają,

ia p. Rosnowskiemu taki w oczy mówiłem, y będę mówił. 4 tus Testis Andruch Hodiy z gromady kaminobrodzkiey. Żeby nas x. cuniowski na zwierzchność dworską buntował, albo naradzał, na to niejadtszy, niepitszy gotów jestem dziesięć raz przysiądz, że nieprawda. Pisać, pisal, bo go nasza gromada kamienobrodzka y cuniowska woleńska y dobrzestańska o to prosiły, na samprzód pisał do p. kommissarza, bo jakeśmy odebrali w gubernium drukowane uniwersały, że wolno na pana swego żalić się, kiedy mamy jaką krzywdę, które to uniwersały gromadom y xięży wszystkim rozdawane były. Także my widząc krzywdy nasze nie tak od samego pana, bo go tu 18 lat nie było, y P. Bóg wie kiedy iuż będzie, jako od panków naszych nam czynione. Naradziwszy się, poszliśmy do x. parocha cuniowskiego, aby nam przeczytał, bo nasz duchowny choć czytał w cerkwi, y we Lwowie niemiec nam czytał, ale nie rezolutnie, nie moglismy dobrze wyrozumieć, aż w niedzielę przybrawszy sobie czas poszliśmy do x. cuniowskiego, y nam wytłumaczył, y zaraz prosiliśmy go, aby nam napisał do p. kommissarza, a iak nam niebędzie sprawiedliwości, to się udamy do gubernium, napisał tedy. A im. p. Rybaczewski, kommisarz odebrawszy tę supplikę, w którey naszą uciemiężliwość wyraziliśmy, powiedział: poślę ia tam do was za dni 14 p. Rosnowskiego, pisarza, to będziecie mieli rezolucyę. Owóż przyjechał p. Rosnowski y dwóch złapawszy kazał położyć krzyżyki, y kazał się nam gromadom z dworem pogodzić, a my niechcieli, bo było z naszą krzywdą, pouciekaliśmy. Tylko tamtych dwóch jak się podpisało, posłał pan Rosnowski do Lwowa, do gubernium, czy gdzieś tam, a oni wstąpili do xa cuniowskiego, a x. cuniowski na drugiey stronie podpisał, że to niedobrowolnie, ale przez przymus podpisali się, bo go o to prosili, żeby tak podpisał. A gdy ci poszli do gubernium, kancelaryści obaczywszy ten skrypt y krzyżyki powiedzieli: „aha, a to sieczka była klopi w głowie“ — a oni powiedzieli — „nie sieczka, tylko nas złapano, y przymuszono podpisać się“, a oni przewróciwszy papir na drugą stronę obaczyli y mówili — prawda, że jest podpisano, że przez przymus, — y kazali przyść za trzy dni, y ia z niemi chodziłem, y to bardzo długo wlekło się. Ia sam z pięć razy byłem w Lwowie, aż potym potroche dwór nam ponadgradzał. Teraz zaś do I. W. Starosty nie xsiądz, ale brat jego Wasylko na p. Rosnowskiego, y innych oficialistów pisał, prawda, że y xsiądz był przy tem, ale mu popadia niekazała pisać, y nam łajała, mówiła, że jemu starsi zakazali pisać. Co wszystko wiernie z swiadków ust słowo w słowo opisawszy do sądu I. W. Imci Xsiędza Biskupa wyżey wspomnionego z powinnym uszanowaniem w zapieczętowanym rotule odsyłam. Stefan Mokrzycki Dziekan Obroszyński deputowany kommisarz (1783, 74).

34 а. Акта до справи Василя Палїєвича, пароха рожнївского, оскарженого в пiдбурюваню громади проти двора.

Punkta przeciw W-u xsiędzu Bazylemu Paliewiczowi, parochowi różnowskiemu, ad actum praesentem commissinis, tam ex parte aulie roznoviensis, quam ex parte w-o sądów duchownych instygatora podane, Die 3 Mar. v. s. 1782 A-o. 1-mo Iako świadek wie, że WX. Paliewicz uniwersał I. C. A. Mości prawie co niedziela synowi swemu w cerkwi

ludowi czytać każe, a sam opacznie go wykładając ludzi do nieposłuszeństwa nakłania, mówiąc tymi słowy „niebójcie się dziatki teraz iuż dwór nic niema do was, y karać was nie każe y nie może. 2-d o Iako świadek wie? Iż tenże w. x. Bazyli Paliewicz fomentował przeciw dworowi ludzi, aby punkta y krzywdy y iakie maią wyraziwszy w supplicę do dyrektoriatu podawali. 3-tio. Iako świadek wie? Iż tenże w. x. Paliewicz diaka aby supplikę przeciw dworowi rożnowskiemu pisał przymuszał, y napisaną supplikę przez diaka, ludzi na teyże swoią ręką popodpisywał y krzyżyki przy imionach tychże pokład. 4. Iż tenże W. X. upiwszy się należycie napadł na dwór różnowski, upominając się niby o zaaresztowane siano za nabraną w propinacyi pańskiej gorzałkę, imci pana ekonoma nieprzystoynemi lżył słowy, aż do alkirza przed nim skryć się musiał. W. x. coraz więcey pozwalając sobie haec formalia powtarzając = pisałem supplikę, y ieszcze będę do Wiednia pisał = wyiść z izby niechciał. ~~Imc.~~ pani Komarowa widząc tak wielką zniewagę męża swego te do niego wyrzekła słowa = oycze poydź spać, bo cie każe nie iako, kapłana, ale iako chłopa z izby wyprowadzić. W tenczas w. x. Paliiewicz wyszedszy do sieni iak mu się podobało gadał y łajał. 5-to Iż gdy Imci pan ekonom w. x. Paliewiczowi różne dawał sposoby, aby za nabraną w propinacyi pańskiey gorzałkę na kwart 192 wypłacić się mógł, ten formując sobie iakoweś do szynkarza pretensye, płacić niechciał. Imc. pan ekonom maiąc wyraźną dyspozycyę j. w. pani swojej posłał do niego ekzykucyę, którą w. x. Paliiewicz kazał bić y wiązać. Komar.

Переслуханє свідків. Testis primus, rdus Stephanus Michniewicz, parochus roznovien. heri celebravit juravit et deposuit ad puncta actorum.

O tym słyszałem od ludzi, że o tym gadali, to prawda, że gdy mnie imc. x. dziekan oddawał parochie w administracyę święto-michalską rożnowską, przy ludziach natenczas żałącym się przed nim na imc. pana Komara, że ich krzywdzi y biie, radził, aby spisawszy swoie krzywdy udali się do dyrektoriatu maiąc po sobie uniwersały cesarskie zakazujące karać. Udawali się y suplikę pisali z wyrażeniem punktów na p-a Komara. X. zaś Paliewicz tylko słyszałem od ludzi, że niby z ludźmi chciał iść do Kołomyi y w samey rzeczy chodził. 3 tio. Nie x. Paliewicz pisał supplikę, ale diak czapliniecki, który się także nazywa Paliewicz. Z czyiey rady niewiem, y kto ją podpisywał nie widziałem, aż imci x. dziekana naszego słyszałem sam na swoje uszy, iż przyznawał się, iako on swoją ręką podpisał ludzi na supplice y krzyżyki kładł. — Testis 3tius Atanazy Daniluk incola rożnov. ann. 50. confessus confessione paschali. Ad 2 dum. Byłem na ten czas, kiedy X. dziekan oddawał parochię xsiędzu Mychniewiczowi, y słyszałem kiedy czytał uniwersał cesarski x. dziekan, y mówił do nas wszystkich, że kto ma iaką od pana krzywdę, a niema się gdzie żalić, niechay się uda do Kołomyi, bo takie teraz uniwersały wyszły, ale to x. Paliewicz do nas niemówił, bo my nie iego parafianie. Ad 3 tiu. Supplikę przeciw panu Komarowi diak czapliński pisał, bośmy go oto prosili, ale x. Paliewicz o tym wtenczas niewiedział, aż gdy wyszliśmy z tąż suppliką do Kołomyi x. Paliewicz dopendziwszy nas na drodze pytał się „dokąd idziecie“. Odpowiedzieliśmy, że do dyrektora, zaczął nam mówić x. Palie-

wicz poczekaycie troche póydę y ia z wami tylko niechay wstąpię do x. dziekana. Wyrwał się z x-m Zachara Mychniak y z tąż naszą supliką wraz z x-m Paliewiczem poszedł do dziekana, którą wziąwszy x. dziekan poprawił, gdzie było zle napisano, y wypytawszy się którzy z tą suppliką idą swoią ręką imiona nasze bez nas popodpisywał y krzyżyki pokładł (1782, 21).

34 б. Акта до справи священиків з округа калуського оскаржених в підбурюваню селян і писаню суплїк.

Duchowni którzy poddanych fomentowali y fomentują przeciw zwierżchności dworskiey kałuskiey, y onym supliki pisali. X. Odzierzyński, paroch perehiński. X. Nowodworski, paroch kałuski. X. Koniewicz, paroch petranecki. X. Koniewicz, paroch kamiński. X. Lewakowski, paroch kropiwniański. Wszyscy wyżey warażeni duchowni poddanych starostwa kałuskiego fomentując suppliki onym z oczernieniem niektórych officyalistów pisali, a nayosobliwiej x. Odzierżyński, paroch perehiński, który y dotąd poddanych fomentuie y suppliki do kraysamtu stanisławowskiego pisze. And. Dunajewski.

Supplika pokorna do wielmożnego pana y dobrodzieja naszego pisana od gromady kropiwiańskiey.

Wielmożny panie miłościwy y dobrodzieju nasz łaskawy! My cała gromada kropiwiańska do wielmożnego pana naszego miłościwego dobrodzieja należące ludzie y nadto zubożałe doczekawszy się szczęśliwego pryyjazdu pana naszego y dobrodzieja przy upadnieniu do nóg żałosne nasze krzywdy zanosimy. 1 mo. Przedtym miewaliśmy ten sposób z solą ieździć y zarabiać na kawałek chleba, a teraz nam tego zabroniono, że niemamy sposobu do życia. Zwłaszcza jesteśmy bardzo na szczupłych y młakowatych polach, spuściwszy się na swoje własne zasiewy y sposobu niebyłoby do wyżywienia się, żebyśmy w drogie nie gościli za kawałkiem chleba. 2 do. Pan Bóg dopuścił na nas w pierwszym roku, że nadto jesteśmy zubożałe nietylko od kawałka chleba, ale nawet z bydełka ile któren miał do ostatniego wyzdychało, jeszcze na tym niestało się w tym roku nawet y grad powybijał uwszystkiem ile któren co miał. Nietylko zboże, ale y słomę że wcale, a wcale niemamy sposobu do życia, chiba wezniemy się jeden za drugim y poydziemy z torbami. 3 tio. Pociągają nas do straży nocney y dzienney. Wypędzają nas na kolię ustawicznie, czego niebywało zdawna, dawien. Wypędzają nas na tłokę nieustannie. Co przedtym była proszona tłoka do wożenia różnych materyałów do zamku y na żupy solne. Oprócz włożoney pańszczyzny musimy wozić y robić popioły na maydan ustawicznie palić, tak że gospodarz musi w lasach palić, a gospodynie muszą w domowych gotować popioły y przetakiem przesiwać y pod karą y egzykucyą kozacką. 4 to. Wymyślono na nas drwa furzonowe, które musimy wozić, albo płacić. Nadzwyczay jesteśmy uciśnieni to jest każą drzewo ścinać y w szereg wysoki składać. Co nam nieznośną pracą przychodzi, albowiem jeden gospodarz poszedszy rębać jednę klepkę cały tydzień musi koło niey pracować, a nadgrody od tey klepki tylko dostanie groszy 24, gospodarstwo przez to musi w domu opuścić. 5 to. Iak wielmożny pan miłościwy y dobrodziey nasz łaskawy, niewesprze

nas ze skarbu do zasiew naszych, to każden z nas wiosne utraci y poydzie za kawałkiem chleba. Gdyż niebędziemy mieli żadnego sposobu do zasiania wiosny. Zaczym Wielmożny panie nasz miłościwy y powtórnie suplikujemy, abyś jako pan miłosierdny raczył weyrzeć łaskawym okiem tak wielkie nasze krzywdy y ubostwa, ażebyśmy mogli przy łaskawem respekcie otrzymać jakową dla siebie klemencyę, w czym wznawszy łaski wielmożnego pana y dobrodzieja, za miłe zdrowie y długoletnie panowanie do zgonu majestat boski błagać nieprzystaniemy, jako jesteśmy wielmożnego pana y dobrodzieja naszego. Przypominamy wielmożnemu panu y dobrodziejowi żeśmy mieli hayduka zgodzonego na struże y płacimy, co rok a z niego insza usługa dworska iest, a my musimy inszego struża naimować na cały rok y płacić mu zł. pol. 150. Na to podpisujemy się cała gromada. Michaiło Bresławski. Iwas Szachworosz ✠. Iaś Iwanków ✠. Iurko Senilun ✠. Ataman Iwaś Bresławski ✠. Przysiężny Iwaś Iwanów ✠. 6 to Kontrubucie dawniey zł. pol. 156 a to przedtym dawaliśmy wraz z kniaziami, a teraz kniazie odłączone, od nas gromady też sami wypłacamy, zwyż wyrażone sume. 7 mo. Na całym starostwie żadna wieś niedaje łanowego, a my teraz dajemy, a tego przedtym niebywało. 8 to. Przedtym niebywało takowych ustanow grodzenia jak teraz powstało, że dajemy każdy po dwa wozy pręcia łozowego, a przedtym tylko dwanaście kołuw y puł wozu pręcia. 9 no. Prowentu drobnego dawniey zł. pol. 65. 10 mo. Ogradzamy żydowi corok ogród, a tego przedtym niebywało, y co potrzeba reperujemy. Porcij dajemy zł. 43. Strazczymy dajemy zł. 18, gr. 10.

На суплїцї зазначено що її писав „duchowny kropiwniański“.

Supplika pokorna do wielmożnego IP. Stolnika lwowskiego, pana y dobrodzieja. (Зазначено на боцї). Supplika przez x. Nowodworskiego, parocha kałuskiego pisana.

Wielmożny imci nayosobliwszy panie y dobrodzieju! My gromada mościska przy nayniższym upadnieniu do stóp wielmożnego pana y dobrodzieja wnosimy naypokornieyszą prośbę naszą w uczynionych nam krzywdach od jursdykcyi dworskiey. 1 mo Iż my maiąc pańszczyznę do odbycia, które powinniśmy odbywać podług inwentarza mamy w tym wielką krzywdę, że nam niedopuszczają sobie nic zrobić w polu, około zasiewów, gdyż nas gonią ustawicznie oprócz samey pańszczyzny to w łatry, to w klepki demeńskie to do różnych robocizn skarbowych nas zażywają. 2 do Zapamiętaliśmy, iż jak się postawił maydan pierwszy, y drugi w tych leciech do pierwszego postanowili na gromadę naszą do odbycia na łannego gospodarza co ma czeladź po półtora korca, a na pieszego poł korca, a teraz na jednego gospodarza naznaczono pod surową ekzykucyą na naymizernieyszego po korcy 4, a na lepiey się mającego po korcy 6, do zupełnego oddawania, a na inszego y po więcey przypadnie. 3 tio Był zwyczay u nas żeśmy trzymali hayduka rokowego, któren odbywał stróżę, a teraz iuż trzeci rok, jak zrucili hayduka a naznaczono odbywać stróżę, gdzie na każdego człowieka dób 18 w roku. 4 to. Nigdy u nas tego zwyczaju niebyło, abyśmy ogradzali arędarzowi gumno, staynie, chlewy, ogrody bez pańszczyzny, a teraz musimy pod surową exekucyą to wypełniać bez żadney powinności zapłaty y ekzykucyę strawować musimy. 5 to. Podatki z gruntów

naszych wszelkie opłacamy a niemamy spokoju y wolnego wygonu na naszych pastwiskach własnych, gdyż skarbowe woły, konie wypasają te pasowiska, a naszemu bydełku paść niedopuszczają. 6 to. Iż my nietylko, że swoią grątową pańszczyznę odbywamy ale y do budowli żupy nowey straciliśmy iedne lato, a drugie około budowli ratusza, trzecie około folwarku nowego, dodaiąc różnych materyałów do teyże budowli, a za to żadney robocizny, ani pańszczyzny nam nie wytrącają. 7 mo. Tłoki żadney u nas nie bywało a teraz postanowiono na nas odbywać po dni 4 lub pociężne lub pieszą. 8 vo Przedtym niedawaliśmy osypu tylko zł. 2, gr. 15 z pręta pola, a teraz podniesiono na nas drugich zł. 2 y gr. 15, co opłacamy iuż od lat 15. 9 no Przed tym u nas zwyczay był żeśmy dawali kur 15, jay kup 2, prosię, gęś, pułtrzecia korca owsa, za sieczkę zł. 1. na pieniądze worek 1 z nowego płotna przy odebraniu rogowszczyzny, drugi przy odebraniu osypu. Drew jarżmowych fura jedna od ciągłego gospodarza. Po tym za to wszystko płacić kazano zł. pol. 60. A my teraz dajemy y tych kur 15, jay kop 2, prosię, gęś, półtora korca owsa, za sieczkę zł 1., worków na pieniądze, drwa jarzmowe, y tych zł. 60. 10 mo Rabialiśmy siana styrty zakośney sążni 10 zwyczaynych, aby było w czele sążni 2, y wysokości sążni 2. A teraz y sążeń większy, y na dołożenie styrty każo dawać siana wozow 10, jak się styrta osiędzie. 11 no Gdy się bywało okna y piec w karczmie popsują za reperacyę onych, połowę gromada, a połowę arędarz płacił, a po tym arędarz gromadzie spłacił, arędarzowi zaś w wypłaceniu rathy przyimowano, a teraz gromada sama musi reparować bez żadnego wytrącania. 12 do Kontrybucyi spoczątku jak włożono płaciliśmy zł. pol. 155, y podrożnego zł. 1 y gr. 15. A teraz daiemy zł. 233 y gr. 8, y podrożnego zł. 1 gr. 15, y niewiemy co za przyczyna, że im. pan Podliwski, pisarz prowentowy, gdy przyszle rozpis aby składać kontrybucye na przykład zł. 155. A w tydzień lub daley znowu każe dodawać insuper zł. 30 lub więcey. 13 tio. Tenże pan pisarz prowentowy przy pisaniu rogowszczyzny od każdego gospodarza bierze jay 3, y gęś. Przy odbieraniu zaś rogowszczyzny oprócz zwyczaynego kwitowego co się płaci po gr. 2, od każdego bydlęcia bierze po gr. 1. A to niedawnemi czasy nastało. 14 to. Z folwarku len nam nawrzucają, a potym każą powismą gotowe dawać, w czym to jest krzywda, że inszemu dostanie się len zgniły, to musi swoje powisma dawać. Y pan dyspozytor poty do skarbu odebrać niechce, póki dla niego gospodarz nieda swoie powismo, co u nas nie bywało. W których krzywdach z jak nayniższym upadnieniem do stóp wielmożnego pana y dobrodzieja upraszamy o względy łaskawe dla nas mizernych poddanych. A my za miłe zdrowie y szczęśliwe panowanie majestat boski błagać będziemy. My gromada cała mościska obieramy z pomiędzy siebie ludzi dwóch znających się do tego interesu, y ci ludzie niżej podpis znakiem krżyża świętego stwierdzają. Michał Łuciuw ✠, Michał Dutczyn ✠ I my na to cała gromada zezwalamy ✠

Do wielmożnego imci pana Iwanowskiego, stolnika lwowskiego, miłościwego pana naszego y dobrodzieja podana pokorna suplika od gromady Słobody Nebyłowskiey 1782 anno w Kałuszu — (на боцї зазначено). Duchowny perehyński, x. Odzierżyński.

Wielmożny miłościwy panie y dobrodzieju. Po kilkakrotnie czyniliśmy skargę, a żadney folgi nieodbieraliśmy teraz czynimy rekurs z pokorną supliką do wiel. pana y dob. w poczynionych krzywdach nadzwyczay spodziewając się zyskać nayłaskawszą satysfakcyę. 1 mo. Lubo powinniśmy stawić łatry na banie kraśniańską, jako poddani, bo ich insze poddaństwo niepowinno wozić tylko my, których zwyczay takowy bywał, że kto miał ciągło lepsze więcey postawił, a kto podleysze mniey, y co zmagał wywiozł na łater, sani siedmioro wzioł zł. 8, y las był w pobliskości, potym jakowe drzewo trafiło się. A teraz równo słabszy z dużym a niezważając czy ma czas, y sposób tylko wieź a same bukowe drwa, y to z wymysłem, żeby z oboch stron był równy, y polana żeby niekrzywe, a nie sękowate, żeby przez later nic niewidać, gdyż wylizą y depczą, zaczym teraz na later wychodzi fur dobrych osimnaście lub więcey, a lasy iuż tak dalekie, że trzeba stracić dni 24 y więcey póki postawi, a gdy przyjdzie rozkaz wozić łatry niechże nagła śmierć potyka człeka, to żona wieź, lub niedostatek domowy nic na to uwagi nięma, przybieże im. p. Olszewski z kozakami mordują, biie tyrańsko. Żądamy na to uwagi. 2 do Zwyczay dawny nam w słobodzie był takowy, żebyśmy dali trama do tartaku iednego, y to iaka zmożność, a teraz dajemy cztery pod zakładem żeby był większym, którego trama y czterma wołami wyprowadzić nie można. Pod któremi chudoby zbawiamy, a do tego za zaorki, oborki każdy człowiek od pary wołów powinien dać tramów trzy. A który pieszy to powinien nająć, aby za niego postawił drugi, za co płaci zł. 2. 3 tio. Maydanu nie było w starostwie kałuskim, gdy nasi dziadowie, oycowie zasiadali na powinności pańskiey, a gdy sobie skarb wynalazł intraty z maydanu pod obowiązkiem bez naszey krzywdy, gdyż popioły kupowano za swóy grosz skarbowy nietylko w poddaństwa starostwa kałuskiego ale y postronnych ludzi, y maydan był mieyszy, y to króren zmagał to dał y zapłate wzioł za gieletkę korcową zł. 1 gr. 15, a teraz nam ten maydan poszed w wielką powinność, gdyż nieuważają tak na tego co bierze czy niebierze pieniądze na popioł, dawaj. Od lat 30 ułożyli byli podług zmożności człowieka gieletkę. Na którego gieletkę na którego dwie, na innego trzy. Ieszcze płacili po zł. 1. Od lat zaś 20 ułożono na nas hurtowo gieletek 120, przed tym nas więcey gromady było, a teraz przez uciemiężenie porozchodzili się, wymarli, poubożeli, iednak musimy zupełnie oddawać, gdyż im. p. Sawicki takiego przystawił człowieka heroda Cwiklińskiego, że iak wpadnie do wsi, którego zastanie w domu, biie morduie nie nahajem, ani kiiem przyzwoitym, tylko co się drwa przypręca zapręta, a gdy nie zastanie w domu to się wgania po polach y łapa jak złoczyńców, po przy konie wodzą biją, mordują, jak nigdy było w Egipcie u faraona. A gieletka cwiercią większa, a płacą tylko gr. 15. Ieszcze to mały na nas smutek naleźli jeszcze większy, żeby nasze dzieci nie grzeli się w piecach, ale żeby żeny dawali popioł. Pierwiey każda żena, żeby dała po gieletek 2 y kwart 4 od których płacili zł 1, y ten na kypiankę dawano, a zapłaty nie było. 5 to Reperacya żup takowa była przed laty, że gdy wieża się przedarła wtedy budowniczy ziechał prosił po iedney dranicy, a teraz poszło w powinności. Wieże przed tym byli pod dranicami, a teraz pod gątami, zaczym musi

gospodarz dać każdy dranic kope, lub co potrzeba do innych budowli pod ciężką ekzekucyą. 6 to Koley na nas im. p. Kereczyński z nienawiści ułożył takim sposobem, gdy w. im. p. Danicz nastał na komis, tedy wszystkie sprawy do niego się powróciły on niemogąc gromadzie wyrobić sztukie wymyślał koley na ludzie, żeby każdy człowiek szed do Kałusza, póki była jaka robocizna, póty nieustawała koley, tam się wszystek czas nam miał o głodzie, chłodzie y nudzie, miał się za co na nas gniewać pan Kereczyński za sprawy, gdyż bywało iak ziedzie na wsie takowe sprawy czynił, gdzie była jaka kura, iaia, gęś, prosie baranek to szło na kuchnie. Siana, obroki, od ludzi pstrągi, lisy, wilki, niedźwiadki, to się do Kałusza prowadziło, a sprawy nie było żadney, a nam wszystko źle. 7 mo. Stróże z dawnych czasów i. p. pisarzowi żupy Kraśniańskiemu nie odbywaliśmy, a co za pana Olszewskiego takie cieżkie odbywamy, że nas każdego gospodarza kosztują po zł. 3 gr. 10, gdyż niemogliśmy koleyno odbywać, gdyż to stróża nieskarbowa, tylko usługa samemu i. p. Olszewskiemu zaczym musieliśmy rokowego nająć. Drwa iakoweś jarzmowe na nas włożona powinność, że bywało gdy zjedzi I. O. x-że imci lub komisarz to ze wsi na kuchnie damy po furze z łaski, a teraz każdy po furze musi dać bywało, a po tym pomiarkowali się, że im lepiey wyniesie biorą u nas po zł. 1 y gr. 1, y to dla nas z wielką krzywdą. Podatku cesarskiego na nas włożono w początkach zł. 30 a w drugim roku daliśmy zł. 44 y gr. 10 a teraz dajemy po zł. 64, gr. 10, niewiemy, czy to z założenia cesarskiego, y skarb cesarski czy tyle bierze. Owo zgoła gdybyśmy na wołowey skurze nasze krzywdy spisać teyby niewystarczyło, co my cierpimy za dolegliwości, niedosyć, że na nas cięźkie podatki, robocizny dolegliwe, ale tysiackroć razy większe dla nas nużdy, gdy nas zaczną pędzić że wszech stron, że gospodarz iak usłyszy głos od zwierżchności człowieka bez pamięci ucieka, żona sobie z dziećmi od chałupy, dosyć iak w tatarszczyznie człowiek przykrada się ku chałupie, żeby mógł wziąć dla siebie żywność, to z kątów dzieci przestraszone uciekają, rozumiejąc, że łapią kozacy, to człowiek ledwie z żalu duszy niestraci, patrząc koło domu na upadek y roztrąsek, skądzi nam żyć, y dawać podatki cesarskie, jeżeli nam nie nastąpi nadgroda, gdyż utraciliśmy chudobe, y folga nadalsze czasy śród białego dnia przyjdziem do w. pana, y podziekujemy, abo nas niech wezmo w niewolę aczey nam dadzą żywność ta nikt się nie będzie znęcał. Żądając rezolucyi, jako prawdziwy poddani w. pana y dobrodzieja podnóżkowie. Cała gromada Słobudka Nebyłowskiego pod zeznaniem sumienia podała punkta. D. 20 Feb. 1782 a. w Kałuszu (1782, 15).

35. Скарга греко-катол. священиків з деканату куликівського на римо-катол. священика Журовського, каноніка жовківського, за хоронене померших Русинів при костелї і змушуване Русинів в їх урочисті свята до тяжких робіт, 1758.

Inquisitio ex Decanatu Kulikovien. expedita 1758 an. 1 Ian. V. S. 2 dus Testis X. Eliasz Żołczewski, paroch ceperowski. Wiem to dobrze, bo mnie samemu X. Żurowski kanonik żułkiewski, a paroch kukizowski,

teraźnieyszego roku Katarzynę Marynyczową, wdowe, parochiankę moią ceperowską, a swoią poddankę przy kościele pochował, choć nie miała tey woli, aby się tam chować. Nawet mi nic nie dał z funeraliby, ani dać kazał, chociaż mi sama przed śmiercią owiec dwie deklarowała. A on zakazał, y tego dać, nieuważając na to, żem z tego domu przed tą kobitą zmarłych troie pochował, a nic nie wziąłem za to, bo x. kanonik, y wtenczas zakazał. A gdym mu wymawiał krzywdę moią, ieszcze mi nakiwał, mówiąc: „poczekay popiku nauczę ja cię". Także y parochianin moy Hrycko Hnatów, a poddany jego, gdy mu mówił, że wielką krzywdę w. pan czynisz przez to cerkwi S. że legacyę zakazujesz oddawać, na co odpowiedział: „cicho chłopie mam w Bogu nadzieję, że ia was wszystkich pochowam". Bywało to za nieboszczyka pana Tarła, wojewody sandomirskiego, że y w święta uroczyste, y niedziele kazano ze dworu robić Rusiom, a co teraz nie słychać. Tylko to im. x. Żurowski każe w niedziele y święta uroczyste Rusi zboże wozić, sieczkę rznąć, na podwody wyjeżdżać a kiedy ja ich strofuję o to, to mi odpowiadają: „mnie tak mówił x. kanonik, pan moy, chłopie co będziesz jadł, ieżeli będziesz wszystko świątkował" (1758, 1).

36. Скарга греко катол. священиків з деканату білокаменецького на надужитя ксендзів, які перетягають униятів в латиньский обряд.

Punkta z dekanatu białokamienieckiego od kapłanów pod przysięgą zeznanych. 1. X proboszcz białokamieniecki ochrzcił dziecie, dziewczyne u Iana Łysego na tem koniec, aby było edukowane w rzymskich obrządkach, który ma żone z relg. ruskiey, którą przymusza, aby polskie posty obserwowała, a nie ruskie, z rady tegoż x. proboszcza. 2. W kluczu białokamienieckim w wsi Uszni, kobita na imie Helena maiąc rodziców ruskich, y sama z małych lat w tymże obrządku zostawała, po tym gdy za Polaka poszła po dwoch leciech przyjęła obrządek rzym. 3. w tymże kluczu we wsi Skwarzawie. Częstokroć w święta y niedziele za pańszczyzne z różnemi rzeczami do zamku białokamienieckiego ludzi wyganiają przez co mszy św. niesłuchają. 4. we wsi Skniłowie. W święta uroczyste częstokroć na pańszczyzne wyganiają, y robić siłują. 5. w Bortkowie. Ian Popowicz z Kupcza z diecezyi łuckiey będąc przez wszystkie lata Rusinem, jak się ożenił przy paniy Łaszczynie został Polakiem, y przy niey zostaje kuchmistrzem. 6. w wsi Zalesiu. Wiedząc o tym, że zakazano u żydów służyć dziewkom y parobkom, tedy na wzgarde duchowieństwa dwór przykazał, aby ze dwoch gromad Zalesia y Iasynowic dla posługi żydowskiey na dzień y na noc szło po dwie osoby do karczmy. 7. w Złoczowie. X. Piotr Klemens z rozkazu nieboszczyka proboszcza złoczowskiego ochrzcił syna Piotra, parobka woyta złoczowskiego na ten koniec, aby było w obrządkach łacińskich edukowane, który ma żone Polkę y teraźnieyszego roku drugiego także ochrzcił. 8. Marcin Czuchrayczyk uchwyciwszy panne na imie Anne, corkę Maryi Alexandrowey, wdowy, ruską, zaszedł z nią do wsi Łyczkowiec pod Kamieniec podolski, y tem u xa łacińskiego ślub z sobą wzięli. Mieszkaiąc tam przez lat sześć powrócili do Złoczowa, y tu iuż przez lat trzy w obrządku łacińskim zostają, y lubo kilka razy będąc od cerkwi na-

pomniona, ale za radą xx. łacińskich jest w tym utwierdzona, aby tego napomnienia niesłuchała, y nie słucha (1757, 13).

37. Скарга Лазаркевича, пароха сорокївського на Пясецького, свого сотрудника і зятя за ріжні провини і надужиття, 1775.

Punkta wielebnego w Bogu xsiędza Łazarkiewicza parocha srokowskiego na przeciwko xsiędzu Piaseckiemu, koadiutorowi srokowskiemu do sprawy spisane. 15 Iun. 1775. 1 mo. Iako świadek wie, że Xsiądz Piasecki napiwszy się dobrze w karczmie z różnemi ludźmi z wtorku na środę, przebrawszy się po chłopsku naszedł w nocy na sianożęć cudzą, gdzie syn aktora konie pasł, którego zastawszy na cudzey sianożęci bił, syn zaś moy miał się sposobem broniącym? 2 do. Iako świadek wie iż potym biciu w nocy przyszedł cicho do rezydencyi aktora, którego posłyszawszy pytał się aktor, zaczym kto przyszedł, odpowiedział, że pretextem trebnika. a zamiast trebnika wziął kontusz czyli suknie syna aktorowego? 3 tio. Nazajutrz poiechał do S. Iura y okolitów sprowadziwszy na rezydencyę aktora napadszy bez żadnego pozwu y dekretu y gwałtem syna aktorowego kazał wziąć do Lwowa, y osadził go w karcerze, któren na fabryce w kaydankach robi. 4 to. Iako świadek wie, iż tenże xsiądz Piasecki takowe zamieszanie uczynił, y pospólstwo zakłocił, że nie przyszło dzwonów ruszyć, przez które zamieszanie grad wielkie szkody poczynił, konopie wszystkim ludziom pobił. 5 to. Iako świadek wie, iż x. Piasecki w sobotę przeszłą w cerkwi syna mego bił y potrącał z gorszeniem całego pospolstwa. Przez co się wydał nie umiejącym kauusów gdy się odważył biciem w cerkwi popełnić świętokractwo. 6 to. Iako iż dawniey sierpów dwa xsiądz Piasecki u aktora wziął, które syn poznawszy odebrał, a xsiądz Piasecki za te sierpy przywłaszczone sobie wziął książkę, akafest, y nie oddaje. 7 mo. Iako iż x. Piasecki poszanowania żadnego nie daje, y gromadzie, owszem łży, łaje y znieważa do bicia się porywa. 9 no. Iako iż X. Piasecki z sianożęci konie własne aktora będące na przyponie na łące swojey, też konie zabrał nie ze szkody, które konie zaprowadził w jęczmień aktora y poprzypinał, znaczną przez to w jęczmieniu krzywdę uczynił. 10. Iż aktor kilka gałęzi z wierzb jeszcze przez—oyca swego posadzonych do zagrodzenia wyciął, a te xsiądz Piasecki z domu wyszedszy z fuzyą w pole, postrzegł, wierżb ściętych nie dał brać, y owszem w słowach lżywych fuzyę do aktora zmierzył, mówiąc: „nebery, bo tylko drygnesz". 11. Iż X. Piasecki klucza, po któren wnukę swoją posyłał do cerkwi dać niechciał, gdzie sam aktor poszedszy do rezydencyi koadiutora z kołka klucz zjął, a koadiutor niechcąc dawać klucza na chłopców swoich krzyknął, aby pomagali wiązać aktora. A gdy parobczaki niesłuchali, tenże koadiutor do fuzyi się porwał, zmierzył — „że tylko mi drygniesz, za co na rezydenczę moią napadasz", — na które porwanie się po dwa razy do fuzyi y mówienie, „że tylko mi drygniesz", gotów sam w. x. Łazarkiewicz poprzysiąc sprawiedliwie. 12. Iż x. koadiutor będący na krzcinach u kowala dano mu znać, że dziecie Kozakowa, które się urodziło bardzo było słabe. Pijany poszedszy koadiutor okrzcił z wody, y dał imie, po tym w kilka dni powtórnie tak z wody, iako y innych ceremoniy krzcił. 13. Iako sam aktor widział, iż w wielki

czwartek chostyi do monstrancyi nie założył, y w piątek monstrancya stała tylko z komunikantami drobnemi. Gdy aktor tegoż koadiutora strofował, odpowiedział, że niewiedział o tym. 14. Iako świadek wie, iż Fedka Śliwę koadiutor bił, a Fedko go także kijem zebrał. Po tym biciu y kłotni poszedł do cerkwi msze odprawił. Po odprawioney mszy zaniosł sam skargę na Śliwę, któren Śliwa był bity, a należało się wprzód pojednać, a potem msze odprawić. 15. Iako świadek wie, iż Petrzychę na krzcinach koadiutor za łep włoczył, rozczepczył, y w pysek trzy razy wyciął. 16. Iako, iż Xsiądz Piasecki kazał parobkowi swemu na gruńcie aktora hreczki snopów dwanaście nagrabić y nawiązawszy te hreczkie przywieźć do stodoły omłociwszy zaś na krupy koadiutor obrócił. 17. Iż ze stodoły poł kopy żyta aktorowego koadiutor z parobkiem wzięli do stodoły swoiey przenieśli. 18. Że x. koadiutor pola coraz więcey y sianożęci aktorowe własne co raz sobie przyrwie y sianożęć przekasza, a to tym końcem, aby w. aktor na większe ubostwo przyszedł, y kawałka chleba nie miał. 19. Iako świadek wie iż koadiutor parobkom służącym y wszelkiey czeladzi swoiey nie płaci, którzy lubo się upominają, iednakże bez płaty odchodzą. Trzcinę zaś w srebno oprawną przez czeladnika znalezioną do siebie odebrał. 20. Iako świadek wie, iż w niebytności siebie aktora xsiądz koadiutor wierzbę aktorową ściął, gdy dano znać żonie aktora niebożce wybiegła y niedawając tey wierżby własney brać, koszule podarł na swoiey teszczy. 21. Iż x. koadiutor z żoną swoją bywszy w Lwowie popili się na odwrot powracając po drodze bili się, y z gniewu iuż nie poszła do rezydencyi, ale nocowała w rezydencyi aktora, całą noc bardzo chorowała, na zaiutrz zaś żona jego zrana dziecię poroniła. 22. Iż człek grzybowiecki dał na msze x. Piaseckiemu talar bity z tym dokładem, aby y mnie cztery zł. z tego talara dał, których cztery zł. nieoddał aktorowi (1775, 70).

38. Скарга інстиґатора судів духовних на Івана Стопчаньського, пароха малополянського, за ріжні надужитя і провини, 1780.

Punkta Wielebnego sądów duchownych Instygatora przeciwko Ianowi Stopczańskiemu, parochowi małopolańskiemu. d. 10 Febr. 1780 podane. 1 mo. Iako X. małopolański w dni uroczyste y niedziele przez swe niedbalstwo wcześnie niepostarawszy się o wino albo nie posławszy do blizszego którego parocha prosząc o pożyczenie, nietylko kilkadziesiąt mszy sw. opuscił, ale też z parafianami swemi nigdzie nie poszedł onych słuchać, z niemałą utratą pożytku duchownego, y wykroczenia przeciwko przykazaniu boskiemu y cerkiewnemu. Do tego gdzie chramy to y on tam, a w swoiey cerkwi wróble śpiewają. 2 do. Iako w też dni święte uroczyste z pogorszeniem swych owieczek y innych postronnych w polu, osobliwie w lecie robić y święta gwałcić ważył się. 3 tio. Iako karczmę nawiedza, y przytrafiało się, że muzykę y ludzi od niey odganiał, nieuważając na konsekwencyę, że mógłby y sam budź nagnany od piianego chłopstwa z niemałą ohydą całego kleru, jako iuż raz na to zabierało się. Czyż nie lepiey w cerkwi nakazać y napomnieć? 4 to. Iako gdy mu dano znać do chorego, aby go poszedł wysłuchać spowiedzi y sacra synaxi opatrzyć odpowiedział; niech go diabli wezmą nie

poszedł on do mnie młócić, gdym posełał po niego, nie poydę y ia teraz do niego, y tak nieszczęśliwy, bo kto wie w jakim stanie sumienia musiał zeyść z tego świata bez spowiedzi y wiiatyku, dla srogości wilka nie pasterza, rozboynika, a nie lekarza y nauczyciela. 5 to. Iako tenże nie pamiętając na uczciwość stanu swego z ohydą naszego duchowieństwa nierozczesany, pierza na głowie z pułmacek, bez kołnierza tylko brudną koszulę widać, gębę roziawiwszy po iarmarku zwykł chodzić z niemałym nastrząsaniem się osobliwie Polaków. 6 to. Iako zaproszony na iaką okazyę z niepohamowanym łakomstwem mięsiwa prawie wszystkie przed siebie zagartywać, appetycznie to zjadać, a obżarłszy się y upiwszy do woli z chłopami kłucić sią, albo kogo cenzurować y obmawiać, albo co nieuczciwego zwykł gadać, niepamiętając na to, że powinien na każdym mieyscu bydź światłem dla ludzi, y zbudowaniem w każdym postępku dla drugich. 7 mo. Iako zapomniawszy o przykazaniu boskim czciy oyca twego, nietylko oyca własnego, kowala małopolańskiego słowami ostatniemi lżyć do żywego doganiać, złodzieystwo oycu y bratu rodzonemu zadawać, ale też tegoż oyca swego własnego kowala pomiędzy ludźmi cenzurować, y złodziejem nazywać ważył się. 8 no. Iako gdy mu pieniądze ukradziono już, aż wtenczas wcale zbisurmanił się, iuż wtenczas przestał bydź katolikiem, wiary sw. y samego Pana Boga odstąpił, a do cudzych bogów się udawał. Nieprzestannie to żonę posyłając, to sam gdzie jakiego tylko słyszał wróżka y diabełka-szczebiotka, to za nim się uganiał, iuż go y austruacy znali, że za worożbitami udaje się, o czym cała Mszana pełna. 9 no. Iako iuż powtórnie uśmierzywszy się o te swoie szkodę ieszcze ze łzami nie nawrocił się do Pa Boga swego, ale sam do tegoż wróżka jadąc do Obroszyna do Fedka Hnatowego wstępował, y mówił — „czey ia jeszcze odzyskam swe pieniądze, poiadę no ia do tego worożbita“. 10 mo. Iako u mielnika iankowskiego lat temu z dziesięć upiwszy się okazyą xu parochowi mosteńskiemu dawać słowami, lżyć, tykać, y bić prawie porywał się, tak dalece, że gdyby nie xsiądz stawczański y obroszyński, który na ten czas ieszcze niebył dziekanem rozerwali, y wyperswadowali, toby do wielkiey historyi było przyszło. 11 mo. Iako iemu skłamač, iak miodu liznąć, a swoie kłamstwo łaianiem się, dalibugowaniem, y przysięgą stwierdzić jest za rzecz powszechną. 12. Iako iuż teraz niedawno ze dwa roki temu, piwszy u pomienionego mielnika, y innych ludzi stawczańskich przez noc całą na praźniku, gdy na drugi dzień po S. Michale niewyszumiawszy się, był strofowany od przewielebnego dziekana swego, że się gorzałce radował, a mszę sw. za dusze zmarłych prawič opuścił, posiadł na dziekana tak dalece, że mu dziekan zmilczeć y znieść na siebie jako pianemu musiał. 13 tio. Iako tenże nie tylko ochędostwa około ołtarza niezachowuje, y niewie sancta sancte tractare, w puszce pro deferendo ad moribundos viatico particulos dobrze nie wybiera, znać niewie, że in minima particula consecrata est totum corpus Christi. Ale też oto strofowany podczas wizyty od dziekana, bo przyszedł napity z okazyi, y nakazany, aby z gromadą o podważenie cerkwi w ziemię wgrążoney starał się. Zwłaszcza mając na to sposobność, bo j. w. stolnikowa koronna mając takowe lasy, jako pobożna pani kollatorka łatwoby dębów na podwaliny pozwoliła, do czego cała gromady

chętnie przychyliła się, a X. Paroch nie tylko na dziekana, gdyby na ostatniego chłopca otuknął się — „prowizorom breszy, maiesz brechaty“ odpowidział, y tychże przy dziekanie z izby wytrącał. Ale też strofowany o to, że to taka jest wola j. w. administratora, pasterza, biskupa, dobrodzieja, aby dziekani po cerkwiach swych dekanatów porządek czynili, odpowiedział „mnie nikt do tego nie przyniewoli, nie była cerkiew ważona y nie będzie“, y tak nawet swych przychilnych parafianów od dobrego odwodził przedsięwzięcia, a zkąd że ma być początek do pomnożenia chwały Pana Boga, y przyozdobienia świątnic, jeżeli nie z kapłanów, nie z parochów? 14 to. Iako tenże z niepohamowaną passią przeciwną stanowi kapłańskiemu ubierając się na mszę sw. y iuż proskomydyię prawiąc, prowizora cerkwi do kuny sadzał, słowami ostatniemi w cerkwi z wielką złością lżył. A po mszy s. do dworu pobiegł, y do karności pańskiey przyprowadził, bo pan niewysłuchawszy drugiey strony popędliwie onego skarawszy, potym swey popędliwości żałował. 15 to. Pycha też nadętość, niepowinowanie się zwierżchności, przewyższa stan jego, bo za te swoje przestępstwa nakazany dekretem dziekańskim wizyty, aby przy katedrze sw. Ierzego męczennika lwowskiey odprawił na przeproszenie majestatu Boskiego dwoniedzielne z mortyfikacyami rekollekcyę. A przyćwiczył się lepiey Bogu służyć, y skromności nabrać, by swych zbrodni poprzestał, y miał czas wyznaczony sobie, to jest dzień piątkowy 24 tam Ianuari v. s. w który miał zacząć rekollekcye duchowne, idg. sub paena suspensionis in casu na czas y dzień wyznaczony nie stawienia się, lub o sublewacyę u j. w. imci xa administratora, nominata biskupa dobrodzieja upraszania o toż. Ani na dzień wyznaczony stawił się, ani o sublewacyę nie prosił, ani appelacyę założył, y w tey suspenzie divina prawić ważył się, y dłużey by był prawił, gdyby go był pozew niezaszedł, który to dekret listownie przewielebny x. dziekan urzędowi fiskalnemu doniosł, a dowiedziawszy się, że podług niego x. paroch małopolański niesprawił się o pozew upraszał. 16 to. Iako tenże x. paroch mało kiedy na zwykłych dziekańskich instrukcyach bywa, a choć będzie to bez przygotowania się do odpowiedzi, o co upomniony kilokrotnie, żadney poprawy nie czyni. 17 mo. Iako mało kiedy w domu posiedzi ustawicznie aż do Żołkwi ugania się, gdzie sobie grunt na przedmieściu y domostwo kupił. Znać iuż nie myśli osiadać beneficium małopolańskiego, a przez to parafianie za innemi po cudzych wsiach ubiegając się kapłanami, wielką w odbieraniu sakramentów cierpią niewygodę Gdyż on tylko siebie tuczyć a nie dusze ludzkie swych owieczek zwykł paść. Słowem w tym kapłanie hardość przeklęta, gnuśność w chwaleniu P. Boga żółwia, passya niepohamowana, występki odszczepieńskie. 18 vo. Ad extremum y to przypomina się, że on wielkanocną spowiedzią ludzi od spowiedzi odwraca, dopoki mu proskurnego nieoddadzą, y za spowiedź nie zapłacą, mówiąc: „а за сповідь заплатити“, a ktoż sakramenta sw. przedaje, albo za one płaci? Do tego za śluby y pogrzeby niezmiernie zdziera, iż ludzie mawiać zwykli „не для того ся посвятив, аби нас научав, але жеби зе скіри дерл“. A iuż y od dworu od i. pana Kusowskiego marszałka j. w. Humieckiey od dziekana o to była rekwizycya, y oto napominany niezaniechiwa swego zbytniego łakomstwa. 19. Iako wspomniany paroch małopolański będąc na obiedzie

u Stacha Iaremczuka, gdzie znaydowali się y inni kapłani postronni, jako to x. Kiernicki, mosteński, skniłowski, tam baba biorąca dzieci cztery razy przychodziła prosząc xsiędza małopolańskiego, aby szedł dziecie chrzcić, odpowiedział: „u mnie dzieś obiad, a jutro będę robił, jutro ochrzczę, y póydę na chrzciny. In qu. fied. X. S. Mokrzycki Świadkowie na ostatni punkt ci są 1. X. mosteński 2. X. Skniłowski 3. X. Kiernicki. Causa V. Instygatoris et A. R. Mokrzycki Decani Obroszynen contra R. Stopczański ex inquisitionibus de usu 1780 die XXVIII Februari (1780, 57).

39. Скарга парохів цїлого деканату коломийського на декана Петра Козєлковського за здирства, 1758.

Prytęsyia przeciwko Ici X. Piotrowi Koziołkowskiemu, dziekanowi kołomyjskiemu, całego dekanatu kołomyjskiego. 1 mo. Iako świadek wie iż musimy jeździeć za rozkazem przewielebnego x. dziekana do Kutow, a drudzy piechotow chodzić o pięć mil, y tam się musimy bawić po trzy dni tak na instrukcyią, y do oddania prowentu archypastyrskiego, y za mirem s., przez co trafia się w parochiach, że nie jedna dusza z tego świata bez sakramentu sw. zeyszła. 2 do. Iż z despertamentu bierze u nas, co sam chce. Kwitow nam nie daie, przytym że prowęcie bierze u nas na sędyka złoty, na prokuratora złoty, na patrona złoty, od diakow po tynfowi, na drogie tynfa. Od tychże złotych, y od tynfów daiemy kolekty po szostaka bitemu, a w innych bierze we dwoie. 3 to Iż x. dziekan jeżdżąc po wizycie bierze u nas po tynfów dwa, a w inszych y po cztery, na instygatora po bitemu szostakowi, na czeladnika po groszy sześć, a któryby kapłan niechciał dać, to bierze antymynsy albo y czapke z kapłana. 4 to. Iż x. dziekan za każdo instrukcię bierze u nas po tynfowi, na tychże instrukcyach, jedne kapłany nigdy nie bywają, a choczay będą, to ich nieegzaminuje. 5 to. Za miro bierze u nas po tynfowi, a czasem y po cztyry bite szostaki. 6 to. Wiele przyiedziemy do x. dziekana ni mamy wolnego przystempu, a to stey racyi, że zawsze piany, musimy czekać po puł dnia, albo y więcy. 7 to. Imc. x. dziekan nazywa nas kanaliamy, śmierdziuchamy, dziekciarzami. 8 to Imc. x. dziekan zadaie nam kare takową, jakowe się nie przynależą kapłanowi, w iame wsadza, y łańcuchem za szyję przykowuie do słupa, y karze nas bez sądu. 9 to. Słyszeliśmy, że jaśnie wielmożny pasterz y dobrodziey nasz jakowyś sekret dziekanom obiawił, aby kapłanow rewidowali, a w nas nie było sekretu, bo go nam x. dziekan nie obiawił. 10 to. Imc. x. dziekan za pogrzeby kapłańskie bierze wiele się mu upodoba, a sam nigdy nie ziedzie na pogrzeb kapłański. 11. Imc. x. dziekan zwokowawszy kapłanow do Pistynia zaiechał de gospody żydowskiey, y tam odbierał u nas kolektę, a od kolekty kolektyky, po gr. 6, przy tym że brał u nas na sędyka szostak bity na prokoratora szostak bity, na patrona szostak bity, od diaka szostak bity, na drożnego szostak y tamże nas przymuszał, abyśmy uczynili żydowi intrate, y musieliśmy wziąc po trzy garnce miodu. 12 Imci x. dziekan za śluby od kapłańskych synow y corek bierze po czerwonemu złotemu. 13 Imci X. dziekan, gdy się kapłani pobiią, to sam ich apsoluie. 14 X. dziekan z kobitami zasiada po szynkownych domach, gdzie służebnicy służo nie tylko

po szynkownych, ale y po inszych domach, z kobitami się zapira, y piie, nas obdziera, a cudzym żonom pieniędzy daie. X. Michał Terlecki, paroch kniaźdworski X. Bazyli Lewicki, parｏch kidaniecki.

Pretęsyi osobyste przeciwko Imci X. Piotrowi Koziełkowskiemu dziekanowi kołomyjskiemu. 1 W. X. kosmackiego wzioł konia za pogrzeb oycowski, któren wart był sześć czerwonych złotych, dwie kosy, płutná dwadzieścia arszynów, y na pogrzeb nie przyjeżdżał. 2. W. tegoż kapłana rodzonego brata za szlub wzioł trzy czerwone złote, ktury szlub w czwartym gradusie dyspenzował. 3. W. X. parocha nyszyńskiego wzioł pięć czerwonych złotych, wilka y lisa za rekomędacią, gdy się starał o kapłaństwo, w tegoż parocha parochii wzioł imci x. dziekan dwa wilky y czerwony złoty, ato zato że pomar człek bez sakramentów sw. Pozostała po zmarłym żona musiała żebrać w ludzi a x. dziekanowi oddać te kwote, bo nie kazał chować, kapłan był w Kutach na instrukcii. 4. X. dziekan w parocha rąngurskiego wzioł tynfów dziesięć y pczuł dwoie, które kupował, a musiał dać. 5 tum X. dziekan w parocha kluczowskiego Zacharyiewicza wzioł dwanaście talierow, dywan za któren dał trzy talary bite, safian za talara, kunice, płutna moskiewskiego kilkanaście arszynów, za rekomendacyę. 6 Imci X. dziekan niechciał ziechać do Rungur na założenie cyrkwi, ato z tey racyi, że mu niechcieli dać, cztyry czerwone złote, za fatyge, ale dawali cztyry taliary bite, y tak to drzewo zegniło, które zgotowane na cerkiew było. 7 X. dziekan w parocha małokluczowskiego wzioł za szlub, za syna czerwony złoty. 8 Imci X. dziekan w parocha martowieckiego za szlub od curki wzioł dwanaście zł., y płutna na koszule. 12 Imc. X. dziekan bydło swoie rozdawał na zymuwke niktórym kapłanom. 13 Imc. X. dziekan jeżdżąc po wizycie opominał się, żeby mu darowali pczoły, a który kapłan niechciał darować, to y do tego czasu nima słowa dobrego. X. Michał Terlecki, paroch kniażdwor. X. Bazyli paroch kidaniecki d. 25 Iunii V. S. 1758 ad productl. in acta compoli. N. Szadurski, Comm. Ad hoc puncta respondeo negative P. Koziełkowski mp.

Interrogatoria pro parte Revend Ioannis Stopczański, parochi stopczałovien. actoris contra Rdum Koziełkowski Decanum kolomien, cittum in fundo oppidi Kołomyja die 25 V. S.—1758 anno, ad inquisitionem porrecta. 1 mo Iako świadek wie, widział albo słyszał, iż i. x. Koziełkowski, dziekan kołomyjski wziowszy z sobą z domu w. xa Iana Barabasza, parocha stopczałowskiego przymusił jego, aby wraz z nim nocował u xa Dymitrego, parocha także stopczałowskiego, gdzie spiącego nasiadłszy, iedną ręką za gardło dusił, drugą zaś kamieniem w twarz bił, zkrwawił, y kolanami piersi deptał. Od którego pobicia więcey, jak pół roku chorował. 2 do. Iako świadek wie, iż X. Koziełkowski wgo aktora w nocy zbiwszy na zaiutrz onego suspendował, y u własnego syna iego, koadiutora stopczałowskiego, żeby go nigdzie nie wypuszczał aresztował. W tey zaś suspenzie bez przyczyny w. x. aktor cały rok pozostawał. 3 tio. Iako świadek wie, iż x. Koziełkwski ordynując syna wgo aktora do konsekracyi obowiązał się, że syn jego w Kryłosie nie będzie bawił więcey, iak niedziel dwie, za to wzioł czerwonych zł. ośm, klacz z zrzebięciem, która warta była czer. zł. sześć, wieprzów trzy, z których każdy był wart talarów bitych dwa, pczół pniów dwa, za które

także zawszeby było talarów bitych trzy. Nadto tenże w. x. aktor musiał mu zimować bydła sztuk siedm bez żadney rekompensy. X. Ian Stopczański, par. Stopczałowski Ad hoc puncta negative respondeo P. Koziełkowski. die 25 Iuni vs. 1758 Ao, in acta commissionis producte. N. Szadurski. Klacz iest, wieprz jeden, dwa darował, jak inni.

Examen testium Adm. Rdi Koziełkowski, in relevantiam adversus puncta Rdi Ioannis Barabasz (paroch stopczański). 1 mus testis W. X. Demetry, paroch stopczański, celebravit ipso testis Ioannis, iuratus recognovit. ad 1 mum. U mnie się to działo podczas jesieni lat temu kilka, iak przyjechał X. dziekan nasz do Stopczałowa, y był pierwiey u x. Iana Barabasza wraz ze mną. A potym z tymże x. Ianem, y ze mną przyszliśmy do moiey rezydencyi, y mało co napiwszy się, poszliśmy spać na dzwonicę, gdzie do poduszki chcąc wypić x. dziekan kieliszek wódki, posłał po swoją wódkę do poiazdu, który stał u x. Barabasza, y zaczym posłaniec nadszedzy ia usnąłem. Iednak mię zbudzili oniż, y napiliśmy się wszyscy po troche tey wódki, którą ia prawda wyrzuciłem, y znowu zasnąłem, y nie wiem co się między x. dziekanem y x. Barabaszem w kupie ze mną śpiącemi stało, bom się wtedy ze snu ocucił, kiedy x. dziekan mowił głośno, krzyż święty z tobą xsięże, a x. Ian osuwał się z swego mieysca, y dotknął mię u nóg, który pozostawszy x. dziekana łaiał, beształ, a co go bił wymawiał, y po długiem szkalowaniu do domu swego poszedł. (Правдоподібно вина рівна по стороні обох, оба були пяні і оба побили ся).

2 dus Testis, W. X. Bazyli Lewicki, paroch wierzbiąski celebravit hodie, iuratus żeznał. ad 14 tun Żeby z jakowemi kobitami niegodziwie przestawał x. dziekan tego nie wiem, tylko że u popadi Wierbiąża-Górnego, którey męża za instygatora y wielkiego sobie przyjaciela ma, często bywa, co u ludzi, y w okolicy wielkie porozumienie sprawuje, y mowę bardzo o nim lada iaką. Tego zaś okazyą, jest sam x. dziekan, gdyż bez męża rad u niey bywa, y z nią się sam na sam upiia. Raz ia przyszedłem pod niebytność xa instygatora do Wierbiąża, bo w bliskości mieszkam, zastałem samego z nią pianych gorzałkę piiących, w chałupie. A kapłan nieiaki Kraiowski zwany, wikary x. dziekana, także piany na dworze raczkował, y ledwie mógł słowo przemowić. Znów drugi raz inszego czasu byłem, kiedy x. dziekan wizytował w Wierbiążu cerkiew, wtedy x. instygator od wizyty swoiey cerkwi dał mu dwa tynfy, a on potrzymawszy w ręku te dwa tynfy, oddał iego popadi mówiąc: „na te pieniądze, daruję ci Parasko“. Po trzecie znowu wiem, y to że raz przed Bożym narodzeniem powracając z Kryłosa przyjechał rano na wilię do Wierbiąża, y nie jechał do domu na święta, ale tamże świętkował, y tak często trafia się bardzo, że on do Wierbiąża ziżdża, a do żadnego kapłana w dziekanii swoiey nie rad tak ugęszczać. Nawet popadye okolicznie tu gadają, że ta wierbiązka popodia z kontemptem drugich chlubi się, że żadna tak do gustu Xu Dziekanowi nie nagotuje ieść, iak ona, o tym słyszałem od wielu. (Що до здирств то всї свідки згідно потверджують факта наведені в скаргах) (1758, 17).

40. Просба Маріяни Водзїньської, попадї куликівської до митрополита, аби даровав решту кари її мужеви.

Iaśnie Wielmożny, Nayprzewielebnieyszy Pasterzu Nasz Panie y Dobrodzieju Nayłaskawszy! Wiedząc dobrze o nieporownaney sprawiedliwości, tudzież miłosierdziu wrodzonym Iaśnie Wielmożnego Pana i Dobrodzieja nad swemi owieczkami, które z pokorą powinną zaufanie swoje pokładają w tym miłosierdziu pańskim, strapiona matka z dziećmi moimi, niektóremi ieszcze małoletniemi odważam się przez ninieyszą supplikę moią upaść do nog pastyrskich I. W. P. Dobrodzieja i z płaczem żebrać politowania i względu na dzieci moje. Ociec ich, a móy mąż, xsiądz Wodziński, paroch kulikowski według sprawiedliwego dekretu przeświętnego sądu I. W. P. Dobrodzieja zostaje na rekolekcyach przy katedrze pastyrskiey. Ia biedna żona jege muszę tu we Lwowie siedzić, dlatego, ażebym miała staranie o tymże mężu moim co się tycze wiktu suppedytowania onemu, bo się boję bardzo o niego, ażeby iako słabowity i dużo paschalną powinnością strudzony przed czasem nieumarł in quantumby niemiał o sobie staranności. Gdy ia tu we Lwowie siedzieć będę musiała, zapewnie gospodarstwo moje domowe osobliwie zasiewy bez żadnego dozoru i ogrody zniszczą się y dżieci moie drobne pomizerują się. Z czegoż będziemy mieli pożywienie, na cały rok, nie z parochyj, bo z tey żadną miarą wyżywić się nie można dla szczupłych prowentow. Aktorowie niemiłosierni przeciwnicy nasi, nalegają na mię, abym im podług dekretu sprawiedliwego Iaśnie W. P. Dobrodzieja wypłaciła tak znaczną summe odgrażając mi surową exekucyą, gdym im pretendowaną za grzywny, za expensa prawne, (których tak wielkich, jak do sprawiedliwego sądu I. W. P. Dobr. podali nigdy niemieli) summę zapłacę, gotowe ubostwo mnie z dziećmi moiemi czeka i opłakana mizerya. Ieżeli nie moie łzy niegodne, przynaymniey tych niewiniątek moich serce pańskie wrodzoney dobroci pełne niech nakłonią do zmiłowania się nad ich oycem, ażeby I. W. P. Dob. iako pasterż nasz łaskawy rygor dekretu swego arcysprawiedliwego mitygować y zmieyszyć raczył, ażeby x. Wodziński tak długich nie miał rekollekcyi, a przez to do większey niebezpiecznieyszey nieprzyszedł słabości. Za co majestat boski błagać będziem, ażeby I. W. Pasterzowi naszemu użyczał zdrowie, jak nayczerstwszego w jak naydłuższe lata, tudzież zamysły jego pomyślnym, jak nayprędzey honorował skutkiem. Nayniższa podnóżka Maryanna Wodzińska (1781, 133).

41. Просьба І. Комарнїцького, пароха бубнянського до епископа Льва Шептицького о позволенє відбути паломництво до Риму, 1766.

Suplika do rąk I. W. Archipasterza. Iaśnie Wielmożny Archipastyrzu Panie y Dobrodzieju. Wszechmocność Boska wszystko w swoiey woli y rządzeniu maiąc przeto y moia wola teyże wszechmocności Iego podlega y zgadza się. Albowiem od dziecinnych lat jeszcze mnie pobudzała, ażebym pielgrzymujące drogę Bogu na chwałę odprawił do Rzymu. Ale w młodszych latach moich rozumiałem, że w dalszych odmienność tey moiey woli będzie, lecz tąż samą żadnym sposobem mam

nieodmienną. Iakoż jeszcze y sposobności do tego, że celebs będąc, ani dzieci, ani gospodarstwa takiego mając, któreby mi do tego drogę zbawienia zagradzało. Y lubo parafię zostawuję, która cale mizerną jest, jednak na swoim mieyscu zostawuję wikarego, ktory w swoiey pastwie odemnie zleconey mieć będzio. Ia ile na tak odległe mieysce puszczaiąc się, ażebym dla siebie w drodze miał wyżywienie Iaśnie Wiel. Archipastyrza żebrzę łaski, ażeby mi pozwolić y błogosławić raczyła, gdzie gdzie potrzeba y oblig wyciągać będzie, ażebym w teyże drodze z dyspenzy archipastyrskiey mógł odprawiać mszę świętą. Przy którey ofierze równie za czerstwe zdrowie Boski Majestat błagać będę, a teraz z nayglębszym uszanowaniem pod stopy Iaśnie Wiel. Archipastyrza upadam. X. I. Komarnicki, paroch bubniański. Резолюція. Pozwala się X. Bubniańskiemu intencyi swoiey w drogę do Rzymu za dosyć uczynić, y na ten koniec maią być onemu wydane Literae passus z kancelaryi naszey Datt. w Kryłosie 17 Mai 1766 r. Leo Biskup (1766, 137).

42. Завіщанє Якова Буцньовського, канонїка з Крилосу, 1793.

W Imię Oyca y Syna y Ducha Świętego Amen. Niżey podpisany własną ręką zdrowy na umyśle, ale dla podeszłego wieku y innych defektów ciała na zdrowiu y siłach bardzo słaby, y codzień bardziey słabszym się bydź czuję. Uprzedzając moment czasu rozstanią się duszy z ciałem, jak mi niewiadomy, tak tym bardziey do wszesnego przygotowania się, y udysponowania, co do duszy y szczupłego maiątku, którego mi opatrzność boska udzieliła z takowego powodu postanowiłem u siebie nieodkładnie ostatniey woli moiey uczynić dyspozycyę. Iakoż do tey uprosiwszy sobie przyjaciol na świadectwo niżey podpisanych, przy obecności tychże oświadczam się z tym, y wolę moią wyrażam, a nayprzód imci xsiędza Bazylego Mogilnickiego, dziekana halickiego, parocha kryłowskiego obliguję, aby po zeyściu moim z tego świata raczył zwokować kapłanów dwudziestu-czterych dekanatu swego na pogrzeb moy, y każdemu po zakończonym pogrzebie wyliczył po złotych polskich 56. Tym sposobem za kondukt y pogrzeb po zł. 2, aza msze sw. po zł. 2, a po zł. pol. 52 każdzmu na roczny oblig, żeby każdy kapłan z tych 24, co tydzień mszę św. przez cały rok odprawiał za duszę moia. A Imci xsiądz Bązyli Mogilnicki za pogrzeb y fatygę około pogrzebu żeby wziął sobie 2 czer. zł., to jest zł. p. 36, a na obligi czety czerwone zł. to jest zp. 72. Na te obligi znayduje się ubogiego zbioru mego tak w gotowiznie, iako y w zbożu, y na gromadzie kryłowskiey, podgródzkiey sokolskiey, osobnym regestrem specyfikowanego zł. pol. dwatysiące czterystą sześćdziesiat cztery, y gr. 28. 2464 zp. gr. 28. więcey grosza nie mam, protestuję się tym pismem, com miał pracy moiey, tom dawniey rozdysponował. Tę tylko resztę na sustentacyę moią, kuracyę y pogrzeb przytrzymałem, ażeby krewni moii nieważyli się nikogo inkietować, bo ia oyczystey substancyi nic niepartycypowałem, ale .z dzieciństwa mego krwawie dosługując się, zebrałem był y tegom im udzielał. Przeto krewnych, powinowatych y należących w iakimkolwiek stopniu wszystkich wyraźnie od sukcessyi oddalam, y uchylam prócz dwoch synowców Romana y młodszego jego brata z Mateusza Bucniowskiego spłodzonych, którzy o nic wiecey niemają się dopominać prócz sukien, które tu spe-

cyfikuję, 1 mo żupan gęsiey skory sosonkowy, y kontusz do niego granatowy, 2 do para sukień czarnych, wraz złączonych, 3 io żupan szagrynowy żółty y kontusz do niego stalowy, 4 to kitajowy, używany, kontusz do niego cielisty czarnym suknem podszyty, z postrzebami czarnemi, 5 to delia pomarańczowego koloru, moskiewskiemi wilkami podszyta, 6 to belniszka piepszowego koloru, futrem lisów tuteyszych podszyta, 7 mo kapota, kitayko obłożona, 8 vo czapek dwie, konfedertaki z siwemi barankami, obie dobre, jedna letnia druga zimowa z futrem. Trzecia czapka stara z zielonym wierżchem, opończa y szlafrok, w którym mię mają po śmerci pochować. 9 no Pasów dwa do sukień, jeden czarny z złotemi brzegami, drugi jedwabny perski. Bielizna jaka się znayduje, którey niewiele mam, te wszystkie przed śmiercią Annie Brańcowey gospodyni dla dzieci jey zapisuję. Kilim, piernat, kołdrę, pierzynkę, wałek, poduszkę, te całe pesłanie y tłumoczek imci xsiędzu Bazylemu Mogilnickiemu na obligi za poprzedzoną taką sprawiedliwą oddaję. Wspomnieni synowcowi moi mają się dopomieć, y obie odebrać od imci xsiędza Rożałowskiego, surrogata kamienieckiego, złożone, u niegoż rzeczy następujące: dywan moskiewski, stary, obicie perskie, płutnem podszyte, parawanik żelazny, nowy z firankami kartonowemi, imbryk, y garnuszek miedziane z nakrywkami, y lichtarz stołowy, cynowy, także zp. czterysta piędziesiąt, zp. 450 zarezerwowanych dla mnie u tegoż i. x. Rożałowskiego, surrogata za wiadomością y rozkazem I. W. Imci Xa Pastrerza dobrodzieja maią się dopomnieć, y kiedy zmogą odbiorą dla siebie. Bratu memu rodzenemu, imci xsiędzu Mateuszowi urazy wszelkie z serca daruję y braterskim go afektem kochając, y wzajem po nim żądam, aby mnie darować y odpuścic raczył. Pas ieden trzeciy powszedni wspomnioney Annie gospodynie, opończę zaś y czapkę starą Mikołajowi Kwiatkowskiemu dysponuję, y dług zł. pol. ośiemdziesiąt temuż całkiem daruję, aby z dziatwo o duszy moiey pamiętał. Annie gospodyni gotowizny zp. 10. Pani Agnieszce Krechowieckiey 12 zp. Prowizorom cerkwi kryłowskiey na wosk zp. 7. a na konsolecyę ichże zp. 4, na przyjęcie kapłanów podczas pogrzebu zp. 50, na światło, trumnę, płutno, y inne potoczne, oraz y nieprzewiediane konieczne expensa zł. pol. sto-czternaście dysponuję. Reszty sumki po wypłaceniu wyż każdemu oznaczoney kwoty, y koniecznej expensy zaspokojeniu, co regestr osobny zbywającey kwoty okaże, w długach na gromadach, iako wyżey wyrażono, po wybraniu tych od dłużników dwieście zł. pol. 200 zp. bratu memu rodzonemu imci xsiędzu Mateuszowi dysponuję tym sposobem, aby za każdy zł. jednego sta zp. msze ss. za dusze moją y rodziców Iana y Pelagii odprawił, a sto zp. drugie w sukcessyi przyjął. A od tych pozostające kapłanom, tym, którzy na pogrzebie moim nie będą dekanatu halickiego na msze ss. porozdawać imci xsiędzu Bazylego Mogilnickiego pod nayściśleyszym sumienia jego obowiązkiem obliguję y zaklinam. Summę zaś jedynaście tysięcy złotych polskich, 11100 złp. y sto jeden, zp. dekretami, pierwszym forum lwowskiego pod dn 4 maja 1787 roku, potym drugim naywyższy appelacyi trzecim forum stanisławoskiego mnie przysądzoną, które w krydzie wo Iana Iastrzemskiego na Podhorcach była lokowana, niniejszym testamentem rozporządzam, aby sześć tysięcy zł. polskich do katedry tuteyszey, iako żadnego funduszu niemającey, halickiey w kry-

łośie będącey na wieczny fundusz jey teraźnieyszego y po nim następujących parochów należytą zapisuję, z tym obligiem, aby co tydzień, dwie mszy ss. przed obrazem nay. Maryi Panny Łaskawey, a w dzień zeyścia mojego msza św. y parastas za dusze moją y rodziców Iana y Pelagii wiecznemi czasami odprawiane były. Podobnie zp. pięć tysięcy do katedry lwowskiey s. Ierzego, męczennika, także z obligiem wiecznym, aby co tydzień msza s. odprawowana, y akafist do Maryi Panny był spiewany, et in die obitus mei msza sw. y parastas odprawowane były na tąż samą intencyę. Dysponuję, y zapisuję procent od summy wyż dysponowany 11 tysięcy złp. od daty skryptu do roku 1792 imci p. Dziduszyckiemu przez cessyę na piśmie daną odstąpiony temuż należy, a od wspomnionego roku aż do odebrania summy zachodaącey obliczywszy z tegoż prawny ekppens prawiedliwie wynikły, y zapłaciwszy złp. 400 i. w. panu Alexandrowi Lewińskiemu, komornikowi forum stanisławskiego, które onemu za jego fatyki podjęte, y podiąć się mające naznaczam, resztę pozostającą dodawszy, y owe złp. 101, dekretem sądzone wraz na wieczny oblig za duszę moją proporcionalny wynikłey summce założyć się mający determinuję, y tey ostatniey woli moiey za exekutora, za exekutora I. Wo Imci Xsiędza Piotra Bielańskiego, Pasterza Dobrodzieja obieram, łaski tegoż y następców Iego, Pasterzów naypokorniey, y nayusilniey dopraszam się, y na wszelki obowiązki zakliman, aby ta moia dyspozycya w niczem nieodmienniona niebyła, owszem oblig za resztującą prowizyę śpiewania akafistu, lub parastasu za duszę moią, y rodziców do tuteyszey katedry był applikowany dopraszam się y dla lepszey wiary, wagi y waloru tę dyspozycyę wraz z uproszonemi świadkami ręką własną podpisuję, y pieczątką moją stwierdzam. Datt. w Kryłowie dnia 31. Stycznia 1793 roku Iakub Bucniowski (m. p.) Qua nixpetratus amicus Benedykt Łakowski, qua nixpetratus amicus manu propria subscribo And. Lisowski (1793, 18).

Погодін і Зубрицький

Написала **Евстахія Тишинська.**

Характер взаїмних відносин австрийської Руси і Росії можна означити так: в XVII в. лучила їх ідея єдности релігійної, з кінцем XVIII і з початком XIX вв. на місце давної єдности релігійної виступає ідея єдности племінної, а пізнійше — ідея племінно-культурної і політичної єдности.

Жерел свідомости племінної єдности належить шукати в тодїшнім умовім русї. Дослїди на полї історії, етнографії і народної мови викликали на переломі XVIII і XIX вв. як у Славян, так і в инших народів більше або менше ясну свідомість племінного спорідненя поодиноких племінних груп і свідомість конечности народної і племінної єдности. Бачимо се пр. в чесько-словацькім відродженю, в полуднево-славянськім іллїризмі, а в кінцї в славянській взаїмности. Тут лежить також жерело свідомости племінної єдности австрийської Руси з Україною і Росією. Пізнанє історії давної Руси вказувало на спільні історичні первні, на спільні лїтературні памятники, на оден лїтературний язик. З кінцем XVIII і з початком XIX вв. австрийські Русини, що перебували на унїверситетських студіях в Пештї і Відни, стикали ся з угорськими Сербами, Словаками і Чехами, котрі були переняті симпатіями для Росії, як одинокої независимої славянської держави — і симпатії ті удїляли ся руським студентам. З поміж них вийшли власне люди, що були живими культурними лучниками між австрийською Русию і Росією.

Принято на засїданю історичної секциї дня 21 лютого 1912.

Такими живими культурними лучниками між австрийською Русию і Росією були в першій мірі угорські Русини Орлай[1]) і Венелін[2]). Перенїсшись до Росії, вони перші будять в сферах российських учених живий інтерес до пізнаня Руси Карпатської. Орлай, уважаючи безпосередне пізнанє Карпатської Руси за конечне жерело належного розвою руської історії, дораджував российським історикам знайомитись з австрийською Русю і сам був з нею в живих зносинах до кінця житя. Діяльність Орлая продовжає Венелін, котрий, вважаючи Русь Карпатську частю Мало- і Велико-Росії, твердив, що часть може істнувати лише в цілости, а ніколи окремо, тому Русь Карпатська відірвана від спільного руського пня упала. Важним лучником розділених частий руського народу вважав Венелїн правопись, що повинна бути спільна північній, полудневій і австрийській Руси, тим більше, що правопись, принята в лїтературі российській, властива не лише північній, але і полудневій Руси, спільна отже всім частям Руси.

Виводи Венелїна про одноплемінність і культурно-лїтературні лучники обох Русий мусїли збільшити інтерес науковий ученого российського світа до безпосередного пізнаня австрийської Руси. Зазначити треба, що Орлай і Венелїн, доказуючи потребу культурної і язикової єдности всіх частий Руси, мали на гадцї рівноуправненє всіх частий руської землї, а не геґемонїю Росії в значіню пізнїйшого панрусизму[3]). Заінтересованє до пізнаня Карпатської Руси, яке викликала діяльність Орлая і Венелїна в сферах российських істориків, етноґрафів і фільо-

[1]) Орлай (ур. 1770 † в Одесї 1829) з кінцем XVIII ст. переносить ся з Угорщини до Росії, де студіює в медично хірурґічній академії в Петербурзї (1789—94) а доповнює студії у Віднї (1794—8). Опісля вертає до Росії і зістає дійсним державним совітником, надворним медиком, директором ніжинського лїцею (1821), а в кінцї директором Рішелїєвського лїцею в Одесї (1826).

[2]) Венелїн (ур. 1801 † 1839) скінчив ґімназію і т. зв. фільософію на Угорщинї в Вижгороді і Сатмарі. В 1822 записуєть ся на львівський унїверситет і студіює старинну історію і жерела історії славянської. В 1823 переносить ся до Росії і по дволїтнім побутї в Кишеневі удаєть ся до Москви, де кінчить медицину 1829 р. Одержавши стипендію з российської Академії Наук, удаєть ся в подорож на Волощину і Болгарію, а вернувши до Москви, займаєть ся опрацьованєм зібраного матеріялу. Запізнаєть ся з історією, археольоґією і етноґрафією Славян, а своїм впливом причинюєть ся до відродженя болгарської народности.

[3]) И. С. Свѣнцицкій, Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ І-ую пол. XIX в. Сп., 1906. Ст. 24—45.

льоґів, було в перших десятках XIX в. побільшене тою обставиною, що тоді показало ся, що руська наука, ґеоґрафія, історія, етноґрафія і фільольоґія були вже неможливими без основного пізнаня як поодиноких частий Руси, так і Славянства. Безпосередним наслідком того факту були подорожі росийських учених по славянських землях, між иншим і по австрийській Руси.

Першим росийським ученим, що в наукових цілях звидїв австрийську Русь, був Петро Кепен. Цілю його подорожі було зібране матеріялів про руські наріча й означене границь їх в західній Галичині. Результатом тої подорожі було кілька інформацийних артикулів про значінє Карпатської Руси для руської діялектольоґії, ґеоґрафії й історії, що причинили ся до обзнайомленя росийського ученого світа з Карпатською Русию. Плодом тої подорожи була також коротка переписка галицького ученого Лаврівського з Кепеном і Востоковим, що причинила ся не лише до розширеня студій на полї староруського письменства галицьких Русинів, Лаврівського і Могильницького, але також до сего, що вони взяли чинний уділ в первопочинах руської науки[1]).

Другий учений, що відвідав, також в наукових цілях, Русь австрийську, був Михайло Поґодін (ур. 1800, † 1875), історик, археольоґ, публїцист і росийський журналїст, професор росийської історії на московськім університеті, член академії наук (відділу росийської мови), редактор „Московского Вѣстника“ (1827—1830), „Москвитянина“ (1841—1854) і часописи „Русскій“ (1867—1868). Поґодін відзначав ся замилуванем до наукових дослїдів і як діяч відіграв значну ролю в славянськім світї, який старав ся пізнати і зближити до Росії, а також накликував до „пізнаня самого себе“, заохочуючи діячів поодиноких славянських племен до дослїдів на полї рідної мови й історії, до збираня старинних памяток, що мають загальне значінє для історії славянства. А звідси широка переписка між Поґодіном й ученими славянських земель. Зі всїх закутків славянської землї діставав він від ріжних людий письма, що висказували ріжні індивідуальні погляди на славянське питанє. Поґодін за житя уложив хронольоґічно переписку зі славянських земель, яка була видана що-йно по його смерти[2]).

---

[1]) ibid. 45—50.

[2]) По смерти Поґодіна жінка його віддала переписку „Императорскому Обществу Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“, а товариство видало її п. з.: Письма къ М. П. Пого-

Поґодін був кілька разів за границею; з його подорожий по землях славянських найбільше значінє має перша 1835 р., коли він в Празї навязав близькі зносини зі світилами славянської науки: Шафариком, Ганкою і Паляцьким. Ся подорож без сумнїву причинила ся до зближеня росийського ученого світа зі славянським. Тодї також, вертаючи з дороги до Росії, загостив Поґодін перший раз до Львова. У Львові здибав ся він з росийськими подорожними: Є Надеждіном, Княжевичом, П. В. Кірєєвским і з князем Крапоткіним[1]). Завдяки професорови Завадзкому оглянув Поґодін разом з товаришами подорожи памятки Львова; звидів Музей Оссолїньских, Монастир ОО. Василіян, де пізнав прокуратора Василіянських монастирів в Галичинї Компаневича, котрий обіцяв Поґодінови достарчити деяких старих книг і рукописий. Крім Завадзкого пізнав Поґодін також польських учених: Й. Н. Каміньского, редактора „Gazety Lwowskiej“, біблїотекаря в Музею Оссолїньских, Казимира Туровского і Росцїшевского; до них також звернув ся Поґодін з просьбою, щоби достарчували йому старих славянських памятників друкованих і в рукописях і на сю цїль лишив навіть Завадзкому певну суму дукатів[2]). Запізнав ся також Поґодін з львівським книгаром Мелїковским, а в кінцї в Бродах навязав зносини з комісіонером Гартельштайном.

Про сей побут Поґодіна у Львові і про його наукові розвіди довідали ся тодїшні львівські руські учені що-йно пізнійше від Компаневича і польських лїтератів. Вагилевич, що займав ся тодї славістикою по львівських біблїотеках, перший постановив навязати з ним переписку про пи-

---

дину изъ славянскихъ земель (1835-1861). В. I. Письма О. М. Бодянского съ предисловіемъ и примѣчаніями Нила Попова (8°) стр. XVIII+136; В. II-ий Письма П. I. Шафарика (8°) стр. 137—448; III-й (8°) 449—744, 1879—1880. Випуск III-й має велику вартість для історії і лїтератури галицьких Русинів, бо тут побіч листів Копітара, Дубровського, Вука Караджіча, Мікльосіча, Коллара, Штура, Ганки, Лїндого, Матїєвского й инших, знаходять ся і листи галицьких Русинів: В. Компаневича 2, Д. Зубрицького 28, І. Вагилевича 11, Якова Головацького 2, Северина Шеховича 5 (стр. 533-666).

[1]) Барсуковъ, Жизнь и труды М. П. Погодина IV, 327-28; також И. С. Свѣнцицкій, Матеріяли по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Льв. 1906, ст. 142.

[2]) Поповъ, Письма къ М. П. Погодину, 531—32: лист до Завадзкого.

таня, які його цікавили[1]). Поґодін завважав, що в Галичині є богато цікавого і важного для руської історії[2]) і тому старав ся набути ті важні памятки для своєї бібліотеки або за гроші або в заміну за російські книжки. Др. Свєнціцкий на підставі листів Завадзкого, Компаневича, Зубрицького і листів Поґодіна до Компаневича і Вагилевича подає, що перейшло в руки Поґодіна з Галичини і що від нього прийшло до Львова[3]).

Щоби познайомити ся з науковим рухом в Галичині, Поґодін навязав переписку з Поляками, котрих пізнав у Львові і з Русинами, котрих не знав ще особисто: Вагилевичом, Головацьким і Зубрицьким, що доносили йому про тодїшний літературний рух в Галичині. Уривки тих листів і ориґінальні артикули карпато-руських учених поміщав Поґодін в „Московкомъ Наблюдателѣ“, „Москвитянинѣ“, „Чтеніяхъ“ і „Ж. М. Н. Просв.“ Тим способом российська суспільність познайомлювала ся з Галицькою Руси, а галицькі діячі були введені в ряди діячів російської науки. І, противно, своїм „Москвитянином“ познайомлював він також галицьких учених з науковим рухом в Росії[4]).

Другу подорож по славяньських землях підняв Поґодін 1839 р., тоді одначе не був зовсїм у Галичині. Плодом тої подорожи було перше його донесенє до міністра нар. просвіти ґр. Уварова. На зміст того донесеня зложили ся по части листи Вагилевича і Зубрицького (Ваг. 6 листів від 1836—9, перший лист Зубрицького 1839), а по части уложене воно самим Поґодіним. І так, що тикаєть ся культурних потреб галицьких Русинів, про які говорить Поґодін у своїм донесеню, як: підпи-

---

1) Свѣнцицкій, Матеріяли 145.

2) Барсуковъ, IV, 329.

3) В руки Поґодіна дістали ся з Галичини: „Сборникъ пѣсень Жеґоти Паули (Завадз.), Слова Єфрема Сирина XIII в., Іоана Дамаскина О священствѣ 1614, (Ком.-Зубр.), Служебникъ 1702, Псалтиръ 1704, Катавасія 1723, Апостолъ 1706, Евхологіонъ 1720, Служебник Страт. 1604—(?), Купча 1421, Збірка автоґрафів українських і польських діячів XVII в., письмо патр. Мелетія, Требникъ Сурат. 1606 (?) (Зубр.), — „от все“ — пише згаданий автор „що було післане — або був намір післати Поґодінови зі Львова“. З книжок післаних Поґодіним до Львова подає др. Свєнціцкий: „Историю Карамзина“ в двох примірниках (Василіянській бібліотецї і Зубрицькому), „Сводъ законовъ“, руські лїтописи і цїлий ряд творів, що відносили ся до руської історії і літератури, Зубрицькому, пачку книжок через Княжевича на руки Компаневича для Василіянської бібліотеки і для Туровского.

4) Свѣнцицкій, Обзоръ, 53—4.

пиране галицько-руської літератури, потреба граматики і словаря галицько-руської мови, потреба российської книжки у Львові, на се дали матеріял листи Вагилевича і Зубрицького, а знов що до племінно-релігійних симпатій галицьких Русинів до Росії, що до переконань австрийських Славян про близький упадок Австрії, їх симпатій і надій на Росію, що до пропозицій даваня авторам помочи через другі і треті руки, що до назначеня премій на дані теми по історії, мові і т. д. — то скомпонував сам Погодін, не дуже числячи ся з тим, чи таке представлене річи відповідає дійсности, чи ні. — Бо йому хотіло ся лише переконати российський уряд, що Росія повинна взяти уділ в славянських справах. О скілько твердженя Погодіна про упадок Австрії і про бажаня відділити ся від неї Славян були узасаднені, показав 1848 р., той сам рік і тодішна література галицької Руси вказує, що також твердженя Погодіна що до австрийської Руси були безпідставними.

Третю подорож в чужі краї 1842 р. почав Погодін від Львова. Коли тільки сюди прибув, відшукав історика Зубрицького, котрого пізнав з наукової переписки і перебув тоді у Львові виключно в його товаристві 2—3 дні. Другого дня звидів Погодін православну церкву, її убогу бібліотеку, друкарню, Ставропігійський Інститут і монастир ОО. Василіян. Погодін не хотів лишити ся довше у Львові і робити знайомости, „щоби не викликати підозріня австрийського правительства, яке слідило кождий крок подорожних, а особливо российських“[1]) Від тої пори Погодін не мав нагоди особисто зносити ся з галицькими Русинами в Австрії, лише виїмково 1853 р. видів Головацького у Відні. Письменні зносини одначе трівали до 1861 р., як вказує останний лист Зубрицького до Погодіна датований 19. I. 1861. Результатом другої подорожі по землях славянських було друге донесене до міністра нар. просвіти 1842 р. По всякій правдоподібности є воно виключно продуктом славянофільських поглядів Погодіна і його вражінь, винесених з подорожі по славянських землях, а не впливів славянських діячів, що з ним зносили ся.

Погодін в обох донесенях відносить ся симпатично до руху, який що-йно повстав у Славян і в обох старає ся переконати российське правительство, що конечним є, аби Росія взяла уділ в славянських справах як одинока незавísима славянська дер-

---

[1]) Барсуковъ, Ж. и тр. П. VII, 17—19.

жава, котрої „могучість не має собі рівної в світі“ й котрої призначенем є визволити з під чужого гнету братні народи і через то ще більше скріпити свою могучість, розширити славу і станути до боротьби з „переворотним“ заходом і на звалищах „розкладаючої ся його цивилізації збудувати нову, висшу славянську культуру і тим способом довершити й увінчати діло розвою людскости“. Тоді Поґодін не здавав собі справи, що та його ідея про незмірну могучість Росії не віповідала дійсному станови річи, а також, що політика, котрої він очікував з такою нетерпеливостю, не могла тішити ся поводженем, бо противила ся засадам св. Союза, що взагалі розвязка славянської проблеми не могла бути задачею тодішної Росії і що справу треба було зачати передовсім від внутрішної переміни самої Росії.

Не зважаючи на се, що зносини Поґодіна з ученими Галицької Руси були спорадичні і короткотрівалі, то все таки його впливови на відроджене Галицької Руси, на розбуджене у неї свідомости народної й умового руху приписують історики відродженя Карпатської Руси, польські й українські, велике значіне будьто в додатнім, будь у від'ємнім значіню. На думку одних, Поґодін прибув до Галичини, післаний российським правительством, щоби переконати галицьких Русинів про єдність народу і мови российської та української, а через се позискати їх для Росії. Найблизшим наслідком тої діяльности був занепад вказаних Шашкевичом народних змагань і витворене „макаронізму“ і „москвофільства“ на галицькій Руси, „котре на десятки літ здусило живе слово, зломало на дусї не одну живійшу одиницю і підкопало віру в будучність українсько-руського письменства“. Орудєм тої робити Поґодіна був історик Галичини Зубрицький, — „в него в голові мов в зеркалї відбились всї фантастичні мисли того незвичайного пропаґатора российського урядового централїзму“ і він сам підписував ся в листї до Поґодіна з 19 червня 1886: „отаманом Поґодинської кольонії в Галичинї“. На думку инших — діяльність Поґодіна в Галичинї не лише, що не була шкідливою, але — противно — корисною, як для розбудженя народної свідомости так і умового руху Галицької Руси. Поґодін, тим що дав імпульс галицьким Русинам до дослїдів на поли рідної історії, мови, до збираня старинних памяток, достарчуючи їм нових видань історичних і познайомлюючи їх з умовим рухом в Росії взагалї і з лїтературою українською з осібна, причинив ся не лиш до розбудженя умового руху, але і народної свідомости галицької Руси.

До представників першого погляду належить проф. Огоновський, на думку котрого Поґодін і „московські панслявісти при помочи Дениса Зубрицького притемнили духа кількох галицько-руських письменників“[1]). Твердженє се поділяв і др. Франко, який каже: „Русин історик Д. Зубрицький познайомив ся з панслявістами з Москви, з Поґодіном і богатьома иншими. Зубрицького й Івана Головацького, брата Якова, панслявісти наклонили до своїх ідей про єдність народа і мови велико-российської і галицької і дораджували змагати до присвоєня собі літературної мови российської. Ті ради певно не сягали так далеко, щоби Русини мусїли зараз хапати ся российської мови; певно, що письменники руські мусїли самі наперед навчити ся тої мови, про котру взагалї не мали понятя. Але в першім розгоні не добре зрозуміли вони раду панслявістів і зачали ушляхотнювати народну мову або писати так дивачно що і найзавзятїйші панслявісти лише з обуренєм могли се читати“[2]). З твердженєм проф. Огоновського і др. Франка годить ся також проф. Барвінський, який каже: „обяви народного і літературного руху галицьких Русинів 40-вих років незадовго змалїли — виступає напрям „обєдинительний“, а жерелом сего напряму була пропаґанда горстки московських славянофілів при помочи професора московського унїверситету, Михайла Поґодіна, а головним репрезентантом того напряму в Галичинї являє ся учений історіоґраф Денис Зубрицький. Поґодін через се, що познайомив ся з Зубрицьким, мав нагоду війти в зносини з Вагилевичем, Головацьким й иншими руськими письменниками і старав ся їх позискати для своєї славянофільської ідеї. Той напрям мав дуже некорисний вплив на розвій руської народної літератури в Галичинї“[3]). Погляд сей поділяв також Терлецький, котрий в характеристицї поглядів Зубрицького твердить, що Зубрицького „знакомство з Поґодіном добило до останку. Поґодін був не лише його професором в історії, археольоґії, не лише підтримував його наукові стремлїня, через посилку книжок, але і довершив розбою його поглядів на світ і утвердив їх“[4]). Приклонником того погляду є також проф. К. Студинський,

---

[1]) Огоновський, Історія літ. рус. II. 42.

[2]) Ateneum, 1885, III, 339.

[3]) Барвінський, Виїмки з народної лїтератури укр. руської XIX в. Ч. II у Львові 1893. Вступ стр. XXXIX—XLI.

[4]) Терлецький, Галицько-руське письменство 1848—1865, Лїтер.-Наук.-Вістник, 1903, VIII.

котрий рівнож твердить, що твори українських письменників мали би були великий і корисний вплив на дальший розвій українсько-руської літератури в Галичині, коли-б тих взаємин не перервано до 1848 р., і знов головну причину того, що по 1848 р. колишні товариші Шашкевича стають ся товаришами „отамана Поґодинської кольонії“, Зубрицького, що орґанїзує з них гурток „москвофілів“, приписує проф. Студинський впливови Поґодіна на Зубрицького. Проф. Студинський підозріває навіть Зубрицького, що він сам знищив ті листи від Поґодіна, які могли його скомпромітувати, бо в рукописнім зборі Зубрицького не знайшов він навіть слїду листів Поґодіна[1]). Подібно дивлять ся на дїяльність Поґодіна в Галичинї і польські письменники: Боґданьский і Й. Краєвский. Боґданьский так говорить про тайну місію Поґодіна в Галичинї: „Микола, що під плащиком панславізму наміряв сотворити панмосковщину... на вні, до Славян йому не підчинених висилав проворних людий з рублями, щоби вони славили його вітцївське правлїнє і його опіку релїґії, котрою наміряв у них довести до очищеня від римських брудів, і його оборону славянства перед кождим ворогом“. Одним з таких післанців був Михайло Петрович Поґодін. Він дістав поручене звідати ся до всїх Славян, що є під австрийським правлїнєм, основно розслїдити їх національні успособленя і позискати їх для Москви; передових людий уйняти або рублями, або обітницею світлого становища в їх будуччині, або в кінці підперти змаганя поодиноких народів до піднесеня початкових їх лїтератур. Головна його задача була вмовити в галицьких Русинів, що вони правдиві Москалї, лише підбиті Поляками і відсунені від Москалїв народним переслїдованем через кілька віків, а також суспільним впливом, який зробив їх більше подібними до пануючого над ним ляцького народу: і що до свого московського племени, з котрого вийшли і до котрого належать, повинні вернути. І Поґодін вибрав собі дорогу через Галичину і коли тут прибув в р. 1838, лишив ся через роки 1839 і 1840. Він перший в Галичинї запровадив і урядив між тутейшим руським духовенством царську пропаґанду, наклонюючи до неї людий передовсїм тих, що потребували гроший“ „.... коли ще змаганя горстки Русинів і партії

---

[1]) Студинський, Кореспонденція Якова Головацького 1850-62, 1905. Перед. I—XLVI; idem., З кореспонденції Д. Зубрицького 1840—53, 1904 стр. 1—2.

московської дуже себе поборювали, прибув до Галичини Погодін, а упереджений Раєвским, надибав своїх і відкрив перед ними свої наміри царизму в повній їх наготї. Вістка про Погодіна розійшла ся скоро поміж нашими союзниками і говорено, що священики: Маркіян Шашкевич, Михайло Малиновський і Григорий Яхимович, були з ним в тїснїйших зносинах... і Погодін розкрив їм всї пляни і способи московщеня і відкрив їм жаданя свого правительства... Вибраний нашим союзом Евген Хшонстовский до пізнаня самої особи Погодіна, дійшов до него, а проворний і розсудний удав перед тим царським післанцем горячого приклонника московського панслявізму. Погодін завірив йому і відкрив перед ним пляни...“[1]). Опінію Богданьского про Погодіна повторив Й. Краєвский в своїй праці: Tajne związki polityczne w Galicyi od r. 1833—1841. Lwów 1903 ст. 88—90.

До представників другого погляду належить Я. Головацький, що вплив российських учених на Галичину через пересилку книжок з Росії галицьким ученим вважав додатним[2]). Додатною діяльність Погодіна вважав також М. Драгоманів, який думав, що вплив Погодіна на Галичину в 40-их і 50-их роках був корисний для пробудженя там народної свідомости. Річ у тім, що в 40-их роках і пізнїйше все руське в Галичинї було в погордї, а Погодін попирав інтерес до руськости, помагав галицьким ученим книжками, давав для їх праць місце, якого не находили дома. З тих праць найважнїйші дві: Зубрицького Історія галицької Руси і Головацького Піснї зібрані в австрийській Руси. Прихильно відносив ся до української лїтератури, заприязнив ся з українськими письменниками і спас від загибели десятки цїнних рукописів. Одним словом Драгоманів уважає „цїлу мітольогію про вплив Погодіна на Галичину за зовсїм усправедливлену в якім небудь поліцийнім донесеню з часів Метернїха, але за невідповідну, коли бере ся річи науково“. „Опираючись на ґрунтї науковім, каже Драгоманів, треба признати, що навіть тепер, а тим більше в початках, галицьке москвофільство є переважно продуктом краєво-суспільно-лїтературного процесу, а не самих посторонних впливів, а найменше впливу Погодіна...“[3]). До приклонників того погляду належить

[1]) Pamiętnik H. Bogdańskiego. Рукопис бібліот. Оссолїн. Ч. 3486 том I., розділ Moskiewskie knowania, стр. 285—341.
[2]) Я. Головацкій, Воспоминанія (Лит. Сборникъ 1885 стр. 35).
[3]) Народ, 1894 IX, 127—34.

також Ф. Свистун, коли говорить, що „Поґодін дав Галичанам імпульс до пізнаня своєї минувшини, достарчав їм книжок і наукових засобів, подавав вказівки як поступати в історичних дослідах, дав підставу тодїшній історичній науцї у Галичан. Він поступав розумно, не мішав ся до спорів фільольоґічних, а старав ся лиш про се, щоби Галичани віддали ся поважній працї і навчили ся думати... Коли Зубрицький зацікавив ся руською історією, зачав намовляти других до читаня руських книг і до дослїдів історії...“ [1]).

Др. В. Коцовський, можна сказати, займає що до сього питаня посереднє становище, — признає вправдї, що „по 1848 р. зачинає ся в Галичинї під проводом „отамана Поґодинської кольонії“, Зубрицького, цїлком поважна проба защіпленя у нас росийщини“, що „наші учені замість надїятись на власну працю, ходили на Високий Замок і з тугою глядїли на північ...“ (так оповідає Ґромека, люблин. ґуберн. в своїх споминах з подорожи по Галичинї коло 1855 р.)[2]), Одначе др. Коцовський розріжняє „симпатії росийські і росийщину“ перших галицько-руських діячів: Захариясевича, Лодія і Могильницького, доказуючи, що симпатії до Росії і славяно-росийської мови мали своє жерело в книжково-лїтературних, церковних і полїтично-народних взаїмних відносинах та і в лїтературній традиції XVIII в. обох Русий — від панросийських стремлїнь другої половини XIX в.[3]).

Питанє се порушив в останних часах також др. Іл. Свєнціцкий. Автор рішучо перечить, нїби то Поґодін прибув до Галичини, щоби переконати галицьких Русинів про єдність їх мови і народности з великоруською і нїби він защіпив „москвофільство-русофільство“ в Галичинї при посередництві книжок. Вкінци твердить, що Поґодін не мав жадного спеціяльного порученя єднаня Славян для росийського правительства. Українські симпатії Поґодіна, каже автор, не змінили ся в 40-вих роках: він не заперечував відрубности Українцїв від Великорусів. Коли він вважав Карпатську Русь частю України, то як він міг до неї прикладати иншу міру? Поґодін до 1856 р. нїколи не виступав з думкою про північно-руський характер старої Київської Руси. Супроти того і мови не може бути про те, щоби Поґодін доказував Кар-

---

[1]) Ф. М., Прикарпатская Русь, Львовъ 1895, стр. 117—118.
[2]) Зоря 1887, Ч. 21—22, стр. 376.
[3]) В. Коцовській, Житє и значенє Мар. Шашкевича Льв. 1886, стр. 23—86.

пато-Русинам їх тотожність з північними Руссами. Не менше неправдивою являєт ся і гадка, немовбито Поґодін защіплював серед Карпато-Русинів „москвофільство-русофільство“ за посередництвом книжок. Він посилав їм нові історичні виданя, котрих Галичани просили, а своїм „Москвитянином“ познайомлював їх з українськоюлітературою. Що-ж тикаєть ся „спеціяльної місії Поґодіна приєднати Славян для російського правительства, що для богатьох є предметом „віри“ — у Поґодіна не було такої місії; він уложив собі тільки плян, що російське правительство обовязане підтримувати стремліня Славян і в тім напрямі старав ся вплинути на правительство“. На доказ того твердженя наводить др. Свєнціцкий хронольоґічний реєстр урядових і приватних поглядів, а також і декотрих поступків самого правительства, котрі були дуже суперечними з Поґодинським патріотизмом[1]).

Коли хто супроти тих суперечних поглядів на діяльніcть Поґодіна в Галичині хоче вияснити собі се питане, мусить відповісти на слідуючі точки: а) який був характер відносин Поґодіна до України і Галичини, зн. — які були його етноґрафічні погляди що до українського елементу і які були його відносини до української літератури і мови? б) що можна сказати про діяльність Поґодіна в Галичині на підставі позитивних свідоцтв? в) які причини зложили ся на вироблене літературного „макаронізму“ і „москвофільства“ в Галичині до 1848 р., що перервало розвій народного напряму, вказаного Шашкевичом?

Поґодін належав до патріотів історичної школи Карамзіна, бажав отже сполуки розділених частий давної Руси, а що вважав Галичину за часть України, тому вважав також за річ природну прилучене її до російської України. Подібні пляни сполуки славянських племен істнували тоді також незалежно від російської історичної школи у діячів славянського відродженя, особливо у Чехів, Словаків і Сербів. Однак мимо стремлїнь до сполуки розділених частий Руси він завсїди признавав великі і давні етноґрафічні ріжниці українського і великоруського на-

---

[1]) И. С. Свѣнцицкій, Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ І-ую пол. XIX в. СПтб., 1906, ст. 65—70; також idem, Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. І. Сношенія Карпатской Русси съ Россіей въ 1—10 п. XIX вѣка. Львів 1906. Є то головно листи галицьких Русинів до російських учених і діячів, писані в першій половині XIX в.

роду. В II томі своїх „Изслѣдованій, замѣчаній и лекцій“ (1846 стр. 390) каже, що „малоруські і великоруські наріча ріжнять ся більше між собою, як між иншими славянськими нарічами“ і не хоче навіть вірити, щоби вони належала „къ одному народу“.

Твердить, що „Норманъ (Рюрикъ) въ пятомъ, шестомъ колѣнѣ содѣлался малороссіяниномъ“; що Андрій Боголюбський, переселившись на північний схід, „сохранилъ, разумѣется, свое малороссійское присхожденіе и только дѣти и внуки его, и его братьевъ, послѣ Монголовъ, живя между великороссіянами, сдѣлались сами великороссіянами...“[1]). Навіть його славна теорія про великоруськість Київа, з котрою виступив в 1856 р. в статї „Записка о древномъ рускомъ языкѣ“, випливала власне з признаня давної етноґрафічної відрубности Українців від Великорусинів. В переїзді через Галич 1842 р. в часї своєї третьої подорожи Поґодін зробив записку, в якій називає галицьких Русинів „Малоросіянами“, а коли додає, що вони самі називають ся „русскими“, то додав: „Да, они настоящіе русскіе, какъ въ Черниговѣ, Полтавѣ, Харьковѣ, говорятъ тѣмъ же языкомъ...“[2]). Отже коли твердив, що вони „настоящіе русскіе“ і такою мовою говорять, „як в Харкові, Чернигові і Полтаві“, а не згадував про Калугу, Москву, Ярослав, то не ідентифікував народу і мови Галичан з народом і мовою московською, але з народом і мовою українською. А коли признавав відрубність етноґрафічну Українців российських від Росіян, то як міг прикладати иншу міру до Русинів галицьких, котрих уважав за частину Українців российських? Супроти того твердженє нібито „Поґодін старав ся переконати галицьких Русинів про єдність народу і мови великоруської з галицькою“ — безпідставне. Коли-ж говорив про єдність, то говорив про єдність племінну, а не про єдність національну.

Відносини Поґодіна до українського народу і літератури були в першій пол. XIX в., себто в першій фазї його славянофільських поглядів, прихильні; до того часу відносить ся хронольоґічно діяльність його в Галичинї, про яку виробили ся ріжні погляди. Означуючи отже характер відносин Поґодіна до України, маю передовсім на оці першу пол. XIX в. (до 50-тих років), бо пізнійші зносини, вплив і діяльність Поґо-

[1]) Москвитянинъ 1845, III; Ислѣдованія, замѣчанія и лекціи III, 1846. [2]) Барсуковъ VII, 17.

діна (в другій половині XIX в.) не входять в обсяг сеї праці.

Що Поґодін тоді відносив ся прихильно до української літератури, свідчать про се його симпатії до українських письменників. І так 1829 р. Поґодін відвідав Котляревського в Полтаві, Квітку і Артемовського в Харкові[1]). Заприязнив ся з Гулаком-Артимовським, Бецьким, Бодянським, Срезневським, Кухаренком, Кулїшом, не згадуючи вже про Максимовича; помагав їм в наукових працях, хвалив їх писаня в своїй часописи „Москвитянинъ“. Новоповстаючу українську лїтературу в Галичині уважав Поґодін за цілком природний і дуже додатний обяв, як свідчить його донесене до мінїстра 1839 р. про галицьких Русинів. Поґодін там так каже: „Русини, котрі до тої пори немовби не істнували, котрих імени не можна було чути (особливо у нас), Русини, гнетені більше від всїх, під потрійним ярмом Австрийців, Поляків, католицизму, а навіть під почвірним, з додатком Жидів, проголошують тепер своє імя, займають ся своєю історією, записують свої перекази, друкують памятники, збирають пісні, досліджують мову — словом, зачинають свою власну лїтературу“. Поґодін радить підтримувати ту лїтературу, давати підмоги авторам, друковати книжки, назначувати премії за оброблене даних тем по історії й мові, посилати російські книжки особливо з галузи історії і фільольоґії до бібліотек Львова і инших австрийських міст: Відня, Пешту, Прешбурґа і т. д., співділати при уложеню словаря, граматики, при збираню переказів, пісень“.... Тут говорить він також: „Для порівнуючої граматики славянських мов потрібні поодинокі граматики; належить отже назначити премії на уложене граматик тих мов, котрі їх ще не мають, як нашої малоросийсько-галицької. Декотрі мови не мають ще словарів; належить назначити на них премії а також на наші малоросийсько - галицькі, болгарські“[2]).

Ще 1863 р., коли то первісні лїберальні погляди славянофільства Поґодинського набирали вже характеру панросийської доктрини, Поґодін говорив: „Розвій малоросийського наріча, попиране малоруської лїтератури, похваляю в цїлій повні...“[3]). Се все свідчить, що Поґодін не був противний українській мові

[1]) Барсуковъ Ж. и. тр. П. I. 315—325.
[2]) Барсуковъ V. 332—342.
[3]) Польскій вопросъ 1831—1867, 96.

й українській літературі. Одначе противний був піднесеню української мови на ступінь мови літературної, бо се не відповідало його славянофільським поглядам, після яких: российська мова, обіймаючи в собі первнї всїх славянських нарічий, і після найсущнїйших прав повиина бути природною представницею всїх славянських племен, повинна бути для Славян спільною літературною мовою. Від всїх племен славянських жадав Поґодін, щоби вони приняли мову российську як спільну мову літературну, не виключаючи навіть Українців, супроти котрих, як близших братів „переплетених з Росією історією, ґеоґрафією, фільольоґією, ґенальоґією, обставинами, іменами, так що їх від неї не можна відділити нїяким способом“ — „это утокъ и основа если не петербургская одной и той же тканини“[1]) — се жадане видавалось йому тим більш узасадненим, що тодї дальші полудневі братя і західні Славяни підносили брак спільної літературної мови для всїх славянських племен, як для успішного розвою славянської літератури, так і для протидїланя ворогам славянства. Повисші висновки вказують, що жаданя Поґодіна що до приналя Українцями российської мови як літературної були випливом його славянофільських поглядів, а не заперечуваня етноґрафічної відрубности Руси-України від Росії, не з його неприхильности для розвою української літератури і мови, яку він попирав.

Приступаємо до розгляду другого питаня, а саме: що можна сказати про діяльність Поґодіна в Галичинї на підставі позитивних свідоцтв?

Як на підставі особистих зносин Поґодіна з галицькими Русинами, так і на підставі переписки тих останних з Поґодіном та його власних записок і взаїмної виміни книжок і т. д. характер відносин Поґодіна до галицьких Русинів можна назвати: племінно-науковим. Предметом переписки Поґодіна до 50-тих років були питаня науково-інформацийного характеру і виміна книжок[2]). І так: Вагилевич, Головацький, Зубрицький, виповняючи бажаня Поґодіна, доносили йому обширно про тодїшний новий рух в Галичинї. Знаючи прихильне відношене Поґодіна до їх наукових предпринять, робили йому галицькі учені в тім напрямі численні пропозиції. Вказували на потребу граматики і словаря галицько-руської мови, що передовсїм було

---

[1]) ibid. 95—6. [2]) Письма стр. 537—621.

предметом листів Вагилевича, який в січни 1842 р. просить знов Поґодіна о поміч на видане „Літописи Нестора“ і „Слова о полку Ігоревім“ в українській мові і Символіки[1]). В тім листї просить також о деякі книжки з галузи фільольоґії і етноґрафії і о нові українські видання. В слїдуючих листах просить о цїлий ряд українських видань: Квітки, Котляревського, Ілюмовського, Сепельникова, Артимовського, Шевченка і Довгоносенка[2]). Подібного змісту науково-інформацийного була і дальша переписка Вагилевича з Поґодіном, що тревала до 1845 р. Такого самого змісту є переписка Зубрицького з Поґодіном, що тревала від 1839 р. до 1861. Були в ній: звістки про умовий рух, про книжки, інформації про наукові львівські інституції, статї для „Чтеній“ і „Москвитянина“, виміна книжок, посередництво між Поґодіном і львівськими письменниками взагалї — а впрочім приклонники історичної школи Карамзіна: Поґодін і Зубрицький мали досить сказати собі на теми: „автократизм“, „православіє“ і „народність“. Що до пересилки книжок, то Поґодін присилав галицьким Русинам книжки переважно історичного змісту і українську белєтристику.

Маючи на увазї з одної сторони низький уровень знаня тодїшної руської інтеліґенції, недостаток основної школи, належного приготованя учених руських, не дасть ся заперечити, що зносини з російськими ученими, котрі під тим зглядом стояли богато висше від галицьких Русинів, могли лише впливати додатно на розбуджене умового руху Галичан; без сумнїву се і наступило через їх зближене до Поґодіна. Коли такий історик як Бестужев-Рюмін в часї 50-лїтного ювилею наукової дїяльности Поґодіна 1871 р. зложив йому подяку за ради і вказівки в історичних дослїдах[3]), то тим більше міг бути йому з'обовязаним історик Галичини, Зубрицький. Зубрицький, що до хвилї, коли зближив ся до Поґодіна, знав з російської історичної лїтератури лише історію Карамзіна, мав нагоду за його помічю познайомитись з новійшою російською лїтературою, а особливо з її історичними творами. Понад се заохочуваний і поучуваний Поґодіном, до чого Зубрицький в своїх листах признає ся, взяв ся поважно до розслїду руських лїтописий, збираня історичних матеріялів, а безнастанно розслїджуючи рідну історію, виробив ся на основного історика Галичини. А се,

---

[1]) Письма стр. 639. [2]) Письма стр. 641—643.
[3]) Барсуковъ IX. 148—9.

що Зубрицький зацікавив ся руською історією, потягнуло й инших на се поле; його учениками були: Я. Головацький, А. Петрушевич і М. Малиновський. Можна сказати, що від Зубрицького зачинає ся у нас живійший рух на поли історичних дослідів.

Отже впливу Поґодіна не можна тут заперечити. Нові історичні виданя, подавані Поґодіном, дали галицьким Русинам змогу познайомитись з давною руською історією взагалї, а з українською спеціяльно; а коли додамо до сего книжки і статї, що відносять ся до української лїтератури, присилані Поґодіном, то можна сказати, що даючи галицьким Русинам змогу пізнати українську історію і лїтературу, Поґодін міг за посередництвом тих книжок причинити ся радше до пробудженя, як до „затемненя“ в них національної свідомости.

Що Поґодін в першій пол. XIX в. обрусителем в новім значіню того слова не був, свідчить хочби се, що в першім донесеню до мінїстра 1839 р., де Поґодін виложив проґраму свого панславізму, говорячи про Поляків, радить свому правительству, щоби в школах в Конґресівцї добре учили польської мови, бо „мысль уничтожить какой нибудь языкъ есть мысль физически невозможная“, а навіть радить розширити виклади польської історії, заложити для неї осібну катедру, опікувати ся польськими письменниками, які живуть у Варшаві, відновити польський університет і т. д.[1]).

В другім донесеню 1842 р. Поґодін ще виразнїйше висказує свої переконаня, що знищене якої небудь народности є річю неможливою, що, противно, сила її зростає в міру, як проти неї виступають, і що се не може принести нїчого кромі шкоди[2]). Тут нема анї слїду пізнїйшого панрусизму.

Те, що Богданьский подає в своїм „Памятнику“ 1832—1848 про діяльність Поґодіна в Галичинї, а Краєвский повтаряє в своїй працї „Тайні полїтичнї союзи в Галичинї 1833 – 1841“ не має доказів в жадних жерелах. Можна би сї твердженя збивати точка за точкою, але що се тревало би за довго, то для прикладу наведу хочби се: На стор. 286 Богданський каже: „І Поґодін вибрав собі дорогу через Галичину і коли тут прибув 1838 р. лишив ся протягом 1839 і 1840 р....“ а потім на стор. 297—303 подає перегляд трилїтної діяльности Поґодіна в Галичинї; а тимчасом Поґодін не лиш що не був так довго, але

[1]) Барсуковъ V. 337—338. [2]) Барсуковъ VII. 71.

тоді і зовсім не був в Галичині. Перший раз загостив до Львова 1835 р. підчас першої своєї подорожи і тоді у Львові був дуже коротко, а опісля підчас другої своєї подорожи в чужі краї 1839 р. зовсім небув; що-йно 1842 р., в часі третьої подорожи прибув до Львова та був тут лише 2—3 дни, бо бояв ся, щоби не викликати підозріня у австрийського правительства, яке пильно слідило российських подорожників[1]). Неправдою є також, нібито Поґодін був в зносинах з духовенством і радив йому приняти православіє... (стр. 297—303), нібито Поґодін був у близьких відносинах з М. Шашкевичом, М. Малиновським і Гр. Яхимовичом... (296) і т. д.[2]). Памятник той писав Богданьский вже в глубокій старости і то уривками і відніс се, про що галицькі дневники писали в 50-тих і 60-тих роках XIX в., хронольоґічно до 30—40-вих років м. ст.[3]).

Що-ж тикаєть ся т. зв. москвофільства і макаронїзму, які по 1848 р. взяли верх над народним напрямом, вказаним М. Шашкевичом, то оба сї протинародні напрями були продуктом дуже скомбінованих причин і то передовсім краєво-орґанічних — а менше чужих впливів.

І так, була тут причиною цїла минувшина історична українського народу, його живі лучности і симпатії до Росії, які мали своє жерело в лїтературній традиції XVIII в. і в книжково-лїтературних, релїґійних і полїтично-народних взаїмних відносинах обох Русий; з другої сторони мали вплив тут також антаґонїзми против давної Польщі і против претенсий, з якими виступили Поляки в хвили, коли почалась будити народна свідомість галицьких Русинів. Причиною тут тодїшні спільні граматичні правила і тодїшні проби славянських діячів, що намагали ся сотворити спільну славянську мову; причиною — антаґонїзми кастові руської інтелїґенції, вихованої в польсько-шляхотських традиціях, яка горнула ся до панського й офіціяльного світа, погорджуючи простим народом і його мовою; вкінци причина тої появи лежала в неприязних условинах полїтичних а передовсім у внутрішній недоспілости самої руської інтелїґенції

Значить, згадані протинародні напрями істнували вже давно серед руської суспільности і без спеціяльної москвофіль-

---

[1]) Барсуковъ IV. 327—28, ibid. VII. 17—19.

[2]) Рукопись бібл. Оссолїнських у Львові. Ч. 3486, том І. 284—343.

[3]) И. С. Свѣнцицкій, Матеріали стр. 155—157.

ської пропаґанди, але пригнетені історичними условинами були усунені поки що на дальший плян. Що-йно тоді, коли народні змаганя в літературі не видали сподіваних овочів, оба сї напрями церковний і російський, які перед тим ішли окремими дорогами, тепер хоч ріжні, одначе згідні з тім, що з погордою відвертали ся від простого народу і його мови, получили ся разом до спільної боротьби з народним напрямом. І тут починає ся історія літературного москвофільства, котру плястично представляє проф. К. Студинський в передмові до переписки Головацького.

Коли-ж отже не специяльна москвофільська пропаґанда, а принайменш не вона головно причинила ся до занепаду напряму Шашкевича перед 1848 р., то все таки, може хтось запитати, чи можна заперечити вплив тої пропаґанди на Зубрицького, що стає провідником того протинародного напряму? Тому, що всї, котрі занепад народного напряму до 1848 р. приписують головно москвофільській пропаґандї, опирають свої твердженя на впливі Поґодіна на Зубрицького, треба відповісти на питанє, чи Зубрицький справдї лише через вплив Поґодіна став ся в тій порі „атаманом" москвофільської кольонії в Галичинї?

На мою думку, Зубрицький і без впливу Поґодіна в тій порі був би таким, яким був для своєї суспільности, бож його суспільні і полїтичні погляди, хоч дуже споріднені з Поґодинськими, розвинули ся і виробили ся зовсїм незалежно від впливу Поґодіна, з котрим Зубрицький навязав переписку в 61, а особлисто пізнав ся в 64 р. житя, коли його полїтичні і суспільні погляди були вже вироблені і скристалїзовані, а погляд на світ був зовсїм готовий. А що такі дві споріднені духом індивідуальности симпатизували і гармонїзували зі собою, се річ зовсїм природна, але спорідненя їх поглядів, що розвивались незалежно, не можна виясняти впливом одного на другого, тим більше, що Зубрицький в хвили, коли познайомив ся з Поґодіном, не був в віцї молодечої вражливости. Чоловік, який мав шістьдесять кілька лїт, не бувби спосібним під впливом хвилевих зносин з другим, хоч би чоловіком незвичайним, так перемінити ся і так переняти ся до глубини душі його поглядами, колиб з ними не зріс, не виховав ся, колиб вони не були ідеалами його молодости.

А так власне мається річ з Зубрицьким. Він обожав Карамзіна, любив Росію, ненавидїв хлопа і хлопську мову і тодї, коли ще не знав Поґодіна.

Денис Вінява Зубрицький (1777—1862), руський шляхтич, син посесора, ту частину свого житя, в якій виробляють ся погляди на світ, пережив на селї. З відносин між дідичом і народом, де дідич супроти селянина чи то безпосередно чи то посередно був все чоловіком управилеованим, виробила ся у нього антипатія до хлопа і його консервативно-аристократичні переконаня, що були угольним каменем його дальшої діяльности. Від простого народу відвертав ся Зубрицький з погордою. Хлоп був у него „підлим сотворінем, обовязаний робити панщину і приготовляти для висших, вибраних людий середники до вигідного житя“; він був також ворогом народної мови і просвіти. Тих, що задумували просвічати народ, називав „варятами“, „бо жадному розумному чоловікови не прийде на гадку просвічати свій робучий інвентар (свої воли, конї і т. д.)“. „Крім катехизму, книжки до моленя і псалтира — на думку Зубрицького — нічого більше хлопови й не треба“. А що тикаєть ся народної мови, то Зубрицький думав так: „Хотїти, щоби вчений і розумний чоловік писав мовою галицької черни, можуть лише божевільні, а радше неуки..., що прислухують ся розговорам власних слуг і робітників“. Річ зовсїм природна, що такий чоловік не міг мати симпатій до української народности, на скрізь хлопської, і до її хлопської мови. Одначе він був горячим патріотом, любив Русь, але не ту, що перед його очима стогнала в тяжкій неволи, але ту, яку видїв в памятниках. Славні часи княжої Руси, її державна могучість, потім боротьба за віру і церкву наповняли його ентузіязмом, бо відповідали його консервативним поглядам. Дослїди над памятниками відкрили йому образ історичної, світлої минувшини, а історична критика і лїтература виказали, що така минувшість є живою теперішностию, бо і тепер істнує сильна руська держава, „яка може не лише що до вйшної могучости і світлости заспокоїти вимоги найбільшого народного шовініста, але і що до свого полїтичного і суспільного ладу мусить радувати серце кождого консерватиста“. Отже коли його обходили руські справи і коли працював для руської народности, то лиш для такої, яка відповідала рамкам його полїтичного і суспільного погляду на світ. Погорджуючи простою мовою, говорив і писав по польськи і по німецьки і богато лїт перед тим, поки пізнав Погодіна, прихиляв ся цїлою душею до Росії, російської мови і лїтератури. 1809 р., коли російські війска стояли в Галичинї, почув Зубрицький російську мову, купив собі кілька російських книжок,

познайомив ся з российською літературою, а коли приняв уряд российського перекладача при апеляцийнім суді, вправляв ся в российській мові. Коли-ж став членом Савропигійського інститута і порядкував його архів, дістав Карамзіна, а пізнійше познайомив ся з мійським архівом Львова і його історичними памятниками, то се ще більше скріпило його симпатії до Росії, що була образом світлої історичної минувшини Руси, вичитаної в памятниках. Рівнож перед тим, поки познайомив ся з Погодіном, висказав він ясно свої погляди на руську народність в своїй полеміці проти гадки Могильницького, виложеної в його розвідці про руську мову, в своїй першій історії галицької Руси (Rys do historii narodu ruskiego w Galicyi i hierarchii cerkiewnej w temże królewstwie, zeszyt pierwszy do r. 1340. Львів, 1837).

Коли Могильницький докладно розріжняє назви „руський“ і „российський“, Зубрицький боронить назви „российський“ — Могильницький зачисляє Нестора до української літератури, Зубрицький твердить, що мова Нестора „є то наріче церковне або староруське, зрозуміле кождому Великоросиянинови, але не кождому Галичанинови“. Вкінци противить ся Зубрицький німецькій назві „ruthenisch“: „що якийсь латинський письменник найперше ужив тої назви, то се ще не доказ, що вона справді тому народови властива“ (ibid. стр. 25—6, в увазї). Розумієть ся, що тут не ходить о саму назву; тут криє ся глибша ріжниця поглядів, хоч би з огляду на видану Зубрицьким ще перед тим оду Державина „Богъ“. Словом, Зубрицький вже в самім початку своєї діяльности виробив собі зовсім инші погляди на руський патріотизм і руську літературу від тих, якими жив Шашкевич і його товариші. Отже — Зубрицький не завдячує вироблення своїх поглядів на світ Погодінови. Рівнож не Погодін, а обставини зробили його до 1848 р. провідником москвофільської „кольонії“. Як ми виділи, ріжні причини зложили ся на занепад народного напряму до 1848 р. і ті причини дали спромогу віджити і получити ся антинародним партіям, ті самі условини і причини склонили до уділу в тій праці Зубрицького. А що він був одним з найбільш освічених людий в тодішній руській інтелігенції, тож зовсім природно, що мусів бути душею умового руху тодішної галицької Руси. Розумієть ся, що чоловік тих переконань, що Зубрицький, не міг бути мотором українського руху, лише москвофільського, до якого належав і прихиляв ся цілою душею і то силою власних переконань,

а не під впливом москвофільської пропаґанди. І зовсім не треба було тої пропаґанди ні впливу Поґодіна, щоби Зубрицький в тодішних умовах міг бути „отаманом“ москвофільської кольонії.

Не перечу, що Зубрицький побіч додатної діяльности в напрямі розбудженя умового руху на поли історії, впливав і відємно на народну свідомість тодішних руських письменників і діячів, і по части плодом сього є період літературного москвофільства в письменстві галицької Руси. Правда також, що до української мови відносив ся неприхильно, чого доказом його листи до Поґодіна починаючи від 1851 р. („Письма“ 586, 608). Правда вкінци, що бажав, аби росийська мова в галицькій Руси запанувала і в школї і в лїтературі і витревало працював в тім напрямі, покладаючи найбільші надії для зреалїзованя своїх бажань в своїй історії „Галицкого Княжества“. В листї до Поґодіна зізнає, що „головною цїлю написаня тої історії було познайомлене Галичан з руською історією і з росийською мовою“. „Коли ми — каже Зубрицький — розкинемо між народ кілька соток примірників „Історії“, тоді на завсїди утвердимо русский елемент“.

Тому всьому й не гадаю заперечувати. Та рішучо не годжу ся з тим поглядом, немовби Зубрицький лиш завдяки Поґодінови був „отаманом“ москвофільської „кольонії“ і нібито виключно або головно його вплив викликав занепад народного напряму до 1848 р., вироблене лїтературного москвофільства і макаронїзму в галицько-руськім письменстві. Явища, що є вислїдом внутрішних, зложених причин, не можна поясняти одною внїшною причиною москвофільської пропаґанди, пропаґанди росийських панслявістів з Поґодіном на чолї і видїти головну причину в тім, що, коли й грало тут яку ролю, то лише мінїмальну і мусить бути зачислене до ряду причин другорядних, та не може вважати ся головною причиною того явища.

Що тикає ся додатного або відемного впливу Поґодіна на відроджене галицької Руси, певно можна сказати лише то, що причинив ся до розбудженя умового руху на поли історичних дослїдів, даючи Галичанам товчок до збираня памятників, історичних матеріялів, даючи вказівки до історичних дослїдів і т. д. Що-ж тикає ся пробудженя народної свідомости, то про се задля браку доказів не можна сказати нїчого певного; його погляди етноґрафічні, симпатії до української лїтератури, письменників, достарчуване книжок і т. д. уважаю за докази не вистарчаючі, щоби на них можна було опирати своє твердженє.

Григорій Ількевич як етнограф.

Написав *Андрій Франко.* [1])

IV.

Тепер подаю ті приповідки, які, що правда, находять ся і в рукописї і в друкованім збірничку, та на жаль значно були позмінювані редактором, Я. Головацким. Для лїпшої орієнтації подаю тут приповідки, записані Ількевичем, латинкою, зазначуючи рівночасно всї зміни та варіянти Головацкого в нотках під текстом гражданкою.

Aby Bŏh łaskaw, bude[1]) batŏh traskaw[2]).

1) Друк. а. 2) Друк. тряскав.

Aby wam siä[1]) harbuz ne pokotyw.

1) В друк. „ся" стоїть по дїєслові покотив.

Aby mojä hołowa zdorowa buła[1]), to wse harazd bude.

1) В друк. се слово vac.

Andreju, ne bud'[1]) swyneju, koły tiä[2]) lude wełyczajut[3]).

1) Друк. будьте. 2) Друк. vac. 3) Друк. величають.

Ani w studenij wodi siä ne obmyjesz[1]).

1) Друк. не умыешься.

Ani świaczena[1]) woda ne pomoże.

1) Друк. священна.

Ani świaczenow wodow[1]) siä ne ŏdchrystysz[2]).

1) Друк. священною водо̆ю. 2) Друк. не во̆дхристишься.

A ty[1]) Andruszku, jiż[2]) juszku, a jä budu mjäsce, bo mene dytyna se[3]).

1) В друку оба сї слова vac. 2) Друк. будеш ѣв. 3) Друк. детина ссе.

Babyna dońka, popowa gospodyniä a okomoniw kŏń — zawsze hładeńkyj[1]).

1) Друк. усе гладонькі̂.

---

[1]) Див. Записки т. CIX.

Bez syły daremnyj[1]) hniw.

1) В друку хибно надаремный.

Bez soli i[1]) chliba chuda[2]) besida.

1) Друк. без. 2) Друк. худая.

Bez sudu, bez prawa kazaw bym ho powisyty[1]).

1) В друк. замісь чотирьох остатніх слів: повѣсили.

Bery sobi[1]) Petre na rozum.

1) В друку се слово vac.

Byj[1]) zabyj na mene[2]).

1) Рук. Bej. 2) Друк. него.

Bihdaj i[1]) pes maw[2]) swoju chatu.

1) Друк. Бодай и. 2) В друку се слово на кінці приповідки.

Bida bidu porodyła, a bidu i bis[1]) ne woźme.

1) Друк. а бѣди и чорт.

Bida tyj[1]) kurci, na kotryj[2]) jästruba[3]) do łowiw[4]) zaprawlajut[5]).

1) Друк. тій. 2) Друк. котрій. 3) Друк. сокола. 4) Друк. на лови. 5) Так було первісно в рукоп., а пізнійше поправлено на wprawlajut.

Biłszyj czołowik hromada niż[1]) pan.

1) Друк. як.

Błyższa soroczka[1]), nyż[2]) ridnajä teta[3]).

1) В друку додано: тѣлу. 2) Друк. як. 3) Друк. тѣтка.

Błysza[1]) soroczka tiła[2]), niż kaftan[3]).

1) Друк. Ближча. 2) Друк. се слово vac. 3) Друк. як жупан.

Błud miä siä dopytaw[1]).

1) Друк. допитався.

Bohato wody do mora[1]) ujde[2]), nim toje siä[3]) stane.

1) Друк. до моря. 2) Друк. уплине. 3) Друк. заким ся то.

Bohato howoryty[1]), a nema szczo słuchaty.

1) Друк. говорить.

Bohato dwa hryby na raz[1]) w borszcz.

1) Друк. сї два слова vac.

Bohatomu czort dity kołysze, a bidnomu ni niańka ne chocze[1]).

1) В друк. друга половина сеї приповідки vac.

Bohacz rydko[1]) żyje w harazdi[2]).

1) Так в ркп., друк. рѣдко. 2) Друк. в гараздѣ жіе.

Bohdaj bohatoś[1]) wydył[2]), a ne maw za szczo kupyty.

1) Друк. Бодай есь богато. 2) Друк. видѣв.

Bohu sława, koły[1]) siä dusza napchała.

1) Друк. хвала, що.

Boże daj dobre, a[1]) ne dowho czekaty[2]).

1) Друк. та. 2) Друк. ждати.

Boit siä, szczoby[1]) zajać dorohy ne perejszow[2]).

1) В друк. додано: му. 2) Друк. перебѣг.

Borh umer, zaczekaj ne żyje, chto ne maje hroszyj, naj ne jist' i[1]) ne pje.

1) В друк. сї чотири слова vac.

Brechływuju[1]) sobaku daleko[2]) czuty.

1) Друк. Брехливу. 2) Друк. далше.

Buw wowk w sity i pered sitew[1]).

1) Друк. сѣтью.

Bude dost'[1]) odnoho[2]) sonciä na nebi.

1) Друк. „досить“ в скобках. 2) Друк. єдного.

Cerkow[1]) horyt, a liude ruky hryjut[2]). Gleichgiltig in Gefahr seyn.

1) Друк. Церква. 2) Так у ркп., друк. грѣють.

Cyhańska kobyła try dny biżyt, a deń[1]) leżyt.

1) Друк. день бѣжить, а три дни.

Chwały mene rote, a ni, to tebe peredere[1]).

1) Друк. тя роздеру.

Chwałyt, jäk by[1]) mastyw. Er lobt, wie schmirt.

1) В друку додано: медом.

Chlib najde[1]) rohy i nohy. Der Wohlstand bringt den Menschen zum Schlechten und zum Guten.

1) Друк. має.

Chłopec[1]) jäk żywoje srybro[2]).

1) Друк. Хлопець. 2) Друк. срѣбло.

Chody durniu perciu, szafranu tobi[1]) pryczyniu. Der Dumme weiss nicht das Eitle zu beurtheilen.

1) Друк. ти (dat.).

Chot' wywozy ciłyj lis, to wse[1]) oden bis. Man soll ihm Tag und Nacht vorpredigen, er bleibt immer ein Tölpel.

1) В друк. додано ще: буде.

Chot' ydu w hostynu, to beru chlib w tajstrynu[1]).

1) Друк. торбину.

Chot' smerdyt, ale[1]) smak maje.

1) Друк. коли.

Chromoho psa borzo[1]) dohonyty[2]) można[3]).

1) Друк. лехко (!). 2) Друк. здогонити. 3) Друк. vac.

Chto bohato maje[1]), to[2]) burczyt, a chto mało, to[2]) mowczyt. Der Reiche räsonirt, der Arme schweigt.

1) Друк. має богацьо. 2) Друк. той.

Chto borsze nasypaw[1]), toj borsze i zmołow[2]). Wer eher angefangen, wird eher endigen.

1) Друк. насипле. 2) Друк. змеле.

Chto w bołoto lize, toho szcze i popchne[1]).

1) Друк. й пôпхнуть.

Chto w bołoto lize, toj siä powaleje[1]). Wer Pech angreift, der besudelt sich.

1) Друк. тот ся покаляє.

Chto wysoko litaje, toj nysko[1]) śiedaje. Пор. нім.: Je höher das Berg, desto tiefer das Thal.

1) Друк. тот низко.

Chto öd strachu umeraje[1]), tomu witrom[2]) zwoniat'. Wer als Hase stirbt, hat keinen Nachruhm.

1) Друк. умер. 2) Друк. бдинами.

Chto w piecu[1]) liehaje[2]), druhow[3]) ożuchow[4]) (!) dosiähaje. Wer böses tut, glaubt, daß Andern ebenso handeln.

1) Друк. печи. 2) Друк. лягає. 3) Друк. другого. 4) Друк. ожогом.

Chto dwa zajci[1]) honyt, żadnoho ne dohonyt[2]). Wer zwey Hasen auf ein mahl (sic!) jagt, wird keinen bekommen.

1) Друк. заяцѣ. 2) Друк. догонить.

Chto dwoch zajäciw[1]) honyt, żadnoho ne jme[2]). Wer zwey Dinge zugleich unternimmt, richtet nichts aus.

1) Друк. два заяцѣ. 2) Друк. не здогонить. Замісь сих двох приповідок у друку маємо тілько одну.

Chto dobre[1]) jist' i pje, toj w rozum ne tyje[2]).

1) Друк. богато. 2) В ркп. ся приповідка перечеркнена, мб. тому, що записана два рази.

Chto durnewy wybaczyt[1]), sto dni[2]) ödpustu[3]) maje. Wer aus dem Wege geht einem Narren, hat Ablaß auf hundert Jahre.

1) Друк. выбачить. 2) Друк. має сто днѣв. 3) Друк. вödпусту.

Chto z[1]) psamy perestaje[2]), nauczyt siä[3]) brechaty.

1) Друк. с. 2) Друк. пристає. 3) Друк. навчится.

Chto liubyt[1]) rewne, szalije[2]) pewne.

1) Друк. любить. 2) Друк. жалѣє.

Chto maje pszczoły[1]), maje mid, a[2]) chto maje dity, maje[3]) smrid. Wer Bienen zieht, hat Honig, wer aber Kinder hat, der hat Sorgen.

1) Друк. пасѣку, той. 2) В друку се слово vac. 3) Друк. той має.

Chto maje chlib[1]) w torbi, toj zjist' i na horbi.

1) В друку се слово vac.

Chto meszkaje[1]) w riädu, musyt[2]) daty koliädu. Wer zur Gemeinde gehört, muß die Gebräuche derselben erfüllen.

1) В друку се слово vac. 2) Друк. мусить.

Chto mowczyt[1]), to złoho[2]) siä zbude. Wer schweigt, befürchtet keine üble Folgen.

1) Так в ркп., в друку: мовчить. 2) Друк. лиха.

Chto na poczatku[1]) wyhrywaje[2]), to[3]) na kinci ne maje szczo stawyty.

1) Друк. з разу. 2) Друк. выграє. 3) Друк. той.

Chto na sopiłku[1]) daw, bude[2]) ną nij hraw, a chto ne daw, ne bude na nij[3]) hraw. Wer Geld gibt, erhält auch die Ware.

1) Друк. сопѣвку. 2) Друк. той буде. 3) В друку сї два слова vac.

Chto ne zaznaw zła, toj[1]) ne bude umity[2]) szanowaty dobra.

1) В друк. се слово vac. 2) Друк. не вмѣє.

Chto ne maje zbroi[1]), naj siä ne wdaje[2]) w boi.

1) Друк. зброи. 2) Друк. най не йде.

Chto ne stojit[1]) o swöj[2]) hrisz[3]), toj i szełeha[4]) ne wart.

1) Друк. не стоить. 2) В друку се слово vac. 3) Друк. грôшь. 4) Друк. шелюга.

Chto ne umije siä mołyty[1]), naj ide [na][2]) more siä uczyty[3]).

1) Друк. молитися. 2) Се слово в ркп. vac. 3) Друк. учитися.

Chto ore i[1]) sije, toj siä nadije.

1) В друку се слово vac.

Chto perszy[1]), toj łutszy[2]).

1) Так в ркп., в друку: перший. 2) Друк. лѣпшій.

Chto po kładci mudre[1]) stupaje, rydko siä w bołoti kupaje[2]). Wer vorsichtig geht, fehlt nie.

1) Друк. мудро. 2) В друку замісь сеї другої половини приповідки читаємо: той ся в болотѣ не купае.

Chto potapaje, toj i[1]) brytwy siä[2]) fataje[3]).

1) Друк. тот ся. 2) В друку се слово vac. 3) Друк. хапае.

Chto protyw Boha, to[1]) Bih[2]) protyw neho[3]). Der Feind Gottes hat auch Gott zum Gegner.

1) Друк. то и. 2) Друк. Бôг. 3) Друк. ньому.

Chto sewyj[1]), ne mudry[2]), ałe[3]) staryj. Пор. Wer grau ist, ist nicht weise, sondern alt.

1) Так у ркп., друк. сивый. 2) Друк. не мудрый. 3) Друк. лишь.

Chto służyt[1]) z łaski[2]), w toho[3]) miszok płaskij.

1) Друк. служить. 2) Друк. з ласки. 3) Друк. того.

Chto staje siä owcew[1]), toho wołk[2]) zjist'.

1) Друк. вôвцею. 2) Так в ркп., в друку вовк.

Chtoś siä kwasnoho[1]) objiw[2]), a mene oskoma napała. Jemand hat Böses gemacht, und ich muß büßen.

1) Друк. квасу. 2) Друк. наѣв.

Chto try roky służyw u dwori[1]), try u popa[2]), a try u żyda[3]) — to ne wart bilsze, aby ho[4]) powisyty.

1) Друк. у панôв. 2) Сї три слова в друку vac. 3) Друк. у Жидôв. 4) В друку замісь сих шістьох слів: того бы лишь.

Chto chlib nosyt[1]), nikoho[2]) ne prosyt. Пор. нім. Wer Brod im Sack hat, braucht nicht zu betteln.

1) Друк. носить. 2) Друк. той ѣсти.

Chto chocze zbyraty[1]), musyt[2]) dobroje[3]) zasijäty. Wer will reichlich ernten, muß einen guten Saamen anbauen.

1) Друк. зберати. 2) Друк. мусить. 3) Друк. добре.

Chto chocze pytlowaty[1]), toj[2]) musyt czekaty[3]). Das Bessere kostet Zeit und Mühe.

1) Друк. пытлювати. 2) Друк. vac. 3) Друк. мусить зачекати, а хто нáрав, буде зáрав. (Додаток Голов.).

Chto szklännej[1]) (sic!) dach[2]) maje, naj na czużyj[3]) kamenem ne kiedaje[4]). Пор. Wer ein gläsernes Dach hat, der werfe nicht mit dem Steine auf fremdes.

1) Так у ркп., в друку скляный. 2) В друку хибно: дух, що не дає ясного значіня, як бачимо із цитованого мною висше поясненя до сеї приповідки. Пор. Етноґрафічний Збірник, т. XXVII, ст. 109. 3) В друку хибно: на чужого. 4) Друк. кидає.

Chuda chudoba ne[1]) swoho chowaniä. Пор. Unter fremden Aufsucht mästet man das Vieh nicht.

1) В друку се слово, хоча конечне, нас.

Chudyj pes ne stykaje[1]) siä, tilko[2]) sytyj.

1) Друк. сказится. 2) Друк. ино.

Czekaje[1]), jäk kaniä na doszcz. Er wartet sehnsuchtsvoll auf das Seinige.

1) Друк. Чигає.

Czem dalij[1]) w lis, tym bilsze drew[2]).

1) Друк. Чим дальше. 2) Друк. дров.

Czerez twoji[1]) teliäta i[2]) w horod ne możu[3]) siä podywyty[4]). Spricht falsch. Stellt sich unschuldig und hegt böse Gedanken.

1) Друк. бабиніи. 2) Друк. нас. 3) Друк. не можь. 4) Друк. подивитися.

Czy[1]) wydysz, czy[1]) ne wydysz, to mołczy[2]). Höre viel, rede weniger.

1) Друк. Цы, цы. 2) Очевидно польонїзм, у друку: мовчи.

Czym byk nawyk, toho[1]) i rewe. Пор. нїм. Gewohnheit ist die zweite Natur.

1) Друк. тым.

Czy[1]) siä wraczymo, czy[1]) ne wraczymo, naj siä[2]) zobaczymo.

1) Друк. Цы, цы. 2) Друк. нехай ся хоть.

Czyja[1]) dusza czosnyku[2]) ne jiła, to i smerdity ne bude[3]).

1) Друк. Чія. 2) Друк. часнику. 3) В друку замісь другої половини приказки: не буде смердѣла.

Czoho by ślipyj[1]) chtiw[2]), kołyby[3]) plit wydiw?

1) Друк. слѣпачище. 2) Друк. хотѣв. 3) Друк. кобы.

Czoho oko[1]) ne wydyt[2]), toho serciu ne żal.

1) Друк. очи. 2) Друк. видять.

Czoho ślipyj płacze? — Bo stežky ne wydyt[1]).

1) Друк. не баче.

Czołowik tilko[1]) raz dast' siä z rozumu zwesty. Der Kluge läßt sich nur einmahl betrügen.

1) Друк. хибно: не дастся лише.

Czołowik jak[1]) bańka na wodi. Das Leben des Menschen gleicht einer Wasserblase.

1) Друк. Ч. на свѣтѣ, як.

Czomu ditko[1]) mudryj? — Bo staryj.

1) Друк. чорт.

Czużyji[1]) ruky łehki[2]), ałe[3]) ne pożyteczni. Jeder sorgt für sich, aber nicht für einen Anderen.

1) Друк. Чужѝ. 2) Друк. лехкіи (sic!). 3) Друк. та.

Czużymy rukamy dobre[1]) ohoń braty.

1) Друк. тилько.

Czużych bohiw szukaje, a swoich w domu[1]) maje.

1) Друк. дома.

Daw Bih duszu jäk w hruszu, woliw w[1]) kozu, to by mołoko[2]) dawała[3]). Ein Mensch ohne Geist taugt zu nichts.

1) В друку се слово vac. 2) Друк. молока. 3) Друк. дала.

Daw jomu[1]) bobu[2]) zjisty. Er hat ihm eingepfeffert.

1) Друк. му. 2) Друк. додано: залѣзного.

Daj, didu[1]), pałyciu, a tebe naj psy zjidiät'. Пор. Jemandem die Waffe geben und sich der Gefahr aussetzen.

1) Друк. старче.

Daj komu żinku, a sam truby w krużiwku[1]). Gib Jemandem Brod und selbst leide Noth.

1) Друк. кужѣвку.

Daj myni[1]), Boże, takij[2]) rozum s peredu[3]), jäk Rusyn maje s zadu[4]).

1) Друк. менѣ. 2) Друк. той. 3) Друк. на перед 4) Друк. що Русинови на послѣд.

Daj tobi[1]) Boże tilko hadky, abyś o mni zabuł[2]).

1) Друк. ти. 2) Так ркп., друк. забув.

Daremno[1]) s suchoji kiernyci[2]) wodu braty.

1) Друк. Дармо. 2) Друк. кирницѣ.

Darmo suszysz mözh[1]), neboże, krupa jahłow[2]) byt[y][3]) ne może. Umsonst ist deine Bemühung.

1) Друк. голову. 2) Друк. ипоном. 3) Друк. бути.

Dwom panam trudno[1]) służyty.

1) Друк. тяжко.

De Bih sobi[1]) cerkow stawyt[2]), tam zaraz sobi[3]) dit'ko i[4]) korszmu.

1) Друк. се слово vac. 2) Друк. ставить. 3) В друку сї два слова vac. 4) Друк. vac.

De wełyka[1]) rada, tam ridkiej[2]) borszcz.

1) Друк. великая. 2) Друк. рѣдкій.

De wse hostyna, tam hołod ne dałeko[1]).

1) Друк. не далекій.

De ditko[1]) ne może[2]), tam babu poszłe.

1) Друк. чорт сам. 2) Друк. зможе.

De dit'ko[1]) ne posijäw[2]), tam siä baba wrodyt[3]). Wo der Teuffel nicht gesäet hat, dort kommt seine Mutter auf.

1) Друк. дѣдько. 2) Друк. посѣє. 3) Друк. вродить.

De dobre pywo, ne treba[1]) wichy. Wo gutes Bier ist, braucht man keinen Schild.

1) Друк. не треба й.

De kum, a[1]) de korowaj.

1) В друку vac.

De nema łyciä, tam nema wstydu[1]).

1) Друк. встыда.

Dere koza łozu, a chłop kozu, a chłopa[1]) pan, a pana jurysta, a jurystu[2]) trysta. Jeder hat seinen Wurm, der ihn naget.

1) Друк. додано: Жид, а Жида. 2) Друк. юриста.

De rozumu ne staje, tam syły dobuwaj[1]). Wo der Verstand fählt, dort strenge die Kraft an.

1) Друк. добуває.

De-ś ne daw hrosza, ne wtykaj[1]) nosa. Menge dich nicht in fremde Geschäfte.

1) Друк. там не пхай.

De-ś ne posijäw[1]), to win[2]) tam zijde. Er muß überall seyn.

1) Друк. Де го не посѣешь. 2) В друк. ті два слова vac.

De siä dwom waryt[1]), tam siä i[2]) tretyj pożywyt[3]).

1) Друк. варить. 2) Сї три слова в друк. vac. 3) Друк. поживить.

De siä toj chlib podiw[1]), szczo-śmy[2]) wczera[3]) zjiły.

1) Друк. дѣвся. 2) Друк. що-сьмо. 3) Друк. вчора.

Desiät' raz[1]) mir, a raz utny. Überlege paar Mahl, bis du etwas unternimmst.

1) Друк. разôв.

De tebe[1]) prosiät', ne wczaszczaj, a[2]) de ne prosiät', ne buwaj.

1) Друк. тя. 2) В друку vac.

De tonko[1]), tam siä rwe. Der Arme verliert das Brot aus dem Bettelsacke.

1) Друк. тонше.

De szczastie ustało[1]), tam i pryjatel[2]) mało.

1) Друк. упало. 2) Друк. и пріятель.

Dytyna szczo[1]) postupyt[2]), to łupyt[3]).

1) Друк. що ся. 2) Друк. поступить. 3) Друк. лупить.

Didu, seło horyt! Jä torbu beru i dali[1]) idu. Ein Bettler in seinem Gewande ist gleichgültig bey seinem Brande.

1) Друк. на друге.

Dit'ko[1]) ho tut[2]) prynisł[3]).

1) Друк. Дѣдько. 2) Друк. сюда. 3) Друк. принѣс.

Dla[1]) kompaniji dał siä[2]) Cyhan powisyty.

1) Друк. При... 2) Друк. дався.

Dme siä, jäk łehkie na wodi[1]). Er bläht sich, wie ein Frosch im Wasser.

1) Друк. в борщи.

Dneś myni, a[1]) zawtra tobi.

1) Друк. менѣ, завтра.

Dobra wola stojit[1]) za uczynok.

1) Друк. стане.

Dobra[1]) gospodyni[2]), koły je[3]) w sudyni. Es ist keine Kunst eine gute Wirthin zu seyn, wenn in der Kammer alles im Vorrate liegt.

1) Друк. Добре. 2) Друк. господинѣ (dat.). 3) Друк. є повно.

Dobre howoryty, koły[1]) ne bołyt[2]). Dem ist leicht zu reden, wem es nicht wehe tut.

1) Друк. кого. 2) Друк. болить.

Dobre psowy i[1]) mucha. Dem Hunde ist auch eine Mücke gut, wenn er hungrig ist.

1) Друк. Добро псу.

Dobrę siä pestyty[1]), koły[2]) je de siä zmistyty[3]).

1) В рукоп. хибно: pystyty. 2) Друк. коли ся. 3) В рукоп. zmystyty.

Dobre toho straszyty, szczo[1]) siä bojit[2]). Einen Furchtsamen ist leicht zu schrecken.

1) Друк. же. 2) Друк. боить.

Dobre szelity[1]), koły prystupaje. Wenn es gut geht, so artet man aus.

1) Друк. дурѣти.

Dobryji[1]) dity winec[2]), a złyji[3]) konec[4]).

1) Друк. Добрî. 2) Друк. вѣнець. 3) Друк. лихіи. 4) Друк. конець.

Dobryj pes łutszyj, niż[1]) złyj czołowik.

1) Друк. лучшій, як.

Dobroje[1]) nykoły[2]) siä ne sprykryt[3]).

1) Друк. Добре. 2) Друк. нѣколи. 3) Друк. не укучится.

Do hotowoho chliba najde[1]) siä hubu[2]).

1) Друк. знайде. 2) Друк. губа.

Domowoho złodija nykoły siä ne usterežesz[1]). Vor einem Hausdiebe hilft das Verschließen nicht.

1) В друк. замісь чотирьох останнїх слів: нѣхто не встереже.

Do oruža, do chliba i[1]) noža!

1) Друк. та до.

Dopoty[1]) zban[2]) wodu nosyt[3]), dopoky[4]) siä ucho ne urwe.

1) В рукоп. Dopyty; в друку: Доси. 2) Друк. збанок. 3) Друк. носить. 4) Друк. доки му.

Do sity pade[1]), chto z durnem[2]) krade.

1) Друк. впаде. 2) Друк. з дурным.

Dureń psowy oczy promyw[1]). Nur der Dumme reiß dem Hunde die Augen aus.

1) Ркп. promył; друк. псуе.

Durnewy zawsze[1]) wicznajä pamjät'. Der Dumme und der Todte sind Brüder.

1) Друк. vac.

Durnewy i Böh[1]) siä ne protywyt[2]).

1) Друк. хибно: Bôг. 2) Друк. противится.

Durne[1]) daje, a rozumne[2]) bere.

1) Друк. Дурный. 2) Друк. розумный.

Durnyj[1]) i w Kijowi[2]) ne kupyt rozumu. Ein Narr bleibt überall ein Narr.

1) В рвп. Durnej. 2) Так у рвп., у друку: Кіевѣ.

Durnyj nosyt serce na jäzyci, a mudryj deržyt ho[1]) w serciu[2]).

1) В друку оба слова vac. 2) Друк. в серци.

Gazda[1]) ciłoju hubow[2]). Ein Wirth im ganzen Sinne.

1) Друк. Газда. 2) Друк. губою.

Hadynu maje za pazuchow[1]) — ne wir[2]).

1) Друк. за пазухою. 2) Друк. оба сї слова vac.

Hadka za morem[1]), a smert' za płeczamy.

1) Друк. за горами.

Harazdowy ne chocze, a bidi[1]) musyt.

1) В друк. хибно: бѣду.

Hej hej! tu ne w[1]) doma, de[2]) macnu, to sołoma!

1) Друк. та не. 2) Друк. куда.

Hyrkij[1]) świt, tato y mama oslip, a dity na[2]) pomacky chodiat[3]).

1) В рвп. поправлено на: Hörkij. 2) В друку се слово vac. 3) В друк. ходять.

Höst'[1]) dnie perszoho[2]) jäk[3]) złoto[4]), druhoho jäk[3]) srybro[5]), a[6]) tretoho jäk[3]) mid', a czetwertoho i[7]) do domu jid'.

1) В рукописї було первісно: Hyst'; друк. Гôсть. 2) Друк. першого дня. 3) Друк. vac. 4) Друк. золото. 5) Друк. срѣбло. 6) Друк. vac. 7) Друк. vac.

Höst'[1]) ne proszenyj ne barzo[2]) buwaje tuczenyj.

1) В рвп. було первісно Hyst'. 2) В друку дуже.

Hłuchoho i[1]) nimoho prawdy[2]) siä[3]) ne dopytajesz.

1) В друк. а. 2) Друк. справы 3) В друку сей заіменник по дїеслові.

Hłuchoho siä pytaj[1]), a win siä Bohu mołyt[2]).

1) Друк. пытайся. 2) Друк. молится.

Hlań w[1]) sebe, bude s tebe.

1) Друк. на.

Howory Hryciu[1]). Er spricht immer das Seinige.

1) В друку додано: богородицю.

Howoryła nebiżeczka[1]) do samoji smerty, a jäk umerła, to nohy do hory[2]) zaderła.

1) Друк. небôжченька. 2) Друк. оба слова vac.

Howory Petre z chwostom[1]). Цїкава нїмецька паралеля: Kannst so Etwas einem deines gleichen sagen (Volkssage), специяльно тому, що як показує слово в скобках, повстала вона на основі народнього оповіданя.

1) Друк. с фостом.

Hołyj siä[1]) rozboju ne bojit[2]).

1) В друку „ся" стоїть по „боит". 2) В друк. додано: мокрый дощу не лякается.

Hołowa od[1]) kłopotu tryszczyt[2]), a bidi siä chocze wesile[3]).

1) Друк. вôд. 2) Друк. трѣщить. 3) Друга половина приповідки в друку vac.

Hołowow muru[1]) ne probjesz.

1) Друк. стѣны.

Hołodnyj y kijä siä ne bojit[1]).

1) Друк. не боится.

Hołodnych i mucha skołotyt (powadyt)[1]).

1) В друку тільки вар. повадить. Пор. нїм. Die Hungrigen kann auch eine Fliege erzürnen.

Hołodnomu zawsze[1]) połudne.

1) Друк. завсѣды.

Hołodnomu, każde jidło[1]) dobre jomu[2]).

1) Друк. кожда страва. 2) I в ркп. і в друку се слово злишне. Пор. нїм. Dem Hungrigen schmeckt jede Speise gut.

Horiłka[1]) ne diwka, a maczucha ne mama[2]).

1) Друк. Горѣвка. 2) Друк. мати.

Hornec[1]) kötłowy dohaniaje, a obydwa[2]) mutniji[3]). Ein Narr lacht den Anderen aus und ist selbst dumm.

1) Друк. Горнець. 2) Друк. оба. 3) Друк. смôльніи.

Horochom o ścinu[1]) kydaje.

1) Друк. Горох на стѣну.

Hradu, tuczy ujszoł[1]), a złych ruk ne ujszoł[1]).

1) В друку хибно: увôйшов.

Hrych łyczkom[1]) zawjazaty[2]) i pöd stöł schowaty. Пор. Es ist Sünde, so was unterm Tische zu halten.

1) Друк. не лычком. 2) Друк. звязати.

Huku puku za talar, a roboty[1]) za szostak. Viel Geschrey, wenig Arbeit.

1) В друку хибно: чоботы.

Hulaj dusza w tili, poky[1]) kosty cili[2]).

1) Друк. коли. 2) Друк. в цѣлѣ.

Jäka spowid'[1]), takie rozhriszenyje[2]).

1) Друк. исповѣдь. 2) Друк. розгрѣшенье.

Jäk by wtiew[1]).

1) Друк. втяв.

Jäk by szło o hołowu[1]).

1) Друк. о г. йшло.

Jäk bida, to do Żyda, a[1]) myne bida, naj dit'ko[2]) wozme[3]) Żyda.

1) Друк. а як. 2) Друк. дѣдько. 3) Друк. бере.

Jäk budesz panom, to wse budesz maw[1]) darom.

1) Друк. брав.

Jäk w pekło (wodu)[1]) kienuw[2]).

1) В друку сей вар. vac. 2) В друку повнїйше: кинув, так загинув.

Jäk dobra hodyna, najde siä i[1]) rodyna.

1) Друк. то знайдется.

Jäk dudy nastrojät', tak ony[1]) hrajut[2]).

1) Друк. дуды. 2) Друк. и грають.

Jäkie derewo, takyj kłyn, jakyj otec[1]), takyj syn.

1) Друк. якій батько.

Jäkie jichało, takie j najszło[1]).

1) Друк. здыбало.

Jäkiej bis[1]) peczenyj, takiej i[2]) warenyj.

1) Друк. Якій дѣдько. 2) Друк. такій и.

Jäkie czestowanie[1]), takie diekowanie[2]).

1) Друк. частованье. 2) Друк. дякованье.

Jäk zbiże[1]) w oborozi, to nadijä w Bozi.

1) Друк. жито.

Jäk zyzwaw[1]), tak zyzwaw[1]), aby szczo daw.

1) Друк. звав.

Jäk[1]) z rozumnym howoru[2]), to i sam[3]) siä rozumu naberu; a jäk[4]) z durnem[5]) howoru[6]), to i swöj straczu[7]).

1) Друк. Коли. 2) Друк. говорю. 3) Друк. сї два слова vac. 4) Друк. єли. 5) Друк. з дурным. 6) В друк. се слово vac. 7) Друк. згублю.

Jakyj dit'ko[1]) Chymka, taka jeho żynka[2]).

1) Друк. Якій дѣдько. 2) Друк. жѣнка.

Jäk ne dasy s proźby, dasz[1]) s prynuky, a czoho proźba ne dokaże, to dokażut[2]) buky.

1) Друк. то даси. 2) Друк. докажуть.

Jäk ne peredresz[1]) oczy, to peredresz[1]) moszonku.

1) Друк. прôдрешь.

Jäk ohniu siä stereże[1]).

1) Друк. стережеся.

Jäk pryjszło[1]), tak piszło[2]).

1) Друк. прійшло. 2) Друк. ся розійшло.

Jäk świt nastaw, to pöp[1]) ne swystaw.

1) Друк. рак. Се очевидно поправка Головацкого і то в клерикальнім дусї.

Jäk siä napyw[1]), to siä do kiernyci płeczyma[2]) obernuw[3]).

1) Друк. напився. 2) Друк. задом. 3) Друк. обернувся.

Jiw by köt rybu, ałe[1]) w wodu ne chocze.

1) Друк. а.

I w[1]) doma mene ne łysziej[2]), i s sobow[3]) ne bery[4]).

1) Друк. vac. 2) Друк. лиши. 3) Додано потім: мня. 4) В ркп. хибно: bere.

I w pohodu czasom perun[1]) udaryt[2]).

1) Друк. грѣм. 2) Друк. ударить.

I w[1]) syna hyrka hostyna[2]), a w dońkie[3]) prybude bidońkie[4]).

1) Друк. И у. 2) Друк. гôрка година. 3) Друк. у доньки. 4) Друк. бѣдоньки.

I w starij peczy dit'ko[1]) pałyt[2]). Das Alter schützt nicht vor Thorheit.

1) Друк. дѣдько. 2) Друк. топить.

Ide[1]) swojim[2]) dworom. Auf seiner eigener Fuß leben.

1) Друк. Иде с. 2) Друк. своим.

Jid' kobyła, chot' jeś tre[1]) dny niczoho[2]) ne jiła.

1) Так в ркп., друк. три. 2) Друк. vac.

Jist'[1]) pes psa, koły barana nema[2]).

1) Друк. Зѣсть. 2) В друку оба слова переставлені.

I kwasne jäbłuko[1]) robak[2]) hryze.

1) Друк. квасницю. 2) Друк. хробак.

I pered moimy woroty[1]) sonce zaswitaje.

1) Друк. нашими воротами колись.

I ryba ne płyne protyw[1]) bystroji wody[2]).

1) В ркп. хибно: prostow. 2) В ркп. bystroj wody, а в друк. быстрій водѣ.

Ichała Chyma z Jerusałyma, wözok tyrkocze[1]), Chyma siä rehocze[2]). Den Dummen bringt alles zum Lachen.

1) Друк. скрегоче. 2) Ркп. ryhocze.

I chołodno i hołodno[1]) i do domu daleko.

1) Друк. И голодно и холодно.

I czortowy treba czasom swiczu[1]) zapałyty[2]).

1) Друк. свѣчку. 2) В ркп. додано варіянт „поставити“ в скобках.

I jä siä nauczu[1]) po semöj dytyni[2]) diwoczyty. Ich werde auch nach dem Schaden klug.

1) Друк. научуся. 2) Друк. детинѣ.

Każe dytyna, że[1]) byta, ałe ne każe[2]), za szczo.

1) Друк. що. 2) Друк. скаже.

Kazaw pan, musiw[1]) sam.

1) Друк. та изробив.

Kyjow[1]) ne razom[2]) zbudowanyj.

1) Друк. Кыев. 2) Друк. вôд разу.

Kölko wosku, tilko i świczky taj ładanu[1]).

1) Друк. сї два слова vac.

Köń znaje, de ho[1]) sidło dolihaje.

1) Друк. як му.

Köt łownyj, chłop mownyj to siä wsiudy pożywiat'[1]).

1) В друку зам. чотирьох останнїх слів: всюда поживится.

Kłyn kłynom tilko można wybyty[1]).

1) Друк. зам. сих трьох слів: выбивають.

Koby mniä[1]) hryz[2]) czobit, to by myni[3]) ne żal, a to chodak, taj szcze ne tak.

1) Друк. мя. 2) Ркп. hryzł. 3) Друк. vac.

Koby[1]) ne huba, buła by[2]) szuba. Müßte man nicht auf Nahrung ausgeben, so hätte man schöne Kleider.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. додано: золотая.

Koby[1]) ne żynka[2]), ne dity, to by dobre[3]) w korczmi sydity.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. сї два слова vac. 3) Друк. лишебы.

Koby[1]) pes ne buw[2]) siw[3]), to by buw[4]) zajäciä złowyw.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. vac. 3) Друк. сидѣв. 4) Друк. тоб.

Koby[1]) swyniä rohy mała, to by wsiu czeredu[2]) wykołoła.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. всѣ бы люде.

Kowal kłepłe, poky[1]) tepłe.

1) Друк. доки.

Koho siä wczepyt bida[1]) z ranku, toho derżyt siä aż do poranku[2]).

1) В друк. оба слова переставлено. 2) Друк. останку.

Koho szczastiä[1]) zhubyty chocze, rozum mu[2]) widbere.

1) Друк. щастье. 2) Друк. тому перше р.

Każdyj maje swoho mula, szczo[1]) ho hryze.

1) Друк. моля, же.

Koły hroszi howoriat, druhi[1]) musiät huby stułyty[2]).

1) Друк. говорять, то всѣ. 2) Друк. мусять г. постулювати.

Koły diwci schodyt na wini[1]), to zbabije.

1) Друк. хибно: на вѣнцѣ.

Koły na medwedia upade mała hałuź, to rewe[1]), a jak wełyka, to mowczyt[2]).

1) Друк. бурчить. 2) Друк. мовчить.

Koły[1]) ne w ład, to[2]) z swoim nazad.

1) Друк. Коли мое. 2) Друк. то я.

Koły[1]) swyniä w bołoti, to mowyt, że[2]) krasna.

1) В друку додано в скобках „шановавши сонѣнько св., образы св. и людей добрых". 2) Друк. що.

Koły siä wstydajesz[1]), nakryj siä[2]) reszetom.

1) Друк. стыдаешься. 2) В друку vac., а є натомісь: решетом голову.

Koły siä zaczynaje zwada, to[1]) ne pomoże dobra[2]) rada.

1) Друк. vac. 2) Друк. и.

Koły siä syroti żenyty, to[1]) nöcz małaja[2]).

1) Друк. тогдѣ. 2) Друк. маленька.

Koły-ś w swobodi, myśl[1]) o pryhodi.

1) Друк. гадай.

Koły trwoha[1]), to do Boha, a jäk[2]) po trwozi[1]), zabuw[3]) o Bozi.

1) Друк. тревога, тревозѣ. 2) Друк. vac. 3) Друк. забуде.

Koły[1]) umre dytyna, to mała dołyna[2]), a jäk umre[3]) mama, to wełyka jäma.

1) Друк. Як. 2) Друк. щербина. 3) Друк. тато або...

Komu[1]) Böh hodyt[2]), tomu i ohoń[3]) horyt[4]).

1) Друк. Коли. 2) Друк. годить. 3) Друк. то й вогонь. 4) Друк. горить.

Komu szczastiä raczyt[1]), to[2]) i na kijowi[3]) wypłyne.

1) Друк. щастье рачить. 2) Друк. той (ille). 3) Друк. вірнїйше: кіевѣ = кію.

Korowu trymaje, a[1]) druhyj mołoko jist'[2]).

1) Друк. а хто. 2) Друк. зѣдае.

Kotora[1]) korowa bohato rewe, to[2]) mało mołoka daje.

1) Друк. Котра. 2) Друк. тота.

Krapla cziesta[1]) doszczu kamiń podirawyt[2]).

1) Друк. Часта крапля. 2) Друк. подѣравить.

Krasne[1]) pire na wudwodi, ałe[2]) sam smerdiäczyj[3]).

1) Друк. Красное. 2) Друк. на вудвудѣ, али. 3) Друк. смердить.

Krasnosty[1]) na tarely ne krajut[2]).

1) Друк. Красы. 2) Друк. краютъ.

Kruty ne werty, ta[1]) treba wmerty.

1) Друк. Куда крути, туда верти, таки.

Krutyt siä, jäk posołenyj pyskir[1]).

1) Друк. вьюн.

Kuda ihła[1]), tuda i nytka.

1) Друк. голка.

Kuda piszow[1]) Łeś, to wsiuda[2]) uweś.

1) Друк. пôде. 2) Друк. всюды.

Kudy[1]) za hrŏsz tanciowaty?[2]).

1) Друк. Куда ему. 2) Друк. танцювати.

Kum ne swyniä[1]), aby ciłe[2]) jäjce w borszczy zjiw.

1) В друк. додано в скобках: простѣть ми се слово. 2) Друк. vac.

Kurwi pluj w łyce[1]), a[2]) ona[3]) każe, szczo doszcz ide.

1) Друк. в очи. 2) Друк. vac. 3) Друк. вона.

Kurka zbŏże rezhrebuje[1]), a w smitju zerna szukaje.

1) Друк. розгребае.

Kuchti ne[1]) do patyny. Пор. Der Kuchjunge ist nicht zum Küssen der Patina.

1) Друк. Куда кухтѣ.

Linywyj[1]) i[2]) w swojej chati zmokne.

1) В ркп. Linewy. 2) В друк. vac.

Liubimo siä jäk bratja, a torhujmo siä[1]) jäk Żydy.

1) Друк. рахуймося.

Łaska pańska[1]) do poroha.

1) Друк. Панська ласка.

Łastŏwky wylitajut[1]), wesnu obwiszczajut[2]).

1) Друк. вилѣтаютъ. 2) Друк. погоду обѣщаютъ.

Łyży[1]) meni huby, koły hyrki, a koły[2]) sołodki, to jä[3]) sam sobi[3]) obłyżu[4]).

1) В рукоп. Łyże. 2) Друк. а сли. 3) Друк. vac. 4) Друк. злижу.

Łysa złowył[1]). Er hat den Rock verbrannt.

1) Друк. зловити.

Łycha[1]) iskra wse połe spałyła i sama zhasła.

1) Друк. зла.

Łychyj peredobidok najłutszyj[1]) obid popsuje.

1) Друк. и найлѣпшій.

Łowył[1]) wowk, a dali[2]) i wowka złowiat'.

1) Друк. „Ловив", яке повторено також по „вовк". 2) Друк. колись.

Łutsza w domu[1]) horoch-kapusta, nyż na wŏjni kurka tłusta.

1) Друк. Лутшій дома.

Łutsze dneś worobec[1]), jäk zawtra hołubec[2]).

1) Друк. Лутшій нынѣ горобець. 2) Друк. голубець.

Łutszyj funt[1]) złota[2]), niż cetnar[3]) ołowa. Die Tugend ist besser ohne Ehre, als Ehre ohne Tugend.

1) Друк. Лутше око. 2) Друк. золота. 3) Друк. камѣнь.

Łuczsza[1]) odna świczka pered sobow, niż[2]) za sobow. Es ist besser, wenn das Licht vor mir brennt, als hinter mir.

1) Друк. Лутша. 2) Друк. додано: двѣ.

Łuczsze hoduwaty, niż[1]) pomynaty.

1) Друк. Лутше годовати, як.

Majet siä[1]), jäk horoch pry dorozi[2]).

1) Друк. Маюся. 2) Гол. додав: хто йде, то скубе.

Myży[1]) dwoma[2]) sokiera[3]) zhynuła[4]).

1) Так в ркп., друк. Меже. 2) В друку дод. „своими". 3) Друк. сокира. 4) В ркп. zhenuła.

Mynuły tyi roky, szczo rozperały[1]) boky.

1) Друк. росперались.

Mysły w nebi, a nohy w popeli[1]). Er hat hohe Gedanken und kleines Vermögen.

1) Друк. в постели.

Mysły do wöjta[1]) ne pozywajut. Gedanken sind zollfrey.

1) Друк. до суду.

Mizynyj[1]) pałeć mi[2]) toje[3]) powiw.

1) В ркп. хибно: Nyzyni; друк. Мѣзиный. 2) Друк. менѣ. 3) Друк. тото.

Mińba tölko[1]) odnomu służyt[2]).

1) Друк. vac. 2) Друк. пануе.

Mowczynka[1]) ne puszyt i[2]) hołowky[3]) ne suszyt.

1) Друк. Мовчанка. 2) Друк. vac. 3) Друк. головоньки.

Mudra hołowa ne dbaje na złyji[1]) słowa.

1) Друк. лихіи.

Muż i[1]) żona, to odna[2]) sotona.

1) Друк. а. 2) Друк. єдна.

Mjäsom siä chwałyt[1]), a[2]) juszky ne jiw.

1) Друк. хвалится. 2) Друк. а вöн и.

Nawczu jä tebe w piätnyciu[1]) kieszku[2]) jisty.

1) Друк. середу. 2) Друк. кишку.

Na hniw nema likarstwa[1]).

1) Друк. лѣкôв.

Nadijäw siä did na obid, lih spaty ne jiwszy[1]).

1) Друк. та без вечери лѣг спати.

Nadijä siä w kut skryła[1]).

1) Друк. скрилася.

Na druhoho prymowa, a na sebe[1]) ani słowa.

1) Друк. о собѣ.

Na złodijowy[1]) szapka horyt[2]).

1) Друк. злодѣю. 2) Друк. горить.

Naj[1]) bude hreczka, aby ne buła supereczka[2]). Es soll bey deinem bleiben, um den Streit auszuweichen.

1) Друк. Нехай. 2) Друк. най не буде суперечка.

Naj i[1]) ślipyj kamiń u wodu kyne[2]), to i wydiuszczyj ne najde.

1) Друк. vac. 2) Друк. верже.

Najłutsze siä sweju piedoju[1]) miryty.

1) Друк. своею пядью.

Najłuczsza spółka: muż i[1]) żynka.

1) Друк. чоловѣк та.

Naj siä toho ne zabahaje[1]), szczo siä chaty ne trymaje[2]).

1) Друк. бажить. 2) Друк. держить.

Najszoł cerkow[1]) Bohu siä mołyty[2]).

1) Друк. Знайшов церковцю. 2) Друк. молитися.

Na łedi[1]) nichto[2]) chatu ne stawyt[3]).

1) Друк. łedu. 2) Друк. не дурный. 3) Друк. ставить.

Na Łuky[1]) nema chliba ni[2]) muky.

1) Друк. святого Л. 2) Друк. анѣ.

Napast' na hładki (sic!) dorozi najde[1]).

1) Друк. здыбле.

Na Podôlu chlib na[1]) kilu i[2]) kowbasamy płoty horodżeni[3]).

1) Друк. по. 2) Друк. а. 3) Друк. плôт гороженый.

Na psa wroki[1]) na kota zawałki[2]).

1) Друк. уроки. 2) Друк. помысл.

Na swoji[1]) ruki najdu wsiuda muki.

1) Друк. мои.

Na smert' nema likôw[1]).

1) Друк. зѣлья.

Nastawyło siä psowy[1]) w zuby.

1) Друк. вовкови.

Na stare smitiä[1]) siä wertaje[2]).

1) Друк. смѣтье. 2) Друк. вертайся.

Na tobi[1]), synu, raka, nabuchaj siä taj mowczy[2]).

1) Друк. ти. 2) Друк. та молоти.

Na toje kowal kliszczi trymaje[1]), szczoby jeho w ruky ne pekło.

1) Друк. держить.

Natiähajet siä, jäk wołk[1]) do roboty.

1) Друк. пес.

Na czyjim wozi jidesz, toho pisń[1]) spiwaj.

1) Друк. пісеньку.

Na szczastiä[1]) wsiliakie[2]) maj serce odnakie[3]).

1) Друк. щастье. 2) Друк. вшеляке cursiv. 3) Друк. єднаке.

Na szczo swyni pereł?[1])

1) Друк. монисто.

Ne bery[1]) psa za chwôst, bo tiä wkusyt[2]).

1) Друк. тягни. 2) Друк. вкусить.

Ne byty kuma, ne pyty[1]) pywa.

1) В друк. доцовнено: з ним; в ркп. хибно były.

Ne bude s psa sołonyna[1]).

1) Друк. сала.

Ne budesz pałec łyzaty[1]).

1) Друк. палця лызав.

Ne wełyka ricz, szczo[1]) w chati picz.

1) Друк. шо є в...

Ne wydiła sowa sokoła, a[1]) jäk uzdriła, to[2]) umliła.

1) Друк. vac. 2) Друк. ажь.

Newidomist' hrichu ne tworyt[1]).

1) Друк. чинить.

Ne wrodyw siä[1]) krasnyj, ałe[2]) szczasnyj.

1) Друк. родися. 2) Друк. но родися.

Ne wse dobre[1]), szczo smakuje.

1) Друк. добро.

Ne wse złoto, szczo[1]) siä swityt[2]).

1) Друк. все то золото, шо. 2) Друк. свѣтить.

Ne wse to prawda, szczo na wesilu płeszczut[1]).

1) Друк. ладкають.

Ne wsim odnakowo[1]) dano: odnomu syłu[2]), a druhomu resztu[3]).

1) Друк. однако. 2) Друк. ситце. 3) Друк. решѣтце.

Ne wsiäkomu duchowy[1]) wir. Traue nicht Jedem.

1) Друк. духу.

Ne howory pyszno, aby ty[1]) na złe ne wyjszło.

1) В ркп. хибно: tiä; друк. тѣ.

Ne hordun: szczo dostane[1]), to w kawdun[2])... j pölknuł[3]).

1) Друк. дôстав. 2) Друк. то ковтнув. 3) В друк. vac.

Ne hraj kötko[1]) s medwediom[2]).

1) Друк. кôтка. 2) Друк. з медведем, бо тя здавить.

Ne hrij hadynu za pazuchow[1]), bo jäk siä rozyhrije, to tiä[2]) wkusyt[3]).

1) Друк. гадюки в пазусѣ. 2) Сї слова поч. від „jäk" в друк. vac. 3) Друк. укусить.

Ne do tebe siä pyło[1]).

1) Друк. пилося.

Ne zaznawszy zła, to[1]) ne bude i[2]) dobra.

1) Друк. бѣды. 2) Друк. vac.

Ne zaspyt hruszky[1]) w popeli. Er verschlaft nichts.

1) Друк. заспить грушок.

Ne zatrubyt' tak[1]) pes, jäk wowk. Der Hund ist nicht im Stande so zu heulen, wie der Wolf.

1) Друк. vac.

Ne z odnoho pieca[1]) chlib jiw. Er war in der Welt.

1) Друк. з одной печи,

Ne każy złodij, poky-ś za ruku ne złowył[1]).
1) Друк. схопив.

Ne kijom[1]), to pałkoju[2]).
1) Друк. кіом. 2) Друк. то го палков.

Ne kłady psowy pałec[1]) w zuby, bo wkusyt[2]).
1) Друк. палцѣв. 2) Дрик. вкусить.

Ne kusaj[1]) i ne łyży.
1) Доповнено в друку: не стижи.

Nema lisa bez wowka, nema[1]) seła bez złych liudyj[2]).
1) Друк. а. 2) Друк. без лихого чоловѣка.

Nema prypowisty[1]) bez prawdy. Es ist kein Sprichwort ohne Lehre. (Wahrheit).
1) Друк. приповѣстки.

Nema smerty bez pryklipu[1]).
1) Друк. причины.

Nema tak[1]) złoho, szczoby[2]) na dobre ne wyjszło.
1) Друк. vac. 2) Друк. жебы.

Ne mohły[1]) zwabyty kołaczem, a potöm tiażko buło ödyhnaty[2]) byczem.
1) Друк. могла. 2) Друк. вôдбити.

Ne nadaremno[1]) ho Böh naznaczył[2]).
1) Друк. дармо. 2) Друк. назначив.

Ne obertaj kota chwostom[1]).
1) Друк. фостом.

Ne pyszno, ałe[1]) aby zatyszno.
1) Друк. vac.

Ne pokazuj puhaczewy zerkała, bo ön[1]) znaje, że[2]) krasnyj. Zeige dem Mohren keine Spiegel, denn er kennt seine Farbe.
1) Друк. вôн сам. 2) Друк. що.

Ne pomoże krukowy[1]) myło, ani umerłomu[2]) kadyło.
1) Друк. воронови. 2) Друк. ани вмерлому.

Neproszenomu[1]) hostiu za dwermy misce[2]).
1) Друк. Невванному, а в ркп. оба вар. 2) В друку сс слово по „гостю".

Ne rôwniäj swyniu[1]) do koniä, bo szerst' ne taka.
1) Друк. Не рôвняйся свиня.

Ne[1]) siło, ni pało, dawaj[2]) babo sało.
1) Друк. Нѣ. 2) Друк. дай.

Ne spuskaj siä[1]) Hryciu na durnyciu... pałanyciu[2]).
1) Друк. лакомся. 2) Сей вар. в друку vac.

Ne siähaj czerez krupy do jähoł[1]). Nimm, was vor dir liegt.
1) Друк. пшона.

Ne takyj dit'ko[1]) strasznyj, jäk ho malujut[2]).
1) Друк. чорт. 2) Друк. малюють,

Ne tölko świta, szczo w wikni, bölsze za öknom[1]).

1) Три останні слова в друку vac.

Ne toj złodij, szczo ukrade[1]), ałe toj, szczo schowaje[2]).

1) Друк. же вкрав. 2) Друк. же сховав.

Ne uwirysz, aż[1]) zmirysz.

1) Друк. поки сам не.

Nechaj[1]) toho opanuje, szczo swoho ne szenuje[2]).

1) Друк. Най. 2) Друк. пилнує.

Ne sztuka rozkienuty[1]), ałe[2]) sztuka zöbraty.

1) Друк роскинути. 2) Друк. а.

Ne szczo dniä można sijaty i[1]) zbyraty[2]).

1) Друк. vac. 2) Друк. зберати.

Ni[1]) wasz, ni[1]) nasz.

1) Друк. Анѣ, анѣ.

Ni[1]) jiwszy, ni[1]) pywszy, skaczy, durniu, oszeliwszy[2]).

1) друк. Анѣ, анѣ. 2) Друк. ошалѣвши.

Nikomu sama ptacha w ruku[1]) ne skoczyt[2]).

1) Друк. в руки. 2) Друк. вскочить.

Nim dytyna[1]) zapiła, kohut ucho spustył[2]).

1) Друк. детина. 2) Друк. духа спустив.

Ni[1]) pysła[2]), ni[1]) chysła[3]). (?) Weder der Bothe, noch der Esel gekommen.

1) Друк. Анѣ, анѣ. 2) Друк. пôсла. 3) Друк. хôсна; німецька паралеля домагає ся радше форми „osła" як „chysła" в другій части приповідки.

Ni płuha, ni roli, wyspały siä[1]) dowoli.

1) Друк. выспися.

Ni s[1]) huby mowy, ni s[1]) dupy[2]) witru. Es taugt zu nichts.

1) Друк. в. 2) Друк. з носа.

Ni se, ni to[1]).

1) Друк. те.

Ni czytaty, ni pysaty[1]), choczut mjä[2]) za korola obybraty.

1) В друк. оба сї infinit. переставлено. 2) Друк. а хотять.

Noha nohu wspieraje[1]).

1) Друк. пôдперає.

Obyjde siä[1]) cyhańskie wesile bez marcypanöw[2]).

1) Друк. Обійдеся. 2) Друк. марцыпана.

Obycienka ne[1]) danka, durnomu radost'.

1) Друк. Обѣцянка, а не.

Ohliädaj siä zawsze[1]) na zadnyji[2]) kołesa.

1) Друк. vac. 2) Друк. заднѣ.

Ohoń s wodow[1]) nikoły ne pohodysz.

1) Друк. з водою.

Oden[1]) derżyt[2]) peczeniu, a druhyj rożen.

1) Друк. Єдин. 2) Друк. тримає.

Oden[1]) za wisimnajciat'[2]), druhy[3]) bez dwoch dwajciat'.

1) Друк. Єдин. 2) Друк. вôсѣмнадцѣть. 3) Друк. а другій за.

Oden[1]) mudryj stojit[2]) za sto[3]) durnych.

1) Друк. Єдин. 2) Друк. стоить. 3) Друк. десять.

Oden[1]) pore, druhy(j) szyje[2]).

1) Друк. Єдин. 2) В друк. оба дієслова переставлені.

Odna[1]) öwcia parszywa ciłu[2]) czeredu zapaskudyt[3]).

1) Друк. Єдна п. в. 2) Друк. всю. 3) Друк. заразить.

Odnakowo bidnomu[1]) niczoho ne maty.

1) Друк. Єднако убогому.

Odnym[1]) zubom treba teper[2]) jisty. Es ist Hungersnoth.

1) Друк. Єдним. 2) Друк. vac.

Odnym ne bohatu[1]) prybude.

1) Друк. Єдным богацьо не.

Odnow nohow[1]) w hrobi stojit[2]), a szcze złe tworyt[3]).

1) Друк. Єдною ногою. 2) Друк. стоить. 3) Друк. злоє творить.

Odnoho[1]) skaranie desiätiom skajänie[2]).

1) Друк. Єдного. 2) Друк. покаянье.

Odnoho[1]) to płotu kół[2]). Sie sind gleichen Gelichtes.

1) Друк. Єдного. 2) Друк. плота колы.

Odnomu i szyło hołyt'[1]), a druhomu i brytwy ne chotiat'.

1) Друк. Єдному шила голять.

Odno[1]) oko maje bölsze wiry, niż dwa ucha[2]).

1) Друк. Єдно. 2) Друк. vac.

Odno[1]) pyszy[2]), druhe[3]) łyszy[2]).

1) Друк. Єдно. 2) У ркп. pysze, łysze (sic!). 3) Друк. а друге.

Oreł ne perestaje[1]) z worobciämy[2]). Ein Kluger gibt sich nicht mit Narren ab.

1) Так у ркп., у друку: пристає. 2) В ркп. s worobciama (sic!).

Otak po kozacki: nema chliba, to jiż[1]) placki.

1) Друк. ѣсти.

O twoju skiru chodyt[1]).

1) Друк. О нашую то шкиру ходить.

O umerłych[1]) howory dobre[2]), a ni, to mowczy.

1) Друк. О умерлим (!). 2) Друк. д. вогори (sic!).

Ödchrystysiä[1]) öd dit'ka[2]), a zbudesz siä hrychu[3]).

1) Друк. Вôдхрестишь ся. 2) Друк. дѣдька. 3) В ркп. хибно: hryhu; друк. грѣха.

Ödsadyw[1]) ho, jäk kota öd mołoka[2]).

1) Друк. Вôдсадив. 2) Друк. вôд сала.

Ön[1]) na swöj młyn wodu obertaje.

1) Друк. vac.

Pan na troni, a dureń[1]) na osłoni. Der Herr bleibt immer Herr, der Arme arm.

1) Друк. хлоп.

Pan panom[1]), a Iwan Iwanom[2]).

1) Друк. с паном. 2) Друк. з Іваном.

Persze koło czobôt chodyw, a teper[1]) ne znaje, jäk w nych stupaty.

1) Друк. теперка.

Perszyj kieliszok jäk po łedu, druhyj jäk po medu, a[1]) tretyj, ne pytaj — tylko[2]) dawaj. Aller Anfang ist schwer.

1) Друк. а за. 2) Друк. лише.

Perszoho[1]) torhu ne pokydaj siä[2]).

1) Друк. Первого. 2) Друк. попускайся.

Pes zdochły[1]) nykoho[2]) ne kusaje.

1) Друк. здохлый. 2) Друк. vac.

Pesi[1]) hołosa[2]) ne idut pöd[3]) nebesa[4]).

1) Друк. Псѣ. 2) Первісно в ркп. було: hołosy. 3) Друк. йдуть на. 4) Так було в ркп. первісно, опісля поправлено: nebesy.

Pes łeżyt na kosty[1]), (na sterwi), i[2]) sam ne jist' i druhomu ne daje[3]).

1) Друк. на к. лежить. 2) Друк. сї три слова vac. 3) Друк. дасть.

Pes psa jist', jäk[1]) siä jisty chocze.

1) Друк. коли.

Peczeni hołuby ne łetiat' samy[1]) do huby.

1) Друк. се слово vac.

Pje jäk po sełedcy[1]).

1) Друк. оселедци.

Pytaj[1]) siä kuma rozuma.

1) Друк. Питати.

Pöde i[1]) do Krakowa, to wsiudy[2]) bida odnakowa.

1) Друк. Пôди. 2) Друк. всюда.

Pödczas[1]) pohody bij siä wełykoji wody.

1) Друк. В часѣ.

Pöznaty durniä[1]) po smichu[2]).

1) Друк. дурного. 2) Друк. дод. його.

Pöznaty ptyciu po piru[1]).

1) Друк. ворону по пѣрю.

Pölty[1]) nichto ne smaruje[2]).

1) Друк. Пôлтя. 2) Друк. мастить.

Pösła ne siczut, ne[1]) rubajut.

1) Друк. нѣ сѣкуть, нѣ.

Pöszła po ser[1]), a w chati pożier[2]); pöszła po masło, a w chati[3]) pohasło. Von allen Seiten schlechte Folgen.

1) Друк. сыр. 2) Друк. пожар. 3) Друк. а ѣ в печи.

Pöszow[1]) bohaczewy po smert'. Ein reicher fürchtet vor dem Tode.

1) Друк. Пôшов як.

Poberim siä, neboho, w tebe mało, a w mene niczoho[1]).

1) Друк. и того.

Powelo siä mu[1]), jäk s Petrowoho dniä[2]). Seine Absicht ist ihm mißlungen.

1) Друк. му ся. 2) Друк. с Петровои днины.

Poki Wasylie[1]) poty wesile[2]). So lange das Haupt befiehlt, so lange geht es gut im Hause.

1) Друк. Василя. 2) Друк. весѣлья.

Poky w miszku[1]) czujut[2]), poty tiä[3]) szanujut.

1) Друк. мѣшка. 2) Друк. чують. 3) Друк. vac.

Poky try[1]) piat' ne myne, poty[2]) tepła ne bude.

1) В ркп. хибно: tre. 2) Друк. то.

Pokora mur[1]) probywaje.

1) Друк. стѣну.

Pokrasity[1]) ne pokrasije[2]), a podobrity może[3]).

1) Друк. Покраснѣти; в ркп. хибно: Pokrasyty. 2) Друк. покраснѣе. 3) Друк. подобрѣе.

Pomahaj Böh Hryniu! — Kopaju[1]) hłynu. Ein Fauler antwortet immer was anders.

1) В друк. додано: пане.

Po pari, po pari, a na köncy[1]) dwa.

1) Друк. а з заду.

Poprawył siä ż pieca[1]) na łob.

1) Друк. с печи.

Poty jähniätoczka[1]) skaczut, poky mamy[2]).

1) Друк. ягнятка. 2) Друк. мати (acc.) видять.

Potrybne[1]) (sic!) jäk dira w mosti.

1) Друк. Потрѣбный.

Po järmarku[1]) złyj[2]) torh.

1) Друк. ярмарцѣ. 2) Друк. лихій.

Prawda jäk oływa na wercha wychodyt[1]).

1) Друк. на верх выйде.

Prawdow[1]) ciłyj świt projdesz[2]), a neprawdow[1]) ani za poröh[3]).

1) Друк. Правдою, неправдою. 2) Друк. зійдешь. 3) Друк. до порога.

Pracuje[1]), jäk czornyj wöł.

1) Друк. Працюе.

Pry hotowöj kołodi[1]) dobre ohoń kłasty.

1) Друк. колодцѣ.

Pryjde[1]) i na psa kołyś moroz[2]).

1) Друк. Прійде. 2) Друк. зима.

Pryjde kum na obid[1]), ałe[2]) łyżky ne bude.

1) Друк. кумець на обѣдець. 2) Друк. а.

Pryłoży ruku do roboty[1]), bo ruka ne kuma.

1) В ркп. сї оба слова в скобках, а в друк. vac.

Prytiały mu krył[1]).

1) Друк. крыла.

Propaw, jäk kamiń w wodu[1]).

1) Друк. у водѣ.

Prose[1]) jäk najbölsze, a bere[2]), szczo dajut[3]).

1) Друк. Проси. 2) Друк. бери. 3) Друк. дають.

Psowy oczy, a czortowy duszu prodał[1]).

1) Друк. запродав.

Pusta hołowa ani połysije, ani posywije[1]).

1) В друк. оба дїєслова переставлено.

Pusty ucha myży[1]) liudy[2]).

1) Друк. меже. 2) Друк. люде, то цымало учуєшь. (доповн. Голов.).

Pjänyj świczky ne postawyt[1]), ałe trutyt[2]).

1) Друк. поставить. 2) Друк. сї два слова vac.

Pjäni a dytyna[1]) wse[2]) prawdu mowjut'[3]).

1) Друк. дѣти. 2) Друк. и нехотя. 3) Друк. скажуть.

Rada[1]) dusza do raju[2]), hrichy ne puskajut[3]).

1) Друк. додано: бы. 2) Друк. додано: та ѣ. 3) Друк. пускають.

Rad' siä druhoho, a smotry zdania[1]) swoho.

1) Друк. vac.

Rana siä zhojit[1]), a słowo złe[2]) nikoły.

1) Друк. загоится. 2) Друк. але зле слово.

Racyja racyju[1]) (sic!), a szkoda szkodoju[2]). Das Beweis ist immer Beweis und das Verloren ist immer Verloren.

1) Друк. Рація раціев. 2) Друк. шкодов.

Ryba w wodi, a jisty[1]) hodi.

1) В друк. вставлено злишне: ѣй.

Ryba i[1]) swynyna potrebuje[2]) wyna.

1) Друк. vac. 2) В друк. не потребуе.

Robak sim lit[1]) w chrini zymował[2]), a smaku ne zaznał[3]).

1) Друк. Сѣмь лѣт хробак. 2) Друк. зимовав. 3) Друк. зазнав.

Rody babo dytynu, koły[1]) babi pjadesiät'[2]) lit mynuło[3]).

1) Друк. а. 2) Друк. сто. 3) Друк. vac.

Roża i myży kropewoju[1]) zostane rożow[2]).

1) Друк. межи кропивою. 2) Друк. рожею.

Rozhniwaw siä, jäk by mu mucha[1]) na nös wsiła[2]).

1) Друк. муха му. 2) Друк. сѣла.

Roziwlaje[1]) żaba hubu[2]) na woła, ałe ho ne z'jist[3]).

1) Друк. Роззявляє. 2) Друк. губу жаба. 3) Друк. зѣсть.

Rozsmijaw siä tak krasno, jäk by pekło uchyływ[1]).

1) Друк. пекла не хотѣв.

Rozstanie z myłymy[1]) smerty siä röwnaje[2]).

1) Друк. Росстанье з милым. 2) Друк. рôмнае.

Rosczesaw jiji[1]) kosu do szlubu[2]). Er hat sie verführt.

1) Друк. ѣй. 2) Друк. вѣнцям.

Rosty psu trawa, koły[1]) koniä nema.

1) В друку додано: мого.

Ruka ruku myje, aby[1]) buły bili.

1) В друк. додано: обѣ.

S[1]) Bohom na bystru[2]) wodu.

1) Друк. З. 2) Друк. быструю.

S[1]) brechni ne mrut[2]), ałe[3]) wiry ne dajut[4]).

1) Друк. З. 2) Друк. мруть. 3) Друк. та вже бôльше. 4) Друк. ймуть.

Swyniä mich dre, a sama kwiczet[1]) (sic!)

1) Друк. и сама реве.

Swöj zawsze swomu[1]) rad.

1) Друк. свому завсѣди.

Swöj myni[1]) ne myły(j) — pry myni[2]) hȯ ne byj[3]).

1) Друк. менѣ. 2) Друк. а при мнѣ. 3) Друк. бій.

Swit sobi zawiazał[1]). Er ist verheiratet.

1) Друк. завязала.

Świczył siä[1]) Cyha(n) swojimy dit'my.

1) Друк. Свѣдчится.

Swoho[1]) ne wydyt[2]) pöd nosom, a czuże pöd lisom.

1) Друк. Своє. 2) Друк. видить.

S[1]) dobroj stodoły[2]) dobryi i potiäta, a s złoji złyi[3]).

1) Друк. З. 2) Друк. студолы. 3) Сї чотири слова в друк. vac.

Serbaj, ne dbaj, chot' ridkie, ałe husto[1]).

1) Друк. абы богацько.

Sydy[1]) hrybe, nim[2]) tiä chto zdybłe.

1) Друк. Седи. 2) Друк. зак.

Sydy tu, ne rypaj siä[1]), płacz ta uteraj siä.

1) Друк. Седи та грѣйся.

Syłowanymy oczyma ne można[1]) siä dołho[1]) dywyty.

1) Друк. можь. 2) Друк. довго.

Sił by[1]) kamenem. Er soll zu Stein werden.

1) Друк. Сѣв.

Skyra tobi[1]) na czoboty, a[1]) jäzyk na pödoszwy. Говорять жартом у значіню нім.: Du Schelm!

1) Друк. vac.

S koho siä naśmiwajut[1]), s toho ludy buwajut[2]).

1) Друк. насмѣхають. 2) Друк. люде бувають.

S konem ne ihraj[1]), newisty ne ubhaj[2]), hroszi[3]) sam chowaj[4]), koły choczesz[5]), abyś ne maw[6]) szkody.

1) Друк. грай. 2) Друк. невѣстѣ не улѣгай. 3) Друк. грошей. 4) Друк. не ховай (sic!). 5) Друк. не хочешь. 6) Друк. ш. мати.

Słowa masni[1]), a pyrohy pisni[1]). Süße Worte und böse Absichten.

1) Друк. масніи, пôсніи.

Słowo wyłetyt worobcem[1]), a powerne[2]) wołom.

1) Друк. горобцем. 2) Друк. вернеся.

Smert' a żena öd[1]) Boha naznaczena[2]).

1) Друк. вôд. 2) Друк. призначена.

Smotry zeliznoho[1]) kölka, a ne szukaj[2]) srybrnoho[3]).

1) Друк. желѣзного. 2) Друк. vac. 3) Друк. срѣбного.

Smotry köncià w[1]) kozdöj sprawi.

1) Друк. vac.

S[1]) nym ani[2]) stöj, ani[2]) pohody.

1) Друк. З. 2) Друк. нѣ.

Snuje myni[1]) pered oczy i[2]) w deń i[3]) w noczy.

1) Друк. Снуеся ми. 2) Друк. як. 3) Друк. так.

Sob byciu kolo płota, jäka zapłata[1]), taka[2]) robota.

1) Друк. плата. 2) В друк. додано: й.

Sowa chot'by i[1]) pöd[2]) nebesa litała, sokołom[3]) nykoły[4]) ne bude.

1) Друк. vac. 2) Друк. по пôд. 3) Друк. додано: то. 4) Друк. нѣколи.

Soroka[1]) hosti każe.

1) В друк. дод.: скрегоче.

Soroczku wykupył[1]), a sukmanu[2]) zastawył[3]).

1) Друк. выкупив. 2) Друк. сукман. 3) Друк. заставив.

S[1]) osyczyny ne robiat[2]) kołes.

1) Друк. З. 2) Друк. роблять.

S pałcia[1]) ne wyssaw.

1) Друк. додано: собѣ того.

S percem, czy ne s percem, aby sczerym[1]) (sic!) sercem.

1) Друк. коли с щирым.

S połnoho[1]) łacno[2]) braty, chot' ubuwaje[3]), ne barzo[4]) znaty.

1) Друк. повного. 2) Друк. лехкого (sic!). 3) Друк. хочь убывае. 4) Друк. не так.

Spomöh[1]) sià did na obid, a baba na kisil[2]).

1) В ркп. Spomych sià (sic!). 2) Друк. кисѣль.

S prybutka[1]) hołowa ne bołyt[2]).

1) Друк. С прибудку. 2) Друк. болить.

S pustoji stodoły[1]) ne wyłytyt[2]) niczoho dobroho[3]) chyba sowa.

1) Друк. студолы. 2) Друк. вылетить. 3) В др. сї два слова vac.

Spjuczy[1]) pes ne uhonyt zajcia[2]).

1) Друк. Сплющій. 2) Друк. угонить заяця.

Srybro[1]) i[2]) żołoto tiähne czołowika w bołoto.

1) Друк. Срѣбло. 2) Друк. vac.

Stawyt sià, jäk okuń protyw wody[1]).

1) Друк. протѣ водѣ.

Staw sià[1]) chrinom[2]) w nosi. Er ist ihm zu Geil geworden.

1) Друк. ми (dat.). 2) В ркп. хибно: hrymom.

Starszyj Hryć niż Paraska[1]).

1) Друк. як Парашка.

Stereżennoho[1]) i[2]) Böh stereże.

1) Друк. Стереженого. 2) Друк. vac.

Stereży sià toho, szczo[1]) ne maje niczoho.

1) Друк. же.

S toboju howoryty, treba siä perwsze (sic!) horochu objisty[1]).

1) Зам. другої части сеї приказки в друк. гороху наївшись.

S toji mukie[1]) ne bude[2]) chliba.

1) Друк. муки. 2) Сї два слова в друк. на першім місцї.

Storonyt öd neho[1]), jäk wołk[2]) öd[3]) sity.

1) Друк. вôд нього. 2) Друк. вовк. 3) Друк. вôд.

Stryże i hołyt[1]) bez myła[2]).

1) Друк. голить. 2) В друк. сї два слова vac.

Stryży[1]), ałe[2]) ne obderaj[3]).

1) В ркп. хибно: Stryże. 2) Друк. vac. 3) Друк. оббєрай.

Suchyj marec[1]), mokryj maj, bude żyto jäko[2]) haj.

1) Друк. Сухій марець. 2) Друк. кобы.

Schyłył[1]) siä po polino y utowk[2]) sobi kolino.

1) Друк. Схилив. 2) Друк. та стовк.

S czużoji torby nichto[1]) chliba ne żałuje[2]).

1) Друк. vac. 2) Друк. жалують.

Siäk tak, aby żyty[1]).

1) Друк. выжити.

Szenuj[1]) hory i[2]) mosty, to budesz maty[3]) cili kosty.

1) Друк. Шануй. 2) Друк. vac. 3) В друк. зам. тих трьох слів: будуть.

Szyw[1]) subtelnym[2]) sztychom na nedilnijszyj[3]) torh. Etwas arbeiten, um nur los zu werden.

1) В ркп. хибно: Szew; друк. Шіє. 2) Друк. собôтным. 3) Друк. недѣльный.

Szkoda chodu do paskudnoho[1]) rodu.

1) Друк. поганого.

Szukaje witra w polu[1]).

1) Друк. в поли.

Szczastie mu z ruk wyskoczyło[1]), jäk ptyciä s[2]) sity.

1) Друк. вылетѣло. 2) Друк. из.

Szczastiä[1]) siä na kolini ne łomyt[2]). Mit dem Glücke kann man nicht Ballen spielen.

1) Друк. Щастьє. 2) Друк. не ломится.

Szcze[1]) siä toj ne urodyw, szczoby[2]) kożdomu[3]) dohodyw.

1) Друк. Єще. 2) Друк. жебы. 3) Друк. всѣм.

Szczoby[1]) wołk[2]) buł[3]) syty[4]) i baran cіły[5]).

1) Друк. Жебы. 2) Друк. вовк. 3) Друк. був. 4) Друк. ситый. 5) Друк. цѣлый.

Szczoby közka[1]) ne skakała, to by nöżky[2]) ne złomała.

1) Друк. Жебы кôтка. 2) В ркп. хибно: nyżki.

Szczoby mohł[1]), to by nöż w nim utopył[2]).

1) Друк. Жебы мôг. 2) Друк. в него встромив.

Szczoby[1]) ne huba, buła by[2]) szuba. Ein Trinkbold kommt nie zu etwas.

1) Друк. Жебы. 2) В друку додано: золотая.

Szczoby[1]) ne chłop, a[2]) ne wył[3]) (sic!), to by ne buło[4]) panyw[5]).

1) Друк. Кобы. 2) Друк. vac. 3) Друк. вôв. 4) Друк. не було бы. 5) Друк. панôв.

Szczoby[1]) pes robyw, to by w czobotiäch[2]) chodyw.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. в ходаках.

Szczoby jä siä mohła[1]) szpylkow[2]) do tebe[3]) pryszpyłyty. Wenn ich dabei gewesen wäre, so hätte ich mit Rath und That geholfen.

1) Друк. моглася. 2) В ркп. недоладне: szpelko. 3) В друку сї два слова по „могла".

Szczo wysyt[1]), to ne utone.

1) Друк. має высѣти.

Szczo w[1]) swojim smitiu jest[2]), to ne zhyne.

1) Друк. на. 2) Друк. vac.

Szczo dwa, to ne oden[1]).

1) Друк. один.

Szczo durnewy[1]) po rozumi?

1) Друк. дурному.

Szczo durnyj robyt?[1]) — Wodu miryt[2]).

1) Друк. робить. 2) Друк. мѣряє.

Szczo durnyj robyt?[1]) — Pluje i[2]) łapaje[3]).

1) Друк. робить. 2) Друк. та. 3) Друк. хапає.

Szczo komu myło, chot'[1]) by i na piw[2]) zohnyło.

1) Друк. хочь. 2) У ркп. хибно руł; друк. и половина.

Szczo korczma[1]), to stuj[2]), a de[3]) korcz, to bluj, kripy siä, a dalij stupaj.

1) Друк. коршма. 2) Друк. стôй. 3) В друк. замісь обох слів: що.

Szczo krasnijsze, to smacznijsze; szczo staroje, to hydkoje[1]).

1) Друк. гидноє.

Szczo łacno[1]) pryjde, to łacno[1]) i[2]) pöde.

1) Друк. лехко. 2) Друк. vac.

Szczo małyj wrah[1]) wlipyt[2]), to i wełykyj ne wydojme[3]). Was ein kleiner Feind macht, wird auch ein großer nicht verbessern.

1) В ркп. хибно: wrach; друк. пан. 2) Друк. влѣпить. 3) Друк. вôдойме.

Szczo ne potrybne[1]), to i w horszczok[2]) ne kłady[3]).

1) Друк. потрѣбне. 2) Друк. горнець. 3) Друк. не класти.

Takiej[1]) łaski najdu i w Paraski[2]).

1) Друк. Такои. 2) Друк. Парашки.

Taköj[1]) strach, że[2]) aż soroczka połotnom stała.

1) Друк. Такій. 2) Друк. що.

Tak krawec[1]) kraje, jäk mu materyi[2]) staje.

1) Друк. кравець. 2) Друк. сукна.

Tak maty kazała[1]).

1) Друк. мама казали (plur. majestaticus).

Tak potribne[1]), jäk diera[2]) w mosti.

1) В друк. Потрѣбный. 2) Друк. дѣра.

Tak[1]) prawda, jäk wosz kaszłaje[2]).

1) Друк. Така. 2) Друк. кашле.

Tak siä znajut[1]), jäk łysi[2]) koni.

1) Друк. знаются. 2) В ркп. łysy.

Tak siä naduw[1]), jak wosz na morozi.

1) Друк. надувся.

Tak siä chlib udał[1]), szczo by[2]) köt poza skiru[3]) schował[1]).

1) Друк. удав, сховав. 2) Друк. щоб' ся. 3) Друк. за шкиру.

Tam, de syrota maje siä zystaty[1]), łutsze, aby kamin[2]) wyrosł[3]).

1) Друк. зôстатися мае. 2) Друк. камѣнь. 3) Друк. вырôс.

Tam mak[1]) błudyt[2]), de makötra riadyt[3]).

1) Друк. макогôн. 2) Друк. блудить. 3) Друк. рядить.

Tam siä linywo pracuje[1]), de pożytku ne znaje[2]).

1) Друк. працюе. 2) Друк. не чуе.

Tane mjaso[1]) psy jidiat'.

1) Друк. мнясо.

Tebe i światyj Petro ne nahryje[1]).

1) Друк. загрѣе.

Tylko do Iłyi[1]) dobri[2]) roji[3]).

1) Друк. Ильѣ. 2) В ркп. хибно: dobry; друк. добрім. 3) Друк. рои, а по Ильѣ повѣсь роя на гилѣ.

Tiszyt siä, jäk by ho bociän[1]) nosom iskaw[2]). Die Freude ist ihm sehr verleidet.

1) Друк. бузько. 2) Друк. иськав.

Tobi smich, a myni bida[1]).

1) Друк. а менѣ плач.

Towcze siä, jäk Marko[1]) po pekli.

1) Друк. Савка.

Tohdy bym tiä wydiw, koły swoje ucho[1]).

1) Друк. свою потылицю.

Tohdy wże[1]) ne do soły, koły hrajut[2]) na basowy.

1) Друк. И то ему. 2) Друк. грають.

Tohdy dajut chlib[1]), jäk zuböw ne stało.

1) Друк. дали хлѣба.

Tohdy diwku dawaj[1]), koły berut[2]).

1) Друк. дай. 2) Друк. беруть.

Tohdy łyka dery[1]), koły siä derty dajut[2]).

1) Друк. дри. 2) В друку зам. двох останнїх слів: „деруть", а далї: „тогди дѣвку дай, коли беруть", що в ркп. стоїть самостійно.

Tohdy to bude, jäk na mojij[1]) dołoni[2]) wołosiä wyroste.

1) Друк. vac. 2) Друк. долони.

Tohdy u syroty wełykdeń, koły nowa...[1]) biła...[2]) soroczka.

1) Друк. vac. 2) Друк. по „сорочка".

Toho szukaje, czoho[1]) ne położyw. Sucht den gestrigen Tag.

1) Друк. що.

Toje[1]) ne w czysli[2]). Dies wird nicht ausgenommen.

1) Друк. То. 2) В ркп. czesli; друк. вчислѣ.

To[1]) mu tak pomože[2]), jäk łysomu hrebiń, ślipomu zerkało, a hłuchomu[3]) muzyka.

1) Друк. Тоє. 2) Друк. потрѣбно. 3) В ркп. хибно: chłuchomu.

To o twoju[1]) skiru[2]) chodyt.

1) Друк. О нашую то. 2) Друк. шкиру.

To sut[1]) tylko[2]) słowa, ałe prawdy w nych nema.

1) Друк. vac. 2) Друк. пустіи.

Trafyw s doszczu pŏd rynwu[1]).

1) Друк. стрѣху.

Trafyło siä, jäk[1]) slipij kurci bobowe zerno i tym[2]) siä wdawyła[3]).

1) Друк. vac. 2) В ркп. tem. 3) В ркп. хибно: wdawała.

Treba dowho pukaty[1]), szczoby babu oszukaty.

1) Друк. калатати.

Treba[1]) znaty, po czomu łokot'.

1) Друк. Тра.

Treba ity[1]) w swit za oczy, kuda oczy ponesut[2]).

1) Друк. Тра йти. 2) Ся друга половина приказки в друк. vac.

Treba mu wodu oświatyty[1]) w dwajciat' pasŏw[2]). Man muß ihn derb abprügeln.

1) В друк. сї два слова на кінцї. 2) Друк. в сѣмь пасом (sic!).

Treba rozumom nadłożyty[1]), de syły nema[2]).

1) Друк. надточити. 2) Друк. де сила не зможе.

Treba toje[1]) w komeni[2]) zapysaty.

1) Друк. тоє. 2) Друк. в коминѣ.

Treba tu[1]) pobreńkotaty[2]).

1) Друк. Тут треба. 2) Друк. побренькати.

Try babi, a dwa Żydy zrobjut[1]) ciłyj[2]) järmarok.

1) Друк. зроблять. 2) В друк. vac.

Try dny ne żywy siä[1]), a krasno dywy siä[2]).

1) Друк. живився. 2) Друк. дивився.

Try dny chodu, a[1]) do obidu[2]) praznyku.

1) Друк. vac. 2) Друк. до обѣд.

Trymajet siä[1]), jäk pjanyj[2]) płota.

1) Друк. Тримаєся. 2) Друк. слѣпый.

Truba na psa, a[1]) zwŏn[2]) na czołowika.

1) Друк. vac. 2) Се слово в друк. на кінцї приказки.

Trudno[1]) tam ukrasty, de gazda[2]) (hospodar) sam złodij.

1) Друк. Тяжко. 2) Друк. газда.

Trudno pływaty[1]) protyw wody.

1) Друк. Тяжко плисти.

Tuda byj, tuda ne[1]) potecze. Ein Geitzhass im höchsten Grade.

1) Друк. бій, а туда.

Tudy[1]) stežka w horoch.

1) Туда то.

Tiäżko wołka[1]) za chwöst[2]) ujmyty.

1) Друк. вовка. 2) Друк. фôст.

Ubohomu mało szczo brakuje, a łakomomu wseho[1]).

1) Друк. а захланному всього.

Ubraw siä w rozum[1]), jäk Tataryn w zbroju.

1) Друк. в правду.

Ubraw siä, jäk czort na utreniu[1]). Er hat sich unanständig angezogen.

1) В ркп. хибно: utrydniu.

U linywoho zawsze[1]) świäto.

1) Друк. усе.

Umił[1]) tam wlizty, ne möhł[2]) pereskoczyty.

1) Друк. Умѣв. 2) Друк. та не môг.

Umiły-ste[1]) waryty, a[2]) ne umiły[3]) dawaty.

1) Друк. Умѣла. 2) Друк. та. 3) Друк. вмѣла.

U nas Łukie[1]), nema chliba ni[2]) mukie[3]).

1) Друк. сегодня Луки. 2) Друк. анѣ хлѣба, анѣ. 3) Друк. муки.

Urodyła, a[1]) ne obłyzała.

1) Друк. та.

U skupoho wse[1]) po obidi.

1) Друк. завсѣды.

Usołodyw siä, jäk czerwak w chrini[1]).

1) В ркп. хибно: w hryni; друк. у хрѣнѣ.

U stracha wełyki[1]) oczy.

1) Друк. великіи.

Uczepył[1]) siä repjakom[2]).

1) В ркп. хибно: Uczepeł. 2) У друк. доповнено: тай держится.

U jäłowoj korowy mołoka siä[1]) ne doprosysz[2]).

1) Друк. vac. 2) Друк. впросишь.

W dobru chwylu ne[1]) czekaj złoji.

1) Друк. vac.

Wyjut toje[1]) wowky w lisi.

1) Друк. Выють тое вже и.

Wölno psowy[1]) i na Pana[2]) Boha brechaty.

1) Друк. собацѣ. 2) Друк. vac.

W korczmi[1]) nema pana.

1) Друк. коршмѣ.

Wliz w czużu sołomu taj tycho ne sydyt[1]).

1) Друк. тай шелестить.

Wołka w[1]) płuh, a ön do czorta[2]) w łuh.

1) Друк. Вовка у. 2) Друк. вôн к чорту.

Wołka[1]) nohy żywjat'[2]).

1) Друк. Вовка. 2) Друк. годують.

Wołka[1]) tiähne natura[2]) do lisa.

1) Друк. Вовка. 2) Друк. щось все.

Wołkie[1]) ho zjiły.

1) Друк. Вовки.

Wołk[1]) i rachowane[2]) bere.

1) Друк. Вовк. 2) Друк. личені вôвцѣ.

Wołk[1]) łeżyczy[2]) ne tyje[3]).

1) Друк. Вовк. 2) Друк. лежачи. 3) Друк. утиє.

Wołk[1]) czerez posty[2]) ne tyje.

1) Друк. Вовк. 2) Друк. послы.

Woła hołowa[1]) ne boliła, koły korowa tela rodyła.

1) Друк. голов.

Woły, korowy daju tobi[1]), tylko[2]) doli... szczastiä...[1]) ne daju[3]).

1) Друк. vac. 2) Друк. але. 3) Друк. вгадаю.

Wolijesz swoji wuszi[1]) byty, niż czużyji hroszi rachowaty[2]).

1) Друк. воши. 2) Друк. лѣчити.

Wołom zajciä[1]) ne dohonysz... ne ujmesz[2]).

1) Друк. заяця. 2) Сей варіянт в друк. vac.

Worona mała[1]), a rot wełykyj[2]).

1) Друк. хоть м. 2) Друк. має в.

Wrody siä[1]) — wdaj siä; ne wrody siä[2]), to skaparaj siä.

1) Друк. Уродися. 2) Друк. а нѣ, то.

Wse harazd — tölko[1]) żynka[2]) łedaszczo: ne zwaryt[3]), ne specze, koły nema szczo.

1) Друк. vac. 2) Друк. жѣнка. 3) Друк. зварить.

Wse kupyty można, tölko[1]) tata i mamy ni.

1) Друк. Все купиш, лише.

Wse myne, tölko[1]) hrich zostane.

1) Друк. а.

Wse odno[1]), czy knysz, czy pyröh.

1) Друк. єдно.

Wstupaj siä[1]) hrybe, naj kozar siäde.

1) Друк. Вступися.

Wtikaw[1]) pered wołkom, trafył[2]) na medwediä.

1) Друк. Утѣкав. 2) Друк. вовком, а впав.

W czypciu siä urodyw[1]), a na postoronku zhyne.

1) Друк. В чипци уродився.

Zabuw wöł[1]), koły buw telem[2]).

1) Друк. вôв. 2) Друк. телятьом був.

Zabuw siä[1]), szczo[2]) ożenywsiä.

1) Друк. vac. 2) Друк. шо.

Zalew[1]) sała za skyru.

1) Друк. Зальяв му.

Za mojew hołowoju[1]) to[2]) na twoji[3]) i wołoska ne stane.

1) Друк. моєї головы. 2) Друк. vac. 3) Друк. на твоєй.

Za moje[1]) dobro bis[2]) tobi w rebro.

1) Друк. твоє. 2) Друк. кадук.

Za moje żyto szcze mene byto[1]).

1) Друк. мня побито,

Za more pŏszow po liky[1]).

1) Друк. по зѣлье пôшов.

Zarobyw do sełedciä[1]) na sŏl. Etwas wenig erworben.

1) Друк. оселедця.

Za czuże łyczko tra daty[1]) swŏj remenec[2]).

1) Друк. дась. 2) В ркп. хибно: ramene; друк. ремѣнець.

Zjiwszy kołacz bere siä[1]) do chliba.

1) Друк. берися знов.

Zła tajä[1]) radŏst', po kotrŏj smutok nastupaje.

1) Друк. Лиха то.

Złyj[1]) nabytok ne dojde do[2]) tretoj rukie[3]).

1) В ркп. хибно: Złŏj; друк. Лыхій. 2) Друк. vac. 3) Друк. третых рук.

Złoto i srybro[1]) hubu... pysok...[2]) zatykaje.

1) Друк. Золото, срѣбло. 2) Друк. vac.

Żywŏt[1]) towstyj maje[2]) łob pustyj[3]). Ein fettes Wanst hat leeren Kopf.

1) В ркп. хибно: Żywyt. 2) Друк. а. 3) В ркп. pustej.

Żyd i[1]) wynnyciä maty ne dast' zahybaty.

1) Друк. а.

Żyd i moliuczy[1]) siä uczyt[2]) obmanuty[3]).

1) Друк. молячи. 2) Друк. вчится. 3) В ркп. хибно: obmachnuty.

Żydowy chot' by s[1]) neba, wiryty[2]) ne treba.

1) Друк. Жебы Жид був з. 2) В др. додано: му.

Żynka[1]) Iwasiä sbojäła siä[2]), pŏd prypiczok schowała siä.

1) Друк. Жѣнка. 2) Друк. боялася.

Żynka[1]) jäk[2]) kniahynka, a chata ne metena[3]).

1) Друк. Жѣнка. 2) Друк. vac. 3) В рукоп. metana.

Далї подаю приповідки, до яких Я. Головацкий подавав свої додатки або злучив дві або три в одну.

Мудра жона, коли є міх[1]) пшона.

1) В рукоп. се слово перечеркнено, а над ним дописано: Оден міх муки, а другий. Поправка ся походить мабуть від самого Ількевича.

Анї продати, анї проминяти[1]).

1) Друк. додано: лучше було не брати.

Баране, не мути води[1]).

1) Друк. воду вовкови,

Бував на конї і під конем[1]).

1) Друк. додано ще: на столѣ и пôд столом.

До запису Ількевича: „Szczo robyty s bidy?“ додав Гол. нїби відповідь: „Тра в голову заходити“.

В рукописї Ільк. маємо приказку: „Szczo tobi nyni, to zawtra myni“, яка очевидно видала ся Головацкому недоладною і він змінив її на: „Що нинѣ менѣ, то завтра тобѣ“.

До приповідки, записаної Ількевичем „Jak w pekło kynuw“ додав Гол. непотрібне „так загинув“.

До запису Ількевича: „Jak dobra hodyna, najde sia i rodyna“ додав Головацкий „а в злій годинѣ нѣчо і по родинѣ“.

До Ількевичевого запису: „Do swiatoho Ducha ne zkidaj kožucha“ додав Гол.: „а по святім дусѣ ходи у кожусѣ“.

До приказки „Ani prodaty, ani prominiaty“ в рукопису Ількевича додав Гол. „лучше було не брати“.

До приказки, записаної Ількевичем „Do Dmytra diwka chytra“ додав Гол. „а по Дмитру хату нею витру“.

Ількевичів запис: „Na dwoje baba worożyła“ доповнив Головацкий словами: „або вмре або буде жила“.

В приказці „Kożdyj znaje swoje“ Головацкий переставив два останні вирази.

До Ількевичевого запису: „Płete duby“ додав Головацкий „як на палилѣ“.

В рукописї Ількевича находимо „Kożdyj kohut na swojim smitiu smiłyj“, а в друк. „К. к. смѣлий на своѣм смѣтю“.

Ількевичів запис: „Tak potribny, jak piate koleso u woza“ передав Гол. „Треба го, як пятого колеса в возѣ“.

Ількевичів запис: „Za wsi hołowy — Martynowi dity“ змінив на „За всѣ голови і за Мартинові дѣти“, що очевидно зміняе навіть значіне приповідки, записаної Ількевичем.

Ільк. записав приповідку „Zacznemo z ynszoji boczky“, а Головацкий надав їй форму: „З другої бочки зачинае“.

Приказку: „В ночи всї коти буріи, а всї корови сіріи“, яку читаемо у віденськім виданю, уважаю комбінацією двох приповідок, записаних Ількевичем: „W noczy każda korowa czorna“ і „W noczy każdöj köt bury“, і то недоладною.

Приказку „Говори до гори, пане Григоре, а гора таки дурна“ злїпив Гол. в двох приповідок, записаних Ількевичем: „Howory do hory, a hora takie durna“ і „Howory do hory, pane Hrehory“.

Що робити с біди?[1])

1) В рукописї Ількевича находимо тільно се питане. Відповідь „Тра в голову заходити“ мб. додаток редактора.

До запису Ільк. „Łysom pödszytyj“ додав Гол. другу його половину „псом підбитий“.

До приповідки „Mali dity — małyj kłopit“ додав другу половину: „великі дѣти великій клопіт“.

(*Кінець буде*).

Miscellanea.

Дрогобицька служебна Минея з р. 1563.

Бувши дня 2 лютого с. р. в Дрогобичи з літературним відчитом, я після відчиту був запрошений одним із присутних на відчиті місцевих оо. Василіян на коротку гостину до їх манастиря при церкві св. Трійці, в якім і доси місцить ся нормальна школа і в якім я також у роках 1864—67 перейшов шкільну науку. В часі мойого короткого побуту на тій гостині, проведеного в одній келії в присутности ігумена о. Давида, я переглянув один із немногих церковно-славянських рукописів, що заховали ся доси в манастирській бібліотеці. Сей рукопис у старій оправі в дошки обложений шкірою, містить служебну Минею за місяці червень і липень, при чім одначе служби за липень доведені тілько до дня 29 включно. Формат мале folio, водяного знака не можна докладно розпізнати, текст очевидно болгарської редакції, з юсами. Подаю тут проби тексту з двох передостатніх карток. Ось строфи із служби св. Калинику:

Ѹслышах Бѐ слоух твои и оубоѧх сѧ; разумѣх дѣла твоа и дивих сѧ, Гй, ıако твоеа хвалы испл҃ни сѧ землѧ.

Ѡмываѧ сѧ въ стрѫѧх своих кровїи, прѣбл҃жне, ıави сѧ чс҃тнѣиши дх҃ом, и въ наслажденıе достигль єси везплътных, мч҃нче Калениче.

Камень чс҃тный въ истинн҄ѫ назда сѧ цр҃кви, и храмы идольскыѧ потрѧсль єси, и на земли низложил єси неоуклоным сѫ противленıем страданїй твоих.

Съмр҃тоносна врагоvь ласканіа въ истинноу ѡриноу, мч҃нче, словесы дх҃овными, и дш҃ею оукрѣпляем на прѣлъсть въздвигль еси побѣдж.

Нн҃ѣ тѧ коупиноу иже въ Синаи прописоуѧ Моvсеи великыи неопал҃ноу оузрѣ, огнь бж҃ства въ ѩтробѣ носѧщи чс҃тла.

На чистім полї передостатньої картки, на жаль з подовжного боку значно ушкодженої, можна відчитати останок латинського напису: Anno Domini 1648... 28. Samuel... scripsit manu sua Propria. Quiscumque leget, aget gratiam Domino Deo et Sanctissimae Virgini. Vale! Та найважнїйжий напис, що займає цїлу остатню сторону рукопису, доховав ся в цїлости. Він обіймає 15 рядків повних і один неповний на кінцї, писаний скорописом з довгими хвостами при деяких буквах, з численними титлами та виносками букв по над рядки. Подаю його тут у дословнім відписї:

Изволением Ѿтца и съвершением сн҃а и съпоспѣшением ст҃го дх҃а докончана быст сиѧ книга рекомаа минеѩ рꙋкою многогрѣшнаго и неключимаго раба бж҃а Петра рекше Непотребнаго, въ лѣто по седмой тисѧщи ҃ѕа. индикта ҃ѕ. лоун. ҃г. мс҃ца декевриа ӏ҃г. дн҃ъ на памѧт ст҃го мч҃ника Севастиана при костелѣ ст҃ыа живоначалныѩ и нераздѣлимыа троица при короли великом полском Жикгымонтѣ Ѧогустѣ и тыж при дръжа[вѣ] пана Ѩна старосты дрогобыцкого, воеводы подолскаго. аще оу котором стихꙋ из грꙋбых слов или ѡписал сѧ бу[ду], или съ дроугомь гл҃ль и помизанием ѡчима, или отъ забытии оума иноици ст҃ий(?), и тыж братїа диаци, прош[у] в. м., чтѣте исправлѧючи, а мене грѣшнаго ни клинѣте, а вас Бг҃ простит и помилует. амин.

На тій самій сторонї між рядками і на чистих полях пописано ще пізнїйшими руками ріжні проби пера, які тут опускаю. Подав *Іван Франко.*

Жебрацькі благальницї.

На лїрників і кобзарів, як на народнїх співців, звернено в науцї доволї давно увагу і лїтература про них досить уже богата, як про се можна можна переконати ся хочби з книжки Б. Грінченка: Лїтература українського фольклора. Правда, в лїтературі тій багато ще дефектів; не кождий записувач знав, на що саме звертати увагу, про що випитувати

і що записувати від лірника, чи кобзаря; неодин задоволяв ся тим, що подав кілька звісток про співака та записав пару пісень від нього, не входячи зовсім у те, чи вичерпав тим увесь його репертуар, чи нї; не один подавав назви пісень репертуару, але тексту пісень не записував, уважаючи, що вони загально знані і т. д. Загальний погляд можна одначе мати вже доволї вірний і про лірників і про кобзарів на підставі оголошених матеріялів, а перше місце в розслїдї побуту й репертуару сих співців належить ся безперечно „Київській Старинї“, що принесла найбільше число і найцїннїйших причинків у сїй матерії.

Не так пощастило простим жебракам-калїкам, що не вміють грати нї на кобзї, нї на лїрі, але живють також із того, що вандрують від села до села — наскілько на се позваляють закони — і живлять ся з милостинї, яку вдасть ся їм назбирати. Про звичайних жебраків лїтература доволї бідна, а й те, що є, не все представляє матеріял, на якім справдї можна би оперти ся й уважати його жерельним. А тимчасом репертуар жебраків не уступає нераз нї в чім нї лїрницькому, нї кобзарському, а в неоднім напрямі буває навіть цїкавійший; треба би лише звернути на нього більшу увагу, як доси, та використати докладнїйше.

На сїм місци хочу зазначити одну специяльну катеґорію жебрацької творчости, якої продукти треба би конче списати в більшім числї як доси, на що вони вповнї заслугують. Маю на думцї жебрацькі благальницї, якими випрошують жебраки і лїрники та кобзарі милостиню, або дякують за неї. Доси, наскілько менї відомо, записано їх ледви 15. Вичислю їх поодиноко.

В „Запискахъ юго зап. Отдѣла импер. русскаго Географическаго Общества“, 1873, т. I, надруковано дві статї про кобзаря Остапа Вересая, що власне через них став голосним у науковім світї. Одна статя А. А. Русова: „Остапъ Вересай, одинъ изъ послѣдныхъ кобзарей малорусскихъ“ (ст. 309—338); друга М. Лисенка: „Характеристика музыкальныхъ особенностей малорус. думъ и пѣсень, исполняемыхъ кобз. Вересаемъ“ (ст. 339—367). До статий додані також „Матеріалы“ (ст. 1—52), в яких надрукований Вересаїв репертуар. На ст. 52 надруковано там дві благальницї: одна просьба і одна подяка за милостиню.

Дальше подибуємо благальницї аж у „Київ. Старинї“. У статї В. Боржковського: „Лирники (1889, т. 26) надрукована

одна гарна і обемиста просьба (ст. 655—657) і одна звичайна жебранка (ст. 760—661). — У замітці А. Малинки: Кобзарь Петро Гарасько и лирникъ Максимъ Трыщенко" (1893, т. 42) надрукована на ст. 445 одна благальниця. — У замітці Л. М. „Малоруское нищенское причитанье" (1903, т. 80, I, 2, ст. 6 —7) надрукована також одна благальниця-просьба.

В книжці укр. письменника В. Кравченка: „Етнографичні матеріяли, зібрані на Волині та по сумежних губерніях" яку видало „Общество изслѣдователей Волыни" (в Житомирі, 1911, т. V) надруковано на ст. 64 одну „жебранку".

На сім кінчать ся записи з російської України, а дальше йдуть із Галичини. Ось вони: У моїй статї „Лірники" (відб. з Етн. Збірника, т. II) надруковано дві благальниці лірника Златарського (ст. 18), а на ст. 74—76, в додатку, три благальниці (дві просьби й одна подяка), передані В. Шухевичем. В „Етн. Збірнику", т. V, надрукував знов др. І. Франко дві благальниці з Любші (106—110) і в додатку одну просьбу (ст. 242—243).

От і все, що в сім напрямі зібрано. Як видно, жниво невелике, тай тут записи з Галичини (8) перевисшають записи з рос. України (7).

В осени 1911 р. передав менї значну збірку фольклорних записів д. Данило Щербаківський, що якийсь час учителював у ґімназії в Умани і там та в околици записував ріжні фольклорні матеріяли. Переглядаючи ті записи, знайшов я між ними пять благальниць, яких тексти подаю отут, просячи кождого, хто може, щоб і дальше їх записував та надсилав до оголошеня до етноґрафічної комісії Наук. Тов. ім. Шевченка.

I.

Ой подайте міні сліпенькому хоч копійочку,
Ой подайте міні сліпенькому хоч шажочок:
А копійочка, мій батечку, не велика утраточка.
Ой я не бачу, моя мамочко серце, заслужити,
Ой я не бачу, моя мамочко серце, заробити,
А тільки меї повинности за цим хлїбом ходити,
За вас Бога милосердного молити.

Від жебрака, г. Умань, базар.

II.

Дайте, моя мамко, по їдиному грошику на воспитаніє,
Дайте, люди добрі, хоть їдину копієчку на пропитаніє...
Подайте, люди добрі, хоть їдину копієчку...

Ви маєте, моя мамочко.
Возмилостивіть ся, моя мамко серце, на до мною,
Дайте, душечки спасенії.
Майте ви, люди добрії, упованіє Христове,
Дайте, моє серце, поїдину милостиньку.
А ни годен я, моє серце, заслужити,
А ни бачу я, моє серце, заробити.
А подайте, люди добрі!
Дайте, моя мамочко серце, їдину копієчку,
Котра душа, татку, милосердная.
А шо небо і зимля...

Від жебрака, Умань.

III.

Народи ви божії,
Народи Христовії трудящії,
Благодітелї господнї!
Не возжалійте, пожертвуйте;
За тїлесноє своє здравіє,
За душі спасеніє,
Вічноє веселіє.
Не возжалійте, пожертвуйте
За родителей умерших
В нинїшний день божественний,
Щоб вас Господь в житії вашім [не оставив
Офірою божественною
До покою блаженного,
До престолу херувимського,
До майстату сина Божого,
До раю пресвітлого.
Помилуй вас, угодник божий,
Святий Христов угодник Микола,
Скорий помощник:
У помощах радость, у трудах, [в житії.
Помилуй вас на всякім містї
Царице владичице,
Всему миру заступнице!

Від жебрака, Умань, базар.

IV.

Ой дайте народи Христовії,
Ой і дайте батюшки любезнії,
Ой дайте от щирого серця наділяющого,
Ой дайте от ручок своїх працї работениїх.
Воздобродійте ви, таточку мій, голубчику,
Воспроможіть ся ви, мамочко моя, милая,
Возмилуйтесь, мамочко, моє серце, надо мною:
Ой дайте ради неділеньки святої,
Ой дайте ради престолу Христового,
Ой дайте ради упокою бажаного.
Ой змилуйтесь над моєю вдовинею, серце, темнотою,
Ой змилуйтесь над моєю вдовинею, серце, нищетою.

Від баби жебрачки, г. Умань, базар.

V.

А возмилуйтесь, моя мамочко, зорочко, надо мною,
Над моєю довічною, мій таточку, темнотою.
Дайте ви люблятоньки милії,

Дайте ви, котра душа спасенная,
Ой і дайте ви, котра душа возлюбленная:
Дайте ви за своєй души спасеніє.
Змилуйтесь над моїм калїцтвом довічним,
Над моїм, моя мамочко, калїцтвом немаючим,
Над моїми, мій таточку, оченьками затемненними.
А мої оченьки як кленовим листом затемнило,
Нїби тайними дверцями мої очи зачинило,
А я не бачу, як яснеє сонечко восхождає,
А я не бачу, коли темная нічeнька наступає.
Як би я цей світ, моя мамочко, видала,
То яб ваших стежечок та доріжечок не перехождала,
То яб вашої головоньки не клопотала,
А волїлаб я, моя мамочко, заробити,
А й волїлаб я, моя мамочко, зорочко, заслужити.
Майте ви, моя мамочко, упованіє божоє,
Майте ви, моя мамочко, милосердіє божоє,
Пожалїйте мене, моя мамочко, своїми світленькими оченьками,
Пожалїйте мене, моя мамочко, роботящими рученьками.
Як єдина та милостенька не велика утрата,
Буде вам, моя мамочко, от Господа милосерного заплата.
А ви своє серце сумленноє...
Тольки то души своєї вічноє спасеніє.
Дайте хоч єдиную, моя мамочко, милостиночку,
Хоч єдиную, моя мамочко, денежечку,
Хоч єдиний же то хлїба кусочок,
. . . . острембленний,
Души своєї на вічноє спасеніє.
Ой трудна моя . . . . . заслуга!

Від баби жебрачки, Умань, базар.

Як кождому видно, благальницї — се імпровізациї. З одного боку вони нагадують потрохи голосїня, а то розміром, вільним і не обовязковим римом та настроєвістю, — хоч спільні основи і тут і там додержують ся, а деякі загальні фрази та вислови повтаряють ся. З другого боку вони зближують ся по части до духовних віршів і то не лише мовою, але й релїґійними мотивами, втяганими суто, без огляду, чи потрібні вони в данім місци, чи нї. Особливо „учені старцї“ старають ся попестрити благальницї церковними словами і тим чином прикрасити їх, бо се подобаєть ся простолюдю. Часто там поперекручувані слова і незрозумілі, але публїка не звертає на се уваги. Їй імпонує навіть деяка незрозумілість, бо се вказує на певного рода духову висшість і таємничість старця.

Розуміє́ть ся, що й ріжницї між голосїнями та благальни-

цями не малі, але се й не дивниця, бож обі катеґорії служать до зовсім инших цілий та витворюють ся серед відмінних кругів.

На кінци зазначу ще, що як між голосінями є й гумористичні та сатиричні, так само є такі благальниці. Ось одна з них:

Дайте, милостиві христіяни,
Дайте, що милость ваша,
Дайте, хоць по шиї дайте,
І за те спасибі скажу —
То буду знати, що не даром стояв...

(В. Боржковський, Лїрники, ст. 664).

Подав *Вол. Гнатюк.*

До історії української наукової і просвітної орґанїзації в Галичинї 1848 р.

I.

Весна народів і привязувані до неї надії видвигнули на перший плян потребу орґанїзації українських наукових і лїтературних робітників у Галичинї. Межи львівськими Українцями зродила ся думка заснувати просвітне товариство, свою „Матицю“ на взір инших славянських. На одинайцятім засїданню Головної руської Ради з дня 29 мая 1848 р. піддав Іван Гуркевич проект заложення такого товариства. Він саме від давна працював над статутом такого товариства для предложення його властям. Тепер вибрано для перегляду статуту комітет, що вже на чотирнайцятім засїданню Ради з дня 9 червня 1848 р. предложив її переглянений статут до апробати. В слїд за принятєм статуту на пятнайцятім засїданню Ради з дня 16 червня оголосив голова Ради Яхимович основаннє „Галицько-руської Матицї“ і запросив присутних до приступлення у члени. На перший поклик вписало ся кількадесять членів, по більшій части зі Львова.[1])

Була потреба не тільки зеднати як найбільше число членів, але поперед усього обчислити тодішнї наші сили та притягнути їх до діяльної участи в працях новозаснованого товариства. Й тут у при-

---

[1]) Як. Головацький, Историческій очеркъ основанія Галицко-рускои Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія, Львів, 1850, ст. VII—VIII.

годї[1]) стала для товариства думка Миколи Устияновича запросити всїх українських учених і письменників у Галичинї на спільні наради. Свою думку піддав Устиянович уже в липнї Головній руській Радї через Гушалевича, а 15 серпня поновив свій плян письмом до Ради, якого текст у справі самого зїзду надрукований у цитованій книжцї Як. Головацького.[2]) Справою зїзду займив ся дуже живо

[1]) На третїм спільнім засїданню на внесенне Борисикевича ухвалено утворити „Общество просвѣщенія народного", до якого вибрала кожда секція зїзду по двох членів. Се товариство переймило заряд „Матицї" (ibidem, стр. CXIII). На взір першого зїзду пізнїйші загальні збори „Матицї" творили також секції, прим. найблизші збори 13 марця 1850 р., на яких, як показує спис, було 56 присутних.

[2]) Стор. XVII—XIX. Перед останнїм відступом, що зачинаєть ся словами: „Всѣмъ честнымъ" і т. д., пропущено ось що з Устияновичевого письма: Прытком мавбым ще другоє Внесенє в слѣдующым предметѣ. Же зреченє сѧ права выбору Свѧщенника на посаду парохиальную, т. є. так званоє право Коллѧціи з стороны обывателей земних, досевременних Коллѧторôв, необавом наступиты може, а може и через Уставодательство Соймовоє в Вѣдни зноситы сѧ буде, нѣкому з нас не тайно; алиж не докончи свѣдомо єст, на когобы право тоє, а заразом и тѧгари с ним полученіи злѧты припадало. Но абы тоє право с пожитком краю и без ущирбку так св. Церквей, ѧк и долѣ Свѧщенникôв на нових уложиты засадах, каждого правого Христиѧнина, а особливе каждого каплана повиннобы быти не малым заданьом.

Хотѧй слабый умом, но крѣпкій волею ку прымноженю народного добра, положивбы ѧ Высокодостойній Радѣ такій в тôм предметѣ вопрос: Цы не моглобы реченное право Коллѧтуры злѧты сѧ на сельскіи громады и мѣщан в той способ, абы уложившы передже ѧк найрозлучно право доходôв стулы, призначиты ониѧ на пожиток Церквей и успособиты з них фундуш коллѧцій, не зоставившы з таковых доходôв на хосен свѧщенника тилько доходы особы; н. п. з службы Божей, з Парастасôв. Быв бы то во початках засôб такій недостаточним на великіи наклады, але зраставбы лѣтамы при знакомій свѣтовы доброхотносты Руского Народа ку Божей хвалѣ и щырех датках на Боже, да значной заможносты, ôдповѣдающей своєй цѣлы. Вшакже маємо и днесь такиѧ Церквы, що по кѣлька ста Риньских засобу мают в карбонах своих, а ѧк лехко такиѧ Сумми ôднестыбы сѧ моглы, слыбы былы роздаванними на правній а безпечній пожет. И здає мы сѧ, же не маш там Церквы без ѧкогось маєточку, де тылько каплан щирем о тоє сердцем дбає, абы сѧ не опускаты на тѣсную Коллѧтора руку, — которій, особливе нашимы часамы, заледво де ризы до Церквы справиты датку не пожалував. А слыбы в ѧким мѣсцы на доразніи бôлшіи потребы засобу не находилось, моглабы устава завароваты можность пожички в фундушы крєвим духовеньства, а прытичній громадѣ наложиты обовѧзок зажиченную часть в означенних часах зложиты.

Адмѣнѣстрациѧ таковото фундушу моглабы належаты до церковного Брацтва и Свѧщенника з надзором циркулу; а ущирбок, выплыва-

заступник голови „Матиці“ Іван Борисикевич, той сам, що за його заходами вийшла в 1849 р. Квітчина Маруся. Він і ввів в діло думку Устияновича.

„Спис честных мужѣв на собор ученых руских, вô Львовѣ дня 19. Жовтня 1848 собравших ся“ (в тім заголовку пізнїйше подописувано ъ) виказує ось яких членів зїзду: 1. Добрян'скій Антоній, Парохъ Валявскій; 2. Грегори Солтисъ Кулиничъ; [1]) 3. Іωанъ Демковичъ,[2]) учитель Методикѣ; 4. Устианович Никола, парох з Славска; 5. Жукôвскый Іоан, Парох Львôвскый сс. АА. Петра и Павла; 6. Ильницкій Іωанъ,[3]) Вицсе Ректоръ; 7. Куземскій Михаилъ; 8. Озаркіевичъ Іоаннъ (священик із Коломиї); 9. Яковъ Головацкій, кап. гр. въ Хмелевѣ; 10. Фтеодоръ Бȣдзиновскій, ѹчитель зъ Nебылова; 11. Грегорій Беднаржъ, Кап. гр. кат. Жукотина; 12. Попьель Маркеллъ, богословъ; 13. Павелъ Максимовичъ, правник; 14. Г. Трохановскій, технѣкъ; 15. Антôнъ Павенцкій; 16. Іосифъ Лѣвицкій зъ Грȣшовои; 17. Іосифъ Царевѣчъ, ȣчитель; 18. М. Малиновскій; 19. Трещаковскій Левъ, парохъ; 20. Зубковичъ Михаілъ[4]); 21. Крокусіевичъ Андрей[5]); 12. Петрушевичь Антоній (парох Унева); 23. Іакωвъ Величко, Парохъ въ Оугриновѣ; 24. Паѵло Калитовски, П. Бутинъ; 25. Тїмофтей Хомїнъ, Учитель; 26. Іоаннъ Малѣцки, Учитель; 27. Іосиф Лозиньскій з Медыки; 28. Иванъ Бѣрецкій зъ Бахура; 29. Іоаннъ Лотоцкій; 30. Рудольфъ Мѹхъ зъ Лагодова; 31. Іоаннъ Гуркевичъ; 32. Іаковъ Вѣтошиньскій; 33. Сїме-

---

ющей (sic) длıа Свıащенника з недобору доходôв прав стулы, давбы сıа при справѣ зрôвнанıа Духовеньства пôд розвагу взяты и сталымы з крайового фундушу додаткамы залагодиты. За тым Внесенıєм тоıє особливе промавлıаıє, жебы Свıащенник пры Душ спасеню дійствующій з ового повагу капланьс(с)кую так безщадно убывающого обстоıательства выйшов, що так длıа каждого каплана прикрим, длıа парафиıанина негодующим (anstößig), ıак и длıа Урıадôв надзерательних трудоналожним ıєст.

Упрашаю затым Высокодостойную Раду и тоıє моıє Внесениıє пôд доволную взıаты розвагу и ажбы знайшлосıа постоянним, до вироблени дальшого на Сойм уставодательній в Вѣдни чесному и достойному ıакому членовы Рады або минѣ самому (в рук. самомо) прыпоручиты.

[1]) Зі спису членів шкільної комісії довідуємо ся, що походив з Камянки волоської, а мешкав на Знесїню під ч. 102.

[2]) Так він записаний у загальнім списї і списах членів секцій, до яких належав. В Головацького „Домкович“, впрочім сам підписував ся на друках від 1849 р. Домкович.

[3]) У списї фільософічної секції: священик із Завалова бережанського округа.

[4]) В списї шкільної секції стоїть: подъ числомъ храма 291 М.

[5]) Тамже: под числомъ храма 410 ¼.

онъ Вознякъ; 34. Николай Іжакъ[1]); 35. Василь Ковал'скій; 36. Еvстахій Гарасимовѣчъ[2]); 37. Арсен. Аудиковскій[3]); 38. Антоній Недзвецкій; 39. Іоанъ Здерковскій; 40. Юлианъ Красицкій; 41. Охримовичь; 42. Силвестеръ Вояковскій; 43. Іоанъ Багрыновичъ, Парохъ Кѹровичъ; 44. Климентъ Мерѹновичь[4]; 45. Віелѣчковскій Юлианъ; 46. Віелѣчковскій Антоній; 47. Benedikt Lewicki (Венедіктъ Левіцкій); 48. Лев Созанскій; 49. Петро Головацкій[5]); 50. Юзычиньскій; 51. Грыньевьецкій Іоанъ (священик); 52. Коссав Михаил; 53. Дембѣцкій Виктор; 54. Стефанъ Хомѣн(с)кїй; 55. Іустъ Ганкіевичъ; 56. Ил'ницкій Михаилъ, Академѣкъ; 57. Гавриилъ Паславскій; 58. Іоанъ Борысѣкевичъ; 59. Іосифъ Охримовичъ, священикъ (Болехів); 60. Ипполитъ Дзеровичъ; 61. Георгъ Тѹстанôвскій; 62. Александеръ Чайковскій; 63. Ланѣкевичъ Емvлѧнъ; 64. Іωсифъ Кулчицкій; 65. Леонъ Сосновскій; 66. Петръ Лозѣньски; 67. Захарій Аудиковскій; 68. Д. Кочиндик[6]); 69. Г. Копысьцян'скый. 70. Іляріон Шведзѣцкый; 71. Кобржинскій Іосафат изъ Мышина; 72. І(о)аннъ Царъ; 73. Іля Зарзицкій; 74. Никола Сиnовôдскій; 75. Іоаннъ Козловскїй; 76. Теофан Ґлѣньскі; 77. Hrehory Statkiewicz; 78. Іосифъ Ловицкій[7]); 79. Слѣмакôвскій; 80. Міхаилъ Хомїнъ; 81. Дунѣковскій Ігнатїй; 82. Аѳаназій Бачиньскій, Академѣкъ; 83. Монцьебович, урядник; 84. Григорїй Ґїнѣлевичъ; 85. Юліанъ Ганкевичъ, Пар. Ѩсловецкій[8]); 86. Міхаилъ Захарясіевичъ, Викари Сассôвскій; 87. Леонтовичъ Паvло; 88. Теодор Васкевич[9]); 89. Григорїй Савчинскїй; 90. Ѳома Поляньскій, профессоръ; 91. Іоанъ Должан'скѣ; 92. Николай Кисѣлевскїй; 93. Лѹка Данкевичъ 94. Михаилъ Стецыкъ; 95. Theodor Reszetyłowicz; 96. Iwan Harasiewicz[10]); 97. Галька Ігнатій (богослов); 98. Копысцѧнскиі Силвестеръ; 99. Василїй Ильницкїй.

---

[1]) В списї членів фільософічної секції зазначений як богослов із Бродів.

[2]) Також зазначений як академик зі Львова.

[3]) Також зазначений як священик у Подусові.

[4]) Також зазначений як академик із Тощова коло Львова.

[5]) Також затитулований як кандид. проф. на Буковинї.

[6]) Головацький назвав його чомусь у загальнім списї: Кочингинъ В. (ст. XXXII), а в списї членів фільософічної секції: Кочингинъ Д. (ст. XXXIV). Тут означений він як академик зі Львова.

[7]) У списї членів філ. секції: священик Волї задеревської стрийського округа.

[8]) Язлівцї чортківського округа.

[9]) У списї фільос. секції титулуєть ся доктор права зі Львова.

[10]) Др. теольоґії зі Львова.

Крім того зі спису членів богословської секції приходить два нові імена: 100. Бохенскій Іωаннъ і 101. Михаилъ Бѣлецкій; зі спису членів фільософічної і природничої секції три імена: 102. Шел'єстакъ Іоанъ, Академикъ въ Львовѣ, 103. Нановскій Юлианъ, Академикъ въ Львовѣ і 104. Іустинъ Желеховскій (з Мудрича); зі спису членів історичної і ґеоґрафічної секції три імена: 105. Стефанъ Бѣлѣньскій, 106. Михаилъ Бачиньскій і 107. Хомѣнски Кирилъ; зі спису членів шкільної секції три імена; 108. Кѣмаковычъ Юліанъ, 109. Леонтович Өеодор і 110. Pokolinski Teofil[1]); зі спису членів господарської секції три імена: 111. Стефан Скоробогатый, 112. Kokocinski Piotr і 113. Елїя Желѣховскій, священникъ; зі спису членів секції для старої і нової української літератури два імена: 114. Стеф. Семашъ і 115. Генрихъ Яблонскій. Крім того як про члена згадуєть ся у справозданню богословської секції про 116. Якова Ґеровського, а президію правничої секції творили два нові члени; 117. Лаврівський Юлїян і 118. Константинович Іван.[2])

Таким способом доходить ся до поважного числа 118 учасників зїзду. Не тільки чисельно представляв ся зїзд імпонуючо, але й морально. Зїхали ся найвизначнїйші з тих, що якнебудь приложили руку до нашого тодїшнього книжкового руху як автори. Отже по р. 1848 включно: Боднар Григорій, Ганкевич Юлїян, Гарасевич Іван, Головацький Яків, Данкевич Лука, Добрянський Антін, Жуківський Іван, Кобринський Йосафат, Кочиндик Дмитро, Куземський Михайло, Левицькі Венедикт і Осип, Леонтович Федір, Лозинські Осип і Петро, Малиновський Михайло, Мох Рудольф, Озаркевич Іван, Павенцький Антін, Паславський Гаврило, Петрушевич Антін, Полянський Тома, Савчинський Григорій, Семаш Стефан, Синовідський Микола, Трещаківський Лев і Устиянович Микола. По 1848 р. звісні з друків отсї імена учасників зїзду: Багринович Іван, Білецький Михайло, Величко Яків, Величковський Юлїян, Возняк Семен, Галька Гнат, Гарасимович Остап, Гинилевич Григорій, Глинський Теофан, Головацький Петро, Гуркевич Іван, Желехівський Юстин, Здерковський Іван, Ільницькі Василь і Іван, Ковальський

---

[1]) У списі шкільної секції означений як „Präperand".

[2]) Не точний спис членів у Головацького також у поодиноких секціях. У богословській секції пропущені: Гаврило Паславський, Павло Калитовський і Ловицький Осип; в фільософічній секції: Шелестак Іван і Головацький Яків; в списї членів господарської секції хибно наведений Величко Антін замісць Величковського Антона; в списї секції для старославянської літератури поминені: Біредький Іван, Гинилевич Григорій, Кобринський Йосафат, Кулинич Григорій і Левицький Венедикт.

Василь, Козловський Іван, Константинович Іван, Красїцький Юлїян, Кульчицький Осип, Леонтович Павло, Мерунович Климент, Охримович, Попель Маркил, Хомин Тимко. Коли до їх ряду дочислити видавця Квітчиної Марусї Івана Борисикевича й автора незугарної граматики нашої мови (в рукописи) Івана Малицького, досягне число тих, що з меншим чи більшим щастем пробували пера в лїтературі чи науцї, до 55. Може ще дехто й переочений, на всякий спосіб не значно зменшить ся число таких, що не лишили вїяких друкованих документів своїх духових інтересів, а виносить воно 63.

II.

Причину своєї неприсутности на зїздї вияснив парох Комарова Антін Могильницький як „вірний друг справи“ в листї на руки Михайла Малиновського з 19 жовтня 1848. „Прекрасно дякую Вамъ и цѣлôй Комиссіи, стояло тут, за тое, щосте въ запрошенію на Соборъ и о минѣ не забули. — Було то моимъ сердечнымъ желаніемъ, прибути, — бо до такъ великого и святого дѣла жаденъ правый Русинъ на запрошеніе спускати ся не повиненъ! Але, если инныи висловляютъ ся може якъ тоти Гостѣ Evаггелични, — на бракъ запрошеный, — мене моя недоля вимовитъ. Дня 10-го Октобра появила ся нещастна Холера въ моей Парохіи и въ сосѣдствѣ. Въ моей хатѣ хоруютъ двое дѣтей, — сестра и двое челяди, — разомъ 5. осôбъ; дѣти мои оуже ôдъ двохъ дней блискіи сутъ сконанія; въ парохіи богато хорыхъ. Я самъ и своихъ домовихъ обходити, — хорихъ ратовати, — сповѣдати, — оумершихъ погребати мушу! Для того ще до Вторника вибиралъ-емъ ся въ дорогу, — ажъ якъ зъ веѣхъ сторонъ обыйшли мя нужди, замѣнилъ-емъ мое постановленіе! Єднакже, скоро ми хоть трохи попуститъ, — чи мои хори домовники подужаютъ, чи ихъ похороню, — желаю сердечно приѣхати на Соборъ хоть на єденъ день. Ne можу бôлше писати, бо оумъ мой нещястіомъ оугнѣтенный, — и голова заворотъ терпитъ. Робѣтъ добре, крѣпѣтъ ся, абысте надѣю Русинôвъ исполнили! — Засилаю Вамъ поклôнъ и моленіе всякого благополучія. Nехай Богъ керуе вашими замислами и Духъ святый снийдетъ на Васъ при такъ важнôмъ дѣлѣ!“

А до зїзду прислав Могильницький письмо такого змісту: Всесвѣтлый Соборе, братія любезніи! Голосъ Ôдозви, взивающій насъ на сіе свѣтле собраніе, — проникнувъ бѣгомъ молній краину Галицку. Каждый правый Русинъ, котрому изобразованіе питомого языка, — а черезъ него поддвигненіе оупалои народности щире

лежитъ на сердци, — повитавъ го съ радостію и оутѣховъ, съ ıаковъ витае оп8щенна дѣтина по довгôмъ невидѣнію любезного Отца и Матеръ, — съ ıаковъ р8мяна красавиця витае возлюбленного жениха по довгôй и безнадеждной розл8цѣ, — съ ıаковъ по гл8хôй и мрачнôй зимѣ витаемо первшіи благенкіи л8чи вертающого сонця, — и первшій голосъ весняного соловія! — Бо воистинн8! По довгôмъ и безнадежнôмъ замертвѣнію оумнôмъ, — по довговѣчнôй розл8цѣ ôдъ нашои прошедшои свѣтлои жизни народнои, — по розл8цѣ ôдъ прекрасныхъ временъ гремящои р8скои Слави, — р8ского народного просвѣщенія; — нынѣ, — ажъ нынѣ розлягаетъ ся той всеобщій голосъ першій разъ ıавно и смѣло ôдъ жерелôвъ Днѣстра и Сяна по берегахъ Б8га, Збр8ча и Пр8та, — ôдъ снѣжныхъ полонинъ Бескида, — по просторонныхъ ровеняхъ Подоля и Пок8тя! Оусл8халис'мо, любезніи братія, того голос8, — ıакъ то колись памятніи Отци нашіи голос8 звона вѣчевого; и ıакъ они, так и мы видимося т8 собраныи въ високôмъ намѣренію, — бо долю цѣлого любымого народа р8ского въ р8кахъ нашихъ важимо! — Каждый зъ насъ певно згадае, що нынѣшне становище наше ıестъ честне и високе, — але оразъ кмѣтовати повиненъ, що ıестъ тр8дне и борителне. Ѥстъ честне и високе, — бо плоди нашихъ здѣшныхъ тр8дôвъ, — нашои наради, нашихъ замислôвъ, переговорôвъ, досвѣдченій и взаемныхъ пороз8мѣній, — мають становити нов8 Епох8 оумного житія Р8синôвъ; — мають насъ зъ досихвременного оуничноженія и оупôдленія пôддвигн8ти, — нашъ родимый ıазыкъ р8скій певными согласными правилами обоймити, а черезъ тое цѣле наше оумне просвѣщеніе разпространити, нашъ нарôдъ р8скій на рôвнôй степени съ инными самобытними нашими соплеменниками, Синами великои Матере, Слави поставити, — мають заложити нови пôдвалини всеобщого Храма р8ского и намъ мѣсце меже просвѣщенными народами Е8ропи прогаити. — Але ıестъ тр8дне и борителне; бо ıединымъ придатнымъ средствіемъ до того всего ıестъ оброблеиіе и изобразованіе того р8ского ıазика, котрый неизслѣдимовъ небесъ с8д'бовъ, — и насиліемъ непріязненныхъ обстоятел'ствъ пôдоупавъ и своего давного виликолѣпія и красоти — на ıакесь время лишился! — того ıазика, що въ своимъ первобытнôмъ отечествѣ ставъ ся оуже б8въ ч8жосторонымъ прешелцемъ, въ своей земли бранцемъ и невôлникомъ, — въ своей хатѣ гостемъ и комôрникомъ! — того ıазика, котрый выл юченый зъ Совѣтôвъ народныхъ, ôтдаленый зъ оучилищъ, зъ законодавст(в)а и оурядованія; — выгнаный зъ палатôвъ гордихъ Велможей и т8й т8й зъ свѣтлиць мѣщан'ства, — т8ливъ ся доси,

ꙗкъ опѹщенный сирота, пôдъ низьковъ рôлника стрѣховъ и денекѹда на обѣстю щиро-народного Священника! — Трѹдне! бо маемо обчеркнѹти границы, — котри ꙗзикъ нашъ ôдъ всѣхъ соплеменныхъ словенскихъ рѣзко ôддѣлившы, єднакожъ спôлне ихъ похожденіе зъ єдного корене и взаимне посилкованіе ся затерти неповинни! — Трѹдне и борителне, — бо той ꙗзикъ, а съ нимъ разомъ и народность нашѹ рѹскѹ по словамъ пис'ма св. „Обыйдоша пси мнози й обдержаша єго въ кѹпѣ!" Давніи вороги народности нашои, — доси приголомшенныи, — нынѣ на ново ожили и ꙗкъ тота Гидра, котрôй Геркѹль многочисленныи голови ôдтинавъ, — тисячи новихъ головъ пôдносятъ, — тисячи глѹбокихъ пащей роззявляютъ, щобы насъ пожерти! — Єдни жолтачковъ Пол'оманіи запаморочени всіо около себе жолте видяше, ꙗзно голосятъ, „що въ земли Галицкôй не бѹло и нема Рѹсинôвъ и рѹского ꙗзика, — що пôлтретя мілліона тихъ первобытнихъ жителей земли Галицкои, котри оуже черезъ девять вѣкôвъ сами себе Рѹсинами и ꙗзикъ свôй рѹскимъ називаютъ и котримъ именемъ ôдъ всѣхъ писарей історическихъ рѹскихъ, полскихъ и чѹжосторонныхъ прôзвани зôстали, — сѹтъ нѣби ꙗкѣйсь дѹхъ безъ тѣла и костей, — ꙗкась Идея фантастична, — ꙗкесь безматеріалне привидѣніе, — въ котрôмъ око полске живихъ Рѹсинôвъ дослѣдити не може; — або имъ здаетъ ся, — що тоти сами жители Галич(1б)чини, котрихъ они недавно съ погордженіемъ и оупôдленіемъ Рѹсинами прозивали, нынѣ на ихъ желаніе, коли ихъ интересъ того потребѹе, — ꙗкимось нѣби жезломъ Чарôвницкôмъ порѹшени, въ єднôй хвили зъ Рѹсинôвъ въ Полякôвъ перекинѹти ся мѹсятъ. Словомъ мовлячи: Они, заблѹкавши ся меже Рѹсинôвъ, ꙗкъ въ гѹстый лѣсъ, — по лѣсѣ блѹдятъ, а дерева не видятъ! Инныи, котри ще свое зарозѹмѣніе и ненависть такъ далеко не посѹнѹли, щобы правди очивидни и свѣтѹ знакоми ꙗвно смѣли заперечити, називаютъ ꙗзикъ нашъ запѹстѣловъ ôдноговъ, — ôдколеновъ прилѹдковъ — и неудачнымъ конаремъ ꙗзика полского, ꙗкимось жарґономъ, повѣтовщиновъ, власностію простакôвъ, нездôбновъ, абы могла пôднести ся до доскональости ꙗзика пис'менного — и виразити докладно всякіи понятія вижшого просвѣщенія оумного! — Єстъ трѹдне и борителне наше становище, бо сопротовника нашои народности и ꙗзика напастѹютъ насъ зъ сторонъ розличныхъ, — орѹжіемъ розличнымъ: Въ всѣхъ своихъ письмахъ часовыхъ, — памфлетахъ и брошѹрахъ — єденъ разъ оусилѹютъ демократичними залицянками: Волности, рôвности и братерства — и инними накрѹченими Софізматами потягнути Рѹсинôвъ на свою сторонѹ, а где имъ ся неоудае, вимишляютъ най-

огиднѣйшіи пліотки и чернила, котрими своей народности вѣрныхъ приглꙋшити стораютъ ся, — пôдкладаютъ честнымъ Ревнителямъ рꙋскои справи самолюбныи и огидныи цѣли и намѣренія и випроваджаютъ причини и поводи ихъ дѣланій зъ дꙋже смꙋтного здрою! Стрѣли ихъ орꙋжія сꙋтъ остри и ѣдjю напꙋщенни; бо жіючи доси краснымъ хлѣбомъ рꙋскои земли, — на котрый Рꙋсини не для себе, але для нихъ тяжко працювали, ıакъ тоти трꙋдолюбныи пчоли, що тяжко оузбиранымъ, соледенькимъ (sic) медомъ годꙋютъ лѣнывихъ трꙋтôвъ; — мали досить часꙋ, средствій и способности обознаіомити ся зъ всякими штꙋками пекел'ного Махіавелізмꙋ, — вицвѣчити ıазикъ свôй въ лести и хитрости, — а рꙋкꙋ и перо въ найсꙋбтельнѣйшихъ выкрꙋтахъ здрадливого краснорѣчія и (и) сварливои полемики! — Ѥстъ трꙋдне и борителне — бо плодоносна земля Галицка, бо неволя и работа Рꙋсинôвъ збогатила нашихъ сопротивникôвъ: — маютъ чимъ оплачꙋвати Симпатію инныхъ народôвъ для своеи справи, — отримовати доносителей и Аґентôвъ, — пôдкꙋпꙋвати пис'ма пꙋблічни, тꙋтейшіи и заграничныи, — маютъ чимъ свои облꙋдныи, неретелныи, — здрадливыи забѣги величати и оукрашати, — а наши честныи и справедливіи движенія чернити и оумалювати! — Але претцѣжъ становище нынѣшне наше не ıестъ неможливе и отчаянне!

На другім спільнім засїданню секцій дня 27 жовтня 1848 р. читали між иншими і лист Могильницького, „що для холєри не міг ся з парафії своей віддалити і що не устане для просвішенія русконародного трудити ся",[1] але письма Могильницького не подав Як. Головацький.

III.

На отвореню зїзду були крім членів і численні гості, також і жіночого полу. На засїданню виділу „Матиці" з 13 вересня 1848 р., як говорить рукописне звідомленне зі сього справоздання,

---

[1]) Як. Головацький, op. cit. ст, CXI—CXII. Цитую книжку Головацького, хоч маю під рукою папери зїзду, з яких подаю доповнення і поправки, а які переховують ся у бібліотеці Народного Дому у Львові. Роблю се тому, бо книжка загально доступна та не стояла богато труду Головацького, який досить механічно передруковував одно справозданне за другим, змінюючи тільки тут і там, декуди більше, декуди менше правопись.

„донесено, що панѣ Здровьецка Фелценбергъ хоче прибути на собраніе тое“ також. І виділ рішив, що „на публично засѣданіе отворительное меже иными гостями може“. Про „чувство отчестволюбия Русинки“, розуміеть ся, иншої, а присутної на отворенню зїзду, нехай говорить оповіданне Г. Савчинського, подане як „рѣч истинная“ :

Въ дни справозданя одбитих працъ учених руских 26 Жовтня 1848, въ дни для кождого ревного русина вѣчне памятном, случило ся певной русинци, чесной старушци, по священнику нещасной вдовици, приѣхати до Львова въ цѣли упрошеня у високопочтеного Консисторя, ꙗкого дла(!) сиротства свого взгляду. Але въ дни том, низабутом николи, всечесни Консисторя члени собрали ся, омаль що ни до едного, на тое учених справозданѥ. Русинка наша о том увѣдомлена и що тое справозданѥ од служби Бога, ѥдине благословенств(а)ми цѣлую вселенну наполняющого, розпочинати ся буде, пойшла на службу Божу предложити благаня своя въ передъ найскоршому Ревнителю всѣх сирот, заним би ся случило представити я Єго въ той мѣрѣ годним намѣстникам. По вислуханю хвали Божои и въ честь Єго одпѣтих согласно и прекрасно всезвучних пѣній разом зъ собранними тамже многочисленними обоего полу гостями удавши ся до сали справоздания, свѣтно въ цвѣти руски оздобленнои, будучи притомною цѣлого тогож справозданія и въ часѣ онаго чуственних мов право и силно розправяющих милих родимцов своих, так ся розчулила, що аж горячими заляла ся слезами, але слезами николи нидознанои радости! бо, запитана од обок себе сѣдящого гостя, що за причина так чуственних слез ея? зъ глубоким возтхненіем одрекла въ той способ: „Заледво свѣт той узрѣлам (в рук. изрѣлам), аж низбаданои небесной судьби страшній упав на мя вирок зостати без матки, сиротою — низадовго потому и отца, ѥдинаго во всем заступника, - взято ми до гробу — познѣйше, колим ся подружила и коли Сотворител поблагословив мя численним потомством, ронилам гореньки слези новои болезни; бо болшу часть дѣтей моих, ах! подруженних уже, пережилам — а въ остаток зложилам и кости мужа моего до земленьки, общои нашои матери: нинѣ за цѣлій вѣк мой перши витрисли ми слези радости! О! вси болезни, ꙗки въ цѣлом житю моем дозналам, наймилосерднійшій Отец Нибес винадгородив ми нараз ѥдною нинѣшшною днинкою! а винадгородив совершенно! Нинѣ прозрѣлам, що ще Руска низагибла Мати! о! чей уже и низагине!!

wzal

Doplynul dzewinko Stefan wogewoda
Wziozal dzewinku zabil gi w rucku
dzewinko dussenko, milenka mi budess.
AMEN.

Jiné píseň, podobná k tédo: Kterauž sem
slyšel w Bozelij z Gelenia od Char„
wátu. Tato slowa w sobě má, Ssyglikó
Andelske kora me przychony. Szyglika,
to gest. Podobnost zdjiena pličena, t,
připodobněna, to gest, Obraze Andělský.
To gest, Pěknás gako Anděl Koria i
cu, kteréžto, krigžto Me, me ipsum
ego. Przychory, přichylugi se, na klo„
něn sem i quam ego diligo.

Obseru.

Kdež Čechowé magj. v, bu Howázy, ž
Gako, waziti, kořiti, kořenj, kořeniti:
oni žjbagj, blaziti nepu okorerjm wč
rzasse na odpor, Kde gmenugj Čechowé

Подобизна рукопису пісні про Стефана воєводу в граматиці Благослава, стор. Б.

IV.

На зїздї утворено девять секцій,[1]) а саме богословську, правничу, фільософічну і наук природи, історії і ґеоґрафії, шкільну, господарства, дві секції „управи язика руського і лїтератури руської так давної, яко теперішної" і старославянської лїтератури.

Ухвали, які запали на поодиноких секціях, відчитували на зборах повного зїзду. Протоколи мовчать про се, як прим. приймив зїзд анахронїчні і курйозні ухвали секції старославянської лїтератури. Стефан Семаш підносив навіть гадку заведення церковнославянської мови до наукових і лїтературних творів. А голова секції Лев Сосновський арґументував: „Богацько є нїмецьких нарічий, а одна тільки саська образована мова, так і межи нами трудно буде з початку, як завели би ми старославянську мову, але по якімсь часї буде можна призвичаїти ся до неї[2])." Вкінці згодили ся, що треба довести до загального розуміння церковнославянщини, для якої саме цїли постановили виготовити граматику церковно-славянської мови і церковно-народнїй словар. Але видно Ганкевич і Венедикт Левицький, що „за святий язик старославянський почитали і застерегли, би єму жадну кривду не зробити і би го жаднов міров не понижити",[3]) не були відосібнені, коли секція признала потребу більшої і меншої книжки для читання у церковно-славянській мові. Що більше, узнали потрібним і бажаним видати по церковно-славянськи книжки з історії, ґеоґрафії, фільософії, про виховання дїтий, рільництво, астрономію, худобу, пчоли, будову домів, навіть признали потребу часописи або дневника в церковно-славянській мові.[4])

У порівнанню зі секцією старославянської лїтератури куди поступовійші були резолюції богословської секції, яка ухвалила, що поза щоденними молитвами та псальмами инші молитви в молитовнику мають бути зложені в народнїй мові.[5])

---

[1]) Засїдання поодиноких секцій відбували ся у таких годинах: богословська 3—4 по пол., правнича 6—7 що дня вечером, фільософічна 3—4 по пол., історична 11—½1, шкільна 4—5 по пол., господарська ½2—3, секції української мови та лїтератури 8—11 рано, а секція старославянщини 5—6 по пол. Третє спільне засїдання було не 24 жовтня, як у Головацького (стр. CXIII), але 25 жовтня.

[2]) Як. Головацький, op. cit. стр. CV.

[3]) ibidem, стр. CVI. [4]) ibidem, стр. CX.

[5]) ibidem, стр. LCII. Перше засїдання богословської секції було 21 жовтня 1848 р. в суботу.

При читанню нарису Головацького про заснованнє „Матиці" вдаряє нас страшна та неприродна мова програми фільософічної секції. В друцї вона бодай трохи нїби зукраїнщена через дашкованнє о (ô) і т. д., але в рукописи вона ще твердша. „Програмъ отдѣленія философического" має під текстом замітку: „Перевелъ съ нѣмецкого подлинника А. Петрушевичь, членъ отдѣленія философического". Замітка й програма писані рукою Петрушовича. А в звідомленню фільософічної секції читаеть ся, що програму зложила спеціяльна комісія, в якої склад входили Авдиковський, Вояковський, Гарасимович,[1]) отже навіть нема Петрушевича.

В сїй самій секції виготовив др. теольоґії Іван Гарасевич „Програмъ о календарахъ, выробленъ черезъ Всечестнѣйшаго Предсѣдателя...", але ся програма не визначуеть ся нічим замітним під річевим оглядом, а під оглядом мови се відстрашаючий конґльомерат церковщини, польщини, великорущини й українщини. З факту, що Головацький не видрукував сеї програми, можна здогадувати ся, що її і не відчитано на засїданнях; нинї вона не надаеть ся на опублїкованнє.

Рівнож не опублїкував Головацький проєкту Миколи Синовідського в справі заведення окружних славянських читалень. Той проєкт відчитав Синовідський на другім засїданню історично-ґеоґрафічної секції і він стрінув ся з загальним признаннєм. Його навіть відлїтоґрафовано для красшої інформації членів. Хоч зі змінами не тільки в правописи та мові, але й у змістї надрукувала сей проєкт Зоря Галицька за 1849 р. в 77 ч. як внесеннє Синовідського в коломийській окружній Радї, друкую його в додатку як з причини інтересних думок, так і короткости. З ухвал і дезідератів секції годить ся піднести тут деякі: Лозинський домагав ся, „щоби для народного пожитку переложити історію південної Руси М. Маркевича та подати як найскорше народови в руки як для загального знання, так шкільного як, і домової науки, для познайомлення з рідною історією.[2]) Не тільки підносили потребу старанно збирати все, що відносить ся до полїтичної і культурної історії нашої вітчини, але й на третїм засїданню радили над заложеннєм історичного товариства, а матеріяли й дослїди членів такого товариства можна би оголошати друком. Говорено також про заложеннє біблїотеки, де переховували би ся важні памятники.[3])

Як правнича секція по уконституованню навіть не сходила ся

[1]) ibidem, стр. LXIV. [2]) ibidem, стр. LXXXI—LXXXII.
[3]) ibidem, стр. LXXXII.

на наради, так господарська, де завдяки повному ініціятиви Трещаківському відбували ся живі наради та підношено гарні думки на свій час, не дала Головацькому ні програми, виробленої Трещаківським, ні докладнійшого звідомлення. Говорить про се записка Головацького на списї членів секції. То, що подав Головацький про господарську секцію на стр. XCVII—XCVIII, видобув здаєть ся дорогою особистої інформації, на що вказували би й такі речення, як: „Із многих других статий сего предмета виписуємо тут важнійші“[1]) або „кромі того еще більше поменших внесений і розправ було“.[2])

Не дають ніякого нового матеріялу протоколи зїзду для нарад так важних секцій, як шкільна та української фільольоґії. В злучених двох секціях для української фільольоґії раджено над такими важними питаннями, як справа правописи та мови. „При розбиранню того питання, говорить Головацький від себе (протокол зачинаєть ся від стр. CI), показали ся ріжні, навіть зівсїм противлежні собі думки. Одні радили держати ся зівсїм церковно-славянської мови, задержуючи на основі творення слів корінні букви, инші бажали поробити деякі відміни в сих або тих випадках, держачи ся народнього виговору, відступаючи більше або менше від творення слів. Були й такі проєкти, щоби зівсім нову правопись скроїти для української мови. Що до мови, одні були за народньою живою мовою, инші бажали церковно-славянську мову вжити як письменну“.[3]) Головацький не наводить тих думок і виправдуєть ся тим, що їх не зложено до протоколу. Друкує тільки правописні ухвали секції, передискутовані на основі „Розправи о писовни рускôй“ Ів. Жуківського. Ті правописні правила се ніби побіда народнього напряму на зїзді, але вони мають дуже цікаве закінченнє, яке в тих часах робило ті ухвали ілюзоричними. А саме сказано там, що „тії правила установляють ся для шкільних книжок і для тих письменників, що самі не запускають ся у граматичні дослїди, але ученим любовникам таких річий оставляєть ся свобода власної правописи, щоби не гамувати дальшого її розвою“.[4])

Отся компромісова уступка більшости для ніби побідженої меншости противників народньої мови в літературі і науцї і невтягненнє до протоколу всїх думок за та против народньої мови в книжках дасть ся зрозуміти в властивім світї в звязи з ось якою подією у початках житя „Матиці“. У відповіди на рецензію Ко-

[1]) ibidem, стр. XCVII. [2]) ibidem, стр. XCVIII.
[3]) ibidem, стр. C. [4]) ibidem, стр. CIV.

стецького „Зорі“ Дідицького оповів М. Устиянович між иншим ось що. При завязанню „Матиці“ в 1849 р. (хибно, 1848 або в часі початкових засідань „Матиці“) виринуло питанне, в якій мові та правописи мають друкувати ся літературні праці „Матиці“. А саме, чи в „нарѣчію простомъ и необразованомъ“, як говорить загально український нарід, чи „языкомъ образованымъ и литературно цвѣтущимъ“, яким пише Росія, чи вкінці церковно-славянською мовою. Більша частина присутних обставала за живою мовою пятнацятьміліонового народу, але тоді встав Антін Петрушевич і доказав, що мова, якою пише Росія, є „чистымъ образованымъ рускимъ языкомъ“, що народньої великоруської мови в книжках ніколи не було й нема, що народня мова Росії зівсім—ріжнить ся своєю природою від письменної мови Росії, що Українець говорячого Великороса зівсім не розуміє, але і для неосвіченого Великороса його літературна мова є зівсім незрозумілою і тільки родовитий Українець без помочи граматичних наук може докладно читати й порозуміти. Доказав також, що Петро Великий, бажаючи мовою злучити народи, ужив руської мови для тої цїли, що Великорусь від давна засилює свою літературу творами мужів знад Дніпра та Буга й тим самим що раз більше очищує літературну мову з напливу московщини та болгарщини. Отже хоч галицькі Українці взяли би в основу літературної мови народню нову, при дальшім розвою тої мови мусять стрінути ся з великоруською літературною мовою.

Своїми арґументами викликав Петрушевич горячий лінґвістичний спір, який покінчила ухвала більшости тим способом, шо рішено видавати всі твори, призначені для всенародньої просвіти, можливо тою мовою, яка жиє в устах народу. Противно твори висшої науки, призначені для літературно освічених верств, ухвалено видавати в літературній мові, яка „має свій початок розвою в далекій минувшині і яку хибно називають чисто-великоруською“, але вистерігати ся таких висловів і форм, які є виключно великоруського (московського) походження.[1])

Колиж зіставити разом погляди Петрушевича з 1849 р. та їх практичне приложенне при його рефератах на зїздї з фактом невписання у протоколи думок противників народньої мови, яких на зїздї було мало шо менше від прихильників народньої мови, легко й догадати ся причини такого поступовання. Як далеко була мова

[1]) М. Устиянович, Нѣсколько словъ въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого, обголошенную въ дневнику польскомъ Przegląd powszechny подъ заглавіемъ: Recenzya Zorji Galickiej na god 1860 (Слово, 1861, ч. 6).

про церковно-славянщину, втягали її прихильники сміло свої думки до протоколу, але коли відважнійший із того табору Петрушевич чи хто инший зачав яснійше формулувати свої думки з уваги на тодїшнїй полїтичний курс, не втягнено їх до протоколу. Таке поясненне справи не робить великої загадки з антракту в початках 50 рр. в нашім культурнім розвою у Галичинї і не робить ухвал зїзду в справі народньої мови в лїтературі і житю такою чудною проявою національної свідомости після тільколїтньої мертвеччини, яку прийшло ся розбивати Шашкевичеви та його товаришам із такими великими перешкодами. Додати до сього, що наші інтелїґентні круги в Галичинї протягом першої половини 19 в., хоч і бажали якоїсь своєї мови в лїтературі і науці, але не простої, хлопської, тільки якоїсь панської. Виїмки бували, значно численнїйші в 1848 р. ніж передтим, але противна сторона заволоділа св. Юром і мала в своїх руках матеріяльне забезпеченне тодїшнїх наших культурних робітників у Галичинї — священства. Не дивно, що почали ломити ся характери, стала слабнути давна рішучість і завзятість.

До того табор противників народньої мови розпоряджав таким ученим, як Денис Зубрицький, якого слідами ступали Петрушевич, в части Малиновський, пізнїйше й Головацький і инші, а прихильники народньої мови в лїтературі і науцї не всї визначали ся зелїзною витревалістю в повільнім вивчуванню народньої мови та під притиском житєвих обставин легко могли зразити ся.

V.

Безперечно найбільше враженне на учасників зїзду мусїли зробити поетичні промови М. Устияновича та гарна, жива наукова розвідка Як. Головацького про українську мову та її діялєкти. „Рѣчь“ Устияновича, „держана при запроводѣ товарыщества Рускої народного Просвѣщеня — У Львовѣ дня 19. Жовтня 1848“ не зівсїм точно надрукована Головацьким. Другий відмінок прикметників жін. р. кінчить ся в рукописи все на ой зглядно на ей. Головацький декуди лишив таке закінченне, а звичайно змінив на ои — еи, хоч, що правда, навіть такі номін. мн. ч. як „правовѣрніи“ пише часто Устиянович: правовѣрній. Поза тим є в друці такі зміни: стор. 1 стр. 8 по отцах; стр. 11 сердца по пры всякии опредѣленя судьбы; стр. 16 дождати ся; стр. 17 на которим; стр. 20 першый; стр. 21 першую; стр. 27 поздоровленєм. Стор. 2 стр. 5 звязан; стр. 6 осумнѣвающіи; стр. 8 своим; стр. 13 вôдвагы; стр. 16 широкій, Устиянович уживає постійно форм: єст, сут, Головацький;

есть, суть; стр. 20 Беськѣд; стр. 23 средоточною; стр. 24 велычыственного... Славянщыны (хоч повисше Славяньщыны). (Без ь також: стор. 3 стр. 22, стор. 4 стр. 12, стор. 8 стр. 10, 15, 19, 26), стр. 27 славнѣйшый... своймы; стр. 30 азияцких; стр. 31 властолюбие (подібно Воскресение і т. д.) втыслы. Стор. 3 стр. 4 стойт вôн; стр. 5 широким; стр. 11 лêд недовѣрия; стр. 18 вôн жытие; стр. 24 сияла... нызько; стр. 25 безійствие... Вôдлучен вôд; стр. 26 достоіньство; стр. 30 орудьом самолюбия. Стор. 4 стр. 1 души тій; стр. 6 своймы; стр. 7 в працы... поволный: стр. 9 в додержаню; стр. 12 он; стр. 15 красним жывотным; стр. 25 Воскресение; стр. 26 свого й зачав; стр. 29 вôддыхаты... вôддыхом. Стор. 5 стр. 3 обоятно; стр. 4 душѣ (2 відм. постійно)... Галичей; стр. 5 частыни; стр. 12—13 вôдданыця; стр. 14—15 з розвойом... щаслывость; стр. 20 знаюти; стр. 23 тая недоля; стр. 26 розлыжыла; стр. 32 Галычей. Стор. 6 стр. 2 Воскресение; стр. 4 Алижъ... тяжосты; стр. 5 вôд; стр. 6 пырыною; стр. розбойом; стр. 10 дитыни; стр. 16 навет; стр. 17 открывати; стр. 25 зъѣзд; стр. 26 Просвѣщения; стр. 28 обавяючи ся от собыраючых ся безборонных людей забурення, зажадали (в рукоп. зажадала); стр. 30 пôддаючы ся пôд верховодзтво. Стор. 7 стр. 1 вôдстрашыты в святим... нашим; стр. 8 нуждный корм; стр. 9 корены; стр. 15 взносыт ся: стр. 20 имены; стр. 24 на чужинѣ и; стр. 25 дный; стр. 26 пѣсьня (стр. 30 пѣсьнямы); стр. 31 розсвѣт. Стор. 8 стр. 4 вôн; стр. 5 Ткнеш; стр. 7 мѣлѣонôв; стр. 11 борба Хорватôв за; стр. 12 святокрадзство. Стор. 9 стр. 1 Славянским; стр. 4 налюбувати ся ией; стр. 14—15 пожалувалы; стр. 19 Славяны; стр. 24 краснорѣчия; стр. 28 так званых (abstrakte...) Стор. 10 сту. 2 выжша; ст. 4 писувалы; стр. 5 вôд; стр. 7 розлучаие ся; стр. 10 найвыжших; стр. 22 прыстола; стр. 27 вôдтѣнях. Стор. 11 стр. 5 вôн верховодзтва; ст. 19 Зострильмож; стр. 20 розложим; стр. 26—27 дѣтьом; стр. 28 шанувати. В низу підпис: Никола Устияновыч п. з Славска.

Друга промова Устияновича, яку виголосив на кінцевім зборі зїзду, не має заголовка (заголовок дав Головацький). Відміни з друком такі: Стор. 102 стр. 19 вѣнець... омеґа; стр. 15. первшій... прыстола, первшую; стр. 21 нѣґды. Стор. 103 стр. 1 вôдняла; стр. 7 каждую... каждоие; стр. 18 первшому. Стор. 104 стр. 12 ґенѣиев; стр. 17 мѣлѣонôв; стр. 18 з; стр. 24 гранѣтовую... розйбие. Стор. 105 магнетичной... мыжи; стр. 5 клыкотыт; стр. 11 радостная слеза; стр. 20 Воскресения; стр. 21 де; стр. 23 мижы. Стор. 106 стр. 8 мѣлѣоны; стр. 14 вôдбываймо; стр. 23 ґудѣвлю; стр. 31 первшого; стр. 32 вѣнець. Стор. 107 стр. 1 зѣхалысьте ся тутка, з...

Посилаючи свої мови на руки когось з виділових „Матиці“, писав Устиянович зі Стрия 20 жовтня 1848 ось як: Честный и достойный Господине! Посылаю Вам мою бесѣду, которую в Львовѣ не мавыm часу переглянути и вôдписаты — Знайдеты там мою власную писовню, застусовану до бесѣды народа, або лучше сказавшы, до ѥго звуку — Аж що в тôм вôдмѣниты й до той писовнѣ, що сѧ тепер в Львовѣ межы намы усталыла, прыладнаты схочеты, томы мыло буде — але за слова просыты буду, абы сѧ зôсталы так, ѩк суть, хотѩйбы може де и новыми здавалисѧ буты. В бесѣду мою хотѣвыm в мѣсце знаком Ѥ означенным слова чужоплеменного ѩкого письменныка, которыйбы за нашую бесѣду и ѥй красу розлучноѥ подавав свѣдоцтво, натокмыты, але не маючы пры руцѣ нѣчого, з чогобы тоѥ мôг зачерпнуты, зоставляю до волѣ и выбору Вашого. Поручаю сѧ Вашей памѩты и почытую собѣ во честь пысаты сѧ Вашым служебником Устианович.

Отсей лист Устияновича пояснює заразом, чому Головацький не позволив собі на більші зміни. Згаданий у листї знак стоїть у рукописи по словах „краснорѣчиѩ свого“ (на ст. 9). Дотичний виділовий не додав від себе там ні слова. Впрочім воно було не потрібне, бо бажаннє Устияновича було сповнене в розвідцї Головацького, якої рукопись з 1848 р. ріжнить ся від друку не тільки сфонетизованою максимовичівкою, але й дечим більше.

Відкладаючи обговореннє розвідки Головацького на инше місце, зазначу тут, що при друцї заявив автор, що з причини великости розвідки мусїв він при читанню пропустити деякі місця, які тепер подає в цїлости. Чи тим способом хотїв Головацький умотивувати свою перерібку, чи може й з рукописи 1848 р. пропустив при читанню прим. доказовий матеріял, не можу сказати. Можливе, що одно й друге хотїв осягнути своєю заміткою.

Я спинив ся на промовах Устияновича, бо вони ще й нинї передруковують ся. Не порівную за то инших промов, з яких промови Лозинського, Моха та Трещаківського писані сфонетизованою правописею без ъ.

Додаток.

Округовіи чительнѣ словеньскіи.

Выдѣл гісторическій заняв ся важным вопросом: ѩкими средствіами мож' бы вѣдомоси гісторическіи убщити? Але тото питанье заслугуе на увагу не мало всѣх выдѣлôв.

Кромѣ учылищ, письм часовых и стоварищень ест 'ще одно

средствіе, через которе тіи розлычніи лучи, тіи ôтдѣльніи стремлѣнія народовіи до одного мож' прыгорнути вогнища, а пры нем всѣ ся загрѣют; ест 'ще одно средствіе у нас досы не знане, но у Сербôв и Чехôв уобщене, а нем ест чительня. Сербове мают свою читаольницю ілѣрску в Загребѣ; Чехове завели чительнѣ словеньскіи в мѣстах поменшых; чомуж' мы не моглибисьмо рѣч так пожыточну завести?

Чительня славяньска розпôстре повсюда вѣдомости о нашым отечествію и о нашых побратимах и возбудит свѣдущество гісторичное; — она пôднесе мову нашу родыму, же в свѣтлицях и в театрѣ, в письмах и в школѣ, на амбонах духовных и мовницях політическых возможе выступити яко мова народа просвѣщеного; — чительня взыскателям во всѣх галузах умнѣнія нагылит (!) способнôсть и жерела до дальшого испытанія. В чительнѣ знайдемо не тôлько поученіе, але и мылу забавку, мыльшу вôд душ(ног)о тай позьяваючого вѣска. Чительня украсит (1б) кождому его хату, она убарвит сельское усторонье, до котором (sic) бôльша часть з нас ест прызначена, она осолодит нам журливій ґосподарства труды. В чительнѣ словенской знайде ся не одно зерно для понятія нашых селянôв здôбне; в ней знайде ся не одна искра, котру талант досы укрытій в ясну роздуе половѣнь. „Книгопечатня, мовит муж цѣлому свѣтови знакомій, ест звуком неустанным ума людского; она узброѣла мысль словом. Тіи двѣ силы — мысль и слово — становлят зброю и державу человѣка, народа, людскости Lamartine, hist. des Girondins). Нехай пысьма тутейшіи и чужостороннін нам не закидают „обскурантизм“ и недбалôсть о долы нашого народа; нехай нас не сполошуе то блудно понятое слово: „політика“, бо чымже ест політика (як мовит помѣненній сочинытель), політика, котра свытае в зараню, чым ест иншым, як но побѣдов и устроеніем Божои засады людскости? Найлѣпшіи політическіи уставы ничо нам не помогут, еслы с асіатыцком(!) безсиліем обвыснут нам руки.

Собераймож' то, що другіи посѣяли. Не на се корыфеи славяньскіи здоровье и вѣк стырали, абы их дѣла лиш' во великих книгохранилищах ковпотом и павутинов припадали. Тіи духовіи Словян плоды пôзнати, их ся радити, их кождого разу пôд руков мати не мож' инакше як тôлько посполу — совокупным подвыгом — а найлучше в округовых чительнях славяньскых.

О нехай руска правда, як велычно оден з всечестн(ых) членѣв передом (в Зорѣ) вырекл,

Нехай засвѣтит як красное сонце
В кожд(у хати)нку, в кождое ôкон(це).

(2a). Устроеніе округовых чителнь славяньских пôд вглядом складки, купованя, чтенія и употр(е)бленія книг.

I. Складка.

§. 1. Рôк чительнѣ зачынае ся вôд 1. дня Падилиста.

§. 2. Член чительнѣ дае на оден рôк пять реньскых сребр.

§. 3. Передплата що року обвѣщае ся, а вписаніи члены цѣну передплати складают в округовôм зарядѣ чителнѣ найдальше на початку Падилиста.

II. Купованье книжок.

§. 4. Купованьом книг для чительнѣ завѣдуе округовій заряд чительнѣ: до него належит:

1. Правитель (рядник) округа,

2. Правитель кутôв.

§. 5. Правителем округа ест священник, в обводовôм мѣстѣ обытаючій.

О правителях кутôв §. 10.

§. 6. Округовій заряд чительнѣ ôтбувае раду першого дня кождого квартала року вôйскового.

§. 7. Округовій заряд в купованю книг за засаду пріймае гісторію, письменництво словяньское.

Для того

1. постарае ся о дѣла гісторическіи Славян, в (2б) убщеннôм языцѣ европейскôм выданѣ,

2. займе ся читателѣв запôзнати зô словесностев всѣх Славян.

§. 8. Вôд купна вылучают ся:

а҃. ґазеты и дневныки політическіи,

в҃. книгы рускіи, которіи в Ґалиціи печатати ся будут.

§. 9. Правитель округа мае пôд своим зарядом

а҃: кассіера и контрольора с кассов и книгов прыхода и розхода,

в҃: одного або двох секретарôв до проваджѣня протоколѣв и кореспонденціи и с ними на радах чвертовых складае рахунок и справу.

III. Читанье.

§. 10. Кождій деканат пôд взглядом топографичном(!) мож' дѣлити на тры або чотиры куты. В кождôм кутѣ постанавляе ся правитель кута, якбы мож', в мѣстѣ або мѣсточку обытаючій.

§. 11. Правитель округа провадит два протокула: в одным пôд числом I записуе книгы, число томôв, цѣну и пр., а в другым

пôд чис. II записуе, що правителям кутôв посылае и що вôд ных вôдберае.

§. 12. Правитель кута провадит також' два протокула: оден ч. I, в котром правитель округа пыше, що вôд кута (3а) ôтберае и що 'му посылае; а в другым пôд ч. II, маючым тôлько закладок, кôлько до кута належит читателѣв, записуе ся, що ôд кутянôв ôтберае и що ся им пры однôм заходѣ посылае.

§. 13. Кождій знов читатель мае реестр, вздовж на двое перегненій: на одной сторонѣ пише правитель кута, що членовы посилае, а на другой стве(рд)жае, же то ôдобрав. С тым реестром ôтсилают читателѣ своыми пôслами кныгы.

§. 14. На речинец, в котрым правителѣ кутôв правителеви округа кныгы ôтсилати, а пры одным заходѣ свѣжіи ôтберати мают, постанавляют ся першіи тры дны мѣсяця.

§. 15. Послѣдного дня кождого мѣсяця прысилают члены чительнѣ розôбраніи кныгы до правитела(!) своего кута, а тот книгы сохравно обвязаніи посилае с протокулом пôд ч. I до правителя округа.

§. 16. Способ на точное дотрыманье речинца и наказаніе на унылых правителôв и кутянов промыслит заряд округовій.

§. 17. Правитель кута пры першой способности в зачевшым ся мѣсяцю дае знати своым кутянам, якіи книжкы прислано на текущій мѣсяць.

§. 18. Правитель округа так обдѣлюе книгы, абы в теченію года всѣ куты обôйшли.

(3б). §. 19. Словары и ґрамматіки словеньскых нарѣчіôв кождій кут на неуклонное употребленіе буде мати.

§. 20. По укôнченном року подае ся стан чительнѣ ко обичной вѣдомости.

IV. Употреблѣнье книг.

§. 21. Всѣ книгы, в теченію года для чительнѣ закупленіи, прызначают ся на книгохранилище для Русинôв округа.

§. 22. Єслы буде прызнака, заряд обводовій, засягнувши рады священничества и другых чительнѣв славяньскых, прылычніи для такого книгохранилища ухвалит уставы. Подав *М. Возняк.*

Наукова хроніка.

Нова історія Османів.

N. Jorga — Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, Gotha 1908—11, тт. I—IV: ст. VIII+486, VI+453, VIII +479 і 512.

Праця Н. Йорґи се вже третя науково оброблена історія Османів. В р. 1827 появилась „Geschichte des osmanischen Reiches, grosserteils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven v. Joseph v. Hammer“ оперта переважно на жерелах турецьких. Johann W. Zinkeisen опер свою „Geschichte des osmanischen Reiches in Europa 1840“ переважно на жерелах західноевропейських, як реляції послів, дипльоматичні акти і т. и.

Йорґа користав, як сам каже (т. III, ст. VII) з „Історії“ Гаммера, особливо в питанях, котрих розвязка опирає ся на жерелах орієнтальних; дальше користав автор з жерел нововіднайдених, незвісних іще його попередникам, особливо з власних „Notes et extraits pour servir à l' histoire des croisades au XV siècle, Paris 1899—1902“ — 3 томи, котрі відносять ся до історії Османів в роках 1396—1453.

Він ставить державу Османів в ряді світових держав, а її історію уважає лиш одним розділом історії всесвітної. Становище його в тій справі найліпше ілюструють його власні слова: „Zwar ist sie keine Weltgeschichte, sondern ein glänzendes Kapitel jener Weltgeschichte, deren Gang von den mächtigen Weltreichen bestimmt ist. Aber in gewissen Zeitpunkten, in gewissen Zeitaltern sogar hat sie entschieden ein nationales Gepräge“ (I, ст. VI).

Обороняючись від закиду критиків, що його „Історія“ не є істо-

---

Принято на засіданню історичної секції дня 19 червня 1912.

рією турецького народу, каже: „Und endlich und vor allem ist meine Absicht nicht gewesen, über das türkische Volk oder über seinen osmanischen Bruchteil zu schreiben, sondern das osmanische Reich in seiner Entwicklung zu verfolgen. Das osmanische Reich ist aber eine politische und militärische Schöpfung, die sich zwar auf die Türken stützt, aber weder von ihnen noch mit Rücksicht auf ihre Lebens- und Wesensinteressen, sondern durch die Dynastie und die Klasse der Renegaten beherrscht worden ist“. — „Das Heer und die Finanzen sind von Wichtigkeit“, а дальше; „es handelt sich um die Beziehungen zu den Nachbarn“ (III, ст. V—VI). Національний характер мала держава Османів в своїм початку, коли предки могучих падишахів, покинувши розбишацтво, осїли в Малій Азії і стали ленниками Сельджуків, щоби опісля згодом заняти їх місце у всесвітній історії. Від хвилї, коли Османнів осїли стало в Европі, увійшла їх держава в круг держав европейських і зовсїм зрозуміло, що відношенє нової держави до сусїдних европейських держав становить провідну нитку в їх історії.

У вступі обговорює автор два попередні нариси історії Османів і закидає обом своїм попередникам, що зачинають історію Османів від їх боротьби зі Східноримською Імперією за Малу Азію, а лиш коротко переповідають історію Сельджуків, попередників Осман в тій боротьбі.

Йорґа поклав собі задачу доповнити історію Османів історією Сельджуків і відповідно до того заложеня дїлить свій перший том на дві книги; в першій книзї під заг. „Alte Geschichte der türkischen Stämme und Staatsbildung“ (ст. 1—145) подає історію перших турецьких держав в Середній Азії і історію Сельджуків; в другій книзї п. з. „Bildung des Osmanischen Staates“ (ст. 146—486), подає початок і розвій османської держави до р. 1451.

Історію перших турецьких держав доповнив Йорґа історією наверненя Турків на іслям; крім того, опираючись на Vámbery, Geschichte Bocharas und Transoxaniens I, і статї Cahun-а в Lavisse-Rambands „Weltgeschichte“, подав на сторонї 11 кілька вісток про розширенє християнства на Сходї. Власне згадує, що від 324 р. по Хр. місто Мерв було столицею несторіянських епископів Герату і Самарканду. При обробленю найдавнїйшої історії Турків, користав Йорґа з Цінкайзена, хоч о тім не згадує, як о тім свідчить се, що подає (ст. 17) за Цінкайзеном хибно імя третього хана держави Ту-кію (другої з черги турецьких держав) з династії Тумси Neu-kan, місто Mu-kan; у Цінкайзена ся помилка справлена при кінци першого тому, але Йорґа не завдав собі труду сї поправки переглянути, хоч вже на слїдуючій сторонї подає правильно Mu-kau. Дальше оповідає автор історію Сельджуків, початок і зріст, а відтак розпад їх держави. З особлившою ува-

гою і пильністю слідить він і обговорює відносини Сельджуків до Східно-римської Імперії і ся частина твору Йорґи чи не найліпше оброблена. Також хоч коротко, але вичерпуючо і ясно представлена історія малоазийських напів незалежних еміратів під конець істнованя Сельджуцької держави. З такого, напів незалежного еміратy, повстала пізнійше кріпка османська держава.

Окрему главу посвячує Йорґа історії перших хрестових походів. З особлившим натиском підносить, що перший хрестовий похід не був спричинений грізним положенем Царгорода, бо під ту пору були імператори в добрих зносинах з Сельджуками, але наслідком стремліня тогочасних пап розширити здобуту Григорієм VII геґемонію над Західньою Европою на східну половину знаного тоді світа. Рівнож сумніваєть ся Йорґа в правдивости західноевропейських літописців, ніби то на Синоді в Клермон мали явити ся посли від імператора прохаючи помочи. Одиноким арґументом Йорґи є та обставина, що в тім часї імператор був в добрих відносинах до Сельджуків і помочи не потребував.

Про початок і ґенезу османської держави, не подає Йорґа майже нїчого більше від своїх попередників. Надто закрашеним леґендарними переказами видаєть ся йому початок і зріст османської держави у Гаммера і Цінкайзена і тому намагаєть ся подати нарис історії сеї держави вільним від усяких леґендарних переказів, видуманих, на гадку Йорґи, пізнїйшими турецькими хронїстами. До леґенд зачисляє Йорґа і перекази про наділене зеленою хоругвою Ертоґруля (батька Османа I) султаном Аляеддінном II; від того ж султана мав дістати по словам турецьких жерел Ертоґруль і титул „султана передньої сторони“ (Sultan Oeni, згл. Ogi) і т. д.

З початком XIV ст. стає Осман I незалежним володарем земель, які дістав яко ленно від сельджуцьких султанів і щасливими походами поширює границї своєї держави так коштом своїх азийських сусїдів, як і Греків. Як історію Сельджуків, так і історію Османів трактує Йорґа передовсїм з узглядненем їх відносин до Східноримської Імперії і Европи; історію малоазийських Турків, сусїдів Османів узглядняє лиш о стілько, о скілько доконче треба до доповненя образу розвою османської держави. Назву Турків розуміє Йорґа в найширшім значіню слова і обнимає тою назвою всї Туркменські племена, і так Турками були Гун-ну і Ту-кію, Сельджуки і Османи.

Подаючи перегляд здобутків Османів, підчеркує Йорґа сю характеристичну обставину, що підчас походів Османи старали ся щадити по змозї населене, поводились з ним лагідно, дбали о взірцевий лад в новоздобутих землях, а передовсїм толерували инші віроісповіданя і для-

того не чуємо ніколи про повстанє завойованих народів, принайменше в перших столітях істнованя держави.

Хоч Йорґа старає ся дати вичерпуючий перегляд конфліктів між Османами і Царгородом і вичисляє подрібно всї оружні проби імператорів відзискати малоазийські провінції, все ж таки перегляд той не повний; пр. мовчки поминає автор пробу Андроніка заключити союз з Монголами проти Османів і невдачний похід Монголів 1308 р. За те (ст. 165—67) згадує про два походи Андроніка до Малої Азії в р. 1329 і 1330, хоч його попередники, опираючись на тих самих жерелах, знають лиш оден похід 1330 р.

Відмінно від своїх попередників оповідає Йорґа (на ст. 194) про заложенє першої постійної оселї Османів в Европі; Гаммер (I, ст. 144—5) і Цінкайзен (I, ст. 206—7) оповідають згідно, що Турки підступно ночию заняли твердиню Цімпе (Tzympe), з котрої вже ніколи не вступили ся і вона була початком й підставою дальших турецьких здобутків в Европі. Йорґа твердить, що Іван VI заложив в Цімпе 1356 р. воєнну турецьку кольонію, щоби мати скору поміч проти Сербів і Болгар; подібну воєнну кольонію болгарсько-сербську мав імператор оснувати на Херсонесї проти турецьких піратів. Більше правдоподібне оповіданє Цінкайзена і Гаммера, про що свідчить се, що Іван VI всїми силами і способом старав ся виперти Османів з Цімпе (очім згадує Йорґа на I, ст. 196—7). Колиби Іван VI був заснував таку кольонію, як хоче Йорґа, то як пояснити собі його заходи, щоби тих кольоністів зараз же позбути ся? По друге, коли ті кольоністи мали боронити границь Імперії, то чому та кольонія не була основана на границї, але коло столиці?

Доволї подрібно обговорює Йорґа проби випертя Османів з Европи при помочи хрестових походів; історії сих походів посвячує він третю главу другої книги. Вичисляє походи Петра I з Кипру, а далї оповідає його аґітацийну подорож по Західній Европі.

Дуже інтересно представляє автор хід акції пап, котрі плянували цїлий ряд хрестових походів, щоб Османів усунути з Европи. Подає історію походів з р. 1359, 1363, потім історію унїї грецького клира з Римом 1367 і скликаного заходом папи Григорія IX конґресу представників балканських держав в Тебах 1373 р. для оборони перед Османами. Історія балканських і грецьких держав представлена у Йорґи дуже слабо і неясно, так що годї собі на підставі його оповіданя докладно уявити історію завойованя Османами тих країв.

До історії конфлїкту Баязіда I з Тімуром, подає Йорґа цікавий причинок; на ст. 319 згадує про посольство якогось Домінїканина і його товариша (імени не подає) до Тімура з рамени Венеції, Ґенуї, французького короля (яко суверена Ґенуї) і імператора. Посли сї вер-

нули в серпни (1401 р.) з вісткою, що Тімур обіцяв по жнивах виповісти війну Османам; очевидно цілию того посольства було або заключене союза з Монголами, або посли просили о поміч проти Османів (про ціль того посольства виразно Йорґа не згадує!).

З початком XV столїтя, коли держава Осман була ослаблена боротьбою синів Баязіда за престол, виринають щораз то нові пляни походів хрестових проти Османів. Справедливо пятнує Йорґа тогочасну двоїличну політику Венеції, котра з одної сторони плянувала основане левантийських лїґ, а з другої сторони, всїми силами старалась увійти в союз з Османами, нпр.: 1413 р. До союза проти Османів, старали ся втягнути папи, крім европейських християнських монархів, також ворогів Османів в Малій Азії, зразу Караманів 1421—29, пізнїйше Туркменів (Усун-Гассана), відтак Татар з Криму, але безуспішно.

Подаючи історію походів Володислава Варненського, перечить Йорґа, нібито після вдатного походу Угрів і Сербів в осени 1443 р. заключили Османи такий мир, як подає Цінкайзен і Гаммер; він твердить, що вправдї переговори вели ся, але тільки в справі видачі воєнних бранців і що до заключеня мира не прийшло. Як одинокий арґумент, наводить Йорґа (ст. 439) ту обставину, що султани не висилали нїколи послів з просьбою о мир, а коли заключали який мир, то самі диктували услівя мира і уважали се актом ласки супроти ворога; зрештою успіхи Володислава були надто незначні, а султанови не грозила ніяка инша небезпека і не було потреби так скоро мир заключати.

Коротким, дуже гарно писаним оглядом внутрішнього устрою держави, кінчить Йорґа перший том своєї історії османської держави. Взагалї сї огляди внутрішнїх відносин, котрими звичайно Йорґа кінчить кождий том, найлїпше оброблені.

Другий том містить історію османської держави від р. 1451—1538 і рівнож поділений на дві книги.

Перша книга (ст. 1—230) п. з. „Bildung des osmanischen Kaiserreiches durch Mohammed II“ посвячена розвоєви османської держави за Могаммеда II до його смерти (1481); друга (ст. 233 — 453) п. з. „Festsetzung der entgültigen Grenzen des osmanischen Kaisereiches von Bajesid II bis unter Soliman II“, обіймає історію Османів до р. 1538.

Першу книгу зачинає Йорґа короткою характеристикою Могаммеда II, котрого з огляду на його визначні стратеґічні і державні здібности, ставить на рівнї з Цезаром, з Карлом XII і Наполеоном, а навіть висше від них з огляду на його стремлїня утворити трівку державу на сильних і певних основах.

Далї описує облогу і упадок Царгорода і конець східно-римської імперії. Вичерпуючо представляє історію енерґічних заходів пап, щоби заохотити до хрестових походів західноевропейських монархів і лицарство; дальше історію численних соймів (райхстаґів) і синодів скликуваних в тій справі. На стор. 57, т. II находимо звістку, що 1454 р. у перве вислав польський король крилошанина Dra Ludka з Ґнезна на сойм в Реґенсбурґу, котрий брав участь в нарадах над заснованем нової протиосманської лїґи. Але ті всї лїґи, котрі переважно істнували на папері, не могли спинити розширеня і скріпленя держави Османів в Европі.

Оповідаючи про здобутки Османів на морю, згадує Йорґа про два походи турецької фльоти на Родос; перший 1454 р., мабуть в цїли обзнакомленя з укріпленями Йоанїтів (за сей похід не згадують попередні історики), другий 1480 р., що скінчив ся повною неудачею Османів.

Мимо того, що Йорґа широко розписуєть ся про аґітацію папи Пія II (Енея Сільвія) за походом хрестовим проти Османів, поминає чомусь мовчки посланіє того папи до султана Могаммеда з р. 1461. Виїмки того письма цитує Цінкайзен II, ст. 274—276 (також Pastor, Geschichte der Päpste II, ст. 232—233, друге виданє 1904 р.). В письмі тім пропонує папа Могаммедови принятє християнства, а в заміну обіцяє йому титул і корону цїсаря Сходу, Греції і т. д. З письма сього виходить, що папі було байдуже, хто буде володїти Царгородом; йому залежало лиш на тім, щоби спадкоємець східноримських імператорів був християнином і католиком.

Се посланіє папське автентичне, як про се говорить Пастор в цитованім творі. Власне в престорій нотї на стор. 233 подає автор обємисту лїтературу до питаня автентичности сього посланія і покликуючись на Heinemann-а, каже: „нема жадної певної звістки чи се письмо дійшло до султана; одначе що до автентичности нема сумніву". Дивно, чому Йорґа котрий широко розписуєть ся ся про кождий поклик пап до орґанїзації походів проти Османів, мовчки поминає се, будь щобудь характеристичне для полїтики римської курії, котра рівночасно надзвичайно енерґічно заходилась коло орґанїзації ґрандіозного хрестового походу під проводом самого папи. Впрочім ідея хрестових походів не давала супокою папам до кінця XVI столїтя.

Але вже за Баєзіда II наслїдника Могаммеда II зачинають показувати ся перші прояви розкладу великої держави. Яничари, котрі становили прибічну султанську ґвардію, зачали грати ролю римських преторіян. Користаючи зі симпатій у яничарів, змусив Селїм I батька Баєзіда II до абдикації в свою користь і від того часу, щораз частїйше стрічаємо звістки про ворохобні невдоволених яничарів; султани мусїли

окуплювати спокій держави великими сумами гроша під видом звичайних річних дарунків і надзвичайних — при зміні престола, котрі руйнували державний скарб. На вні османська держава була дуже могуча і грізна, у внутрі вже починав ся процес розкладу. Сей процес розкладу спинив на якийсь час Соліман Великий, що умів заняти несупокійних яничарів военними походами, з котрих вертали з богатою добичею і за його володіня посунулись Османи найдальше на захід (перша облога Відня).

Оглядом внутрішніх відносин в османській державі в першій половині пановання Солімана, кінчить Йорґа другий том.

Третій том „Історії османської держави“, ділить Йорґа на три книги. Перша п. з. „Die kaiserliche Politik Solimans II“ (ст. 1—133) обіймає історію в другій половині житя Солімана до р. 1566; в другій книзї, п. з. „Verfall des osmanischen Hauses und der leitenden Renegatenklasse“ (ст. 135—404) доводить автор історію Османів до р. 1630, а в третій п. з. „Tiefste Erniederung der Dynastie Osmans und die von Murad IV versuchte Reaktion“ (ст. 405—479) до р. 1640.

Переповівши історію османської держави в другій половині володіня Солімана, обговорює автор дипльоматичні взаємини Османів з европейськими державами, а особливо з Францією. Так Франц I як і його наслідники були в союзї з Османами, а навіть османська фльота потайки помагала Франції у війнї проти Ґенуї (III, 102).

Коротко і досить неясно обговорює Йорґа дипльоматичні взаємини Порти з Польщею, котра дуже часто мусіла перепрошувати султанів по нарушенях розему чи мира через козаків, котрих Йорґа зове раз „Berufsbanditen“ і „Kosakengesindel“ (III, ст. 110, 363 і д.), то знов „Helden“ (III, ст. 258). Взагалї має Йорґа дуже неясне поняте про початки і орґанїзацію козацтва. Вишневецький і Острожський у нього росийські князї. Про перші московсько-турецькі дипльоматичні взаємини, котрих початок сягає іще пановання Баєзіда II, (Цінкайзен II, ст. 606—7 і д., також Соловйов „Исторія Россіи“ т. V, ст. 1437), Йорґа нічого не згадує.

Слідячи за причинами внутрішнього неладу і анархії в османській державі, доходить автор до заключеня, що головною причиною була нездібність султанів ступати слідами своїх попередників. В военних походах виручались везирами, котрих можна було легко перекупити; в додатку сї найвисші достойники Високої Порти рекрутувались переважно з ренеґатів і підлягали посторонним впливам. З сего виводить Йорґа, що поневолені народи, як Греки, Альбанції, Серби і и. мали значний вплив на полїтику Османів і в окремій главі п. з. „Einfluss der unterworfenen Völker auf die Leitung des Reiches“ (ст. 190—216, т. III) стараєть ся се твердженє основно уарґументувати впливами поодиноких ре-

неґатів, чито на самих султанів, чито на їх везирів. Але одиниць і до того ренеґатів, котрі уважали себе лиш рабами султанів і лиш їх інтереси заступали, не можна ідентифікувати з цілими народами.

Дальше слїдить Йорґа за першими проявами визвольного руху у поневолених християнських народів на Балкані; на сей рух покладались пропаґатори ідеї хрестових походів, особливо після побіди під Лепанто. Рух сей, викликаний аґітацією духовенства, дуже скоро ослаб і був радше рухом релігійним, ніж полїтичним; в звязку з тим рухом стояло повстанє в Мореї і в Альбанії (III, ст. 278—80). Тодї то мала повстати у московських великих князів думка, заопікувати ся православними в османській державі і тим способом здобути їх симпатію.

Рух сей старав ся використати в свою користь претендент Яхія, котрий хотів при помочи християнських монархів, як також при помочи козаків, і в тій цїли перебував якийсь час на Україні 1624 року і в Москві, — засїсти на султанськім престолї. Хронольоґічно повинен був Йорґа за ті заходи Яхії згадати, подаючи історію того руху, але не аж в четвертім томі (IV, ст. 59, 82, 140 і д.).

Кількома наворотами згадує Йорґа про походи козаків у Волощину, про їх боротьбу з Татарами, та про їх подвиги на Чорнім Морю, як рівнож про козацьку поміч Полякам у війнї з Османами (III, ст. 296, 299, 363, 378, 404 і д.).

В огляді дипльоматичних взаємин підчеркує автор зріст впливу анґлійського посла, а зменшенє впливу Франції. До значного впливу на внїшню полїтику Османів доходять посли Голяндії і Москви.

Історію занепаду і дезорґанїзації османської держави, як рівнож першу пробу піднести її до давньої світлости, подає Йорґа в третій книзї третього тому. Після чотирьох тупоумних султанів (Селїм III, Могаммед III, Ахмет (Ahmed), Мустафа), за котрих побіч везирів зачинає набирати значіня і рішаючого впливу на полїтику держави духовенство, Мурад IV поклав собі за мету зорґанїзувати на ново карну армію та завести лад у внутрі держави.

В першій книзї четвертого тому, п. з. „Zeitalter der neuen Offensivkriege. Die Grosswesirendynastie der Köprilis“ (ст. 1—272), оповідає Йорґа історію османської держави від р. 1640—1699, себто до карловицького мира. Період сей замітний тим, що до великого впливу дійшла родина везирів Кепрілї, котрих справедливо зеве автор віцесултанами.

При обговорюваню пограничних воєн Осман в Молдавії і з Польщею доволї часто мусів автор згадувати і про козаків, та звістки сї дуже скупі. Відомости про козаччину брав Йорґа переважно з Енґеля,

Гаммера, Цінкайзена, в части з Карамзіна, як також і з Hurmuzaki — Documente III i Fragmente III. Які відомости має автор з історії східної Европи, свідчить се, що пр. Яна Казиміра уважає сином Володислава IV (IV, ст. 77).

В окремій главі описує Йорґа пропаґанду унії католицького духовенства між Греками, як також проби реакції зі сторони православного духовенства з патріярхом Кирилом Люкарісом на чолї. В сю справу вмішували ся і посли західноевропейських держав; Австрія, Франція і Венеція піддержували аґітацію католиків і старались вимогти на султанах всякі полекші для них. Анґлія і Голяндія піддержували православних тимбільше, що сподївались приєднати Греків до свойого віроісповіданя (IV, ст. 26—30). Тимчасом в Царгородї кипіла завзята боротьба між партією військовою і двірською за керму в державі. Палатні революції не були для яничарів новиною і майже всї султани того періода, через революцію доходили до престола і через революцію тратили його дуже часто разом з житєм (Ібрагім, Могаммед IV, Солїман III).

Кінець першої книги четвертого тому обнимає історію османської держави за часів везирів з родини Кепрілї, котрі дуже енерґічно і уміло заходились коло скріпленя держави, що їм вчасти удалось так, що Османи могли розпочати нові походи в глубину Европи (друга облога Відня).

Друга книга четвертого тому п. з. „Verjüngung des Reiches durch das Aufkommen der aus Türken gebildeten Gelehrtenklasse des Efendis und neue siegreiche Kriege“ (ст. 275—512) обіймає історію Туреччини до р. 1774.

Сей період османської історії тим замітний, що управа держави переходить з рук ренеґатів в руки корінних Турків висшою освітою. Крім Турків важну ролю в полїтицї Порти відгравали також освічені Греки, напр. Маврокордатос і инші, котрі хоч займали підрядні уряди, уміли позискати вплив на правлячі круги і сей вплив використати.

Туреччина числила в тих часах богато людий освічених, як нпр. Кантемір, котрі відбували подорожі по Европі, приглядались всьому уважно і після повороту були пропаґаторами західноевропейської культури. Сї освічені Турки, звані ефенді, дали початок відродженю османської держави і старались мудрою полїтикою зберечи її цїлість і піднести її з упадку. Султани-ж як і в попереднім періодї звалювали весь тягар правлїня державою на везирів, між котрими попадались часто і люди необразовані, але талановиті і енерґічні.

З виїмком кількох заміток в справі становища Румунії підчас російсько-турецьких воен та кількох подробиць, що відносять ся до полїтики Османів, до Карла XII і Станислава Лещиньского, нема тут основних

ріжниць між історією Йорґи і історією написаною його попередниками.

(Між звістками про долю Мазепи є згадка, що Турки з невідомої причини викинули його тлінні останки з церкви св. Юрія в Ґалаці в 1711 р.[1])

Історію Османів, як бачимо, доводить Йорґа до 1774 р.

Переходячи до загальної оцінки праці Йорґи, мушу зазначити, що автор не зміг опанувати і перетравити цілого матеріялу і одні питаня обговорює дуже широко, инші дуже коротко. Може найліпше і найширше оброблене питане про відносини Осман до Румунії; дуже слабо оброблена історія Сербії, Альбанії і Пельопонезу, особливо в часї перших походів Османів в ті землї.

Йорґа не дає докладної історії Осман, бо уважаючи Туреччину par excellence мілїтарною державою полишає зовсїм на боцї культурно-національне питане, а навіт твердить, що „geistig hat sich die eigentliche Nation der Türken nie entwickelt“ (т. III, ст. V). Огляди внутрішнього, державного устрою, обмежують ся до відомостий про стан армії і державних фінансів. Автор не уважав за відповідне подати нарису адміністрації, рівнож не можна знайти жадної вістки про характер і обсяг діланя поодиноких урядників, анї про ґієрархію духовенства. І підручником турецької історії годї назвати працю Йорґи, бо надто перетяжена подробицями, писана незвичайно тяжким стилем, а хронольоґія мов би для нього не істнувала. Правопись імен осіб, а особливо топоґрафічних назв, в дечім ріжнить ся від правописи його попередників, пр. Сучава=Suceava, Язловець=Jaszlowiec, Хотин=Hotin, Січ=Setsch, Підкова=Potcoava, Сїрко=Syrko, чайка=Scheik і т. д.

Безпеечною заслугою Йорґи натомість є се, що в своїм творі старає ся можливо докладно і вичерпуючо, а при тім коротко представити історію Османів і їх відносини до инших держав, а особливо до держав европейських. *Андрій Клюк.*

[1]) IV, ст. 297.

Бібліоґрафія

(оцінки, реферати, замітки).

Преісторія, антропольоґія, археольоґія, історія штуки.

Отчетъ императорской Археологической коммиссіи за 1907 годъ з 134 рис. в тексті, Спб. 1910, ст. 157, 4°.

Сей том справоздань обнимає собою богатий матеріял, що відносить ся майже виключно до українських земель. Розділений він на дві ґрупи: одна подає огляд систематичних розкопок, друга се реєстр припадкових нахідок. Обговоримо наперед — по черзї, по ґуберніям — першу, потому другу частину.

В ґуб. херсонській найважнїйші працї ведені були над розкопанєм звалищ старої Ольбії. Справозданнє з сих дослїдів подане д. Фармаковским на ст. 1—66. Довідуємо ся з нього, що відкопано тут слїди старого, окружаючого Ольбію рова з IV в. пер. Хр., дальше 5 м. широкі, з сильно убитої глини поставлені фундаменти міських мурів з першої половини III в. пер. Хр. і в кінци походячі з другої половини III в. пер. Хр. численні звалища хат і один, обнесений вже давнїйше, гробовий склеп. Всї ті нахідки розложені були в двох культурних верствах, названих автором третою і четвертою. Над ними, одначе лишень в декотрих місцях, лежали ще дві инші верстви перша і друга, котрі скривали в собі слїди культури вже богато пізнїйшої. В них найдено остатки хат і досить численні гроби з часів римського володіня, з I—III в. по Хр. Се є доказом, що по знищеню Ґотами грецької Ольбії, була вона ще і пізнїйше заселена, хоч уже не відгривала більшої ролї. Кромі самої оселї розкопано ще і одну могилу. Скривала вона в собі кільканайцять гробів з I—II в. до Р. Хр.

Розвідка д. Фармаковского стараєть ся головно як найточнїйше — з помочию 57-ох ілюстраций — описати поодинокі відкриті фундаменти і вияснити взаємини які між ними можуть заходити (хронольоґічні). Відкопаним численним, а дуже інтересним предметам присвятить автор окрему студію.

В тійже самій ґубернії (херсоньскій) переводив на о. Березани досліди проф. фон-Штерн. І він відкопував сліди грецької оселї з VI—V в. пер. Хр.; в кількох місцях вдало ся йому відкрити фундаменти давних хат високі від 0·35—1·15 м. Одні з них, старші, побудовані були на умисно зладженім низькім підсипі, другі молодші, на таки доволї високім, з часом витворенім насипі. Стїни їх вложені були зі штучних каменїв, а також і марморових плит. Побіч них, як і в кількох инших місцях, де самі фундаменти вже не зберегли ся, відкриті були сьмітники в виді неглубоких ям. Найдено також і кілька гробів з кістяками часом витягненими, часом скорченими. — Побіч всїх тих трох згаданих родів памяток зібрано величезну скількість глиняних черепків. Часть їх була грубої, нездарної, місцевої роботи, инші се витвір грецької штуки. Між тими другими подибуємо посудини гарно прикрашені людськими і зьвірячими фіґурами, що складають ся часом на цїлї сцени, пр. сцени польованя. Маємо там вироби т. зв. старо-мілетські, йонські, родосські, старо-аттицькі і инші. Всї вони з огляду на свою технїку походять з II—V в. пер. Хр. Між тим в кількох місцях — подібно як в Ольбії — знайдено деякі слїди римської культури в виді нпр. камяних плит з латинськими написами.

В ґуб. таврийській ведені були дослїди наперед в Херсонесї (з причини смерти дослїдника д. Косцюшка-Валюжнича ще не оброблені), головно одначе в славній Керчи. Справоздане з сих останнїх, ілюстроване 23 ома рисунками подав д. В. Шкорпил на ст. 75—83. Розкопано два цвинтарища, одно грецьке з V—III в. пер. Хр, друге з I в. пер. Хр. — I в. по Хр. Кромі них дослїджено ще могили, типові для Пантикапеї і три гробові склепи. Стїни склепів прикрашені були малюнками, між котрими найгарнїйший найдено в гробі ч. 79. Розписаний він був барвою червоною і синьою, по обох його боках ішли стяжки витворені з зиґзаків, поміщених в двох парах синьо-червоних лїній. Сам властивий рисунок зображував три людські фіґури, людську голову, дерево і цїлий ряд птиць з розтягненими крилами. Докладнїйшого опису похоронів так в склепах як на обох цвинтарях і в могилах д. Шкорпил зовсїм не подає. В дальшій части розвідки ограничує ся він лишень до реєстрового вичисленя численних, найдених в Керчи предметів, котрі всї носять на собі слїди високої технїки грецької культури. Де, при якій нагоді кождий предмет зокрема був найдений, се автора зовсїм не ін-

тересує. Цїле справоздане д. Шкорпила робить вражіне, мовби йому ходило лишень о добуте для музеїв як найбільшої скількости оказів, більше нї про що. Нинї розкопки з такою цїлию вважають ся зовсїм ненауковими, і властиво не повинно би бути позволено навіть на таке дилетантське нищене давних памяток.

В тійже таврийській ґуб. на полудневім березї Криму вів дослїди д. Репнїков. Передісторичні кладовища найдено в ст. Суук-су (розкопано 12 гробів, в Скелї (5 гробів), Укрустї, Біюк-Москомі і в Балаклаві. Головний натиск кладено одначе на розкопуване не сих цвинтарищ, лишень „дольменів“ в Скелї (15) і в Багі (11). Були се великі камяні скринї, з котрих кожда скривала в собі десятки кістяків. Найдені побіч них численні предмети вказують, що маємо тут дїло з культурою вправдї ріжною, але дуже зближеною до скитсько-сарматської. Докладнїйший опис сих цїкавих розкопок поданий в 30-тім випуску Извѣстій Имп. Арх. Комм. на ст. 99—155.

В Кубанській ґуб. вели розкопки д. Шкорпил і проф. Веселовский. Перший докінчив дослїди могили Малої Близницї зачаті ще в 1882 р. Найшов тут кістяки пятьох коний, остатки упряжі, 60 скляних пацьорків і кільканайцять кістяних, а в кінци глиняні черепки гарно крашених посудин грецької технїки IV в. до Р. Хр.

Другий, себто проф. Веселовский розкопав могили в отсих станицях: Білорїченській, Петропавловській, Сїверскій і Гіачинській. В першій місцевости в однім курганї відкрив він остатки похорону старшої епохи, в 8-мох инших найдено гроби вже з XIV—XV в. по Хр. Розкопані в трьох слїдуючих місцевостях могили походять здаєть ся всї з одного і того самого часу, з бронзової епохи. Кістяки були похоронені в скорченій позициї, головою звернені в трьох випадках на полудне, раз на схід і раз на півн. захід. В могилах найдено майже при кождім кістяку слїди охри; з предметів натрафлено на кремінні скробачі і ножі, бронзове вістре копії, якийсь чотиригранний бронзовий предмет і кістяну шпильку з двома шишечками при головцї. Більше не найдено нїчого.

В Київській ґуб. працювали ґр. Бобрінский і д. Якимович. Перший переводив розкопки в Чигиринськім пов. в с. Ревовки. Розкопав дві ґрупи могил, котрі здаєть ся походять з т. зв. енеолїтичної епохи. Одні гроби окружені тут бут були камінними плитами, иншї деревяними брусами. В насипі найдено численні кремінні осколки. Кістяки лежали в скорченій позициї з руками найчастїйше витягненими вздовж тїла. Де котрі між ними були в части спалені. Побіч них найдено деякі слїди червоної фарби. В тійже самій місцевости дослїдив ґр. Бобрінский ще два майдани, які на його думку були місцями культу, і одну розграблену вже давнїйше скитську могилу. Знов коли с. Капитановцї розкопав

він 5 могил. В них найдено гроби обложені дубовими брусами, в котрих всї майже були вже давнійше розграблені. Кістяки лежали на землї в витягненими руками і ногами в головою зверненою то на схід то на полудне. В гробах найдені були остатки поживи і численні ріжного рода предмети як пр.: золота заушниця, бронзове веркало, прикраса в видї нтицї в широким хвостом, триграннї стріли, глиняні пряслицї, численні паціорки, кістяний кружок, кусники чорнолякової посудини, амфора в вузеньким дном, глиняні посудини місцевого виробу і т. и. Точнїйший опис сих нахідок поміщений був в 35-тім випуску Изв. Имп. Археолог. Комм. ст. 48—60.

Д. Якимович досліджував в с. Стара Буда звенигородського повіту останки культури т. зв. передмикенської. Як всюди так і тут натрафлено на культурні верстви утворені з перепаленої глини з відтисками деревами і в глиняних крашених черепків; було їх всїх чотири в котрих кожда мала пересїчно 7 м. ширини а 10 м. довжини. Справоздане д. Якимовича не додає нїчого нового дотепер відомого понад се, що і в с. Стара Буда слїди такої культури находять ся. Рисунків анї опису відкопаних посудин автор не подає, не відповідає також на нерішене ще доси питанє, чи подібні культурні верстви се слїди осель чи цвинтарищ. Одиноким цікавійшим причинком в розвідцї д. Якимовича є ствердженє факту, що досить численні посудини найдені були не лишень в самих звалищах перепаленої глини, але і під ними, де були вони розложені поодинокими ґрупами по кілька посудин разом.

В чернигівській ґуб. розкопав д. Абрамов пять могил недалеко м. Воронїжа, глуховського пов., одну также побіч хутора Павленкова і сїм на урочищі Чорні Лози кролевецького пов. Всї вони були дуже низенькі і скривали в собі остатки тїлопальних похоронів. Предметів найдено в них дуже мало, бо всього кусень стопленого зеленого скла, бронзове колїсце, вуголь і глиняні черепки, опису котрих одначе зовсїм не подано. З сеї причини годї сказати з якого часу могили походять, а і сам автор сим питанєм зовсїм не займаєть ся. — Побіч хут. Гукова розкопав ще д. Абрамов 4 могили, по його думцї Радимичан, і одну могилу з 50 кістяками мабуть вже зі значно пізнїйших часів.

Д. С. Гатцук дослїдив чотири могили в с. Лариновцї, північно-новгородського пов.; кістяки лежали головою на захід на ґрунтовій землї, або ще низше, в відповідних ямах. В насипах находили ся тільки малі кусники вугля, з виїмкою одного, де відкрили щось в родї більшого огнища. З предметів найдено лишень скручений желїзний дротик і срібну паціорку. — Так само бідні могили розкопано ще в мглинськім пов. в селах Розрите, Лизогубівка і Луковиця. Кістяки лежали так само головами на захід, в насипі теж були кусники вугля, а побіч кі-

стяків найдено остатки заушниці, пацьорки, бранзолету і перстень. На думку д. Гатцука се могили Радимичан з XII—XIII в. по Хр.

В вороніжській ґуб. переводив д. Язиков розкопки — на досліджуванім вже в 1906 р. цвинтарищи побіч Маяцького городища. Віднайшов всього один гріб; була се кубічної форми склеплена комора, получена з квадратовою обширною ямою. В ній лежали 3 кістяки; побіч них найдено 7 скляних пацьорків і якийсь бронзовий предмет. Инші розкопані д. Язиковим ями були остатками і квадратових хат та ямами на збіже в формі якоїсь чаші або кітла з гарно гладженими стїнами. В тійже місцевости розкопано ще одну могилу зі скорченим кістяком, без ніяких предметів і другу, де кістяка не було а найшла ся лишень яма уформована також в виді чаші.

В полтавській ґуб. відкрили побіч с. Мячехи на урочищи Тарановий Яр круглу яму, якийсь „льох“, як її селяни назвали, де найдено три гарні високі посудини з добре вимішаної глини, з ручками, прикрашені чорними блискучими рисунками. Подібні до них найдені були вже давнїйше в Камунтї.

В лубенськім повіті, в тій же ґуб. недалеко Снитина переводив розкопки на давнім руськім (про нього згадує літопись) городищи д. Макаренко. Було воно вже так знищене, що з предметів найдено всього дрібні глиняні черепки і зелїзний ключ. Натрафлено також на нїчим незамітні сліди фундаментів якоїсь церкви. Побіч городища стоять могили.

В катеринославській ґуб. в с. Воронім розкопав д. Макаренко 12 могил. Між ними 10 належать до одної і тої самої культури. Всї кістяки лежали в ґрунтових ямах, з поміж котрих деякі в половинї висоти були прикриті дубовими брусами, инші знова були обложені камінними плитами. Тому що всї ті могили були розграблені вже в давнину, найдені в них предмети дуже бідні і нечисленні. Маємо заушниці, пацьорки, срібні бляшки від ременїв, бронзові і зелїзні пряжки, огнива, ножиці, зеркала, ріжного рода зелїзні бляшки, а також кістяні з орнаментом, бронзові наколїнники, стріли, удила, стремена і т. и. Подібні предмети найдені були також в розграблених селянами могилах в с. Василївка Павлогородського п.

Курган ч. 11 в с. Вороніси, подібно як шість могил недалеко с. Волоского в катеринославськім п. скривали в собі похорони сарматської епохи. Кістяки лежали в невеликих ямах, де побіч них знайдено богато бронзових стріл.

Крім згаданих могил оглянув ще д. Макаренко дві стації енеолїтичної епохи, а то в Потьомкінськім садї в Катеринославі і на урочищи Стрільча Скеля в с. Волоськім. Найдені там черепки зовсім подібні до лубенських.

Тим способом зреферували ми одну частину обговорюваного видавництва, де поміщені справозданя з систематичних розкопок. Лишаеться ще друга частина з реєстром припадкових нахідок. Передамо і її на тім місци по черзї по ґуберніям. Тут одначе звернемо увагу лишень на передісторичні нахідки, поминаючи зовсім історичні, між котрими найдено спеціяльно богато ріжного рода пізнїйших монет (татарських, польських, шведських, російських, німецьких і т. д.).

Полтавська ґуб. Маємо з відси предмети відкриті селянином в с. Липляві Золотоноського п., що походять головно з XI—XII в. по Хр. як то: бронзові хрестики, скляні пацьорки, бронзові пряжки, бронзові і скляні бранзолєти, перстенї, пряслицї, кістяні гребенї, зелїзні замки, топори, ключі, стріли і т. и. Маємо також предмети дещо старші, як глиняні пряслицї, вироби з кости, фібулї, бронзові шпильки і бронзові сарматські стріли.

Київська ґуб. Найдено тут: в курганах Чигиринського п. дві глиняні чарки з високими ушками, дві посудини тої самої культури і глиняні пряслицї; в с. Юровім Київського п. половину камінного молотка; на Поповім урочищи, недалеко с. Людвиновки, кремінне долото, там же також кремінний клин, камянний молоток і бльок з пісковця. В кінци натрафлено ще в містї Бородянцї на кремінне долото, а недалеко хутора Александровки звенигородського п. на бронзовий цельт.

Подільська ґуб. Кремінне долото, найдене в пісках побіч с. Вишнївчика.

Таврийська ґуб. Золота монета Юстинїяна найдена в маєтку Артек, ялтинського п.

Донська ґуб. Маємо звідси предмети найдені д. Міллєром недалеко с. Покровського і пос. Гуцельщакова ще в 1902 р., котрих опис поміщений був дослїдником в Археолог. Лѣтописи Южной Россіи 1903 г. ст. 87—94 і в Трудахъ Харьк. Археолог. Съѣзда т. I. ст. 748—751.

Кубанська ґуб. Найдено тут в Анапі камяну плиту з грецьким написом, повідомляючим про основанє храму Афродитї-Наврархидї в Ґорґіпії в 110 р. по Хр. В станицї Курганній натрафлено на предмети з пізно-римських часів а то: на шість золотих ажурових бляшок, золоті і позолочувані пацьорки, кілька инших пацьорок між тим і кристальних, три більші срібні бляшки і скляний флякон. Відкрито також два невеликі горнятка і камінний молоток. Предмети з римської епохи найдено ще кромі сього в станицї Старомихайлївській, з відки маємо нпр. середної величини збанок. Там відкрили також пять великих пацьорок приналежних ріжним епохам.

В. Гребеняк.

Dr. Karol Hadaczek — Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego, Краків, 1912, tabl. IX, ст. 13. (Відбитка з XII т. Materyałów archeologiczno-antropologicznych).

Розсліджуючи східно-галицькі нахідки, що носять на собі сліди одного і того самого могутнього впливу — культури провінціонально-римської, проф. Гадачек розріжнює дві стадії розвитку сеї культури на галицькій Україні. Одна репрезентована тілопальним цвинтарищем відкритим в Липиці рогатинського пов. ще в 1889 р. Побіч 200 погребальних урн найдено там в переважній части металеві прикраси, що свідчить про покоєвий характер сього некрополя. Є там бронзові фібулї, кістяні гребенї, веркальця і т. п. котрих форми характеристичні для II і III в. по Хр. Сим самим способом треба датувати ще инші анальоґічні нахідки з наддністрянської території, котрі стверджують, що цвинтарище з Липиці не є якимсь островом серед чужої культури, а лиш що провінціонально-римські впливи сильно заволоділи в тих часах галицькою Україною. На доказ сього маємо тілопальні гроби — звичайно самітні — з урною і оружєм відкриті на Городищу побіч Хотимира, в могилї побіч Камінки Великої та в с. Рудках, дальше гроби з зелїзною збруєю в Боришківцях, Слобідці Пільній, Репужинцях, Петрилові і Переводові; в декотрих гробах найдено в урнах фібулї як в Звенигородї побіч Бібрки, або емалїовані прикраси як в Мерізеї на Буковинї. До сеї ґрупи нахідок віднести мусимо також точнійше недослїджене цвинтарище в Зелевьчі під Теребовлею та кладовище зі с. Залїся, борщівського повіту. З сього останнього зберігає ся в музею ім. Дзєдушицких у Львові кілька предметів як римська амфора, нездарно зроблена глиняна посудина, бронзовий збанок, емалїований бронзовий дармовис, та орнаментована скляна перла. Всї ті предмети, яких репродукцію подає др. Гадачек на залучених таблицях, носять на собі безперечно слїди впливів римської культури.

Найдені численні посудини, переважно з Липицї, котрі входять в круг сеї культури, хоч виробились під впливами римсько-грецьких кольоній Чорного Моря, все таки є місцевим продуктом і формою своєю лучать ся з виробами давнійших часів (на гадку проф. Гадачка першої половини I тисячлїтя перед Хр.) репрезентованими нахідками в сс. Чехи, Висоцько, Ясенів, Смульно, Глубічок, Раківкут, Увисла, Городниця і т. д. Се, як також анальоґія між металевими виробами згаданих місцевостий і поодинокими предметами в Липицї є доказом, що маємо тут дїло з тяглостию культури, котру — почавши від уступленя з галицького Поділя передмикенської культури — плекав один і сей самий народ в тягу більше ніж одного тисячлїтя. До нього належить також культура

IV і V в. по Хр., яка творить другу стадію провінціонально-римської культури галицької України вже за часів упадку цісарства. Від попередньої ріжнить ся вона лишень обрядом погребальним, зміненим з тілопального на нетілопальний та зубожінєм цивілїзациї. Найлїпшим репрезентантом сеї другої стадиї провінціонально-римської культури є кістякове цвинтарище, відкрите в 1909 р. в Псарах рогатинського пов. По оповіданям робітників мали відкопати там яких 50 кістяків положених в напрямі полуднево-західнім. При ногах стояли глиняні посудини, побіч костий лежали всілякого рода прикраси. Були там фібулї, срібний ковток, срібна аґрафа, бронзовий дармовис, кільканацять перел, та чисельнні инші предмети, котрі одначе загинули. З поміж глиняних посудин збереглась також лишень мала частина. Одні були нездарної роботи, инші — богато численнійші — вироблені були з добре вимішаної глини, прикрашені винуклими пругами і реброванями. Анальоґію до щойно описаного цвинтарища творить кістякове кладовище відкрите давнійше в Городницї де найдено глиняні посудини (м. и. збанок), зелену скляну чару, пряслицю, шлїфовані корналїнові пацьорки, перстень з бронзового дроту, зелїзну шпилю і дві бронзові фібулї. Друге подібне цвинтарище найдено в Теребовлї, третє в Юстинивих Підгайчиках. Додаймо до того численні пацьорки — безперечно римського походженя — зібрані побіч Переводова, та велику гончарську майстерню відкриту побіч Неслухова в дорічю Буга, а будемо мати всї находки, які входять в круг другої стадії провінціонально-римської культури, що цвила в IV і V в. по Хр. на галицькій Українї.

Вартий ще згадки висновок, до якого доходить посередно автор при кінци своєї розвідки. Тому що почавши від I тисячлїтя перед Хр., з якого на його думку походить пр. цвинтарище зі с. Чехи і Висоцько аж до V в. по Хр. себто до часу істнованя гончарської оселї в Неслуховї, слїдити можемо культурну тяглість, а тим самим етнїчну, а в Неслуховї найдено вже глиняні посудини славянського типу, тим самим від першого тисячлїтя перед Хр. східню Галичину заселяли вже Славяни. На землях нинїшної України мусимо на гадку проф. Гадачка шукати за передісторичними оселями Славян в противенстві до земель польських заселених Ґерманами.

Праця проф. Гадачка безперечно являєть ся користним причинком до праісторії України; при всїм тім не можемо повздержати ся від зробленя про неї кількох заміток. Проф. Гадачек зовсїм не використовує в своїй студії находок римських монет та поодиноких предметів римського походженя найдених в великій скількости, через те його образ галицької культури з епохи римського цісарства не повний. Находки такі правда не можуть причинити ся до висвітленя тодїшних етнїчних обста-

вин, але за се можуть дати богато цінних вказівок про взаємини нашої країни з Римською державою. З сього становища оцінював вартість монетних находок д. Януш в своїй статї про римські впливи на галицьку Україну[1]), одначе се зовсїм не стояло на перешкодї щоб і проф. Гадачек підняв сю роботу ще раз, хоч тому, що статя д. Януша друкована в популярнім тижневнику позбавлена була наукового апарату. Крім згаданої неповноти грішить розвідка проф. Гадачка ще — скажу отверто — браком наукової точности. Коли говорить він що пр. цвинтарище зі с. Чехи віднести треба до першої половини першого тисячлїтя перед Хр., повинен він се удокументувати. Подібно треба було зробити зі скитськими памятками, яким проф. Гадачек назначує VI в. перед Хр., наколи др. Reinecke датує II в. Та недостача доказів вдаряє нас також при вказуваню на анальоґії між поодинокими нахідками провінціонально-римської культури. Проф. Гадачек каже лише, що подібні проби пайдено тут і там, а не виведе при тім анальоґії хоч між двома поодинокими предметами. З сеї причини обговорювана розвідка робить вражіне реферату з більшої недрукованої працї, в якій повинні містити ся всї невтягнені сюди докази. *В. Гребеняк.*

Ю. Д. Талько-Гринцевичъ — Опытъ физической характеристики Восточныхъ Словянъ, (Статьи по словяновѣдѣнію, вып. III ст. 1—134).

Ся праця польського антропольоґа не перша на сїм полї. В 1900 р. в краківськім виданню Materyały antropologiczno-archeologiczne т. VI вийшла його робота: Przyczynki do poznania świata kurhanowego Ukrainy, де він подав огляд остеольоґічного матеріялу з могил старої Полянської і Деревлянської землї. В новійшій студії розширив рами свого огляду, влкючивши дані з лївобічної України і з країв верхнього Днїпра і озерного басейна. Праця, правдоподібно, зроблена досить давно і деякі новійші публїкації не могли бути автором використані.

У вступі автор збирає коротко етноґрафічні відомости про Словянство взагалї й східнє з окрема, але при тім, черпаючи свої відомости з якихось других чи третїх рук, допускає богато невірностей. Дещо справлює в нотках редакція видання, дещо лишило ся несправленим; переходити то все було б довго — і мало інтересно. Далї переходить автор до племінних ґруп і їх похоронів, з котрих мав якийсь остеольоґічний матеріял: полянські, сїверянські, деревлянські, кривичські — до котрих він,

[1]) Б. Януш. Monety i inne zabytki rzymskie w Galicyi wsch. Na ziemi naszej. Львів 1911 ч. 14—16. Також по нїмецьки в Antiquitäten-zeitung, Штутґарт 1911 ч. 49.

не відділяючи, прилучає і дреговичські, радимичські новгородські; з несловянських притягає для порівнання — фінські, „скитсько-сарматські“, „кімерійські“ (фарбовані скелети), хозарські, приуральські і сибірські, ба ще й з західно-словянських деякі польські. Потім при кождій антропольоґічній прикметі в таблицях подають ся дані про Словеп східніх з могильних розкопок і деяких пізнійших находок і помірів, західно-словянські, східно-европейські не словянські, приуральські і сибірські. Вкінці в „загальних виводах“ автор збирає загальну антропольоґічну характеристику східного Словянства.

Користність такого перегляду стоїть в безпосередній залежности від певного такту дослїдника в класифікації матеріялу, в виріжненню ґруп однородних і одностайних. Наскілько удало все се ся авторови? В деяких випадках — напр. при Словенах новгородських автор сам підносить непевности етноґрафічних крітеріїв; сумніви насувають ся що до полянських могил, серед котрих все ще фіґурують по хорони з конем (с. 11), зрештою автор покликаєть ся на дані, подані в своїй давнїйшій публїкації, де власне метрика полянських покійників була дуже сумнївна (див. Записки т. XLVIII), про „сїверянські“ автор сам висловляєть ся тільки гіпотетично, що вони належать „вѣроятно славянамъ“ (с. 22).

М. Грушевський.

Ladislaus Podlacha — Die göttliche Liturgie in den Wandmalereien der Bukowiner Klosterkirchen (Separ. Abdr. a. d. Zeitschrift f. Christliche Kunst, XXIII ст. 259—269), Дісельдорф, 1910.

Ladislaus Podlacha — Abendländische Einflüsse in den Wandmalereien der Griech.-orient. Kirchen in der Bukowina (звідти ж т. XXIV), Дісельдорф 1911.

Перша статя, як чисто інформативна, описова без порівнаного матеріялу не представляє для дослїдника ніякої вартости, тим більше, що навіть не має ні одної ілюстрації, а се в статї про малярство, особливо про іконоґрафію мотиву, великий недостаток. Зате друга статя, ілюстрована 16 фотоґрафічними знимками представляє для історії славяно-візантійської іконоґрафії значний інтерес і єсть без сумніву вкладом в літеруру предмета. Автор очевидно обзнакомлений добре з головними працями по історії іконоґрафії — Кондакова, Покровського, Брокгауза і др., але — на жаль мало має порівняного матеріялу, який певне де в чім змінив би його виводи. І так, перш усего він не говорив би зараз на вступі, що XVI в. належить вважати свого рода відродженєм занять штукою на європ. Сході завдяки збогаченя його іконоґрафії західними впливами. По друге він не виділяв би буковинську іконоґрафію

як щось самостійне і незалежне від усїх иньших славяно-православних іконоґрафій, особливо сербської сього часу. По третя, він увзглядняв би взаїмну звязь іконоґрафії з мінатюрою і лїтературою. Гадка автора про вплив західної штуки на іконоґрафію Сходу — оправдана, але границї сього впливу дуже звужені часово і річево. Вплив сей починаєть ся у нього з кінця XV в., хоч Серби беруть собі архитектів і майстрів уже в XII в. через Дальмацію з Венеції. А що венецька штука сього часу була прямим витвором візантійської іконоґрафії на північно-східнім побережю Італії, тож нічого дивного, що ті обі сестри так легко і вчасно злучились. З другого боку нам ніяк промовчати сильний вплив давньої ґеленїстичної штуки з її реалїзмом у многих, навіть найранїйших творах візантійської іконоґрафії. Замітне се і на фресках із сценами ловів і ігрищ в київ. Софійськім соборі, і на мозаїках св. Марка в Венеції, і у мінятюрам фізіолога — знаних авторови по виданю Стржиґовского, і у мінятюрах королевецької лїтописї, в часи, коли ще ніяк нам говорити про вплив західної штуки на Схід. На основі сього моменту нам лекше зрозуміти появу дійсного і трівкого впливу Заходу па Схід у іконоґрафії к. XVI і поч. XVII в. на всїх просторах східно-славянського православія — і в змістї і в формі ікон. Діло іменно в тім, що первісно візантійська іконоґрафія внесла з собою много елементів реалїзма, які війшли в підручник іконописи (подлинник), чи то з текстами богослужебних книг, чи то в творах кращих малярів зперед доби петріфікації. Ті то елементи реалїзма постійно розвивались в дрібних іконах — праздниках і взагалї у деяких збірних сценах. Без увзгляднення сих потенцій, заложених у всїх візантійських іконоґрафіях, виходилоб, що західний вплив явив ся в них дуже нагло і як би з неба. З другого боку одначе бачнє досліджуванє сього впливу на іконах буковинських церков — на підставі зібраних автором фактичних даних — багатьох не вдоволить, бо покажеть ся, що він був самий мінімальний. Бо говорити про нього тільки на підставі способів мальованя, мягких лїній тіла і укладу одежі — за мало, а твердити що коронованє Богоматери (№ 5), або Агнець божий, або Спас — недреманне око, і инші символїчні ікони, або Страшні суди, Тайні вечері та Страсти у деяких своїх деталях взяті з Заходу — за богато. Тут мусимо доконче увзгляднити богослужебні тексти східної церкви, що у всїй своїй масї старші від західних і скорійше появились на Сходї ніж на Заходї. Отсї тексти і дали західним малярам багате жерело для творчости багацтвом свого змісту і живим драматизмом. Сюда належить доконче долучити і візійну лїтературу оповідань про митарства в Страшних судах, та апокрифічну у збірних іконах Страстей та инших з циклю Господнїх і Богородичних праздників. Наконець не можна забувати, що леґенди і житія творили

таке багате жерело творчости для іконописців, а всяке житіє — вонож само жите, тому то в тих іконах стільки сцен народин і похоронів, злоби і милосердія і инших побутових, що годї не найти в них відзвуків дїйсного житя. От моменти, що потенціяльно заключали в собі трівкий вплив Заходу на Схід у своєріднім славяно-візантійським ренесансї к. XVI і поч. XVII в., от причини, чому на підставі поданого автором річевого матеріялу в ілюстраціях нам приходить ся сказати, що весь той матеріял — доказ великої живучости візантійської іконоґрафії не тільки в церквах Буковини XVI—XVII вв,, але навіть у всїм славянськім православнім світї. І тільки завдяки сїй живучости візантийська іконоґрафія не злилась з західною, а лиш достойно уступила місця молодому поколїню і новому духови. Як се склалось на Буковинї — автор статей поки-що не показав. *І. Свєнціцкий.*

А. А. Бобринскій — Народныя русскія деревянныя издѣлія (Предметы домашніе, хозяйственніе и отчасти церковнаго обихода), Москва, 1910.

Художники российські, особи що займають ся штукою, етноґрафи, архітекти знайдуть в сїм виданю багато інтересного, такого що може бути сміливо покладене в основу відроджучої ся московської архитектурної і ин. штуки, бо джерелом її досї за недостачею підручних матеріялів не завсїди були живі народні утвори, а фальсіфікати пороблені в Москві Солнцевим і ин. (Палаты бояръ Романовыхъ, Терема).

На 41 таблицях видання Бобрінского зібрані ріжнородні фотоґрафії різьблених і емальованих стовпів, скринь, кужілїв, варстатів, шаф, свічників, столів, божників, стільців, лавок, колисок, саней, одвірків й т. п. — всього чим лиш багате житє московського селянина в його домовому й релїґійному обиходї. В невеличкій передмові до сих фотоґрафій видавець каже про анальоґічні явища в старих західних і східних памятках й найбільшої їх основи шукає в Скандинавії. Тут одначе не тяжко доглєдїти елементи візантийські (тб. 24. № 2) й романські (тб. 21), слїди східньої фантастики, західного фізіольоґа (тб. 12, 13 і др.) і впливи ренесансу (тб. 12 № 6, 7), не говорячи про перевагу чисто місцевих форм, які Бобрінский вяже разом зо всїм до Скандинавії, а які часто спільні й народній штуцї на Українї. Справдї, свічники такі, як на тб. 11, можна зустріти у нас на Поділю, скринї часто подібні своїми орнаментами до різьблених гуцульських скринь, так само вазони на шафах нагадують вазони у нас на віконницях, стїнах й т. п. Для українського етноґрафа виданнє Бобрінского буде теж корисне.

К. Широцький.

E. Meyer — Alte Geschichte und Prähistorie (Zeitschrift für Ethnologie, Берлїн 1909, XLI, стор. 283—299). Е. Маєр оголошує тут реферат із своєї книжки: Geschichte Altertums, що появила ся в другім виданю, і збираючи головні результати студій виказує, о скільки праісторія причинила ся до висвітленя деяких неясних питань старинної історії. Автор переходить історію від найдавнїйших часів, від Єгиптян, і присвячує доволї місця питаню про відчину і розширенє Індоґерманцїв, про національність Скитів і Сарматів та про новійшу кольонїзацію ґерманських, романських і славянських племен.

Die Anthropologie und die Klassiker. Sechs Vorlesungen gehalten vor der Universität Oxford von Arthur J. Evans, Andrew Lang, Giebert Murray, E. B. Jevons, J. L. Myres, W. Warde Forler, herausgeben von R. R. Marett, übersetzt von Johann Hoops. Heidelberg 1910. Carl Winter, Universitätsbuchhandlung. Стор. 226. Сї виклади, виголошені 1908 р. на оксфордськім унїверситетї, не в усім покривають ся з заголовком книжки. Не всї вони однаково докладні і цїкаві для антропольоґа в анґлїйськім розуміню. Для нас важна статя J. L. Myres'a: Herodot und die Anthropologie (147—200). Крім того умі щені тут отсї виклади: Evans, Die europäische Verbreitung primitiver Schriftmalerei und ihre Bedeutung für den Ursprung der Schreibschrift (11—57); A. Lang: Homer und die Anthropologie (58—83); G. G. A. Murray: Die frühzeitige griechische Epik (83—114); F. B. Jevons: Die gräco-italische Magie (115—146); W. W. Forler: Die Lustration. *З. К.*

К. Широцький — Дещо з української іконоґрафії. (Рада 1911, ч. 168). Спинивши ся на варварськім відношенню духовенства на рос. Україні до старих ікон автор знайомить з цїкавим зразком старої ікони, який посїдає, та пробує вияснити причини повстаня цїкавої і на перший погляд незвичайної її теми (іпостаси на конях). *В. Д.*

R. G. — Xiąże Lew, założyciel Lwowa (Litwa i Ruś, т. I. стор. 141—144). Се замітка до відомого апокрифічного портрету князя Льва, що знаходить ся в Ермітажі. Автор звертає увагу, що портрет Льва згадуєть ся в підробленій грамоті сьогож князя, якож він мав надати ґрунти у Львові Домінїкана М. Зовсїм довільна гипотеза, що портрет міг намалювати маляр Василь, сучасник Собеского. Редакцийний приписок (зазначений буквою О). стверджує, що се „правда, не твір першорядного пензля, технїка дещо тверда, але в кождім разї деякий розмах і декорацийні прикмети виріжняють сей портрет корисно від инших"... *І. К-ч.*

Przywileje z XVIII w. dla bractw i cechu malarzy katolickich we Lwowie. Przełożył i podał do druku Józef

Piotrowski (Lamus. Львів 1909/10, II, стор. 261—271). Наведено в перекладі з латинської мови вісім привілеїв, виданих для брацтва і цеху католицьких малярів у Львові, яких перґамінові ориґінали переховують ся в „Bibliotece Poturzyckiej“ ґр. Дїдушицьких у Львові. Маємо тут грамоту арх. лат. Яна Дм. Соліковського з 1596 р., потверджені 21/1 1596 і 20/3 1597 королем Жигмонтом III, привілей львівських консулїв з 1597 року, потверджений Жигмонтом 10/3 1597, панське потверджене привілея Соліковського і потверджене усїх документів королем Яном III. У привілеях пробиває ся антаґонізм проти „схизматицьких“ малярів, яких було тодї богато. *З. К.*

Др. В. Щурат — Варшавський учитель Шевченка. (Недїля 1911, ч. 11—12). Коротка замітка про Франца Лямпі як чоловіка і артиста та про його вплив на Шевченка.

Др. Б. Барвінський — До питання про Шевченкові малюнки. (Руслан 1911, ч. 1). В своїй коротенькій замітцї подає автор відомости про деякі малюнки Шевченка, головно в Галичинї.

К. Широцький — Деякі портрети роблені Т. Шевченком. (Рада 1911, ч. 76 і 77). В своїм широкім фейлетонї характеризує д. Широцький цїлий ряд портретних робіт поета. Високо цїнячи їх художні прикмети, підносить однак автор невелику їх самостійність, виказуючи впливи Рембрандта та голяндської і фляманської школи.

К. Широцький — Могила й смерть на картинах Т. Шевченка (Дїло 1911, ч. 54). Автор застановляєть ся ширше над картиною Шевченка „Казка про смерть“, побіжно застановляючи ся над иншими малюнками — могил, надгробків, кладовищ, використовуючи при сїм і відповідні місця з поезій Кобзаря.

К. Широцький — Заняття Т. Шевченка старовиною. (Рада 1911, ч. 49). Автор нагадує про участь Шевченка в археольоґічних пошукуваннях, вичисляє історичні теми його малюнків та спиняєть ся вкінцї на історичних мотивах поезії великого Кобзаря. *В. Д.*

Marius-Ary Leblond — W Karpatach. Kilka ustępów z nadesłanego rękopisu wolno przełożyli B. W. i X. Y. (Lamus. Львів 1909—1910, II, стор. 171—178). Гарний, настроєвий образок про красу і принаду карпатських околиць та поетичний вигляд і спосіб житя карпатських племен, починаючи західногалицькими Ґуралями а кінчаючи нашими Гуцулами. Зі слів автора пробиваєть ся ентузіязм, через що не одна обсервація пересадна або й неправдива, а що найменше вже субєктивна (як приміром замітка, що галицькі села дишуть щастем, якого не видно у вигляді инших сїл). Подибують ся і згадки про народну штуку. *З. К.*

Історія суспільна і культурна.

Станиславъ Рожнецкій — Къ исторіи Кіева и Днѣпра въ былевомъ эпосѣ (Извѣстія отд. рус. яз. 1911, I, с. 28—76).

Автор починає з Kaenugardhr — Koenugardhr, скандинавської назви Київа (толкованнє Вестберґа, що хотїв перенести се місто до Литви, він рішучо відкидає); знаходить йому пару в билинї про молодця і королївну: „город Кіанов" (або Окіанов), з котрого він виводить старшу гіпотетичну форму „Кіанъ градъ", або „Кыянъ-градъ" — з неї мала б походити форма „Кыяне" (а не Київляне): староскандинавська Kaenugardr се скандинавська перерібка сього старого тубильного імени Київа — „Кыянъ-города". В пару сьому він наводить ще другу паралель билинної ономастики з скандинавською: билинний Нѣпръ або Нѣпра, з одного боку, і скандин. Nepr з другого; в звязку з сим він ставить Нѣпруській городъ (= Київ) одного з варіантів билини про Соловія Будимировича в паралель з епічним скандинавським Danparstadhir, а властиво з анальоґічним з ним пізнїйшим (гіпотетичним) Neprarstadhir або Neprustadhir. Сї паралелї — особливо друга — дають авторови, горячому норманїстови, привід до далекосяглих виводів, дуже характеричних для сучасного неонорманїзму: билїна про Соловія Будимировича, здогадуєть ся він, була зложена серед Варягів і пізнїйше перейшла до руського епосу; инші деякі билїни теж складали ся на взірець варязьких; малюєть ся картина „громаднаго варяжскаго литературнаго вліянія" — сї факти чи здогади „предполагаютъ варяжскій элементъ, дѣйствующій на русской почвѣ и преобразующій русскую поэзію", і в сїм автор сподіваєть ся розвязання проблеми билинної поезії — „якорь спасенія" в безвигляднім становищі дослїдів над билинною поезією!...

М. Грушевський.

Stanisław Kutrzeba — Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego (Przegląd Historyczny, Warszawa, 1911, tom XII, zesz. 1, ст. 71—83; z. 2, ст. 149—164; z. 3, ст. 285—307).

Розвідка д-ра С. Кутшеби цїкава з огляду на те, що історія коронаційного церемоніялу королїв і королев польських досї зовсїм не була дослїджена. Автор, зазначуючи бідність матеріялів, котрі могли би безпосередно служити виясненю чинностей церемоніялу аж до половини XVI-го віку, уважає поки-що неможливим відтворити його образ для доби перших Пястів: Болеслава Хороброго, Мєшка II і Болеслава Смілого. Що-ж до пізнїйшої доби (почавши від Пшемисла II-го), — гадає, що вистарчаючим для того матеріялом можуть бути т. зв. коронаційні формули („ordo ad benedicendum regem", або — „o. ad coronandum

regem“), котрі подають докладний опис обряду.[1])

Не маючи наміру в сій своїй розвідці представити повну історію польського коронаційного церемоніялу, автор хоче одначе дати вичерпуючу відповідь на питаня: „звідки походить польський церемоніял? чи повстав він в Польщі, а, коли ні, то які його жерела? чи, раз засвоений, переховав ся в тій самій формі, чи підляг змінам? а коли — так, то завдяки яким причинам?“...

Для того обговорює автор: 1) жерела коронаційних формул XIII і XIV стол., особливо один з варіянтів західно-европейських формул, котрий називае „римською“ формулою (Waitz в своїй розвідці „Die Formeln der deutschen Königs- und der römischen Kaiser-Krönung vom zehnten bis zum zwölften Jahrhundert, Göttingen, 1873“, називае її „німецькою“); 2) жерела коронаційної формули XV в., особливо чеський варіянт; 3) зміни в церемоніях коронації XV в. в порівнаню до церемоній XIV в.; 4) жерела формул коронації королеви, особливо формули француську і угорську. Вкінці оголошуе найстарший з досї знаних „опис“ (?) коронації королеви Варвари Радивилівни 1550 р. („Modus coronationis Barbarae Reginae Poloniae anno D. 1550“); одначе текст сей позбавлює особливого значіня та обставина, що, як стверджуе автор, уложений він ще перед коронацією, на підставі формули.

Головною основою для представленя коронаційного церемоніялу королів польських XIV-го і XV-го вв. служать авторови формули коронацій Ягайла, 1386 р., і Владислава Ягайловича, 1434 р. Лише від XVI в. матеріял поповнюеть ся досить численними вже описами коронацій. При виясненю коронаційного церемоніялу королев, користуеть ся він формулою 1454 р. (при коронації Єлизавети Ракушанки) і формулою 1512 р. (при коронації Жиґимонта І го і Варвари Запольської); остання формула вписана до книг метричних і зробила ся обовязуючою при пізнійших коронаціях королев — 1646 і 1649 рр. —

Як видно з дослїдів автора, польський коронаційний церемоніял не е своерідного походженя. Він майже в цілости запозичений з чужих жерел, які не були навіть добре засвоені в Польщі та пристосовані до місцевих умов; тому помічаеть ся в польскім коронаційнім обряді брак сталости, вироблености, часом — впрост недоречности і суперечности. Перша з згаданих формул, 1386 р., походить, по думці автора, від загально розповсюдненої перед тим в Европі формули „римської“. Друга формула представляе безпосередне запозичене чеської (котра також веде свій початок від спільної „римської“); ся друга формула зробила ся,

[1]) Автор оголосив вже їх перед тим під з.: „Ordo coronandi regis Poloniae“ в „Archiwum komisyi historycznej Akad. Umiejętn. w Kr.“, т. XI).

каже він, взірцем для пізнійших формул. Порівнане „ordines“ XIV і XV вв. приводить автора до висновку, що в коронаційних обрядах не відбуло ся за сей час істотних змін; правда, обряд розріс ся, став повнійшим, але причиною сього зросту було головно — лише введене до його нових молитов. Що-до коронаційного церемоніялу королев, то д-р Кутшеба уважає, що жерелом формули 1454 р. була формула французька, а формули 1512 р. — угорська. Відміни здебільшого незначні.

Отже сам автор признає, що, безперечно, підставою коронаційних церемоній королїв і королев польських були західні взірцї. Одначе констатує він иноді і деякі особливости, відміни в порівнаню до відомих авторови анальоґічних европейських церемоній, ріжниці в порядку, послїдовности окремих чинностей і т. д.; сї відміни і ріжницї автор уважає безсумнївними польськими. Але „польськість“ їх мало досліджена, — вона основуєть ся на тім лише, що зазначених деталїв автор не знайшов в тих нечисленних текстах формул, уживаних по-за властивою Польщею, які мав до розпорядимости. При тім автор чомусь старанно уникає яких-будь порівнань з сусїдуючим европейським „сходом“, а навіть згадок про його, хоч, можна б припускати, сей „схід“, — особливо традиції і звичаї українсько-руських земель, — також міг мати деякий вплив на коронаційні обряди королїв польських. У кождім разї цікаво було б зробити такі порівнаня. Без їх — навряд, чи відповідь автора на поставлені собі питаня буде вичерпуючою. *О. Назаріїв.*

Scriptores rerum polonicarum t. XXI, continet diaria et acta comitiorum Poloniae anni 1591—1592 (Dyaryusze i akta sejmowe z roku 1591—1592 wydał E. Barwiński), Краків, 1911, ст. XXX+457.

В передмові видавець поясняє, що недостача деяких матеріалів змусила його проминути і відложити на пізнійше рік 1590 і видати в сім томі матеріали сеймові в рр. 1591—1592. З 1951 р. маємо акти двох зїздів шляхетських, в Хмельнику і Радомі, з 1592 акти трох зїздів, що випередили сойм, інструкцію короля на соймики, соймикові інструкції і дневники осїннього сойму.

Для нашої історії збірка ся дає мало цікавого, а ще менше нового. Парляментарне житє польське в сих роках було захоплене боротьбою партій — королївської й опозицийної, або як їх називано — реґалїстів і популяристів, і перед нею відступили на другий плян і справи заграничні і питання внутрішньої полїтики не захоплені сею боротьбою маґнатських і шляхетських партий. Через те в актах не богато цікавого для нас взагалї, а більш цікаве переважно вже видане, головно в VIII т. Жерел до історії України-Руси.

І так з королївської пропозиції на соймики цікаве для нас вийняте і видане в Жерелах під ч. 43, під ч. 45—47 також пункти з соймикових інструкцій про козацьку своєволю. Найбільш інтересна з інструкцій соймиків української території — вишенська видана була в корпусї галицьких соймикових актів в XX т. Akta grodzkie i ziemskie, з тої же самої рукописи. Крім того маємо текст інструкції: дорогичинську, галицьку, белзьку і камінецьку, досї не публїковані в цїлости; в них досить цїкава згадка про козацькі tytuły jakieś wielkie в інструкції галицькій; в краківській інструкції можна принотувати прошеннє про нагородженнє шкід понесених кн. Острозькими. З проєкту конституцій поданого Ян. Острозьким і Замойским, інтереснїйше для нас було друковане теж в Жерелах (ч. 49); до справи віддання козаків під безпосередню власть кор. гетьмана, порушеної тут, прибуває ще безпосередня заява самого Замойского, że mu się ta derogacya dzieje, że mu dano podstawka, to jest nad Niżowemi Kozaki p. Jazłowieckiego przełożono (с. 222). Дивним способом не війшов в сю збірку инший проєкт конституцій, друкований в виїмках теж в Жерелах під ч. 48 і судячи по згаданій в нїм трипільській комісії, призначений теж для сойму 1592 р. Сей факт показує найкраще, як далека від ідеальної повноти і ся збірка, і як передвчасне запевненнє видавця, że materyał w niniejszej publikacyi zawarty, jest absolutnie kompletny (с. XXIX). Про ідеальну повноту се в теперішнїх обставинах нема що й думати!

З тих поголосок, які противна королеви партія розсївала тодї (переповідає їх Радивил-Сирітка с. 367) особливо цїкава отся: Że król potajemnie posyłał do Niżowych Kozaków, dając im pieniądze, aby na ten sejm przybyli do Warszawy pomoc wszelakich rozruchów przeciwko tym, którzy by chcieli być przeczni Rakuskiemu domowi. Пізнїйші поголоски і обвинувачення на Володислава мали прецедент з-перед столїтя! *М. Грушевський.*

Dr. Ludwik Janowski—Uniwersytet charkowski w początkach swego istnienia (1805—1820), Краків, 1911, ст. 159. (відбитка з т. XLIX Rozpraw Akad. Umiej. wydz. f., ст. 127—284).

Харківський унїверситет перед иншими може похвалити ся цїлим рядом праць йому присвячених: дослїдів, споминів, заміток і т. и., а між ними такою цїнною роботою, як двотомовий „Опытъ“ проф. Д. Багалїя. Отже мимоволї чимале зацїкавленнє викликає у нас виписана в горі нова праця присвячена історії сього унїверситету: що дає вона нового? — зацїкавленнє тим більше, що се праця польська: що змусило до її написання, як вона написана? Адже ж історія харківського унїверситету тїсно вяжеть ся з історією нашого культурного житя, нашої лїтератури,

котру так мало знають, так мало цінять і так мало шанують польські вчені круги. Книжка, як бачимо, дуже цікава для українського читача. І мусимо сказати з гори, що книжка ся варта нашої уваги: написана вона спокійно, навіть інтересно, і дає дещо нового, — правда дуже маленько, бо основана майже в цілости на Опит-ї проф. Багалія. Отже під сим оглядом вона не самостійна робота, а скорше популярна переповідка того сирового матеріялу, який зібрав д. Багалій. Правда, автор у передмові наводить численну літературу, ніби використану ним, але се не повинно нам імпонувати[1]). Майже цілу сю літературу використав власне д. Багалій і численні цитати з ріжних документів і авторів, якими в своїй роботї понисуєть ся д. Яновский, взяті розуміеть ся не з перших рук, а з „Опита", в котрім знайдемо їх усі, з рідкими виїмками (у Яновского напр. в дечім трохи ширша згадка за куратора Потоцкого). До матеріялу д. Багалія д. Яновский мало що докинув з иншої друкованої вже по „Опиті" літератури. Правда деякі дрібниці незнані попередникам д. Яновский зачерпнув із польських джерел — переписки й споминів, але дуже їх не багато, і потверджують вони здебільшого те, що знаємо, рідко докидаючи якусь незнану риску. Друкованих польських жерел автор, як сам признаєть ся, майже не мав. Ціла робота отже зводить ся до коротшого зреферовання зробленого давнійшими дослідниками. Се розуміеть ся обнижує наукову вартість праці д. Яновского, але роблючи доступними ширшій публиці результати роботи сих дослідників (головно ж Багалія) має вона свою вартість. Очевидно для польської науки, мало обізнаної з російсько-українською науковою роботою, ся праця має більше значіннє, але се виставляє не дуже підхлібне свідоцтво тій науці. Тим часом отся обставина певне й була причиною появи праці д. Яновского в такім поважнім науковім виданню, як Rozprawy Akad. Umiejętności, бо деінде вона годила би ся хиба для видання науково-популярного, в роді „Историческаго Вѣстника". Зрештою се перша праця молодого краківського доцента до історії української літератури з обсягу сеї історії — може й се було причиною появи її в орґані Академії.

[1]) Богато праць, які наводить д. Яновский, він навіть не міг використати, хоч би для того одного, що торкають ся вони пізнійших часів (напр. працю Бузескула про харк. університет за Олександра III або про Лунїна, ріжні спомини про Костомарова і т. и.). За те дечого, що могло би знадобити ся, д. Яновский не знає, от візьмім хоч би „Історію г. Харькова за 250 лѣтъ его существованія", написану проф. Д. Багалїєм при співучасти проф. Д. Міллєра, в 1-м томі котрої (вийшов у 1905 р.) є цікаві розділи про Харків і його культурний стан у XVII—XVIII вв. Сї розділи могли би бути корисні д. Яновскому для вступної частини його праці.

У вступі автор, увасаднюючи вибір своєї теми, ясно показує звязок її з обнятою катедрою. Вказує бо він на те особливе значіннє, яке харківський уніїверситет має для української літератури, і зазначує, що се значіннє, сей вплив харківського уніїверситету „в історіях українського письменства зазначений лише загально, а не представлений докладно“ (ст. 1). Отже виходить, автор мав за задачу представити сей вплив докладнійше. І се було б найголовнійшою його задачею, бо „безпосередний інтерес з польської сторони“ до історії харківського уніїверситету з огляду на Поляків, які відограли видатну ролю (культурну і адміністративну) в його історії (куратор ґр. С. Потоцкий, проф. І. Даниловкч, А. Станїславский та инші) має підрядне значіннє: польський вплив був, як се врештою й сам автор признає (див. ст. 90), надто незначний. Та автор не виконав своєї задачи в усїй її докладности. Замість переробити цїлий дотепер зібраний і опрацьований матеріял з зазначеної точки погляду: значіння харківського уніїверситету в історії українського лїтературного відродження, він пішов коротшою і лекшою дорогою популярного представлення історії уніїверситету взагалї, повторяючи майже в цїлости плян І-го тому „Опыта“ проф. Багалїя, — певна перестановка матеріялу і вибір та скорочення його не мають очевидно есенціонального значіння. Правда в розд. VI і VII д. Яновський зупиняєть ся таки спеціяльно і на згаданій висше темі, але не трактує як слїд: присвячені їй роздїли повинні б бути головною частиною його роботи, а инші лише вступом до неї, тимчасом автор трактує згадану тему в ряді инших, не виділяючи її. Очевидно се обезцїнює цїлу роботу, бо замість цїлком ориґінальної працї автор дав здебільшого лише переповідку чужої. В згаданих роздїлах автор тим більше не міг опрацювати цїлу тему з потрібною докладністю й повнотою, що мав з гори обмежені рамцї, спинивши ся (чому, невідомо: у вступі про се д. Яновський мовчить) лише на перших 15 роках істновання уніїверситету. Правда, часом він вкломлюєть ся поза сї межі, але лише спорадично. А шкода, тема дійсно інтересна і варта оброблення, а так вона ще жде свого дослїдника, зроблений же автором докір українським історикам повис у повітрі: пішовши по лїнії найменшого спротивлення автор позбавив сей докір усякої сили, а працю свою обезцїнив з погляду наукового і принціпіяльного.

Та перейдім врештою до неї. Д. Я. зачинає здалека. В 1-ім роздїлї маємо коротенький історичний погляд на Слобідську Україну — кольонїзацію її, етноґрафічний склад, прикмети культурні, при чому автор згадує і за київську Академію XVIII в., на взір котрої заложено в Харкові колеґіум, але мовчить про його попередника — чернигівський колеґіум, певне тому, що про нього не згадує й Багалїй. Народним шкільництвом — старо-українським і заходами петербурського уряду на сїм полї та

стремлїннями укр. суспільства до заложення унїверситету кінчить ся сей вступний розділ. Виклад дуже побіжний і досить поверховий. Залежність від 1-го розділу І-го тому „Опыта“ проф. Багалія бє в очи (розумієть ся не лише 1-го розд., а й инших, напр. 8-го), але зовсїм не звільняє читача від знайомости з відповідною частиною капітальної працї проф. Багалія. Треба ще відмітити певну діспропорцію в уложенню матеріялу та деяку суперечність його. Отже при всїй побіжности начерку знаходимо в ньому кілька сторін із споминів Тимковського, майже живцем перенесених сюди. Ліпше би було, як би автор скрізь в своїм викладї рівномірно їх використав, не розбиваючи свого оповідання, а то по згадцї за академію ми знову вертаємо до неї в споминах Тимковського, щоби знову стрінути ся і з нею і колеґіумом в розділї II-ім (див. ст. 39—40), де між иншим автор заперечує те, про що говорить в І-ім розділї: тут наводить ряд фактів про охоту Українцїв до освіти, про стремлїннє їх до вищої освіти, а там воює з Багалієм про громадську ініціятиву Слобідщини в справі заложення унїверситету. Певна річ, панеґірічність д. Багалія зайва, але збиваючи її своїми критичними увагами д. Яновский не висвітлив з свого погляду дїйсних початків унїверситету. Краще було б зробити се без полеміки, котра тут і не до річи і займає за багато місця. Багато в ній слушного, але її даними можна було скористати ся для всесторонньої оцїнки суспільства перед повстаннєм унїверситету. Чи те, що більшість була малокультурна і не розуміла як слїд всеї ваги вищої освіти, уповажнює забувати про культурну меншість, котра її цїнила і добивала ся? Невже дїйсно можна заперечити, що харківський унїверситет повстав не в результатї громадських заходів? Зрештою, коли б навіть признати, що він був дитиною уряду (сього д. Яновський отверто не каже), то й се ще нїчого не каже проти участи громадянського елєменту в його заснованню[1]). Зрештою й початки инших унїверситетів у Росії були не світлїйші. Трудна річ, щоб новозаложена школа мала відразу 3.000 студентів, як про те мріяв Каразин. Сувора дїйсність розбила надії деяких мрійників про тисячі передплатників українських часописей по скасованню закона 1876 р., одначе се ще не дає нам права до виводу, що українська преса, українська лїтература не відповідають громадській потребі і являють ся штучним овочем. Так в данім випадку. Польські критики з пихою вказують на переповнений Виленський унїв. і Креме-

[1]) А знов натискаючи на те, що Слобожане не хотїли покинути думки про кадетський корпус і хотїли на нього вжити не зложену на унїверситет решту грошей, д. Яновский забуває додати, що се власне Аракчеев налягав на таку передачу.

нецький ліцей, але варто їм пригадати увагу д. Яновского на ст. 89 про Виленський унів., котрий вже від 1782 р. йшов новими шляхами. Ліпше би зробив д. Яновский, коли б простежив зріст числа студентів харк. унів. з року на рік, а то про кількість студентів в першім році довідуємо ся лише завдяки полєміці, а не в результаті гармонійного, уложеного з гори пляну. Про студентів же взагалі, про їх житє, науку і таке инше д. Яновський вже цілком не згадує, хоч у Багалія знайшов би для сього доволі матеріялу.

В розділї II крім полємічної частини про культурний і освітний стан Слобожанщини автор говорить про нові течії в области освіти і шкільництва в Росії, докладнійше спиняючи ся на постати Каразина і його роли в заложенню харківського унїверситету. В основу сього розділа положений матеріял головно 2-го розд. І-го тому „Опыта“, дещо зачерпнено з розд. 1-го (про Харків), для характеристики Каразина дав авторови богато начерк Тихого. В 3-ім розділї автор спинив ся довше на ґр. С. Потоцкім. Зрештою довело ся йому й тут говорити про діяльність Каразина. Кінчить ся розділ оповіданнєм про отвореннє унїверситету, в котрім також бачимо залежність від „Опыта“ (пор. т. І, розд. 2).

Розділ 4-й трактує про професорів. Крім численного матеріялу згромадженого у Багалія до помочи авторови були й новійші біоґрафічні словарі професорів харківського унїверситету. Зрештою автор спиняєть ся на виднїйших силах і не дає суцільного огляду складу професорської колеґії, морального й матеріяльного образу їх житя й діяльности, про що є багатий матеріял в обох томах „Опыта“. Розділ 5-й виясняє ролю харківського унів. в розбудженню розумового житя, подаючи начерк освітної й культурної роботи професорів (пор. т. І, розд. 5-й у Багалія). В 6-м, котрий є властиво продовженнєм попереднього, автор спиняєть ся на впливі харк. унів. на місцевий літературний рух, подаючи цікавий, хоч знову не ориґінальний, бо позичений у Багалія (пор. т. І, розд. 5, т. II, р. 3), перегляд харківських часописей. Можна пожалувати, що обмеживши себе 1805—1820 рр. д. Яновский не подав нам ширшої картини харківської журналїстики, за те добре він зробив, що сам переглянув „Харьковскій Демокритъ“ — в результаті маємо кілька цікавих подробиць. Відмічу ще, що д. Яновський спростовує деякі помилки д. Русової в її статї „Харьковская журналистика начала настоящаго столѣтія“ (К. Ст. 1892; до речи, в списку лїтератури титул сеї статї поданий не зовсім точно).

Розділ 7-й — значіннє харк. унів. для української лїтератури — найбільш цікавий для нас і трохи більше ориґінальний, як инші (розуміеть ся й тут заважив „Опытъ“, пор. т. II, розд. 3-й).

Спочатку йде побіжний і досить поверховий огляду українського

культурно-національного житя XVIII в. Видко з усього, що автор не дуже знайомий із сим житєм. Він, здаєть ся, що найбільше перекарткував Петрова й Пипіна та прочитав відповідний розділ з „Очерка“ проф. Грушевського, на котрого чомусь ніде не покликуєть ся. Зрештою се взагалі його манера — з ученим видом знавця пописувати ся цитатами ніби з перших рук, тимчасом, як цитати і відсилачі до них узяв грішний чоловік з других рук, передовсім у трьох вищезгаданих. Почасти видко се з недокладного цитованя: на ст. 126 приписує д. Яновський самому Білецькому-Носенкови слова, які ужив в листї до нього один із його кореспондентів. Се розумієть ся не перешкоджає авторови поставити коло сеї невірної уваги відсилач аж на дві праці![1])

Про знайомість д. Яновского з укр. лїтературою до Котляревського[2]) свідчить те, що він називає серед його попередників лише Лобисевича, не згадуючи нїчого про Климентія Зіновієва, Некрашевича та ин., а вже про драматичну укр. лїтературу XVIII в. не маємо навіть найменшого натяку. Поза тим вартий уваги той збір фактів про природну етноґрафічну стихію в місцевім житю і перехід її під впливом культури і освіти в свідомість своєї національности (див. ст. 128—134). Багато фактів до сього подає, як звичайно, Багалїй, не кажучи вже про т. 3-й Іст. р. етн. Пипіна, але виклад у Багалїя досить хаотичний, розкиданий (особливо в т. 2-м), факти розкидані по ріжних місцях в обох томах; тому не можна не подякувати д. Яновському, що він їх звів до купи і сим зробив їх доступними ширшій публиці, для котрої „Опытъ“ очевидно за тяжка артилерія.

Найбільшою ж може заслугою д. Яновского є те, що він вивів перед люди несправедливо забутого українського поета Василя Масловича, першого, що по Котляревськім друкував українські вірші в своїм „Харківськім Демокритї“, значно ранїйше перед виступом Гулака-Артемовського. Про Масловича довідав ся д. Яновский у Багалїя, котрий в своїм „Опыт-ї“ зібрав усї ті факти про сього поета, які подибуємо в працї молодого польського вченого. Отже не Яновскому належить ся пальма першенства за се відкрите, але в усякім разї його заслугою є, щя він не обминув Масловича цїлком, як се досї робили автори усїх

---

[1]) Так само, не добре вчитавши ся, робить д. Яновский неслушний закид проф. Багалїєви, що він помішав Камінець з Кременцем (пор. ст. 63, примітка 3).

[2]) Що торкаєть ся новійшої, то можна зазначити, що д. Я. не знає, хто такий Українець, автор відомих статей в „Правдї“, (див. ст. 127). Ще одна увага: на ст. 6-й він зачисляє між укр. письменників Івана Боровиковського, хоч по українськи писав Левко Боровиковський, автор „Байок і прибаюток“.

збірних історій української літератури. Проф. Багалій, хоч досить спиняєть ся на российських поезіях Масловича, подаючи чимало зразків їх, не вважав чомусь потрібним зацитувати дещо і з української спадщини поета, обмеживши ся лише згадкою про сю спадщину. Переглянувши особисто „Харьковскій Демокритъ“ д. Яновский подав нам зразки сеї спадщини і за се хвала йому. Будемо надіяти ся, що від тепер історики укр. літератури сопричислять так несправедливо забутого укр. письменника з початку XIX в. до сонму первоподвижників нашої бідної літературної ниви. Твори Масловича не посідають особливої художньої вартости, але підходити до них з сучасною міркою й не можна. За те з історичного погляду виступ його має дуже важне значіннє. Щоб покінчити з ним замічу, що баляду його „Основаніе Харькова“, названу так у „Харьк. Демокриті“ 1816 р., (див. „Опытъ“ проф. Багалія, т. II, ст. 763; про Масловича гляди у Багалія особливо в т. I, ст. 588, 765—769, т. II, ст. 650—1, 762—764), передрукував у Харкові д. Н. Маслович 1889 р. під таким титулом: В. Г. Масловичъ, Сказка про Харька, основателя Харькова, про его дочь Гапку и батрака Якива. Писано въ 1815 г. Изд. Н. В. Масловича. Х. 1890, ст. 37, 16⁰; друге вид. Х. 1899, ст. 40, 16⁰ (д. Я. зве героїню Галкою зам. Гапкою). На жаль ся брошура зістала ся невідомою д. Багалієви, а за ним і д. Яновскому.

Не зайвий також нарис присвячений Яновским Гулакови-Артемовському. Автор використав матеріял зібраний у Багалія і инших.[1]) Дещо нового про нього подає д. Яновский на підставі листів Даниловича: що Артемовський носив ся з думкою уложення укр. словаря, „щоб заховати мову від загину“, а Данилович гаряче намовляв його, щоб писав рідною мовою, бо лише сим способом найкраще її „утримає“. За посередництвом Даниловича друковано в „Dzienniku Warszawskim“ „Пана Твардовського“ Гулака (1827, IX, 204—212). Отсе все, що для нас видобув д. Яновский з своїх скупих недрукованих польських жерел до історії харківського університету. Не багато!

Увагою про Білецького-Носенка закінчує д. Яновський розділ 7-й. Про метушливого Білецького слід би трохи довше поговорити, бо він був найдіяльнійшим членом харківського „Общества Наук“ і писав цікаві з укр. погляду листи до Склабовського, ред. „Укр. Журнала“, але д. Яновский збув його короткою увагою, може тому, що й так уже виступив за межу 1820 р. (пор. про Білецького у Багалія т. II, 741—751, особл. 773—774).

---

[1]) Даремно пише д. Яновский, цитуючи вірш Гулака, „Полїнашка“ з малої букви: пташка-Полїнашка була донька Гулака, Полїна.

Закінчує книгу VIII-й розділ, де оповіджено про реакцію в Росії, переслідованнє університетів, відставку ґр. Потоцкого та занепад харківського університету. Треба здогадувати ся, що для сього й спинив ся автор на 1820 році в своїй популяризації історії харківського університету, але про се треба було бодай згадати в передмові, — инакше неузасаднений вибір рамців, бо що до звязку університету з укр. рухом, то р. 1820 не становить жадного граничного стовпа, як се нераз виказує й сам автор, виломлюючи ся поза поставлені собі хронольоґічні межі.

Кінчаючи свою рецензію, можемо ще раз пожалкувати, що автор не вибрав собі спеціяльнійшої теми, а взяв ся за цілу історію харківського у-ту. Етюд про Потоцкого, для котрого він мав дещо з польських жерел, міг дати осібно, коли йому, як Полякови, ся постать особливо цікава, решту ж, крім сторін звязаних близше з укр. літературним і взагалї культурним рухом початків XIX в., міг би сміло опустити, бо вона анї ориґінальна анї цікава, нового нічого не дає, а до того в великій мірі поверхова (розд. 1). Поверховістю відгонить взагалї ціла книжка, а се шкода: автор здаєть ся міг би написати щось солїднїйше, коли б писав не на спіх. Будемо сподївати ся в усякім разї, що се не остання його праця на укр. тему, що будуть ще инші, написані так само спокійно, без того специфічного, дуже немилого spiritus-a, з яким пишуть инші польські вчені про наші справи, але більш самостійно й річево. Побажаємо також і сталости термінольоґії: раз автор не хоче нас звати Українцями, як ми самі себе звемо, то найже кличе хоч Русинами, а не Малоросами (ruski i małoruski у нього на кождім кроці). *Вол. Дорошенко.*

Dr. Alfred Fischel — Die Protokolle des Verfassungsausschusses über die Grundrechte. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Reichstags vom Jahre 1848. Herausgegeben von der Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs, Віденъ і Липськ, 1912. Ст. XXVI+203.

Як відомо, д. 31 липня 1848 р. вибрала була австрійська конституанта з поміж себе т. зв. конституційну комісію, якій поручила виробити 2 проєкти: проєкт загально-державної конституції й проєкт загально-державних основних законів. Відповідно до сього порученя комісія, яка складала ся з 30-тьох членів (по 3 послів з кождої ґубернії), виділила з поміж себе дві підкомісії: одну з 5-тьох членів — для вироблення першого проєкту (конституції), друга з 3-ох членів — для виробленя проєкту другого (основних законів). Перша виконала порученє т. зв. підкомісія 3-ох, яка вже дн. 18 серпня т. р. предложила повній комісії проєкт основних законів, вироблений Ріґеном; пізнійше, бо аж

в січни 1849 р., прийшла зі своїм проектом т. зв. підкомісія 5-тьох. Над обома проектами перевела ся в повній комісії основна дискусія, в якій взяли участь усї майже члени комісії, репрезентанти ріжних австрійських народів і ріжних політичних партій. В результатї оба проекти одержали оконечну редакцію, в якій і перейшли (згл. мали перейти) вкінці перед повну конституанту.

Не будемо доказувати великої ваги для історика протоколів дискусії над згаданими проектами у конст. комісії. Зробив се вже давнїйше відомий історик А. Шпрінґер — і в своїй „Історії Австрії від віденського мира 1809 р.“ (вид. 1865) і в передмові до виданих протоколів нарад конст. комісії над проектом загально-державної конституції (вид. 1885). Зазначимо тільки, що протоколи конст. комісії належать до найважнїйших жерел новочасної історії Австрії, Австрії взагалї — й поодиноких австрійських народів з окрема.

На жаль одначе, протоколи сї через довший час були для істориків зовсїм невідомі. Тільки в 1885 р. оголосив частину їх, що відносять до нарад над проектом загально-державної конституції (й то тільки нарад у Кромерижи), згаданий А. Шпрінґер (Protokolle des Verfassungsausschusses im österreichischen Reichstag 1848—1849), яку доповнив протоколами таких же нарад у Віднї (1848) аж у 1908 р. др. Й. Редлїх (Österreichische Rundschau з 1 падолиста 1908). Протоколів одначе нарад над проектом т. зв. підкомісії 3-ох, себто над проектом основних законів таки бракувало, хоч шукав за ними спеціяльно вже пок. А. Гельферт. І тільки в останнїх часах вдало ся попасти на їх слїд у віденськім Haus- Hof- und Staatsarchiv-і власне нашому видавцеви, хоч повного їх комплету все таки ще нема (бракує первісного проекту основних законів, виготовлений Ріґером і ²/₃ протоколів першого читаня).

Як можна бачити з віднайденої частини протоколів, підкомісія 3-ох (до якої належали: Ріґер, Віолянд і Гайн), виробляючи проект основних законів (Ріґер), станула свідомо й рішучо на ґрунтї суверенности народу, приймаючи за взірець француську „Déclaration des droits de l' homme et du citoyen“ з 1789 р. Крім того слїдно ще впливи бельґійської конституції, а властиво виробленого комісією нїмецького Національного Сойму проекту „Основних прав нїмецького народу“, а дальше тогочасної біблїї лїбералїзму — Роттек-Велькерового „Staatslexicon-у“ (1847). В результатї маємо в проектї всї найголовнїйші жаданя лїбералїзму, отже: рівність перед правом, свобода й безпеченство особи, право товариств і зібрань, свобода совісти й виявлюваня думки, ненарушимість власности і т. д.; крім того ще: знесене шляхти, ленна і фідеікомісів, скасоване кари смерти, загальний обовязок військової служби, заприся-

жене війска на конституцію й обовязкова служба в народній обороні (національній ґвардії). Що тикаеть ся національних прав австрійських ненїмецьких народів, то проект признавав право на зберігане національности взагалї й національних мов особливо, хоч нема ще мови про рівноправність усіх мов. Вправдї признавав проект право покористувати ся рідною мовою в урядї і школї, одначе в урядї — о скілько якась мова є мовою вживаною в краю (landesüblich), в школї — о скільки є вона краевою (Landessprache). Отже вже в першій пробі законного здефінїованя прав національностий зустрічаємо отсе розріжнюване мов „уживаних в краю" і „краевих", яке увійшло відтак пізнїйше до австрійських основних законів з 21 грудня 1867 р.

Такий був проект основних законів, вироблений підкомісією 3-ох, згл. членом її Ріґером.

Наради повної конституційної комісії над сим проектом почали ся дн. 22 серпня 1848. Комісія поробила в нім тільки деякі зміни, з яких найважнїйшою являеть ся нове сформуловане основних прав національностий („Кожде племя має ненарушиме право зберігати й плекати свою національність взагалї а свою мову спеціяльно. Держава ґарантує рівне право для всіх уживаних в краю мов у школї, урядї й публичнім житю"). Поза тим відпали теоретичні арґументації, мова поодиноких параґрафів стала яснїйшою й прецизнїйшою. Наради переведено взагалї дуже основно, як се можна бачити з дискусії над §§ 1—9 (стільки власне маємо протоколів першого читаня в комісії) й покінчено дн. 2 жовтня т. р.

Після першого читаня в конст. комісії прийшов проект зараз таки перед повний парлямент, який відіслав його відразу до 9-тьох своїх відділів з порученем перевести над ним дискусію і не пізнїйше, як за 14 днів, відіслати його разом з своїми замітками назад конст. комісії. В тій цїли й визначила згадана комісія 9-тьох своїх референтів, по 1 для кождого відділу. Між тим прийшли відомі заворушеня у Віднї й австрійський парлямент перенесено до Кромерижа. Тут й мала місце дискусія у згаданих поодиноких відділах, дискусія з огляду на допущене до нарад у відділах також ненїмецьких мов й участи у нїй всіх тих, що не вміли по нїмецьки й у повнім парляментї мусїли мовчати (для відділів сих власне й виготовила була конст. комісія переклад свого проекту на мови всіх австрийських народів), без сумніву інтересна. На жаль одначе, протоколів нарад поодиноких відділів не маємо, з виїмком невеличкого уривку нарад у відділї VI-тім.

До 12 грудня відділи покінчили свою працю і ще того самого дня приступила конст. комісія до ревізії чи там другого читаня свого еляборату. Та події, які між тим мали місце у державі (здавлене жовтневої революції у Віднї й инших містах і запановане реакції) не могли не

мати впливу на дальші наради. Під їх вражінєм наступило у комісії замітне отверезїнє і з другого читаня проєкт її вийшов уже значно вмодерований. Відпали найперш, кажучи словами члена комісії Маєра, „фільософічні спекуляції“, які становили зміст двох перших параґрафів. Замість знесеня шляхти комісія обмежила ся тепер знесенєм тільки станових шляхоцьких привилеїв. Замість повного скасованя кари смерти — тепер тільки скасованя згаданої кари за полїтичні злочини. Замість непризнаня взагалї ніякої церкви державною — тепер тільки рівноправність для кождої з них і т. д. Не зважаючи одначе на всї ті зміни, все-ж таки полишило ся ще в обговорюванім проєктї й після другого читаня богато такого, що пригадувало повстанє його в революційнім 1848 р. й проти чого протестував пізнїйше, в парляментї, представник правительства, мінїстер ґр. Стадіон (пр. полишенє принципу суверенности народу — „вся власть у державі походить від народу“ й ин.). Друге читанє законопроєкту в комісії покінчило ся 18 грудня і два днї опісля, 21 грудня, почало ся перше його читанє перед повним парляментом.

Вкінцї згадаємо ще про ролю, яку відіграв підчас нарад над проєктом основних законів у конст. комісії український її член еп. Гр. Яхимович. Роля ся взагалї дуже незначна й обмежуєть ся до поставленя одної тільки модифікації (т. зв. amendement) до § 15-го (відносини церкви до держави), яка запоручала-б віроісповідним орґанїзаціям повну самоуправу, яка одначе при голосованю не перейшла. Поза тим уся дїяльність його в комісії зводить ся до самого голосованя, в тім голосованя і підписаня декількох т. зв. вот меншости, які прийшли відтак разом з законопроєктом перед повний парлямент. Що тикаєть ся характеру сих вот, то або виясноювали вони докладнїйше деякі параґрафи законопроєкту, або обмежували їх.

Ів. Кревецький.

Leon xiążę Sapieha — Wspomnienia (z lat od 1803 do 1863 r.). Z przedmową Stanisława hr. Tarnowskiego. Wydał, wstępem i wyjątkami z korespondencyi zaopatrzył Bronisław Pawłowski, Львів, 1912. Ст. XXVII+375+6 портр.

З великим зацікавленєм брали ми до рук завначені висше „Спомини“ кн. Льва Сапіги. Зацікавленє се оправдували вповнї — і період, який вони обіймають, а в якім містять ся такі важні для нас роки, як 1848 і 1861, і — головно — особа автора їх. Член т. зв. галицьких Станів з перед 1846 р., один із визначнїйших дїячів 1848 р., а вкінцї — що найважнїйше — перший і довголїтний маршалок краєвого Сойму)1861—1875), він був свідком подій, які в високій мірі заважили в най-

новійшій історії нашого краю. І не тільки свідком, а й актором їх. Головно-ж важні з сього згляду перші роки маршалкованя краєвому Соймови. Се-ж власне час, коли в політичній історії Галичини доконував ся преважний перелом, коли клали ся основи під нинїшню автономію нашого краю, коли розділювали ся ролї, які грають від того часу, аж по нинї, в державі і краю два народи: Поляки і Українцї. Всього того, як сказано, був він не тільки найблизшим обсерватором, а й визначним актором — і можна було надіяти ся, що „Спомини" його кинуть на сї часи богато денного світла.

На жаль одначе, надії під сим оглядом вповні завели.

Вже при побіжнім перегляді „Споминів" впадають в очи дві нерівні части, з яких вони складають ся. Перша часть обіймає молоді лїта автора, отже: виховане в краю і заграницею, господароване на ріллї, публична служба, вкінцї участь у повстаню 1831 р. Хоч що до скількости лїт період сей значно коротший від слїдуючого, то мимо сього автор посвятив йому значно більше місця, бо аж дві третини „Споминів" (ст. 1—193). Друга частина їх — значно менша (ст. 194 - 292) — се власне перегляд його суспільно-полїтичної діяльности у Галичинї (рр. 1832—1863).

Так само нерівномірні „Спомини" (в ще більшій може мірі) і з огляду на зміст. В першій їх части, посвяченій головно справам особистим, оповідає автор події широко і докладно, коли, навпаки, друга часть — се тільки дуже короткі (аж надто) замітки про його діяльність як президента Кредитового Земельного Товариства й Товариства Господарського, як головного ініціятора зелїзничої сїти в краю, Галицької щадницї і т. д. — а найменше може як краєвого маршалка. Під сим останним зглядом скупість автора доходить так далеко, що поза дрібними, друго- і третьорядними фактами „Спомини" його майже не дають нїчого такого, за чим будучий історик галицької автономії потребував би заглядати до них.

В передмові до „Споминів" редактор їх, др. Б. Павловский, повідомляє, що крім споминів кн. Л. Сапіга полишив іще величезну переписку з родиною і з ріжними иншими особами, яка має містити в собі історичний матеріял першорядної ваги. На підставі сеї переписки й инших жерел заповідає він окрему біоґрафію першого маршалка, яка вияснить докладно ролю його в суспільно-політичній історії нашого краю. Побажаємо як найскоршої появи її. *Ів. Кревецький.*

Михайло Грушевський — Ілюстрована історія України, Київ-Львів, 1911, ст. 556. Як довідуємо ся з передмови — сей твір задуманий ще 1905 року, але задля перешкод написаний в минулому роцї як подяка українському громадянству за привіт з двадця-

типятилїтєм письменської працї. „Хотїв я дати громадянству нашому — пише проф. Грушевський — книгу написану легко і приступно, оживлену образками минулого житя, уривками нашої старої творчости, нашої словесности і знимками цїкавих предметів старого побуту, портретами давнїх українських діячів, картами і плянами вікопомних подій“. О скільки книжка проф. Грушевського оказала ся цїнною й користною для українського громадянства, видно з того, що незабаром появі вийшла новим виданєм, з боку артистичного старанно передивленим та улїпшеним автором. Весь текст подїлений на шість частин, в яких трактуєть ся: про період до заснования київської держави, про житє державне, про добу литовсько-польську, козацьку, про упадок козаччини і українського житя і нарештї про українське відроджене. Другу, не менше важну частину сеї книжки становить 400 ілюстрацій, які не лише доповняють текст, але мусять уважати ся також за великої ваги твір проф. Грушевського, бо їх зібранє і уложенє коштувало богато заходу і працї, потрібних для того, щоб дати загальний образ нашої артистичної культури в минувшинї. *М. Ф.*

А. Ф. Риттихъ — Володимирія (Съ планомъ) (Русская Старина, 1910 р., т. 143, кн. 9, ст. 547—557). Автор починає з історичних відомостей про Володимирське князївство та його долю. Нинїшня Гродненська ґубернїя, по думцї автора, є спадкоємницею давньої Володимирії, бо займає більше-менше ту-ж саму територію. З сього виводить він її російській (? — „русскій“) характер і неприналежність до Литви. Російськість Гродненської ґуб. доводить д. Ріттіх також статистичними цифрами та фактами, що ілюструють теперішні національні відносини на її просторі. Все те приводить його до переконаня в необхідности рішучого протидїланя поширюючій ся польонїзації та прилученя Гродненської ґуб. до комплєксу ґубернїй російських. Дорогою до того могло б бути між иншим заведенє в ній „земства“ подібно до инших „земських“ ґубернїй. Поминаючи „панроссизм“ автора, замітка досить цїкава, хоч і не дає нїчого нового.

А. П. К. — Пятисотлѣтіе Грюнвальдской битвы (Русскій Архивъ, 1910 р., кн. 7, ст. 461—462). Коротенька історична згадка, в котрій підкреслене першорядне значінє участи литовсько-руського війська в Ґрінвальдській побідї. *О. Н.*

Listy Adama Kisiela, wojewody bracławskiego (z 1648 r.) (Ruś, 1911, ст. 301—313).

— Listy B. Chmielnickiego (1648 r.) (ibid., ст. 313—316).

Miscellanea (Listy 1647—1654) (ibid., ст. 413—451).

Nieznane listy B. Chmielnickiego (1648 r.) (Litwa i Ruś, т. I (1912), ст. 68—72).

Materyały do wojen kozackich (ibid., т. III, ст. 47—53). Листи Кисіля в числї 5, адресовані до Миколи Потоцкого, Вишневецкого, Осолїньского і короля — опублїковані із збірки Людвика бар. Кроненберґа в Варшаві; листи Богдана Хмельницького з Чигирина 27 червня 1648 р. і до королевича з під Замостя 15 листопада 1648 р. — з якоїсь збірки якої імени не подано (другий „з ориґіналу"); инші листи Хмельницького: з під Замостя 8 листопада, 13 листопада і два без дати 1648 р. до горожан Замостя, і звідти-ж до „річипосполитої" з 15 листопада 1648 — з рукопису ч. 379 бібліотеки Чарторийских в Кракові; решта переписки із збірки Равіти-Ґавроньского і з бібліотеки Чарторийских. *І. Кч.*

Е. П—нъ — Святитель Іоасафъ Горленко (род. 8 сент. 1705 † 10 дек. 1754) (Русскій Архивъ, 1911 р., кн. 10, ст. 236—242). Біоґрафічна замітка, — дословний передрук статї, уміщений перед тим в ґазетї „Новое Время" з д. 4/IX 1911 р.

I. T. Baranowski — Udział Stanisława Augusta i jego otoczenia w przygotowaniu Kodeksu dyplomatycznego Polski (Przegląd Historyczny, t. XII, zesz. 2, ст. 251—256). На підставі збору листів, що походять з архиву оо. піярів у Вільнї, а тепер переховують ся в бібліотецї ординації ґр. Красїньских, автор освітлює нещасливу історію виданя дипльоматичного кодексу Польсько-литовської держави, розпочатого ks. M. Dogiel-ем при діяльній участи тогочасного правительства Річи Посполитої, ріжних впливових осіб а навіть самого короля Станислава Авґуста, але так і не доведеного до кінця.[1]) Для нас ся історія цікава головно тим, що один з підготовлюваних до друку томів мав містити документи, які відносять ся спеціяльно до справ литовсько-руських. Виготовлені відписи документів для сього тому, по довгих пересиланях, контролюванях, коляціонуванях, „конфронтуванях" і т. п. чинностях відіслані були нарештї до Варшави і спочили в королївській бібліотецї; там знайшов їх і використував Нарушевич. Через якийсь час повернено їх знов до Виленської колеґії, ректор якої Рафаїл Данилович, за позволенєм тодїшнього провінціяла Александра Ґлоґовського, подарував їх в 1817 р. університетський бібліотецї у Вильнї. Звідти попали вони до Публичної Бібліотеки в Петербурзї. В роцї 1802 ks. Hugo Kołłątaj порушив був справу виправленя та продовженя працї Dogiel-a, але проєкт його не зустрів анї співчутя анї поперття у тогочасного суспільства і уряду.

[1]) Вийшло всього, як відомо, 3 томи — з тих два — ще за житя М. Доґеля, — п. з.: „Codex diplomaticus regni Poloniae et m. d. Lithuaniae", т. 1 — Vilnae, 1758; т. 4 — 1764; т. 5 — 1759; видані вони дуже непоправно.

Къ исторіи Новомиргорода (Изъ частнаго письма). Сообщилъ Л. Мацѣевичъ (Русскій Архивъ, 1911 р., кн. 7, ст. 398—400). Кілька коротеньких спогадів невідомого автора-офіцера про минуле і сучасне Новомиргорода, Херсонської ґубернії,— міста, відомого тим, що в нім від р. 1797 р. була катедра Новоросийської (Дніпровської) епархії, що перенесена була в 1804 р. до Катеринослава. Спогади не представляють особливого інтересу. Цікаві хиба згадки про руйнуючу, анти-культурну діяльність ґенерала Трощинського (від 1821 р.), котрий з наказу Аракчеєва почав закладати в Новомиргороді військову кольонію і разом з тим нищити місцеві культурні й матеріяльні набутки, заводячи натомість салдатські й российські порядки.

Изъ архива Н. Н. Новосильцева — Въ чаяніи монаршихъ милостей. 1816—1818. Сообщилъ И. Г. Попруженко (Русскій Архивъ, 1910 р., кн. 10, ст. 161—182. Під таким заголовком поданий зміст коротких „докладныхъ записокъ“ або конспектів „всеподданнѣйшихъ“ подань, внесених на імя імп. Александра I-го підчас побуту його в Варшаві в 1816 і 1818 рр. „Докладні записки“ зложені тодїшнім державним секретарем Новосільцевим і приготовлені до предложеня їх імператорови. Самих подань в архиві Н. Новосільцева нема. „Докладні записки“ надруковані дословно, майже в тій самій формі, в якій зложені вони Новосільцевим. Д. Г. Попруженко відступав иноді лише від порядку, в якім зазначені вони в ориґіналї, та злучив їх в більше-менше однородні ґрупи. При деяких мають ся також резолюції, на-швидко написані рукою Новосільцева. До заголовку статї редакція „Русск. Архива“ додала під-заголовок — „Прошенія Поляковъ“. Се не зовсім вірно. Крім польських знаходимо тут також подання і не Поляків. Справи, з приводу яких внесені подання, відносять ся не лише до польської території, а почасти й до території Західної України або взагалї до української етнїчної території. *О. Н.*

Ф. И. Свистунъ — Пропамятное письмо о. Алексѣя Ступницкаго, перемышльскаго каноника и директора греческой духовной семинаріи въ Шибеникъ въ Далмаціи, о ввозѣ литургическихъ и каноническихъ книгъ изъ-за границы для греко-славянскихъ церквей въ Австріи, предложенное штатсъ-конференцъ-министру гр. Саурау въ 1820 г. (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1911, чч. 6—12). Під сим предовгим заголовком опублїкував д. Свистун декілька документів, які дотикають діяльности Галичан коло заведеня унії в Дальмації з поч. XIX ст.

Ф. И. Свистунъ — Сборникъ о. Михаила Петрушевича (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1911, ч. 1). Зміст збірника

ѳ. М. Петрушевича (Галичина) в рр. 1830—1840 (виписки з ріжних книжок, журналів, часописий й ин. — граматика церк.-слав. мови, археольоґія, народні пісні і вірші, історія, історія церкви, природознавство і т. д. *І. К.*

A—r — Zaczątki agitacyi chełmskiej w Królestwie Polskiem, 1853—1861. Nieco dokumentów archiwalnych (Przewodnik naukowy i literacki 1910, ст. 865—77). Кілька актів і листів Муханова, Ґорчакова, Окунева, кардинала Антонеллього і Н. Мальцева в справі обсади епископства по старім епископі холмськім Терашкевичу. *З. К.*

Література.

Jan Czubek — Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie. Dodatek 1. Краків, 1912, ст. 167, 8°.

В 1906 р. д. Чубек зробив опис 1588 NN головної частини академічної колекції. В згаданій вище книжці маємо продовжене сеї праці, а саме — опис чч. 1589—1810 і 330-ти документів. Головну частину ново-набутих рукописів складає збірка І. Лопаціньского; її описав проф. Лось.

Серед рукописів головного відділу значна кількість цікава і для історика української літератури: прецінь літературний розвиток України й Польщі йшов у XVI—XVIII вв. тим самим шляхом і через те — маючи на увазі наслідовничий характер старої української літератури — студіюванє її з конечністю повинно бути порівнюючим. При тім особливе значінє набувають старовинні збірники промов, віршів, пастирських листів, піїтичних та риторичних підручників і т. и. Маючи се на увазі, зазначимо те, що в „Dodatku“ Чубека так чи инакше може бути цікавим дослідникови старої української літератури, подаючи разом з тим відомости про історичні та палеоґрафічні матеріяли, які відносять ся до України.

Насамперед згадаємо два займаючих підручники до студіювання музики: N 1592, XV в. і N 1716, 1537—48 рр., де — разом з духовними піснями та мельодіями — знаходимо гайдучки і досить відому в українськім репертуарі XVII в. пісню про шевчика (черчика). N 1599 містить „Fundamenta rhetoricae“, XVIII в.; NN 1600, 1601, 1603 — також підручники риторики тих же часів; N 1605 — книга городського (ґродського) ровенського суду 1671—1680 рр.; N 1667 — збірник копій з документів до історії Сіверського князївства 1303—1625 рр.; N 1641 — начерк історії України до Стефана Баторія, кінця XVIII або початку XIX в.; N 1677 — укази Петра І-го, що відносять ся до України;

N 1678 — укази імп. Анни; N 1679 — імп. Єлизавети; N 1724, XVIII-го в., представляє ряд інвектив (видно, на польській мові) на піяцтво, псуване моральности женщин, на тих, що женять ся в старім віці, на батьків, що псують своїм злим прикладом синів, на утиски селян в Польщі; N 1731 — кантички XVIII в.; N 1732 містить богато анекдотів на польській мові. В N 1739 — adagia 1747 р.; щось подібне знаходимо і в N 1744. Особливий інтерес для історика драми має рукопис N 1752, 1732—1748 рр., що містить ряд діальоґів і драм, виставлених в єзуїтській школї в Красноставі. В N 1762 — опис походу на Волинь 1789 р. для здавленя повстаня селян. N 1774, XIX в., містить три цікавих польських твори: історію про прекрасну Кароліну, історію про короля і його дочок та купця і його сина; страшну історію про матїр, що продала свою дитину діяволови — ся остання повість наближуєть ся до цілого ряду людових повірів та до середньовічної повісти такого-ж змісту. N 1779, XIX-го в. — лист, що впав з неба, біблїйні питаня-відповіди на польській мові, рівнобіжні до таких самих на ц.-славянській мові. Крім того, в ряді рукописів знаходимо ріжні вірші, що можуть служити досить користним матеріялом до пояснень українських віршів XVII—XVIII вв. — сюди належать NN 1681, 1690, 1692, 1758 і ин.

В другій частині книги описані з докладним поданем змісту окремі документи — диплёми й грамоти, переважно на латинській, почасти на польській і в значній части — на західно-руській мові. З перших найстарший ориґінальний документ відносить ся до 1316 р. Західно-руські документи такі: 1510 р., 21-го червня, — надане Жиґмонта І-го Григ. Станисл. Остиковичови; 2) 1518 р., 8-го липня, — Жиґмонт І затверджує даровизну Єлизавети, вдови Григорія Остиковича, королеви; 3) 1527 р., 4-го грудня, — відречене Тишковичів від спадщини по кн. Вас. Ів. Шоховичу. Є також инші документи на польській та латинській мовах, що відносять ся до історії України. *В. Перетц.*

С. И. Масловъ — Обзоръ рукописей библіотеки Императорскаго Университета св. Владиміра („Университетскія Извѣстія“, київські, 1910 р., N. 5, ст. 1—42+(2)).

Праця д. С. Маслова дуже уважно, старанно і з знанем справи зладжений короткий огляд цінної для дослідників української минувшини колекції, в склад котрої увійшли збірки волинського Кременецького Ліцея, Виленської Медично-Хірурґічної Академії, Виленського Університета і Духовної Академії, частина архиву київської казенної палати (саме-деякі части „Румянцевської Описи“), акти фортеці св. Єлисавети, відома колекція М. Судієнка, збірки М. Костомарова, ґен. Д. Бібікова, канонїка А. Петруше-

вича, Ол. Лазаревського, а також окремі дари ріжних осіб і набуті покупкою. Всї рукописи автор ділить на три частини: 1) рукописи на східних мовах, 2) архивні документи і акти, 3) инші памятки письменства, що не підходять під понятє архивних документів. В „Обзор"-і знаходимо відомости лише про рукописні річи, за виключенєм тих, що містять ся серед друкованих книг бібліотеки і представляють дуже невелику наукову вартість, а також рукописних текстів професорських викладів, праць студентів та професорських стіпендіятів і т. и. Огляд поділений на відділи відповідно змісту рукописів, при чім автор крім порядкового числа та бібліотечного знаку подає: зміст і мову рукописа, образки, якість перехованя, формат (иноді в центіметрах), число карток або сторін, письмо і вік, рід оправи, відомости про походженє з тої чи иншої колекції. Заголовки подані з деякими незначними пропусками, але з захованєм особливостей мови і правописи. „Обзоръ" С. Маслова нарештї дасть спроможність орієнтувати ся в цїннім зборі Бібліотеки Київського Унїверситета. Досї вона не мала зовсїм повного катальоґу рукописів, що обхоплював би збір в цїлости. Не можна не подякувати авторови за працю в імени всїх заінтересованих. Деяка недокладність „Обзора" С. Маслова (про се згадував вже проф. В. Н. Перетц в своїй студії „Новые труды по источниковѣд. древнерусск. литерат. и палеографіи", розд. XVIII) поясняють ся тим, що автор і не мав наміру подати докладний опис рукописів, а лише науково уложений катальоґ їх. Коли-ж сей катальоґ вийшов остільки повним, докладним, досконалим, що вповнї заслугує на назву „Огляда", то за се належить ся авторови як найбільше узнанє. В кінцї доданий показчик імен осіб і оглав, а на початку вступне слово, яке обзнайомлює з змістом, характером і історією рукописного відділу бібліотеки унів. св. Володимира. *О. Назаріїв.*

В. Адріанова — Матеріалы для исторіи цѣнъ на книги въ древней Руси XVI—XVIII вв. С.-Пб. 1912, ст. VI + 162, 8⁰.

Ся справочно-описова праця складає ся з 6-и глав, уложених на підставі описів рукописних і старопечатних книг та на основі деяких статей Соболевского, Сімонї, Ліхачова, Оглобліна, Ейнгорна. Матеріял весь розглядає автор по схемі: Північна — Полуднева Русь, богослужебна книга — Четья. В серединї-ж відділу про служебні книги авторка придержуєть ся порядку змісту (Евангелія, Апостоли, Псалтирі, Прологи, Мінеї служебні і четї, Октоіхи, Тріоди, Трефолої і Ірмолої, Устави церковні, Книги церковні ріжні), а кожду книгу розглядає по її походженю — писана, друкована. Напр. Евангелія — а) рукописныя 1552 —1616 г. 7 зап. б) печатныя 1649—1708 г. 12 зап. 3) Псалтыри а)

ркп. 1562—1784 г. 11 зап. б) печат. 1642—1716 г. 6 зап. і т. д. Ся подрібна систематика вносить в працю, яка могла-б мати для бібліоґрафічних справок велике значінє, багато непрозорости, через що чинить її в головній частинї 46—158 ст. зайвою, а тим більше повторенє всїх просторих, переважно звісних вже з поодиноких описів записів. Подрібна систематичність в однім годить ся у автора з безсистемностю в другім, а се в огляді 114-и жерел, з яких автор зачерпнув всї вістки про старинну книгу. Бути може, що се не особливо важне, але-ж моглоб обійти ся без сеї домішки назв, починаючи від 36 н-ра ст. 40 до 114 н-ра ст. 46, коли н-ри 1—17 відносили ~~ся~~ до московських, а н-ри 18—30 до петербурських бібліотек.

Тай заголовки описів належало-б подавати обережнїйше, щоб не узурпувати для Руси польської бібліотеки через „42) каталогъ русской библіотеки Оссолинскихъ, т. I—III“ (ст. 40). Робота мала би актуальну вартість тільки в тім разї, наколи-б давала ясні і скорі відповіди на питаня: які цїни були книзї (красно) писаній на перґамінї — папері лїпшім — гіршім, з орнаментом (яким) — без, ориґінальній — рідкій по змістови — переводній з грецького, латинського, польського, спискови із старинної писаної, або з друку — власною волею, за епітімію духовну, за кару (списували учнї дякові, послушники монастирські) — паралельно у XV, XVI, XVII, XVIII вв. Дальше, як би були прозорі відповіди на питаня: в яких землях — Московщини, України — Білої Руси — і як вагали ся ті цїни? Яку еволюцію у цїнах, починаючи від XVI-го в. (отже хронольоґічно) і у ріжних згаданих землях (отже помістно — рівнобіжно), викликала друкована книжка? Наконець, щоби загально вдатно відповісти на послїдне питанє належало-б близче узглядинити працї над славянськими перводруками, історією друкарства (хочби Булгакова), значінє дереворита і ілюстрації в друкованій книзї, задля чого київські Евангелія, Анфологіони, то є (а не, як у автора „и“ ст. 34) Трефологіони були дорожші від львівських, та історію обрядно-текстових перемін, супроти яких ріжна цїна була в старину напр. Требникам — Стрятинському Гедеона Балабана, Львівському Арсенія Желиборського і Київському Петра Могили — та й нинї осталась релятивно тою самою. Коли нас інтересує історія книготорговлї, то належить глядати за нею у королївських чи там государевих грамотах і привілеях друкарям — печатникам, та знайомитись із загальними правилами торговлї місцевої, ярмарочної (місцеві торги, богоміля) і вандрівної.

Із сих грамот ми би довідались те, що подали вже про се Голубев, Крыловский (Ставроп. Архив, конкуренційні спори друкарів і друкарень), Кулаковский (про москов. книгоношів у австр. Сербів та у угрорусів — гл. і наші Матеріалы, II). А на все те треба би вистудіювати

бiблїотечнi збiрки — не тiльки по описам, але i в дiйснiм їх складї, що очевидно прийдеть ся комусь в будуччинї виконати. I тiльки на основi такого великого матерiялу можна буде говорити про цiну книги поодиноких країн, але не всього славянства, а тим паче Европи. Зрозумiла рiч, що в таких умовинах нашi вiдомости про цiну книги на „территорiи Югозападной Руси“ пiйдуть в глубину хоч би XV в., бо нинї ми знаємо її вже за XVI в., хоч авторка працї знає її тiльки вiд 1664 до 1793 р. (ст. 32). *I. Свєнцїцкий.*

Ю. А. Яворскiй — Пропавшая западно-русская книга „Дiалогъ о смерти“ 1629 года., Спб. 1912, ст. 44. (Вiдбитка з „Извѣстiй отд. рус. яз.“).

Вже „Оглавленiе книгъ, кто ихъ сложилъ“, з кiнця XVII в. зазначувало друк Павла Домжива Лютковича з 1629 р. п. з. „Дiалогъ албо розмова чоловѣка хорого албо умираючого съ духомъ: о добромъ зистю з того свѣта людемъ свѣтцкимъ, а посполите тымъ, которые мало што доброго за живота робили, а съ памятью умираютъ“. Поки що бiблїоґрафи сього памятника української старої лїтератури не вiднайшли, а принайменше не звiсний вiн у приступних бiблїотеках, публичних i приватних. По думцї автора копiєю невiдшуканого досї памятника є текст „Роз'мовы ѡ смерты чл҃вѣка со аггломъ“ в рукописи Київо-Михайлiвського монастиря XVIII в., N. 495/1660 на кк. 254 об. — 273. У вступнiй статї зiбранi i провiренi данi про видавничу дiяльнiсть Павла Домжива Лютковича. Першим продуктом його працї на сїм полї було „Събранiе въкратцѣ словес ѿ Бжственнаго писанiа“, видруковане коштом Олександра Шептицького в Угорцях 1618 р., якого неповний примiрник (36 карток на 48) є в музею А. ґр. Шептицького у Львовi. Подана Вiшневским в восьмiм томi iсторiї польської лїтератури вiстка про угорецький друк „Wykład wiary“ з 1611 р. викликала ряд догадок i гiпотез, а з тої нагоди забирали голос Я. Головацький, С. Ґолубєв i архимандрит Леонiд. Реасумуючи висновки епiзоду зi сеї нагоди вважає автор таке виданнє з 1611 р. бiльше нiж сумнiвним. В статї не зазначено, що Вiшневскi повторив тiльки вiстку Францїшка Сярчиньского з 1 т. „Obrazu wieku panowania Zygmunta III“ (Львiв, 1828), де на ст. 291 читаємо: „Ludkowicz Paweł, Rusin odszczepny, wydał ruskim językiem: Wykład wiary w Uhorcach roku 1611“. Як при друцї з 1618 р., так i при дальших, що вийшли в друкарнї Лютковича (Краткiй хронологическiй Лѣтописецъ 1619, Апостолы и Евангелiа 1620, Казанье 1623, Ѱалтиръ 1625, Лiаментъ 1628, Епидикiонъ 1628, Часословъ 1629 i Дiалогъ 1629, а Апостолы и Евангелiа 1640 вже по смерти Лютковича) автор послугуєть ся виключно чужими описами, не автопсiєю. Тимчасом у зга-

данім львівськім музею є примірники обох видань Апостолів і Евангелій, що правда, дефектні, а побіч Імператорської у Петербурзї і московських бібліотек примірник Псалтири з 1625 р. також у бібліотецї Красіньских, на що вказує Естрайхер в 15 томі „Bibliografi-ї polsk-oї“, нецитованої автором. Не можна згодити ся на подібне збираннє вісток, поданих иншими бібліоґрафами, а не провірених на основі друків, бо така робота справи не посуває наперед, а може тільки побільшати накопичені нераз непорозуміння і гіпотези.

Друкарня Лютковича була вандрівною, в 1625 р. находить ся вона вже в Четвертнї, в 1628 в Луцьку, в 1629 в Чорній, а по смерти Лютковича одержало її луцьке братство. Подаючи її історію, автор збирає в можливій повноті дотеперішні звісні дані про неї, але й часто доповнює її гіпотезами, про які можна висловити ся не инакше, як автор у своїй працї про гіпотези своїх попередників, приміром Максимовича.

Заголовки невіднайденого друку, на скільки точно подає його „Оглавленіе“, і надрукованої автором „Розмови“ не годять ся, але коли заголовок „Оглавленія“ уважати змістом статї, текст рукописи Київо-Михайлівського монастиря можна вважати за „какой-нибудь промежуточный спискокъ съ общаго имъ обоимъ, неизвѣстнаго (се ще питаннє) нынѣ, рукописнаго же оригинала“. Хоч автор уважає екскурс в напрямі історії друкарнї і її мандрівних власників і робітників „далеко не лишнимъ“, все таки хосеннійше було би з наукового боку замісць видумувати ряд гіпотез, заговорити про видання на основі самих видань або мимо „полнаго отсутствія какихъ бы то ни было данныхъ“ займити ся подрібно дослідом самої „Розмови“. За сміла се річ запевнювати в такім разї про повну недостачу даних. І друкований памятник вповнї заслугує і з лїтературного і з ширшого культурного становища на спеціяльну студію. Побіч танців і жартів як проступків грішника згадуєть ся у нїм і про комедії.

Все таки праця автора мимо залюбовання автора до гіпотез має свою вартість. *М. Возняк.*

М. Н. Розановъ — Ж. Ж. Руссо и литературное движеніе конца XVIII и начала XIX в. Очерки по исторіи руссоизма на Западѣ и въ Россіи. Томъ I, Москва 1912, ст. VIII + 559, 8⁰ (Ученыя записки импер. Московскаго университета“ отд. филологическій, Вип. 42).

Автор працї, якої вийшов отсе перший том, як раз в пору ювилейних свят в честь Руссо — поставив собі за цїль прослїдити перехід від сентименталїзму до романтизму в европейських лїтературах, який довершив ся під кінець XVIII і на початку XIX віку. Постать Ж. Ж. Руссо,

а властиво течію літературну, яку той викликав, він бере за головний пункт своєї праці, бо отой „руссоізм“ власне, як він його називає, становить посереднє звено поміж обома напрямами літературними. „У вказану епоху, арґументує автор своє становище — не було письменника з більшим впливом. Руссо скоро здобув собі міжнароднє значінє, впливаючи на письменників найбільше ріжнородних національностей. Як слушно замітив Брандес, сила його була в тім, що він мав великий вплив особливо на визначних людий, які самі ставали талановитими сївачами на літературній ниві. З його іменем тїсно звязані імена найбільше визначних представників літературного руху на границї двох столїть“.

Очевидна річ, навіть виходячи з заложеня автора, трудно погодити ся з думкою, що історія руссоісму есть заразом історією чи зображенем перехідного етапу від сентименталїзму до романтизму в европейських літературах. Звязаний з особою Руссо і його послїдувателїв той образ перехідної доби з гори мусїв би бути неповний, бож не всїх письменників тої доби можна назвати руссоістами, і не всї характеристичні прикмети навіть руссоістів вичерпують ся фактом наслїдуваня Руссо. З гори, кажу, образ мусить бути неповний, не говорячи вже про всякі спірні питання в зачислюваню поодиноких авторів до руссоістів. Так, що тільки в певній части картина руссоізма може накривати ся з образом тої перехідної літературної доби, о зображенє якої розходить ся авторови. Взагалї дуже небезпечно вибирати для образу якоїсь епохи за головну лїнію одного чоловіка, хочби такого впливового як Руссо: збільшаеть ся тільки трудність завданя і звичайно тратить ся поза тою фіґурою і її відбитем в літературі дальші горизонти, а нераз і здібність оцїнити оріґінальність чужої думки. Автор хоче виконати дві роботи нараз, а забуває, що в погонї за двома зайцями може не зловити анї одного, себто не зловити так як треба. І тому, я думаю, краще було-б трактувати руссоізм як течію для себе окрему, а не заразом як образ всеї тої перехідної епохи літературної під кінець XVIII і початок XIX віку.

Перший том працї присвячений в цїлости історії руссоізма у Франції в XVIII ст. Починаючи від розгляду основних точок доктрини Руссо і його світогляду автор переходить до питаня про те, яке вражінє зробили твори Руссо на сучасних, особливо його „Нова Гельоіза“, „Еміль“ та „Суспільний договір“. Далї вже маємо деталїчний образ тої боротьби за Руссо, яка йшла поміж його прихильниками і ворогами, характеристику зростаючого культу Руссо та його „апотеозу“ за часів революції, поки з кінцем столїтя той культ не починає слабнути під напором нових течій. Стрічаємо ся з масою імен літературних та діячів революції, які були під впливом Руссо. Взагалї автор дав тут велике

богатство матеріялу, хоч обробив його лише в грубша, реферуючи більше, а не даючи більше синтетичного малюнку. *М. Федюшка.*

Н. Котляревскій — Николай Васильевичъ Гоголь. 1829—1842. Очеркъ изъ исторіи русской повѣсти и драмы. 3-е изданіе. Спб., 1911, ст. XV+580, ц. 2 р. 50 коп.

Солідна праця проф. Котляревського дійшла до третього видання — се вже само являєть ся найкращою рекомендацією для „грубої“ книжки. Головним завданнем автора було вияснити становище творів Гоголя в ряді сучасних йому памяток словесної творчости, тому він уважно спиняєть ся на сих памятках і дає кілька цікавих літературно-історичних нарисів про попередників і сучасників Гоголя, які розробляли однородні з ним теми. Сї нариси для нас тим більше інтересні, що серед инших письменників знаходимо ми й Українців, які писали по російськи на укр. теми (Гребінка, Капнист, Квітка, Кукольник, Наріжний). Торкаєть ся автор і народніх українських впливів на творчість Гоголя. Все се дає нам право звернути увагу на книгу проф. Котляревського і всіх тих, що цікавлять ся українським письменством; знайдуть вони в ній для себе чимало цікавого. Розумієть ся для дослідника творчости Гоголя знайомість з книґою проф. Котляревського обовязкова.

Складаєть ся ся книга з вісімнайцяти розділів, котрі трактують про молоді роки Гоголя і перші його праці (I—II), про російську дійсність і її описувачів перед Гоголем (розд. III), про народну старовину й народний побут в рос. літературі (розд. IV), житє Гоголя в Петербурзї в 1829—1836 рр. (V), про Гоголя критика і історика (VI—VII), про розвій реалізму в творах Гоголя (VIII), про комедію перед Гоголем (IX), про реальний роман перед Гоголем (XVI), про працю його над Ревизором (XI), Мертвими Душами (XIV), життє за кордоном (XII) і т. д. Теми, як бачимо, все дуже цікаві, та близько обходять і історика укр. літератури (особливо розд. III, IV, IX і XVI).

В. Дорошенко.

Проф. Н. К. Грунскій — Древне-церковно-славянскіе тексты. (Пособіе при практическихъ занятіяхъ.) (Ученыя Записки Имп. Юрьевскаго Унив., 1910, № 9, ст. 1—36+(1). Надруковані київські глаголичні картки та фрайзінґенські відривки в цілости, а виривки з пражських глаголичних уривків, Охридського Евангелія, Зоґрафського Евангелія, Савиної книги, Кльоцового Збірника, Маріїнського Евангелія, Супрасльської рукописи та Синайської Псалтирі. *М. В.*

Поздравительные стихи Петру Великому. Сообщилъ И. П. Мордвиновъ (Русскій Архивъ, 1910, кн. 9, ст. 155—156). Текст віршів дуже невисокої літературної якости, піднесений Петру І-му

при урочистім вїзді його до Москви по Полтавській побіді. Видавець, основуючи ся на розглядї мови вірша, приходить до висновку, що, певно, автором його був якийсь „южанинъ“.

Нѣчто о Григоріѣ Савичѣ Сковородѣ. Сообщено В. С. Арсеньевымъ („Русскій Архивъ“ 1911, кн. 4, ст. 601—634). Під таким заголовком знаходимо дуже цікаву біоґрафію Г. Сковороди з рукопису, переданого до редакції „Русскаго Архива“ В. С. Арсенєвим, ніде ще не друковану. Звідки походить сей рукопис, д. Арсенєв нічого не каже. По його думці, біоґрафія зложена кимсь з близьких приятелїв фільософа — або Звірякою або Коваленським. Що біоґрафія справді написана одним з близьких до Г. Сковороди людий, видно з кінцевих її слів: „Другъ его написалъ сіе въ память добродѣтелей его, въ благодарность сердцу его, въ честь отечества и славу Бога 1795 г. 9 февраля въ селѣ Хотѣтовѣ“. Деякі місця біоґрафії представляють значний інтерес для характеристики особи фільософа. Наведемо одно з їх: „Какъ онъ писалъ для своей стороны — пише невідомий автор — то я употреблялъ иногда Малороссійскія нарѣчія и правописаніе, употребляемое въ произношеніи Малороссійскомъ. Онъ любилъ всегда природный языкъ свой и рѣдко принуждалъ себя изъясняться на иностранномъ. Эллинскій предпочиталъ всѣмъ иностраннымъ“. В текстї біоґрафії знаходимо також спис праць Г. Сковороди, між котрими нема одначе деяких з тих, що уміщені в збірнику творів Сковороди, виданім проф. Д. Багалїєм.

М. Коноплевъ — Ипполитъ Өедоровичъ Богдановичъ (Русскій Архивъ, 1911, кн. 9, ст. 108—116). Причинки до біоґрафії і лїтературної діяльности сього видатного російського письменника XVIII. і перших початків XIX вв., Українця з походженя.

С. Глѣбовъ — Воспоминанія о Гоголѣ (Русская Старина, 1910, т. 141, кн. 1, ст. 65—74). Д-й С. Глїбів містить цікаві спомини свого приятеля В. І. Любич-Романовича про шкільні роки М. Гоголя. Любич-Романович — шкільний товариш Гоголя, вчив ся разом з ним в тих самих клясах Ніженської ґімназії вищих наук кн. Безбородька в 20-х роках минулого столїтя. „Воспоминанія“ зладжені почасти на підставі особистих розмов з Любичем-Романовичем, почасти на підставі мемуарів останнього, що знайшли ся по смерти їх автора у д. С. Глїбова. Вони цікаві не лише для біоґрафії Гоголя, а також і для освітленя деяких сторін українського культурного житя тих часів. *О. Н.*

Изъ семейной хроники Гоголей (Мемуары О. В. Гоголь-Головни). Вид. „Кіевской Мысли“, Київ 1909, ст. VIII+79, ц. 1 р. Мемуари сестри великого Українця, видані під редакцією і з примітками д. В. Чаговця, становлять цікавий документ для біоґрафії Гоголя. Ці-

каві вони і взагалі для історика нашого старого життя, як хроніка дореформенного поміщицького життя, „Гоголївської України“. Мемуари кінчать ся на смерти Гоголя. Короткі доповнення їх дав син О. В. — Василь Головня, котрий подав ніби некрольоґ матери. В примітках д. Чаговець дає поясненнє до Мемуарів, головно що до осіб, про які згадує Ольга Вас. В кінці маємо автоґрафи кількох листів Гоголя до батьків і сестри Ольги. Книга рясно ілюстрована портретами і знимками з рідних околиць Гоголя.

А. Кадлубовскій — Гоголь въ его отношеніяхъ къ старинной малорусской литературѣ (Сборникъ Историко-Филологич. Об—ства в Ніжині, т. VIII (Н., 1911), ст. 1—10 (відд. II) і окремо: Ніжин, 1911, ст. 10. Автор побіжно й коротенько торкаєть ся тої самої теми, що й Вол. Розов в згаданій в попереднім томі „Записок“ праці, але обсяг його ширший, бо крім драматичної літератури XVII—XVIII в. д. Кадлубовський звертає увагу і на твори Наріжного та Котляревського.

И. П. Житецкій — Гоголь проповѣдникъ и писатель (Журн. Мин. Нар. Пр. 1909, кн. 8 і 9 і окремо. Спб. 1909, ст. 93, ц. 75 к.). Серед великої купи численних ювілейних праць російських письменників нарис д. Житецького займає своє окреме місце, спеціяльно заслугуючи на нашу увагу. Автор, як сам Українець, звернув особливу увагу на вплив укр. стихії в життю і творчости великого сатирика. В статї його знаходимо ряд цікавих сторінок про походженнє Гоголя, його предків, головно діда і батька, про Трощинського і взагалї про культурне житє на Україні перед Гоголем і за його часів. Полємізуючи з проф. Овсянико-Куликовським доводить д. Житецький, що Гоголь не був ніяким „общероссомъ на малорусской основѣ“, а таки щирим „малороссомъ на малорусской основѣ“. Доводячи, що „Гоголь не явив ся несподіваним чудом, виріс на українськім ґрунті“, він обертаєть ся до Гр. Сковороди, як попередника Гоголевої моралї, і дає (в розд. V) короткий нарис світогляду Сковороди з поглядом на його житє особисте і на культурне житє України кінця XVIII в. Прекрасний нарис д. Житецького читаєть ся з неослабним інтересом.

Вл. Баршевскій — Мысли Гоголя о сценическомъ служеніи (Сборникъ историко-филолог. Об—ства при институтѣ кн. Безбородко“, т. VII і окремо, Ніжин 1910, ст. 12). Статя д. Баршевського торкаєть ся тої самої теми, що й Назаревського (див. т. CIX „Записок“, тільки з творів Гоголя використує він лише „Ревизор“, зглядно „Театральный разъѣздъ“, притягаючи також дещо з листів і Сповіди. Статя неособлива.

В. Даниловъ — Къ библіографіи драматическихъ передѣлокъ изъ Гоголя (Русскій Филолог. В., 1911, кн. 2, ст. 331—338). Автор знайомить зількома перерібками, знайденими ним серед рукописей театрального відділу Одеської Публичної Бібліотеки. Зроблені нашими земляками сї перерібки мають і для нас деякий інтерес, тому замітка д. Данилова не повинна уйти уваги історика нашої літератури і громадського житя. З сього погляду цікаві для нас перерібки зазначені у д. Данилова під ч. 1 і 6, автори котрих виразно зазначили своє українське походженнє. Шкода, що д. Данилов не зазначив, чи отсї перерібки цїлі написані по українськи, чи в нїй тільки деякі лицедії говорять укр. мовою.

Гоголевскіе дни въ Москвѣ. Виданнє „Общества любителей россійской словесности". Москва 1910, ст. 336. Се збірник присвячений описови Гоголевських ювілейних свят у Москві, получених з відслоненнєм памятника. Читачі знайдуть тут ряд привітів, деякі по українськи (від нашого Т—ва, ст. 262, від українського земляцтва при московськім унів., ст. 322), а також ряд промов ріжних видатних учених і лїтератів, деякі з котрих являють ся справжніми розвідками, хоч і невеличкими, напр. акад. Ф. Корша, О комизмѣ Гоголя (ст. 190—207), прив. доц. П. Сакулїна, Творческія муки Гоголя (ст. 216—282), проф. Д. Багалїя, Еволюція художественнаго творчества Н. В. Гоголя (ст. 181—190), або промова поета В. Брюсова (ст. 157—181).

М. Возняк — Історично-просвітнє значінє Маркіяна Шашкевича (Письмо з Просьвіти 1912, ч. 10—11, стор. 257—262). Автор представляє діяльність Шашкевича в звязи з тодїшним положенєм галицької України і відродженєм російської України Котляревським. *В. Д.*

Письмо М. А. Максимовича къ Н. П. Похвисневу (Русскій Архивъ, 1910, кн. 12, ст. 676—677). Лист сей (з Москви, дня 2/XII 1824 р.) не містить нічого гідного на уваги. Особа Н. П. Похвісньова також не представляє жадного історичного інтересу; се — далекий кревний А. П. Єрмолова, син якогось почтового урядника.

В. Даниловъ — М. А. Максимовичъ и отецъ Макарій Оптинскій („Русскій Архивъ" 1910, кн. 12, ст. 678—679). Автор подає відомости про зносини М. Максимовича з відомим в свій час ієросхимонахом Оптинської пустинї Макарієм, головно в справі „Ученія объ устройствѣ монашескаго жительства", виданєм котрого заряджував Максимович. *О. Н.*

Э. П. фонъ Бергъ — Русская комедія до появленія А. Н. Островскаго. „Русскій Филологическій Вѣстникъ", 1911, кн. 1, 2 і 3—4 та 1912, кн. 1—2 і 3. В своїй широкій (більш бібліоґра-

фічній, ніж літературній) статї знайомить нас автор зі змістом численних комедій перед Островським. Користна ся праця цікава для нас не лиш безпосередно, знайомлючи з річами, котрі читали або оглядали на сценї й наші люди, на котрих виховували ся й наші письменники, — нї автор торкаєть ся й укр. письменників, Гоголя — батька й сина та Квітки (див. кн. 3, ст. 160—197). *В. Д.*

Изъ портфеля стараго журналиста. Письма къ Ѳ. А. Кони („Русскій Архивъ", 1911, кн. 11, ст. 367—384). Ф. А. Конї — відомий в свій час водевілїст, батько А. Ф. Конї, судового діяча, оратора і письменника. Від 1846 р. редаґував популярну тодї часопись „Пантеон". На ст. 380 отсеї збірки листів знаходимо коротенький лист до його (бев дати) Евгена Гребінки в справі видрукованя пісданого до редакції початку повісти „Сеня".

Мова.

J. Baudoin de Courtenay — O „prawach głosowych" (Rocznik slawistyczny t. III, 1910, ст. 1—57 і француський переказ статї 57—82 ст.).

В основі сеї інтересної і дуже живо написаної статї находить ся теоретично-пізнавчий вивід, що у володіючих мовою осібняків розвивають ся тільки — а) мовні виображеня взагалї, а вимовно-слухові в особливости і б) вправа орґанів мовних, вимавляючих і слухаючих. О „правах же звукових" (Lautgesetze) можна говорити тільки в акустицї, дійшовши до них шляхом досвіду і дедукції. Длятого дослїдникови (акустики) все одно з яким звуком в нього діло — фізичним, звіринним, людським (ст. 6). Вийшовши із сего заложеня, автор стараєть ся доказати його правдивість рядом фактів і вказівок, взятих з психольоґії людської мови, та язикових явищ — дуже цїнних своїми широкими основами загальности і глубиною продуманости, що характеризують розваженя автора про причини язикових змін — збірно-індівідуальні, чистоіндівідуальні, суспільні і біольоґічно-антропольоґічні і ґеоґрафічно-клїматичні (пор. зміст ст. 38—40 в 22-х точках). Після огляду ріжниць між язиком, як явищем індівідуально-психічним — та мовою, як прикметою суспільною, автор переходить (ст. 48) до критики трьох головних лїнґвістичних напрямів, а саме: 1) дослїдників, що вважають всяку мову живим природним орґанізмом (Шляйхер); 2) молодограматиків, вважаючих мову продуктом чинностий людського мовного орґанізму; 3) лїнґвістів (як Шухард, Бремер, Ґуелен), що виділи в „людськім мовнім орґанізмі" суму індівідуальних мовних орґанізмів, які всї підлягали постійному впливови одно другого, отже (свідомому) наслїдуваню, моді, мішаню мов. Їм то автор і признає найбільше рації. Накінець присвячує кілька уваг (ст. 51—3) методольо-

ґічним помилкам, які поповняють часто лінґвісти — змішуючи ґрафеми (знаки письма) з фонемами (звуками), 2) акустику з механїкою мовних орґанів, 3) мову індівідуума (одиниці і збірного тїла) з пересїчним язиком ґрупи бесїдуючої, 4) закон із звичайним наступством явищ, 5) закон себто функціональну залежність із статистичним константованем фактів і 6) закони дослїдника (субєктивні) з законами дослїджуваного предмету обєктивними). Кінчить автор свою статю вказівками на свої давнїйші погляди в тім напрямі, в яких він ніколи не мав бути „Lautgesetzler'ом", як се твердив проф. Бріґнер. — Автор зводить всї ті права звукові до одного: мова се явище чисто психічно-фізіольоґічно-соціяльне, в якім замітні ще рівномірність (Gleichmässigkeit) і відповідність (Korrespondenz) психічного підкладу. Звівши таким робом явище мови до тих самих основ теорії пізнаня, на яких опирають ся і всї инші науки, автор думає, що доказав безосновність всяких звукових законів, які нам так часто напрошують ся при думцї про всякі анальоґії і звісні нам рівнобіжности в области мов. Без сумнїву, що, не маючи всїх даних мови всїх послугуючих ся мовою осібняків всего світа, нам годї говорити про який небудь закон. Про сї закони одначе й не треба дуже журитись, коли зважити основу всякого наукового дослїду, який все опирає ся тільки на більшій або меньшій скількости певних даних явищ, та через певні т. з. нормальні „функції мозку", себто рядом ріжних льоґічних праць доводить дослїдника до **правдивого осуду**, отже до пізнаня правди, правди частинної в порівнаню з правдою всесвітною (космічною). І автор сам, висказавши цїлий ряд дуже інтересних, влучних і цїнних осудів в области загального язикознавства — против т. зв. Lautgesetze, дав нам властиво не що инше, як власні свої закони мовні, в яких видимо закони відворотної сторони до тепер загальнозвісних Lautgesetze. Будемо надїятись, що до авторових „єретичних" законів подасть який будучий дослїдник свої ітд. в безконечність...: бо пізнаванє вічної безконечної правди може статись тілько через пізнанє безконечного числа конечних перехідних (ступневих) правд. *І. Свєнціцкий.*

В. А. Каминскій — **Отчетъ о поѣздкѣ въ Волынское Полѣсье для изученія народныхъ говоровъ лѣтомъ 1910 г.** (Извѣстія Отдѣл. рус. яз. и слов. 1911, т. XVI, кн. 4, ст. 67—94).

Ся статя дає богато інтересного і цїнного матеріяла для говорів осель — Буцин, Камень-Кошарськ, Повурськ, Глушиця коло Сари, Ровитно, Стрільск, Сарни, Чорнче, Люхче, Градє — в яких нема слїду впливу білоруського і в оселях — Копища, Выступовичі, Людвинівка, Ласки, Словечно, Воробєві Корчми, Бегунь, Васьковичі із слїдами сильного білоруського впливу. Перша ґрупа названа автором — захід-

ною, друга — східною. Характерні прикмети західної (без білоруського впливу) ґрупи: а) перевага в діфтонґах звуків є і е (э), отже іе зам. і: в чіестому полю, жіетичко, подарочкіе, кітаечкіе; б) поява ў, ўо, ўе зам. о/і — бульш, буельш, вун, бур, спудница, мує кухане; в) поява твердого и і ие на місци первісного ѣ: у лысые, у полые, у стрысы, та и: ночоватимие, дївчиени*); г) бек, бык, а навіть — ходети, носети*); д) широкий відкритий звук і близкий до и. В области співзвуків найзамітнїйша поява твердого складу -ра-: радок, запрагати та чистого д- замість перегласовано: ходю. — Зворотний заіменник ся і са: остаюся, наливаєца, збераюца, осталаса. — У східній ґрупі перш усього замітні акане, цекане і дзекане, вже білоруські особливости: маці, завіваці, узяці, сядзе, стройце, ведучі, ходзїлї; вяде́, шауковенькой, ня твой, каліб; неясне акане (після автора — полуакане): воуки, осталіса, при доліні. Приглядаючись одначе загальному виговорови, переданому автором у весїльних піснях кількох сіл, ми бачимо в сїм говорі значне число білоруських особливостей, і тому вважаємо єго перехідним від північно-українського до білоруського (у Мінській ґуб.). Дуже інтересна поява у зам. первісного ы: путала, вушла, бук, вупіті, вусока, муло (ст. 87 і 91) — яка вказувала би на звязь говора з балто-славянським періодом, наколи-б не поява сего у і замість инших звуків — і, е, о. *І. Свєнціцкий.*

A. Brückner – Etymologische Glossen (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung N. F. XLIII., Ґетінґен, 1910, стор. 301—327).

Се замітки і поясненя до етимольоґій наведених в перших трьох вошитах Бернекера Slavisches etymologisches Wörterbuch (A-dvigati). Автор виступає тут проти принятого вишукуваня арийських корінів поодиноких славянських слів і показує на численних прикладах, що далеко важнїйше сконстатувати на перед праславянську форму слова. Таким способом усуває ся з обсягу студій непотрібну спекуляцію і приходить ся до певних результатів. З того становища обговорює автор славянське х (в таких формах як соха, страх, віха і т. д.) і так звані дублети, які звичайно приписує ся впливови инших мов. При тій нагоді оборонює автор польське походжене богатьох слів, що признавали ся (Мікльосічем) або й нинї признають ся (Бернекером) українськими позичками як приміром dereń (замість drzon), czereśnia (зам. trześnia), czupryna (зам. czuprzyna), krynica (зам. krzynica), druch, duju, ітд. Автор велику ролю приписує припадковим обставинам і тому може

*) Такий виговір можна чути і у Гуцулів з Річки.

легко заперечувати усї чужі впливи, приймаючи (до певної міри слушно) припадкові змішки старих і нових форм, прогалини памяти, фальшиві асоціяції, хвилеві афекти, примхи і забаганки та слїди самоволї. Автор черпає головно матеріял з польської мови, одначе часто уживає і українського та великоруського матеріялу і тому належить ся йому згадка і в нашій часописи. При тій нагоді належить піднести недокладність або й баламутність показчика слів, долученого при кінци тому. Хоч Брікнер згадує звиш 20 українських виразів[1]), наведено там лише одно слово дрозд, задля якого не варто було навіть робити окремого роздїлу. Такий показчик не улекшить нїкому роботи шуканя. *З. Кузеля.*

А. А. Назаревскій — Языкъ Євангелія 1581 года въ переводѣ В. Негалевскаго (Университетскія Извѣстія, київські, 1911 р., № 8, ст. 1—40, № 11, ст. 41—78, № 12, ст. 79—139).

Се корисна розвідка про відомий переклад Євангелія на українську мову з польського перекладу М. Чеховича 1577 р. Про його згадували вже давнїйше коротко О. Левицький, П. Житецький, Н. Петров, П. Владіміров, І. Шляпкін, К. Харлампович, І. Каманін, А. Соболевскій, Ю. Тиховський, Р. Тітов. Але досї анї текст перекладу В. Негалевського не був докладно та уважно дослїджений, анї в потрібній мірі вияснена особа перекладчика. Молодий дослїдник А. Назаревський взяв ся отсе за розгляд мови рукописа Негалевського, головно — що-до її фонетичних прикмет, а також — морфольоґічних, синтаксичних та лексичних. Не обмежуючи ся одначе на фільольоґічнім дослїдженю текста, автор подає в 1-й частинї своєї працї короткий огляд спостережень і гадок попереднїх дослїдників, свої замітки про релїґійні рухи на „полудневозахідній“ Руси XVI в. і їх відношенє до появи перекладів св. письма на українську і білоруську мови; до передвступних інформацій 1-ї частини належить також докладно зроблений опис рукописа, відомости та власні гадки про час і місце зладженя перекладу, про особу перекладчика. В результатї автор приходить до висновку, що працю В. Негалевського треба признати перекладом, а не „списком“ (як неслушно охарактеризував її П. Владіміров) і що слова Житецького: „польскій текстъ почти дословно переданъ русскими буквами... фразеологія... вся почти оставлена польская“ („Очеркъ лит. ист. малор. нарѣчія XVII–XVIII вв.“, 1899, ст. 2) — вірні лише що-до окремих уступів переклада, а не його цїлости.

Другу частину працї автор присвячує вже виключно розглядови

---

[1]) М. и. прохати, солоха, пелехи, патрохи, тріщати, счезнути, черешня, чуприна, криниця, друг, дужий, недолиха, веретязь, обшир, нищити, швидко.

і дослідови мови перекладу, лише побіжно зупиняючи ся на загальних прикметах перекладів св. письма на людову „руську“ мову (тут автор, як иноді і перед тим все плутає нещасливі терміни „руский“ — „руський“ та „русскій“), а також трохи докладнійше — на палеоґрафічних прикметах рукописа. Євангеліє в перекладі В. Негалевського автор уважає — „памятником тої старої західно-руської мови, яка на протязї ряду століть (XIV, XV, особливо XVI вв.) була „органомъ умственной, нравственной и политической жизни народа въ великомъ княжествѣ Литовскомъ“ (проф. Карскій — „Что такое древнее западнорусское нарѣчіе“, стор. 6), яка особливо процвітала в канцеляріях литовських князів, якою написані так зв. литовські літописи, статути 1529, 1566 і 1588 рр. і цілий ряд державних грамот і актів...“ Впливи польської мови на текст переклада, по думцї автора, дуже значні: „менше відбили ся вони на ортоґрафії, фонетиці і морфольоґії і дуже значно на синтаксї і лексиці“; щож до елементів церковно-славянської мови, то автор гадає, що вони — майже непомітні, — рукопис майже вільний від них.

На нашу думку — як окремі твердженя про участь українського елементу в мові переклада, так і загальні висновки автора потребують уважної перевірки: означеня понятя — „західно-руська“ літературна і актова мова ще й досї доволї невиразні і неясні; таким лишаєть ся поняте про сю мову і у нашого автора; без сумніву дослїдники її за мало увзгляднюють прикмети і особливости західно-українських діялектів.

В кінці розвідки додана частина тексту рукописа (а саме — передмова, приписки Негалевського і инших осіб та відривки з евангелїстів Матфея, Марка, Луки і Іоана). *О. Назаріїв.*

Н. А. Смирновъ — Западное вліяніе на русскій языкъ въ Петровскую эпоху. І. Опредѣленіе путей, которыми въ П. э. шли заимствованія изъ зап.-европ. языковъ. II. Словарь иностранныхъ словъ, вошедшихъ въ русс. яз. въ эпоху П. В., С-Птб. 1910 (Сборникъ отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ т. 88, № 2) 1 л. + 399 ст.

До порушеного тут питаня в в.-рус. науцї ще дуже мало праць. Крім акад. Соболевского „Западное вліяніе на русс. литературу XV—XVII в.“ Спб. 1899 і отсеї спеціяльної більше годї найти на дану тему, бо робота проф. Е. Будде: „Очеркъ исторіи современнаго литерат. русскаго языка XVII – XIX в.“ присвячена переважно історичній граматиці нинїшнього лїтерат. в. рус. язика в його славянській основі, без огляду західноевропейських впливів. Їх одначе годї инакше дослїджувати, як епохами. До XV-го в. їх зовсїм не багато і вони в значній мірі книжно-цер-

оквного походженя. Від XV в. їх чим раз більше, вже й не книжного походженя, бо московське государство зносить ся все більше і живійше з західно-европейськими дворами, послами, купцями, будівничими, малярями, подорожними, вояками, пушкарями, лїкарями... „нѣмцами, свѣями, фрягами... и со всякихъ иныхъ дѣлъ хитрыми и мудрыми людьми“ — і від усїх їх позіставляє у себе, на всїх полях свого культурного житя, по немногому чужоязичини, поки воно само не виступило на загальносвітову полїтичну арену як „россійская имперія“. Вже в XVII в. в Москві послуговались часто — в домах богатих бояр, що сьвіта не боялись — польською мовою і латинською; вживали її і на государевім дворі в Кремлї. Ся особлива любов богатших і знатнїйших до чужої мови замітна і за часів Петра — до нїмецької, французької, польської, а з 2-ої пол. XVIII в. виразно переходить в гальоманію. Після Петра В. ледви Ломоносов положив своєю граматикою яку таку таму дальшому псованю лїтературної в.-рус. мови, а після Катерини В. розбив раз на все всяку варварську гальоманію у в.-рус. лїтерат. мові Пушкин. Покажемо на фактах границї варварства в гальоманії князя Куракина, сучасника Петра В., з архиву якого автор черпає дуже багато. Ми виберемо з него тільки яркійші приміри: „сдѣланы салдаты отъ деревень за оброки своею паежю альбо уѣзду“; розуміеть ся, що в деяких „паежах“ (= іт. paese = країна) буває „арія (воздух) субтильная и здоровая“; а хто бував в багатьох „паежах“ сей міг у всїм своїм „віажѣ“ писати „особливую книгу, которая названа віаже“, а з того всего складеть ся „моей выты (vita) описаніе“, чим „долженствовалъ бы себѣ придать глорію“, особливо коли хто „отримаетъ викторію“, якої в нинїшнї часи хоче найбільше „сподѣваться жанъ (les gens) нѣмецкій“, „но здѣсь, мой государь, повѣрь, не будетъ такъ пенетрить“ (= фр. pénétrer) какъ в Гагѣ“, бо тільки „голландцы къ форестерамъ (іт. forestiere) грабительны“, може за те, що на їх вулицях „плезиръ (фр. plaisir) и гулянье людямъ великое“, а може через те, що вони „чрезъ марьяжъ“ своєї княгинї „взяли повоіръ (фр. pouvoir) и всѣхъ другихъ затесняютъ“, хоч „политесъ“ (фр. politesse — вїжливість) сего не позволяє, але очивидно, хто „уживаетъ“ хоч не великий але „пропре“ (фр. propre = чистий) дім і садок і „тримаетъ“ инші добрі „речи“ (= вещи), той може і „презъ“ море міст поставити та на полях „пердрій и летающихъ фезановъ“ (фр. perdrix, куропатва) стріляти і „сей оувражъ въ пользу своего отечества“ писати.

На щастє всякої народної мови сего рода варваризми не заховали ся нїде, погибаючи враз з їх авторами. Примірів тому маємо досить на історії всїх мертвих штучно зложених „лїтературно-учених“ мов середнїх

і нових віків. Тому рахуємо ся з ними в історії якої небудь мови більше як з культурно-історичними куріозами, що освіжать нас здоровим сміхом; поминати їх одначе в історії мови ніяк. Запозиченя з західно-европейських мов ділить автор відповідно до предметів і походженя.

Отже адміністративні понятя означують ся латино-німецькими словами через посередництво Польщі: апелляція = Apellation, аудієнція = Audiens, инструкція = Instruction, ...авторизовать = autorisiren, autoryzować, адресовать — adressiren, adresować... Номенклятура морського діла вся анґлійського і голяндського походженя, а военна франко-німецька з домішкою польського впливу. А що Петро В. дбав і про науку, тож і історія, і математика, і медицина, і астрономія — всї вони дали через переводи ряд нових незвісних до них великорусу слів і понятій. З виїмком морської термінольоґії, а в части і военної — всї инші не принялись. Не принялись і ті особливші польонізми, яких уживав Петро В. в своїх письмах (п. П. В.) або в собранію законів (П. С. З.). І так у Петра В. стрічаємо слова: валный (= всеобщій, главный), вербованіе, веска (= wioska), дигнитаръ (= достойник), зашрубливать, звычайный, згодный, кревный, курляндчикъ (= -децъ), лавникъ (= засѣдатель в судѣ), належитно, о обраніи короля себѣ имѣть елекцію, пактъ, прешкода, -ить, сукурзъ (= подкрѣпленіе); а в Полном Собраніи Законов: гарнецъ, гонтъ (= дрань), декларація, -овать, деликатный, куранты (monnaie courante), куратор Академіи, кухмистер (= поваръ), манифестовать (= объявлять), муштровать (= учить), ознайменать (= объявлять), пленипотенція (= полномочіе), штрафовать безъ фергерунга, чинить фергеръ (= Verhör), шинокъ, шинкарь, шинковать, юстиція. Всї ті слова — як появились, так і пропали для в.-рус. літературної мови. Ще більше яркі польонізми вводили Українці, б. вихованки київської Академії, Прокопович і його сучасники в Духовнім регламенті і в Правдѣ воли монаршей: будовать (Прок.), грозба, дикастерія (ДР), докладно (Пр.), домовство Пр, забобоны Пр., забранять (= запрещать), замахъ (ДР), запомнить (= забыть), казнодѣй ДР, куражъ (= смѣлость) Пр., мизерный (= бѣдный), натура (= природа), оказія (= случай) ДР, омылка, омылиться (= ошибка) Пр., подступ Пр., старожитный (= древній), сукцесор (Прм.), ухронный (= избѣжимый) Пр. Приймаючи під розвагу, що в.-рус. мова писань С. Полоцкого, Д. Ростовського, С. Яворського, Прокоповича і Лопатинського — все таки в синтактично-словарній основі — українська, ми зрозуміємо степень їх впливу на розвій в.-рус. літературної, а в части і української мови. Вплив сей був очивидно нетривкий, коли опісля вже більше ніхто не повторив сих польонізмів в в.-рус. літературній мові.

Праця написана на підставі 29-и видань петровської доби, що обіймають всї важнїйші прояви культурного житя сього часу. *І. Свєнціцкий.*

Проф. Н. К. Грунскій — Очерки по исторіи разработки синтаксиса славянскихъ языковъ (Ученыя Записки Имп. Юрьевскаго Унив. 1911, № 11, 12, ст. 1—340).

Автор виясняє нерівну стійність синтактичних праць над славянськими мовами Мікльошіча, Яґіча та Вондрака, подає їх жерела й методи та проводить паралелї з дослїдами Потебнї. При тім нераз зупиняєть ся увага автора на поодиноких виясненнях ріжних фактів мови та пробах їх красшого вияснення. В оглядї наукових і педаґоґічних граматичних російських праць від часу появи праць Потебнї означує автор їх значіннє, дослїджує їх відношеннє до праць попередників, а спеціяльно Потебнї, та задержуєть ся також на поодиноких питаннях, що були предметом спеціяльної уваги дослїдників. Більшість праць нового часу характеризує бажаннє увійти в глубшу аналїзу синтактичного ладу мови, при чім дослїдники опирають ся на фактах історично-порівняного характеру та беруть в основу чутє мови, розуміннє його теперішнього духа, отож підчеркнення психольоґічної основи при вивченню мови. Значіннє психольоґічного моменту при вивченню мови, який може кинути богато світла й на минувшину мови, дуже сильно підчеркнене в вступі до працї проф. Е. Ф. Будде „Основы синтаксиса русскаго языка". В працї проф. Ґрунского згадуєть ся і про розвідку дра Макарушки про граматику Смотрицького, при чім відмінно від твердження дра Макарушки не видить проф. Ґрунский так великого впливу граматики Мелянхтона та Ляскаріса на синтаксу Смотрицького, а за те більший вплив на синтаксу Смотрицького граматики Альвара. *М. Возняк.*

Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen von A. Meillet. Vom Verfasser genehmigte und durchgesehene Übersetzung von Wilhelm Printz, Липськ—Берлїн, Б. Тайбнер, 1909. Стор. XVIII+330. Не запускаючи ся у докладне реферованє книжки, звертаю увагу на сей короткий підручник порівняної індоґерманської граматики, якої потреба давно вже відчувала ся. Книжочка Мерінґера занадто маленька, а Бруґманова Kurze Grammatik надавала ся більше до студійованя ніж на підручник для початкуючих. Що йно в 1903 роцї вийшов перший такий підручник А. Мейє, що дочекав ся в 1907 р. другого виданя. Звідси й зроблено переклад нїмецького виданя з деякими доповненями і поправками. Вступ Мейє надаєть ся дуже добре на підручник для початкуючих, яким Бруґман робить трудности. Автор стараєть ся не оперувати гіпотезами і подавати самі доказані появи. В девяти роздїлах обговорює автор методику порівняного язикознавства, відносини і характер поодиноких індоґерманських мов (між тим

і славянських), звучню, наголос, науку про форми, дїєслово, імя, реченє, науку про творенє слів та історію порівняного язикознавства. Важний теж на кінци показчик головних підручників і праць, які потрібні для студійованя індоґерманських мов.

W Frhr. v. d. Osten-Sacken — Die Bedeutungssphäre der Eigenschaftsabstrakta auf slav. *oba.* (Indogermanische Forschungen 1911, XXVIII, стор. 416—424). Автор вказує на се, що ми ще дуже мало знаємо про розширенє деяких важних наростків, і займаєть ся докладнїйше одним з них -оба, що уживає ся на означенє відірваних понять, утворених з прикметникових пнїв. Наросток -оба правдоподібно новійшого походженя, хоть до него можна би зачислити і ц.-слав. зълоба; його подибуємо спорадично в усїх славянських мовах, а загально в словінській мові. Характеристично, що майже усї слова з тим наростком означають щось поганого, неприємного, недостаточного, що достойне догани або має прикмету чогось грубого, тяжкого і нужденного. Автор доказує се прикладами з російської української, сербської, болгарської, польської, чеської, лужицької і словінської мови. З українських слів належать тут худоба (від прикм. худъ), хвороба (від прикм. хворг), жалоба (від прикм. жалкий), білоба, шаноба і гоно́ба (від прикм. ганобний). Остатнє слово, неясне що до походженя, але безперечно старе; шаноба (від шанувати) опирає ся на сер.-гор.-нїм. schönen і дїстало ся мабуть до нас з чеського без огляду на форми шанобний, шано́вний, шанібни́й.

Karl Löwe — Die Adjektivsuffixe im Dakorumänischen (17 und 18 Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache. Липськ 1911, стор. 1—110). Цїль працї прояснити початок і значінє прикметникових наростків, а при тім розслїдити, котрі наростки запозичені у сусїдних народів. Автор наводить румунські слова і їх чужі форми, сортуючи свій показчик відповідно до наростків, яких походженє розслїджуєть ся на вступі. Із зіставленя дуже релєфно відбивають ся чужі впливи, а особливо вплив болгарської мови.

G. Iljinskij — Altkirchenslavisch vъpiti „schreien“ (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf d. Gebiete d. indogermanischen Sprachen. N. F. XLIII, Göttingen, 1910, стор. 177—184). Ц. слав. въпити уважало ся від довшого часу чужою позичкою з ґерманського. Мікльосіч видїв його жерело в ґот. vopjan і ст.-гор.-нїм. wuofan (Lexicon palaeoslov. 2 вид. 100, Fremdwörter in d. slav. Sprachen 1867, стор. 65 і Etymolog. Wörterbuch 1886, стор. 396), так само і звісний фільольоґ Шмідт в статї про ґот. vopija (Kuhn Zeit-

sch. 1873, XXI, стор. 283—286). За запозиченєм промовляв також Вондрак в Vergleichende Grammatik (II, стор. 209) і Altkirchenslawische Grammatik (стор. 231), пригадуючи форми waffian = галасувати і vopjan = голосно кликати. Ілїнський виступає проти дотеперішних поглядів і доказує неможливість позички з ґотського (бо тодї дістали-б ми форми *vypiti і *vupiti), а далї, опираючи ся на зложених формах възъпити замість сподїваної възвъпити, приймає за первісну форму слова в праславянськім не въпити, лише *ъпити, що складаєть ся з двох корінів *ъ і *пи. Для управдоподібненя своєї гадки наводить автор далї приклади слів, що повстали через сполученє або комбінацію обох згаданих корінів.

G. Iljinskij — Aksl. ješa 'utinam' (Indogermanische Forschungen 1911, XXVIII, стор. 202—203). Автор не годить ся на дотеперішні етимольоґії Вондрака (з ašut, ашоуть, Vrgl. Gram. II, 302) і Бернекера (з прийм. е + заім. ша, Et. Wb. 206) і уважає форму юша окріплим оптатівом від юсмь.

A. Leskien — Über kirchenslavisches (altrussisches) serša „Hornis“ (Indogermanische Forschungen, 1911, XXVIII, ст. 137—138). З нагоди замітки Зубатого в Rocznik'у Slawistyczn'ім (II, 4), що в славяньских н-пнях побіч знаних форм на -ы- і -ень (камы, камень) виступає також форма на -а = індґ. -о в староруськім слові серша, доказує автор, що се слово дуже і дуже сумнївної вартости і не має доказової сили. Його наводить Мікльосіч тільки як ἅπαξ λεγόμενον з Пандектів Антіоха, де воно дістало ся як ґльоса до слова трутъ. Через те, що не стрічаємо нїде инде, треба приймити його припадковий характер та припустити помилку в переписуваню скороченої ґльосованої форми сьршень.

St. Mladenow — Zur slavischen Wortforschung (Archiv für slavische Philologie XXXIII, 1911, стор. 7—19). 1. Slav. čuma „Pest“. Слово чума виводив Мікльосіч з турецького. Бернекер, хоть не годив ся з тим, не подав нїчого певного. Автор виводить слово чума з індґ. *geu-, що через *kju *čju дало ču і подає його первісне значінє подібно як і в грецькім κῦμα = щось склепленого, спухлого, боляк. — 2. Slav. grab(r)ъ „Hagebuche“. Корінь слова в праслав. *gra-, що можливо повстало з *ger- : *gor-. — 3. Slav. дчътъ „Wald, Gebüsch, Strauch“. 4. Bulg. grězdej. 5. Slav. „lěkъ“ „Arznei, Heil, mittel“. Слово лѣкъ не конче мусить походити з ґерманського, а посвоячене з кельт. і опирає ся на індоґерм. формі *legos. 6. Serb. u. bulg. stopanъ „Hausherr“.

W. Schulze — Lit. czéczkà (Zeitschrift für vergleichende

Sprachforschung. N. F. XLIII. Göttingen 1910, стор. 252). Слав. šiška, укр. шишка перейшло у всілякі мови з більшими або меншими змінами. В литовській мові переховало ся в формі czéczka.

Frank Fischer — Lehnwörter des altwestnordischen (Palaestra 1909, ч. 85). Дещо і для славянського фільольоґа та для дослїдників славянсько-ґерманських язикових позичок. Деякі доповненя й замітки подані в рецензії B. Kahle в Literaturblatt für germanische Philologie (1910, стор. 359).

N. von Wijk — Germanische Etymologien (Indogermanische Forschungen 1911, XXVIII, стор. 121–133). Між иншим у 20 ім роздїлї подані і обговорені ґерманські слова, споріднені з славянським бредѧ (прим. бредня).

St. Romansky — Vorbă und voroavă (Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache XIII, 1908, стор. 106). Оба слова, як доказує автор, славянського походженя: перше, запозичене з болгарського, а друге з українського. Румунське voroavă (= розмова, галаслива мова) повстало з українського говорити при помочи переставки *hovoresc або *vovoresc vorovesc.

J. M. Stowasser — Amulet (Wiener Studien 1910, том XXXII, стор. 159—160). До тепер не звісне походжене слова амулет. Учені виводили його з арабського або з латинського aniolíri. Автор виступає з новим поглядом, що амулет належало-б скорше виводити з латинського (h)ămulus = Häckchen, причім окінчене étum означалоб бути чимось заосмотреним, (h)ămulētum можна би проте передати словами „предмет заосмотрений в гачок“.

B. A. Baranowski — W sprawie słownika imion własnych (Ziemia 1910, I, стор. 305–307). Автор подає уваги в справі збираня імен власних. Передовсїм радить дїлити назви по їх катеґоріям, далї звертає увагу на назви осіб від місцевостий і на узглянюванє попри штучні (польські) терміни також місцеві (приміром українські), а вкінци наводить кілька прикладів катальоґу місцевостий з Східної Галичини на взір згаданих дезідератів. Так обговорюють ся тут назви: Акрешори, Білогорще, Біндюга, Болшівцї, Чев (-Лімниця), Дуба, Дубшана і Звенигород (Звиняґе, Ззинягка, Звиняг). *З. К.*

А. Бонкаловъ — Нарѣчіе околицы Рахова (Марам.) (Наука, 1911, ч. 1, 3–5). Відмічаємо сю етноґрафічно-язикову розвідочку про мараморошських гуцулів не стільки для її вартости — скільки для рідкости такого роду робіт в угорсько-руських часописях. Зрештою, праця ся лише переклад частини мадярської брошури, повний титул

котрої такий: A Rahói kisorosz nyelvjárás leiró hangtana. Irta Bonkáló Sándor. Первісно ся праця появила ся в справозданню дендешської ґімназії, де учителює автор її др. Олександр Бонкалів.

В. Гнатюк — Чи можливе тепер у нас уодностайнене літерат. мови й правописи? (Наша Школа, 1911, ч. II—III, ст. 61—65). На повисше питане, поставлене в заголовку статї, відповідає д. Гнатюк позитивно й накликує суспільність, передовсїм пресу, прийняти правопись, уживану в виданях наших наукових товариств — львівського й київського.

I. Верхратський — Язикові замітки (Руслан, 1911, чч. 198—204). Д. Верхратський має добру звичку стежити за нашою біжучою мовою (по часописях головно) і на марґінесах відмічати те, що на його думку являєть ся неправильністю або чужим варваризмом. В результатї таких помічень повстала й згадана висше статя, в котрій по при деяких сумнївних увагах подибуємо і ряд зовсїм слушних. *В. Д.*

Wilhelm Feldmann — Die deutsche Journalistensprache (Zeitschrift für deutsche Wortforschung XIII, 1911/1912, стор. 282—300). Статя важна і для нас, що на підставі лїтератури означує, коли які терміни увійшли в уживане нїмецького дневникарства: значна їх частина уживаєть ся тепер і в нашій лїтературі, а особливо в термінольоґії наших публїцистів, книгарів і складачів. *З. К.*

Видання й статї, ширше обговорені в сїм томі:

Наукова хронїка.

N. Jorga — Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, I—IV, 1908—11.

Преісторія, антропольоґія, археольоґія, історія штуки.

Отчетъ императорской археологической коммиссіи за 1907 годъ, 1910.

K. Hadaczek — Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego, 1912.

Ю. Талько-Гринцевичъ — Опытъ физической характеристики Восточныхъ Славянъ, 1910.

L. Podlacha — Die göttliche Liturgie in den Wandmalereien der Bukowiner Klosterkirchen, 1910.

— Abendländische Einflüsse in den Wandmalereien den Griech.-orient. Kirchen in der Bukowina, 1911.

А. А. Бобринскій — Народныя русскія деревянныя издѣлія, 1910.

Історія суспільна і культурна.

С. Рожнецкій — Къ исторіи Кіева и Днѣпра въ былевомъ эпосѣ, 1911.
S. Kutrzeba — Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego, 1911.
Scriptores rerum polonicarum t. XXI, continet diaria et acta comitiorum Poloniae anni 1591—1592, 1911.
L. Janowski — Uniwersytet charkowski w początkach swego istnienia (1805—1820), 1911.
A. Fischel — Die Protokolle des Verfasungsausschusses über die Grundrechte, 1912.
L. Sapieha — Wspomnienia (z lat od 1803 do 1863 r), 1912.

Література.

J. Czubek — Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie, 1912.
С. Масловъ — Обзоръ рукописай библіотеки Императорскаго Университета св. Владиміра, 1910.
В. Адріанова — Матеріалы для исторіи цѣнъ на книги въ древней Руси XVI—XVIII вв., 1912.
Ю. Яворскій — Пропавшая западно-русская книга „Діалогъ о смерти" 1629 г., 1912.
М. Розановъ — Ж. Ж. Руссо и литературное движеніе конца XVIII и начала XIX в., 1912.
Н. Котляревскій — Николай Васильевичъ Гоголь. 1829—1842, 1911.

Мова.

J. Baudoin de Courtenay — O „prawach głosowych", 1910.
В. А. Каминскій — Отчетъ о поѣздкѣ въ Волынское Полѣсье для изученія народныхъ говоровъ лѣтомъ 1910 г., 1911.
A. Brückner — Etymologische Glossen, 1910.
А. Назаревскій — Языкъ евангелія 1581 года въ переводѣ В. Негалевскаго, 1911.
Н. Смирновъ — Западное вліяніе на русскій языкъ въ Петровскую эпоху, 1910.
Н. Грунскій — Очерки по исторіи разработки синтаксиса славянскихъ языковъ, 1910.

Ad. III: M. Hruševśkyi, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564 - 5. . . . . . . 5 Kr.
Bd. IV - V: St. Tomašivśkyj, Galizische Akten aus den J. 1648—1649 . . . . 3 Kr.
Bd. VII: M. Hruševśkyj, Lustrationen vom J. 1570 . . . . . . 4 Kr.
Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukr Kosaken 1513 - 1630 . . . . 4 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I—VI.
3. Kotljarevśkyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine. . . . . 3 Kr.

E. Statistische Kommission publiziert:

1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 2 Bde à . . . . 3 Kr.

F. Juridische Kommission publizierte bis jetzt:

1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde à . . . . 2 Kr.
2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 9 Bde à 3 Kr.
3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde à . . . . 2 u. 3 Kr.

G. Die Ethnographische Kommission publizierte:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk; bis jetzt erschienen 28 Bände.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 13 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:

Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd. . 6 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—40 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlund der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10 vorrätig.